SERIA DE AUTOR

FERNANDO PESSOA

QUARESMA, DESCIFRATOR

PROZĂ POLIȚISTĂ

Traducere
din portugheză de
DINU FLĂMÂND

HUMANITAS fiction
ebook

Volum apărut cu sprijinul acordat de

FERNANDO PESSOA
QUARESMA, DECIFRADOR

© Ana Maria Freitas e Assírio & Alvim / Grupo Porto Editora (2015)

© Humanitas Fiction, 2015, pentru prezenta versiune românească (ediţia print)
© Humanitas Fiction, 2016 (ediţia digitală)

ISBN: 978-606-779-057-3 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

FERNANDO PESSOA

QUARESMA, DESCIFRATOR

PROZĂ POLIȚISTĂ

Selecție, traducere din portugheză,
prefață și note de
DINU FLĂMÂND

Cuprins

QUARESMA DESCIFRATOR
- Arta detectivului
- Prefață
- Cazul Vargas
- Pergamentul furat
- Moartea lui Don Juan
- Scrisoarea magică
- Furtul de la Conacul Viilor
- Dispariţia doctorului Reis Gomes
- Cazul încuietorii cu trei combinaţii sau Furt la Banca Galiciei
- Cazul camerei încuiate
- Complici sau Tribunal

Arta detectivului

Încă din perioada studiilor sale liceale de la Durban, în Africa de Sud, între lecturile favorite ale tânărului Pessoa, alături de clasicii mai mult sau mai puţin impuşi de programa şcolară, figurau şi romane de Conan Doyle sau enigmaticele nuvele ale lui Edgar Allan Poe (pe lângă scrierile unor autori de literatură poliţistă celebri pe atunci, între timp uitaţi: Arthur Morrison, Richard Austin Freeman, Anna Katharine Green, Émile Gaboriau ş.a.). Şi tot de pe atunci acel tânăr cititor se imagina deja un potenţial autor intrat în competiţie cu scriitorii ale căror cărţi le devora, ceea ce îi impunea de la bun început să conceapă cel puţin… două variante Pessoa. Un reprezentant al său urma să se numească Horace James Faber, însărcinat să compună literatură poliţistă, eseuri satirice şi umoristice, dar şi eseuri istorice sau poezie satirică. Repede i s-a adăugat un altul, Charles Robert Anon, cu misiunea teoretică de a comenta scrierile lui Faber, dar şi de a produce unele eseuri despre Byron, Shelley, Camões ş.a. Vast şantier, de unde au fost identificate fragmente compuse în engleză: *The Case of the Science Master*, nuvelă, şi *Stories of Imagination*, eseu, dar şi un titlu în franceză, *Histoires d'un raisonneur*, care fusese deja ales pentru întreaga serie începută din 1906-1907, scrieri fragmentare reunite pentru prima dată de Jerónimo Pizarro într-un volum pe bună dreptate intitulat *Escritos sobre Génio e Loucura*[1] (*Scrieri despre geniu şi nebunie*). Se vedea deja acolo că unele situaţii bizare şi insolite din Poe, dar şi din Conan Doyle par să-l fi inspirat direct pe junele Pessoa (detectivul său Byng pare a fi frate geamăn cu Sherlock Holmes). Cam spre sfârşitul acestei perioade trebuie să situăm şi paginile unei schiţe de eseu despre „literatura poliţistă", publicate deja în unele recente ediţii alături de primele încercări[2], de unde reiese preocuparea lui Pessoa de a structura nu doar ideile lui despre genul respectiv, dar şi felul în care asemenea scrieri urmau să se integreze în ansamblul operei sale, fiind o componentă esenţială a ei, nu o nişă de divertisment sau o formulă comercială. Se prefigurează

deja din acest eseu personajul esenţial care urma să-şi facă apariţia ceva mai târziu, acest logician al enigmelor poliţiste, doctorul Quaresma, dacă e să ne luăm după unele fraze ce se străduiesc să definească cum înţelegea Pessoa o poveste poliţistă şi ce calităţi îi sunt necesare „detectivului“ din miezul ei: „Povestirea poliţistă ideală este cea în care faptele îi sunt expuse cititorului şi în care detectivul rezolvă problemele fără să utilizeze nimic altceva decât aceste fapte, adică fără măcar să se mişte din fotoliu“. Citatul acesta figurează într-un fragment ce analizează importanţa pe care o acordă investigaţiei poliţiste romancieri precum R. Austin Freeman şi Freeman Wills Crofts, pentru a aluneca brusc spre *Scrisoarea furată* a lui Poe[3]. Pessoa observă că Dupin, personajul lui Poe, abia menţionează în trecere modul în care a ajuns la acea scrisoare. Deci Pessoa era de la bun început conştient că trebuie să deplaseze complet suspansul şi miza unei scrieri poliţiste, în comparaţie cu tot ceea ce făcuse literatura poliţistă până atunci, inspirându-se cu precădere dintr-un clasic al misterului cum era Poe, însă fără să plătească prea mare tribut curiozităţii unui detectiv profesionist.

Cu toate acestea, al său Quaresma tot de la cazuri enigmatice va porni. Dar el va fi un „descifrator“, adică mult mai mult decât un detectiv. Poate va fi un filozof, poate un psihopomp, poate o călăuză sau chiar un încifrator al celor de el descifrate… Iar aici îl recunoaştem pe Fernando Pessoa şi ne dăm seama că nuvelele sale poliţiste abia dacă sunt… poliţiste. În nici un caz el nu va scrie literatură poliţistă şi nici nu va dezlega enigma unor delicte. El va încerca să descifreze ceva din misterul lumii!

În distribuţia de roluri pentru numeroasa familie de personaje din care el însuşi se alcătuia, s-ar părea că Fernando Pessoa şi-a atribuit sieşi rolul unui complex raţionalist. Probabil că persoana civilă care a fost acest scriitor nu voia să se încurce cu slăbiciunile propriei sensibilităţi subiective decât în măsura în care o elaborată şi „raţională“ gamă a subiectivităţii sale sensibile putea fi distribuită altora. O spune el însuşi în numeroase rânduri, lăsând să se înţeleagă că el ar fi doar „dispecerul“ propriei sale complexităţi, sau „descifratorul“ lor care nu se mai simte obligat să le caute şi însemnătatea, odată misterul lor descifrat. „Am încercat totdeauna să fiu doar un spectator al vieţii, fără să mă amestec cu ea. […] Faţă de viaţă, manifest numai interesul unui descifrator de şarade. Mă

opresc, descifrez, apoi plec mai departe. Nu fac apel la nici un sentiment“, spune el undeva, în aceste texte, iar cuvintele acestea ar putea introduce aici prezentarea acestui insolit alter ego al lui Pessoa – doctorul Quaresma. Putem spune despre acest personaj că este un fel de anchetator de poliţie civil, care descifrează complicate cazuri criminale numai fiindcă nu suportă existenţa misterului nedescifrat; sau pur şi simplu fiindcă inteligenţa excepţională a acestui personaj nu trebuie să şomeze.

Quaresma rezolvă cele mai neverosimile cazuri de crimă punând întrebări şi conducând o demonstraţie de la A la Z cu rigoarea pedagogică a unui dialog socratic. Fireşte că respectivele crime, reale sau imaginare, nici nu mai contează. Însă pe parcursul anchetelor ne întrebăm, obişnuiţi şi noi cu tradiţionalele romane cu enigme poliţiste pe care le citea şi Pessoa, cine va fi fiind făptaşul, după ce am căzut în capcanele unor deducţii facile puse acolo să ne momească. Dar Quaresma nici nu prea există, deşi ştim ce marcă de ţigări de foi fuma, cum se mişca şi mai cu seamă la ce ticuri şi tertipuri verbale recurgea, lăsându-se insistent rugat să dezlege nişte enigme care îi blocaseră pe toţi oamenii ordinii publice şi ai legii. Metafizicianul nostru „descifrator“ e înainte de toate un fel de loc geometric al intelectului, pus să funcţioneze, degrevat de imprevizibile impulsuri umane sau de idei preconcepute, şi tocmai prin asta devenit un fel de beţie autoreferenţială a gândirii speculative. S-ar zice că ne aflăm în faţa unei divinizări, sau că acest detectiv este epistemologia inalienabilă a cogitaţiei. Apare şi aici tema viaţă/iluzie, mai cu seamă în interpretările care vor să ne împingă pe piste greşite. Reapare şi tendinţa maniacală a sistematizatorului Pessoa, cel din unele studii filozofice sau din textele pe teme economice. Prin intermediul acestui Quaresma, el aruncă grila tabelelor sale clasificatoare peste viaţa agitată a oamenilor reali, prinde în plasă psihicul lor şi ne explică prolix câte tipuri de ucigaşi există, cum pot fi sistematizate pasiunile, invidiile, instinctele, cum reacţionează cutare categorie de oameni în cutare împrejurare etc. Îl vedem pe acest pedant pensionar sistematizând viul, mişcarea societăţii, universul însuşi. Exerciţiul ajunge să fie uneori obositor, dar se instalează treptat un fel de muzică abstractă a logicii, care te antrenează să participi la jocul ipotezelor şi să le aplici la puţinele date despre crimă disponibile, intrând deci în hora

deducţiilor şi a speculaţiilor – aşadar practicând ficţiunea la rândul tău, ca cititor.

Quaresma e un specialist al „generalităţii“, el se serveşte de detalii doar pentru a extrage esenţele unui comportament, reconstituind astfel succesiuni de fapte mai degrabă prin eliminarea ipotezelor. Farmecul acestui pedant rezultă şi din ridicolul situaţiei, aşa încât trebuie să ne întrebăm dacă Pessoa nu cumva şarjează cu acest caz de băţoşenie ştiinţifică, pentru a da o subtilă replică parodică romanelor poliţiste cu detectivi britanici impecabili, din care a citit toată viaţa. Însă Quaresma devine de-a dreptul insuportabil când face pe frenologul, desemnând după fanteziste observaţii fiziologice pe craniile unor semeni vii care individ e un vagabond, care un tarat, care o primejdie pentru societate. Dacă înţelegem că Pessoa lua peste picior freudismul, se pare că tot el trebuie să-i fi dat detectivului său să citească prea multe tratate despre eugenie, frenologie, antropologie etc., de care epoca sa era deja pasionată. Quaresma adoră aşadar să ordoneze în tablourile şi cutiuţele lui diversitatea lumii – însă nu trebuie să uităm că toată detectivistica fermecătoare din aceste scrieri se rezumă la cazuri abstracte dintre cele mai banale. Abstractorul Pessoa recurge aici la înlănţuiri deductive cărora le dă un glas, insinuând că mecanismele logicii nu sunt altceva decât un exerciţiu detectivist.

De fapt, Pessoa întinde pe masă arsenalul unui logician alături de procedeele astuţioase ale unui detectiv poliţist pentru a ajunge, combinându-le, la formula lui de roman poliţist. Umberto Eco, în fond, procedează oarecum la fel în *Numele trandafirului*, avizându-ne că pot fi utilizate în mod deliberat toate reţetele de succes ale unui roman, cu condiţia să le aplici până la obţinerea efectului maxim de la fiecare. Pariul lui Pessoa, care precedă experienţa epistemologului italian, pare ceva mai ambiţios, fiindcă încearcă să ridice un roman poliţist chiar în absenţa romanului. Avem şi în aceste schiţe de romane, mai mult sau mai puţin finalizate (dar acest aspect nici nu contează), tot un fel de dramă statică, cum sunt atâtea altele în opera lui Pessoa. Sau, şi mai bine zis, un roman ce pune în scenă dinamica raţiunii, lipsindu-se aproape complet de scene de suspans şi de concluzii, de dinamică narativă, după dezlegarea fiecărei crime. Aşa că specialistul în generalitate care este Quaresma îşi exercită, de fapt,

talentul analitic şi capacitatea de a pune cap la cap fenomene disparate, spre a putea strecura în timpul acestei activităţi reflecţiile sale de altă natură: cele care ţin tot de inexplicabila alternanţă realitate/vis. Nici nu-ţi vine să crezi că acest detectiv, care nu se deplasează niciodată la locul crimei şi nici nu culege probe sau indicii din care să reconstituie faptele, strecoară câte o frază de o uluitoare frumuseţe: de pildă ideea că interpretarea universului ar fi o impudoare intelectuală… pe care spiritul limitat, sub tirania căruia trăim, o înăbuşă foarte repede. Nici acest Quaresma, pe care îl vedem efectiv la lucru, prăbuşit în fotoliu, dar trecând prin sita analizei sale nişte fapte aşa cum i-au fost relatate, nu e prea dornic de acţiune, ca atâtea personaje oblomoviste ale lui Pessoa. Iar „descifratorul“ face efectiv dovada că e mult mai eficient decât oricare „anchetator“, fiindcă el îşi permite să treacă în revistă toate variantele de realitate şi de acţiune, cu imensa lui plăcere de a multiplica perspectiva glisantă, odată stabilit „fondul problemei“. În *Scrisoarea magică* găsim această fecundă demonstraţie din care se poate deduce că adevărul, la o adică, e doar una din bietele variante ale realităţii, accesibilă hermeneutului, nu şi judecătorului imbecil; un adevăr multiplicabil prin „magia“ acestei ciudate reverii logice. Omul zice că respinge metafizica: i se pare o „improprietate intelectuală“, fiindcă nu are un punct de plecare faptic. E de mirare însă că acest atlet al logicii intră cu plăcere şi în vâltoarea atâtor contrarietăţi: i se pare că progresul omenirii e socialmente „imposibil“ şi că romancierii psihologizanţi au luat-o aiurea fiindcă au pierdut din vedere „materialitatea psihicului“. (Să fie vorba aici de paradigmele frenologice ale detectivului?) Dar îl prindem pe picior greşit când spune că cineva care analizează nu este „atent“, ci doar raţional. Să înţelegem că a fi atent e un pleonasm în cazul raţionalităţii corecte? Sau să deducem că şi intensitatea pe care o presupune atenţia e ceva demn de dispreţ, fiindcă ar fi suficientă raţionalitatea lipsită de orice valenţă augmentativă? Rămâne mereu ceva confuz în sentenţele acestui doctor. Şi cum să mai înţelegem reveriile sale logice, dacă şi Quaresma, asemenea heteronimului Ricardo Reis, plusând doar pe senzaţie, consideră că esenţial este doar să vezi, adică să aduci „fapte, nu interpretări de fapte“. Se înţelege că toate aceste contradicţii nu fac decât să sporească bogăţia

autorului lor unic, Fernando Pessoa, cel care cu atâta graţie ne alunecă printre degete. Detectivul Quaresma ştie că orice criminal este „obnubilat de emoţia existenţei“. Să nu comitem o crimă de mediocritate nedându-i crezare.

Cercetările criminalistice ale lui Quaresma, care se lipsesc de „romanul crimei“, propun în aparenţă doar exerciţiile de gimnastică ale logicii. Dar fondul lor dilematic este acelaşi din poemele, din eseurile şi din proza lui profundă: totul e relativ, viaţa poate fi doar un vis sau o serie de preparative pentru sinucidere, sau cu totul altceva, dacă ceva poate fi reţinut la modul concret de pe traseul ei; de nu cumva totul se rezumă la o iluzie speculativă a sufletului, a întâmplării?

DINU FLĂMÂND

S-a folosit pentru această traducere textul stabilit de Ana Maria Freitas – Fernando Pessoa, *Quaresma*, *Decifrador*. *As novelas policiárias*, Assírio&Alvim, Lisabona, 2008.

Note

1. *Escritos sobre Génio e Loucura*, ediţie concepută, îngrijită şi augmentată de Jerónimo Pizarro, vol. VI, t. II, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisabona, 2006.

2. De exemplu, în Fernando Pessoa, *Histoires d'un raisonneur*, cu titlul „Histoire policière“, édité et préfacé par Ana Maria Freitas, Christian Bouorgois éditeur, Paris, 2012.

3. *Histoires d'un raisonneur*, ed. cit., p. 173.

Prefaţă

[I]

Cu câteva luni în urmă am avut surpriza dureroasă de a găsi, în ziarul de dimineaţă, la sfârşitul anunţurilor plăcute, vestea că murise la New York, unde era „în trecere“, un cetăţean portughez, doctorul Ambrosio Quaresma[4]. Notiţa nu informa cum murise doctorul Quaresma, şi nu menţiona nici când se petrecuse acest lucru; evident că era vorba de o notă sumară redactată de serviciul consular, comunicată din oficiu, trimisă ziarului de Ministerul Afacerilor Externe.

Dureroasa surpriză pe care mi-a provocat-o această ştire nu venea din faptul că avusesem legături speciale de prietenie cu cel decedat şi nici fiindcă în lipsa informaţiilor despre felul în care şi-a sfârşit zilele doctorul Quaresma ar fi fost ceva suspect. Ceea ce m-a şocat, în laconismul cu care fusese redactată ştirea, cu absenţa totală de informaţii referitoare la defunct, unde uitaseră să pună măcar un adjectiv, era nu doar că patria pierduse un om de o asemenea valoare, rămas necunoscut marelui public, dar că rubricile de necrologuri ale jurnalelor, deseori destul de interesante când ne aduc aminte cu uriaşe hiberbole de recentele dispariţii ale unor oameni notabili – unii consideraţi aşa prin valoarea lor, alţii fiindcă fuseseră nişte excentrici – şi ne propun deci să-i admirăm, şi de aici uneori aflăm despre oameni care avuseră o anumită aură, iar din faptul că au fost uitaţi sau că au rămas în umbră după aceea, noi nu aflăm că au trăit decât odată ce mor –, deci nici măcar aceste rubrici nu adăugaseră un singur cuvânt la nuditatea ştirii prin care i s-a adus publicului la cunoştinţă moartea doctorului Quaresma.

M-a umplut de amărăciune constatarea că un om cum fusese Quaresma nu avusese parte de nici o zi de celebritate. Ştiam prea bine că el nu o căutase niciodată, fiindcă rămăsese mereu un visător, prizonier al alcoolismului său impenitent, dar şi al sistemului său de raţionament devenit aproape automat. Dar simţul dreptăţii îmi spunea, chiar dacă nu pe un ton secret imperativ, că i se datora această celebritate, iar faptul că nu o căutase nu

anula ideea că i s-ar fi cuvenit să aibă parte de ea şi că, în fine, cam era timpul ca eu să fac cunoscute oamenilor, cât mai limpede posibil, cât mai multe dintre afacerile ajunse la cunoştinţa mea şi în dezlegarea cărora au putut fi folosite facultăţile doctorului Quaresma.

Iată de ce mi-am asumat sarcina editorială de a aduna, de peste tot de unde puteam să le găsesc, toate cazurile enigmatice despre care am reuşit să aflu, în care modul de a raţiona al doctorului Quaresma avusese rolul de Oedip în faţa unui sfinx criminal. Iar în asta am fost cât se poate de prompt ajutat, cu o solicitudine pentru care le rămân foarte recunoscător, de numeroşi oameni, portughezi sau străini, cărora m-am adresat ca să obţin datele necesare la compilarea acestei opere. Am preferat ca fiecare în parte să-şi relateze personal „cazul“ petrecut sub ochii lui şi cu care experienţa lui a avut un contact direct, aşa cum mie îmi revine personal să povestesc ceea ce s-a produs în prezenţa mea. Până acum am reunit douăsprezece[5] episoade extraordinare din viaţa de raţionalizator a doctorului Quaresma. Am să le prezint cititorilor, una după alta, transcrise cu grijă şi scrupulos traduse, în funcţie de faptul că sunt destinate unor cititori naţionali sau nu. Figura doctorului Quaresma, simplă dar şi complexă în acelaşi timp, va reieşi probabil din aceste texte, spre edificarea cititorilor. În felul acesta eu voi fi scutit de incomensurabila grijă, suplimentară, de a trebui să încerc să-l descriu, muncă imposibilă căreia un singur om i-ar fi dat de cap – dacă putea să o facă – doctorul Quaresma însuşi.

Cum nimic nu leagă aceste episoade, nu există nici raport temporal între ele, şi nu are importanţă să ştim care din ele s-a petrecut primul, şi care după aceea. Pe măsură ce ele mi-au parvenit, m-am înhămat la publicarea lor; iar ele au rămas în ordinea în care mi-au sosit.

Voi începe cu episodul pe care eu însumi pot, mai bine ca oricare altul, să-l povestesc.

Relatarea diferitelor cazuri, criminale sau aproape criminale, la soluţionarea cărora a contribuit Quaresma total sau parţial, intră, firește, în trei categorii distincte. Relatarea celebrului caz Vargas, nu cel dintâi pe care Quaresma s-a străduit să-l rezolve, ci primul pentru care a prezentat în mod public o soluţie, prima dată când a luat cunoştinţă poliţia (şi încă în ce fel!) de existenţa lui Quaresma, nu e chiar de natură să alimenteze o poveste pe

care să o poţi reduce la mai puţin de un volum, atât de amplu, de complex şi de singular e raţionamentul prin care Quaresma a reuşit s-o elucideze.

Celelalte cazuri elucidate de Quaresma nu necesită o redactare atât de amplă. Unele dintre ele, totuşi, şi-ar vedea faptele mutilate, şi relatarea modului în care au fost elucidate diminuată, dacă povestirea s-ar reduce la un simplu rezumat. Dar există şi altele, de felul celor care alcătuiesc această carte, şi care vor constitui poate şi alte cărţi, unde naraţiunea poate fi scurtă fără să se piardă nimic, şi unde raţionamentul, concentrat cum a fost pe o analiză rapidă şi decisivă, nu poate fi altcumva decât scurt.

Cu acestea din urmă aş începe să relatez cazurile elucidate de Abílio Quaresma.

Cum eu relatez lucrurile acestea pe măsură ce obţin datele complete despre fiecare, evident că nu adopt în dispunerea lor restrictivă nici un fel de ordine, cronologică sau de altă natură. Totul se raportează la anchete independente, nu are importanţă dacă o povestire vine înaintea alteia, sau dacă se inversează ordinea. Cu atât mai mult cu cât, în momentul în care Quaresma şi-a făcut apariţia pe scena publică, sau mai degrabă socială, spiritul său era de multă vreme format; aşa că nu e de aşteptat ca din parcurgerea acestor relatări să se poată studia vreo evoluţie în ceea ce-l priveşte.

Moartea recentă a vechiului meu prieten, doctorul Abílio Quaresma, a dat viaţă unei idei care mă bântuia de multă vreme, dar pe care nu am avut niciodată ocazia morală să i-o supun atenţiei. Abílio Quaresma, „medic fără cabinet şi descifrator fără şarade“, cum foarte simplu şi cu foarte multă dreptate se descria, avusese ocazia să intervină pentru a soluţiona diverse şarade ale vieţii reale – totdeauna extrem de stranii, iar deseori chiar mai ingenioase decât cele din *Almanahul amintirilor*, care era una dintre cărţile sale preferate. Moartea lui Quaresma mă dispensează, din diverse motive, să-l consult în această privinţă; şi, după ce am comentat îndelung afacerea împreună cu comisarul Manuel Guedes, de la poliţia criminală, şi el un vechi prieten al lui Quaresma, m-am decis să spun aceste povestiri, cât pot eu mai conştiincios, pentru a pune în ele acele aventuri intelectuale care pe mine, ca şi pe Manuel Guedes ne-au făcut să vedem în Quaresma o fiinţă cu adevărat excepţională.

Sarcina pe care mi-am asumat-o, spre a reuni diferitele „cazuri“ ce constituie singura viaţă de practician într-o clinică a doctorului Quaresma, care numai doctor nu a fost, s-a dovedit a fi de lungă durată şi nu tocmai uşoară. Voi relata aceste cazuri pe măsură ce ele se reconstituie cu totul în spiritul meu de-a lungul cercetărilor pe care le-am făcut. Însă voi prezenta numai o reconstituire riguros ştiinţifică. Şi nu voi introduce în aceste relatări nici un alt element decât cele care au existat, pentru expunerea faptelor. Relatările vor fi expuse în ordine, pe măsură ce voi reuşi să le completez, fără să ţin seama de nici o ordine cronologică, ceea ce, de fapt, ar fi o superstiţie inutilă, căci nu am intenţia să studiez evoluţia perspicacităţii lui Quaresma, ci doar să înregistrez diferite manifestări ale acestui spirit, din moment ce el era deja format. În anumite cazuri, povestea va fi redată prin cuvintele conţinute în unele depoziţii ale celor mai apţi martori, prin prezenţa şi inteligenţa lor, prin capacitatea lor de a povesti lucrurile aşa cum s-au petrecut; dar vigilenţa mea literară, cât şi faptul că l-am cunoscut personal pe doctorul Quaresma vor fi în permanenţă prezente spre a retuşa textul, nu ca să-l facă mai interesant, ci doar ca el să devină cât mai veridic. În privinţa altor cazuri, am crezut de cuviinţă, de îndată ce mă voi afla în posesia tuturor faptelor, să scriu eu însumi povestirile, cu toată obiectivitatea, în stilul unui romancier. Dar fie că va fi vorba de un caz sau altul, reafirm fără ezitare sau modestie respectarea scrupulosului adevăr istoric în cele pe care le voi relata.

Îmi revine doar să le mulţumesc diverşilor autori ai acestor relatări, care îmi sunt cu totul străini, pentru ajutorul pe care mi l-au oferit scriindu-le, precum şi pentru onoarea pe care mi-o conferă permiţându-mi fără pic de rezervă să le revăd şi să le corectez.

Comisarului Manuel Guedes, a cărui uluitoare memorie a fost una dintre sursele acestor relatări, nu am de ce să-i mulţumesc, căci amintirea doctorului Quaresma îi este şi lui la fel de dragă ca mie; amândoi nu facem decât să-i aducem un omagiu publicând aceste contribuţii la istoria gândirii aplicate.

Cât despre manuscrisele lăsate de doctorul Quaresma, a căror publicare mi-a fost încredinţată, cu rezerva doar că voi face acest lucru numai dacă voi considera că e util, e o poveste de care mă voi ocupa mai încolo, atunci când va trebui să mă refer direct la manuscrisele sale.

Şarade, probleme de şah, tot felul de încâlceli matematice şi geometrice, el din toate acestea se hrănea şi trăia cu ele cum trăieşti cu o femeie. Plăcerea lui abstractă o constituia raţionamentul aplicat. Camera lui de pe Rua dos Fanqueiros, căreia îi devenise la fel de fidel pe cât de fidel era renunţării sale la viaţă, a cunoscut orgii de pătrundere şi înţelegere a soluţiilor pe care nici un împătimit al cărnii nu le-ar putea egala în propria lui experienţă.

Dar niciodată nerăbdător, şi nimeni nerăbdător cu el, puţin trist, cu un soi de gingăşie distantă şi un fel distrat de a se uita la copii, de a-i asculta pe cei umili, de a le da întâietate să treacă cerşetorilor – şi nici tragedii, nici drame, ci doar pierdere, lapsus, condamnare a emoţiilor, toate ştergându-se numai ca el să poată să gândească…

Nici un pic de simţ estetic, cu excepţia celui pe care-l conferă raţionamentul, fiind echilibrul ce se naşte atunci când el se exercită. Nici un pic de simţ ştiinţific sau filozofic: indiferenţă continuă a gândirii în faţa asalturilor fatalităţii.

Incapacitate aproape deplină de a scrie, oarecum fiindcă scrierea e tributară obiectelor, deci ai nevoie de hârtie, de cerneală, de un stilou în organizarea rezultatului.

Sufletul omului prezintă ciudate sentimentalităţi. Eu sunt sigur că, atunci când Compania Tutunului a încetat să mai fabrice ieftinele ţigări de foi Peralta, a contribuit în felul ei la apariţia acelei tuse cadaverice care a pus probabil capăt vieţii protagonistului acestor drame ale raţiunii.

Poţi să iubeşti o marcă de ţigări. Există oameni care se bat, sau chiar mor, pentru idei abstracte, fără pic de glumă; iar Peralta era una dintre acestea.

Ciudat este felul în care anumite subiecte ne pot modela spiritul în funcţie de natura lor. Am fost într-adevăr prietenul lui Quaresma; şi sufăr cu adevărat de dor după el; însă, acum când scriu despre el, îmi asum, fără să vreau şi fără să regret, cum de altfel o fac întotdeauna, răceala celui despre care vorbesc, şi nu reuşesc să vărs nici măcar o lacrimă în proză. Personalitatea lui Quaresma se insinuează în ceea ce scriu; stilul meu refuză să nu fie rece.

Dar şi mai ciudat e faptul că acest individ stins şi şters, care trăia toată viaţa subiectivă a problemelor obiective,

dobândea o nouă şi miraculoasă energie atunci când rezolva o problemă, mai cu seamă o problemă dificilă. Doctorul Quaresma, în starea sa normală, era un aport neînsemnat pentru umanitate; însă tot doctorul Quaresma, după ce descifra, urca pe un piedestal intim, ardeau în el forţe necunoscute, nu mai era slăbiciunea unui om: devenea forţa unei concluzii. El nu se transforma – nu aş merge până acolo –, el se transfigura fără să se transforme. Rămânea mereu acelaşi Quaresma, dar avea gloria de a fi *Almanahul amintirilor* din anul următor, conţinând deja în el toate şaradele.

Cuvintele acestea pot să pară seci, uşoare, neorganice. S-ar putea crede că eu nu-l stimez pe Quaresma. Nici vorbă, îl stimez, dar în acest moment când vorbesc despre el nu înseamnă că îl elogiez – nu, eu îl văd – îl văd în descrierea a ceea ce văd ca şi cum o maşină fotografică ar aduce şi capacitatea de a scrie[7].

Meditativ al realităţii, strateg al deja-făcutului, raţionamentul său, într-o mişcare foarte rapidă, dezgolea faptele unui caz de toate aspectele lui neimportante, iar scheletul adevărat al celor întâmplate apărea brusc pe o radiografie scoasă din chiuveta de developare.

II

L-am găsit pe doctorul Quaresma adâncit în fotoliu şi abătut. Nu cred că era beat – sau, în sfârşit, poate numai niţel –, dar precis fusese cu o zi înainte. M-a primit ridicându-se cu o bruscă lentoare, cu un efort iritat, de parcă sosirea mea îl trezise în timp ce visa. Cu un ton a cărui asprime nu reuşea să o domine în întregime, îmi indică un scaun pe care să stau, apoi, reinstalându-se în poziţia confortabilă, se aşeză şi începu să-şi mângâie barba, într-un fel de atitudine de aşteptare. […] În intervalul de timp dintre momentul când m-am aşezat pe scaun şi cel în care am început să vorbesc, am examinat aspectul său general. Era mai scund decât majoritatea oamenilor, slab, osos, cu oase mici, avea umerii căzuţi şi nişte picioare slăbite, dădea impresia imediată şi generală de corp plăpând devenit şi mai fragil din pricina cine ştie căror vicii. Fizionomia lui, privirea, tremurul uşor ce se putea citi pe toate punctele de pe suprafaţa corpului denunţau mai cu seamă viciul alcoolului. Culoarea gălbuie

a bărbii şi a mustăţii – de un castaniu deschis şi uşor sur –, aspectul de asemenea destul de murdar al arătătorului de la mâna lui dreaptă, dar şi de la stânga (însă ceva mai puţin) indicau folosirea tutunului. Într-adevăr, fuma constant, […] cu mâna dreaptă, iar când era atent, fuma cu mâna stângă, continuând să-şi mângâie barba cu mâna dreaptă, tocmai ca în acea clipă când se întoarse spre mine cu un început de atenţie.

Părul îi era mai degrabă rar, zbârlit şi dat pe spate. Îşi trecea în permanenţă mâna prin el şi prin barbă, repede în primul caz, mai lent în cel de-al doilea, iar cel mai adesea făcea asta cu un gest rapid şi agitat, ori lent şi meditativ. În afara petelor pe care i le provocau viciile sale, nu părea să-şi neglijeze toaleta, şi nici să uite să se îngrijească de el.

Dar lipsa ordinii […] bătea la ochi. Camera era într-o dezordine flagrantă. Pe o masă lungă (simplă, aproape sărăcăcioasă), plasată într-un colţ al camerei, aproape de fotoliul său, care se afla între el şi fereastră, aşa încât să primească *lumină directă* – stăteau grămadă, în devălmăşie, ziare, scrisori, câteva cărţi în aparenţă maltratate, aproape fiecare deschisă la câte o pagină, dar cu foile uneori numai întredeschise […]. Iar peste tot se vedeau resturi de scrum, hârtii mototolite sau făcute ghem ca să fie aruncate la coşul de hârtii, care rămăseseră totuşi pe masă.

Toate denotau lipsa de răbdare, febrilitatea şi indiferenţa celui care locuia acolo.

Era un om de statură medie, sau poate puţin peste, slab şi fragil fără să fie bolnav, iar prin natura lui mai degrabă ştearsă era agreabil fiindcă nu era dezagreabil, lipsit de eleganţă şi de distincţie.

Se vedea imediat, dacă îl priveai, că nici pic de efort susţinut, de curaj fizic, de elan amoros nu şi-ar fi putut găsi originea şi nici n-ar fi putut să locuiască în acel corp retras din circulaţie. Era, în cel mai rău sens al cuvântului, un inofensiv.

Iar în mentalul său nu era nici pic de originalitate, nici urmă de imaginaţie, ci doar un singur lucru, iar acesta îi absorbea toată substanţa sufletului… Un raţionament rece şi fluid ce reuşea să ocolească asperităţile realităţii desenându-le, aproape involuntar, cu trăsătură lejeră.

Reuşise ceea ce foarte puţini indivizi reuşeau să facă: să vadă realitatea în absolutul ei, să evite accidentele şi accesoriile, iar dintr-o singură lovitură, dublată şi de un

anumit aplomb, să fixeze, ca într-o străfulgerare, toate detaliile vizibilului.

Îi făcea totdeauna mare plăcere să mă vadă: niciodată nu am ştiut dacă era sau nu prietenul meu. Pierdut printre şarade şi probleme, ca un copil printre jucăriile lui, ridica totdeauna spre noi ochii inocenţi şi lucizi ai celui care se trezeşte iritat când intră valetul la el.

Era limpezimea mentală pe care o dobândeşti când elucidezi ceva şi care, atunci când apar întrebări în legătură cu realitatea, sau confundă totul, sau înţelege totul, fără să existe la el, cu aerul de onestitate a vigilenţei, nici compromis, nici jumătate de măsură.

Era dezarmat în faţa realităţii şi a vieţii. Dacă soarta nu l-ar fi dotat, ar fi murit de foame, incapabil cum era de orice efort […]. Realitatea era pentru el un zid alb, dincolo de care el nu vedea nimic, chiar dacă reuşea să vadă realitatea cotidiană. Dar, dacă din întâmplare, realitatea crea o problemă susceptibilă să-şi găsească loc în raţionamentul său, atunci, brusc, tristeţea lui cădea ca o mască, iar el prelua comanda tuturor, ca un rege ce se trezise. Să fiu bine înţeles: Quaresma cel umil nu dispărea; doar că deasupra capului lui Quaresma raţionamentul plasa un fel de aureolă.

Văzusem de nenumărate ori feţe asemănătoare la bătrâni contabili, sau la clienţii obişnuiţi ai anticariatelor ce scormonesc prin rafturi, sau la pensionarii atinşi de mania de a se spovedi cuiva, la colecţionarii de timbre pasionaţi de marginile dantelate ale acestora, la minuţioşii istorici ai trecuturilor universale, sau la tot felul de inutili anatomişti.

Doctorul Quaresma şi-a făcut prima dată modesta apariţie în ancheta pe atunci celebrei *Afaceri Vargas*, care şi marcă întâlnirea sa cu comisarul (pe atunci inspector) Manuel Guedes. În acest caz, descifratorul de şarade, împins de un elan subit, a venit să lămurească una din acele psihologii dintre cele mai complexe cărora realitatea le-a putut da naştere. De atunci, Manuel Guedes nu l-a mai părăsit o clipă. Şi graţie efortului acestui nobil poliţist, aspru, atent, valoros şi prietenos am putut – iar aici e cazul să-i mulţumim – să consemnăm atâtea ingenioase descifrări al căror autor a fost Quaresma.

La el, claritatea mentală a atins delirul.

Iată cum a fost, aşa cum l-am văzut şi l-am cunoscut eu, Abílio Fernandes Quaresma, medic fără să fie însă şi

practician şi descifrator de şarade, născut la Tancos în 1865 şi mort la Lisabona în anul în care ne aflăm, în 1930.

Note

4. Pessoa îi va schimba definitiv numele, acesta devenind Abílio Fernandes Quaresma.

5. Ediţia portugheză conţine chiar treisprezece texte, dintr-un total de şaptesprezece găsite, majoritatea însă neterminate. Această prefaţă, compusă şi ea din mai multe fragmente redactate în momente diferite, părea destinată să introducă fie una dintre nuvele, fie ansamblul culegerii, în cazul în care autorul s-ar fi decis să reunească textele redactate între 1912 şi 1935, conform precizărilor făcute de Ana Maria Freitas în ediţia de referinţă.

6. Portughezii erau deja pasionaţi de dezlegarea unor cuvinte încrucişate şi şarade, de aici şi cuvântul *charadista*; dar în text Pessoa preferă expresia „decifrador de charadas“.

7. „Como uma máquina cinematográfica que tira a qualidade de escrever“: nu cred că trebuie să înţelegem din ambiguitatea verbului „tirar“ ideea că e eliminat scrisul, ci mai degrabă că el se adaugă imaginii.

CAZUL VARGAS

Capitolul I
Mortul de pe drumeag

Începe cu apariţia lui Custódio Borges la Benfica şi sfârşeşte cu prezenţa lui, însoţit de Pavia Mendes, în faţa corpului neînsufleţit al lui Vargas, plus declaraţia poliţistului, potrivit căreia ar fi vorba despre o sinucidere.

În dimineaţa zilei de 12 februarie 1907, încă devreme, nu pentru ziua propriu-zisă, ci pentru obiceiurile Lisabonei, îşi făcu apariţia pe drumul spre Benfica, cu un aer cât se poate de îngrijorat, un individ tânăr sau, în sfârşit, nu chiar aşa de tânăr, palid şi de talie mijlocie, mai degrabă slab, care ceru, la postul de poliţie din preajmă, adresa ofiţerului de marină Pavia Mendes. La postul de poliţie nu era cunoscută această adresă, însă unul dintre agenţi avea el impresia, nu se ştie cum, că un anume comandant Pavia Mendes, sau cineva ca el, locuia nu departe, oarecum mai în sus, pe partea dreaptă, chiar pe drumul ce ducea spre Benfica.

Cel cu întrebarea se grăbi să mulţumească şi continuă să urce povârnişul cu un pas rapid. Ceva mai departe, la o băcănie care tocmai îşi deschidea obloanele – abia trecuse de şapte şi jumătate – repetă întrebarea. Nici băcanul nu ştia.

Cum tocmai trecea pe acolo un lăptar, iar tânărul nostru îi puse aceeaşi întrebare, acela se opri şi confirmă. Nu cunoştea chiar numărul de la poartă, dar căpitanul de vas Pavia Mendes locuia ceva mai în sus pe partea dreaptă, într-o casă albă şi solidă, în faţa unui mic parc public, cu o poartă de fier alături de gardul ce dădea spre grădină. Imposibil să nu le observe. Nu mai exista altă casă de aceeaşi culoare şi cu aceeaşi înfăţişare, cel puţin pe drumul care ducea în sus. Aşadar, prima casă de acest fel pe dreapta, fără etaj, cu o poartă de fier etc.

Necunoscutul îi mulţumi călduros şi o porni din nou cu pas iute în aceeaşi direcţie. Peste nu mai mult de o sută de metri nimeri şi casa indicată. Privi pe deasupra porţii de fier şi nu zări pe nimeni în grădină. Se îndreptă spre poarta

principală, cea care dădea spre stradă. Se opri dinaintea ei ca şi cum ar fi ezitat, îşi scoase ceasul din buzunar, observă că era opt fără un sfert. Continuă să ezite, fiindcă era în mod evident prea devreme. Până la urmă se hotărî şi sună la poartă.

După o vreme apăru o servitoare, de o vârstă incertă, şi privi cu un aer destul de uimit spre cel care sunase. Văzu un om încă tânăr, mai degrabă uscăţiv, palid şi de talie mijlocie; şi mai văzu că părea îngrijorat.

— Aici locuieşte comandantul Pavia Mendes? întrebă omul uşor precipitat.

— Da, domnule, chiar aici locuieşte.

— Oare… aş putea să vorbesc cu el?… Cu scuzele mele… Da, aş vrea ca domnul comandant să mă scuze… Ştiu că nu e ora de făcut vizite nimănui, mai cu seamă cuiva pe care nu îl cunoşti. Dar e o chestiune urgentă, am să-i transmit ceva foarte urgent… Credeţi că s-a trezit?

Iar femeia care ezita începu să murmure:

— De treaz cred că e treaz, pentru că a muncit în biroul lui toată noaptea… Dar…

El adăugă:

— Vă rog, spuneţi-mi un lucru. Unul dintre prietenii mei numit Carlos Vargas a luat cina ieri-seară aici?

Femeia ridică uşor vocea şi, cu un aer încă şi mai mirat, rosti:

— Da, domnule, a cinat aici, aşa e… Un domn înalt, puternic…

— El este, da, el trebuie să fie. Dar spuneţi-mi, vă rog, a rămas aici, şi-a petrecut aici toată noaptea?

— Să-şi petreacă aici noaptea? exclamă femeia… Nu, nici vorbă… A plecat târziu, ştiţi… eu mă culcasem deja şi l-a însoţit domnul comandant până la uşă; îmi aduc aminte că am auzit când s-a deschis uşa. Cred că trecuse de ora unu.

— Sfinte Dumnezeule! Ce-a putut să se întâmple, strigă la rândul său nou-venitul. Oare ce a putut să se întâmple?

Neliniştită, servitoarea răspunse:

— Am să-l chem pe domnul comandant.

În acel moment, dinspre interior, vocea unui bărbat urmată imediat de stăpânul acelei voci interveni brusc:

— Ce se-ntâmplă, Teresa?

Servitoarea se retrase puţin în momentul în care, dintr-o cameră aflată în adâncul casei, îşi făcu apariţia un bărbat înalt, zvelt, dar robust, purtând un vechi pardesiu ce-i

acoperea pe jumătate un pantalon vechi, şi încălţat cu şoşoni, având înfăţişarea cuiva ce nu s-a trezit chiar în apele lui.

— E un domn care întreabă despre domnul care a fost aici aseară, domnule comandant.

— Cum? Cum? spuse stăpânul casei, înaintând repede.

După care, dându-şi seama în ce hal era îmbrăcat, adăugă:

— Vă rog să intraţi. Şi vă rog să-mi scuzaţi ţinuta. Am lucrat toată noaptea.

După care, ceva mai febril:

— Despre ce este vorba?

— Am să vă explic, spuse noul venit, făcând câţiva paşi în direcţia comandantului. Sunt un vechi prieten al lui Carlos Vargas, care, pare-se, a luat ieri-seară cina aici.

— Într-adevăr, răspunseră aproape simultan şi stăpânul casei, şi servitoarea.

— Mie mi-a promis, dintr-o pricină importantă care mă priveşte, că o să-l găsesc la el sau o să vină la mine acasă – iar eu locuiesc nu departe de el – cam cu o jumătate de oră după miezul nopţii sau la unu dimineaţa. Am să vă dau nişte explicaţii suplimentare…

— Veniţi, intraţi pe aici, spuse comandantul.

După care, făcându-i un semn să plece servitoarei care din curiozitate era tot acolo, îl lăsă pe vizitator să intre într-un mic salon, şi închise uşa.

— Am să vă explic, dar înainte de toate vă cer să mă scuzaţi pentru deranj. Iniţiativa mea nu e cauzată doar de sâcâiala pe care toată această poveste mi-o produce; ea este explicată de grija pe care mi-o fac din cauza lui Vargas… Trebuia să îmi dea o anumită sumă de bani…

— Ştiu asta foarte bine, îl întrerupse comandantul; pentru că ieri, când ne-am despărţit, mi-a spus: „Mi-ar face mare plăcere să continuăm conversaţia, dar am un prieten care mă aşteaptă la mine, şi urmează să îi dau o sumă de bani cu care trebuie să plece dimineaţă la Porto… “

— Chiar aşa şi e. Eu îl aşteptam.

— Aşa că s-a despărţit de mine tocmai din această pricină. Dar nu putea să fie acasă nici la douăsprezece şi jumătate, nici la ora unu, pentru că a ieşit de aici la unu şi jumătate.

— Da, da, foarte bine, eu îl aşteptam acolo, am făcut în stradă sute de paşi aşteptându-l. Dar răul abia urmează, pentru că, până acum, adică până la ora la care am plecat

din Campo de Ourique, la şase şi jumătate, el tot nu sosise acasă… Şi, cum ştiu că avea mania să meargă pe trasee bizare şi imposibile, mă tem ca nu cumva… Mă întreb ce a putut să i se întâmple.

Comandantul Pavia Mendes păru brusc tulburat.

— Da, iar dacă îmi fac griji, v-o spun cu toată sinceritatea, mi le fac din pricina lui. Carlos Vargas ar putea avea toate defectele de pe lume, dar nu şi-ar lăsa niciodată un prieten la ananghie. Nu mi-ar fi făcut figura asta dacă nu i se întâmpla ceva. Numai dacă nu ar fi făcut rost de bani, dar şi atunci ar fi venit să-mi spună… Dar avea banii, ştiţi şi dumneavoastră. Trebuie că îi avea. El mi-a zis: „Am să vă aduc banii“. Şi vorbea ca şi cum chiar îi avea la el… Chiar aşa, asta este. Mi-am zis până la urmă că rămăsese aici, că a dormit la dumneavoastră fiindcă v-aţi lungit la vorbă. Nu mi se părea ceva foarte probabil, dar în sfârşit…

Ofiţerul de marină îi tăie vorba:

— N-a dormit aici, nicidecum. (După care făcu un gest brusc […]). Iar apoi, avea cu el şi planurile mele!

— Cum? Ce planuri?

Pavia Mendes îşi prinse convulsiv ţeasta între palme.

— Da, planurile submarinului meu…

Vizitatorul îl privi aiurit.

— Planurile submarinului dumneavoastră? Da? Avea la el, la acea oră din noapte, documente atât de importante? Îmi dau seama că e vorba de o invenţie, ceva cu totul deosebit, nu-i aşa?

— Chiar aşa, chiar aşa, şi încă de o invenţie dintre cele mai importante… răspunse celălalt cu o voce somnoroasă.

— Oh, Doamne, Dumnezeule! Dar pe ce drum a putut el să se ducă de aici până la Campo de Ourique?

— Mi-a zis că o să meargă pe drumeagul care trece prin Bruxa – da, Bruxa –, care era cel mai rapid. Şi mi-a zis că nu are motive să se teamă, fiindcă era înarmat; chiar mi-a arătat pistolul pe care îl avea la el.

— Drumeagul care trece prin Bruxa? Oh, Dumnezeule! Iată ceva ce nu prevesteşte nimic bun. Pe unde o ia drumeagul acesta spre Bruxa, nu cumva e drumul ăsta blestemat care pleacă de aici, de la Estrela?

— E un pic mai jos, nu foarte departe, înainte de postul de poliţie. Ce să zic, e un drumeag mai scurt, numai că… Auziţi, puteţi să mă aşteptaţi câteva minute? Vreau să mă îmbrac, nu durează mult, după care plecăm să aflăm

noutăţi. Aproape am sentimentul că s-a produs un accident, o nenorocire… O clipă doar… De fapt, nici nu ştiu ce presimt.

*

…Cine să fi fost canalia care l-a…?

— Degeaba insultaţi, spuse poliţistul, nu-i vorba de nici o canalie.

— Cum aşa? exclamă Borges, cu un aer cât se poate de mirat.

— S-a omorât el singur, răspunse agentul arătând spre corpul inert.

— Cum singur? Adică el… Teribil, exclamă celălalt, furios şi agitat.

Agentul se întoarse spre inginerul naval.

— A fost sinucidere, nu încape îndoială…

— O sinucidere?

Acum stupoarea lui Pavia Mendes semăna cu stupoarea lui Borges.

— Dar e imposibil, zise Borges, cu o voce mai puţin sigură. Ce motiv avea el să se sinucidă? Nu avea nici un motiv…

— Sunteţi chiar atât de sigur? replică poliţistul cu o voce uşor aspră.

— După câte ştiu eu… răspunse celălalt, mai confuz şi deja mai puţin sigur. Dar apoi vocea lui îşi recăpătă vigoarea: Dar cine s-ar putea hotărî să se sinucidă în mijlocul unui drumeag?

— Şi cum rămâne cu planurile mele? întrebă Pavia Mendes.

Agentul ridică din umeri.

— Ceea ce *ştiu* e că s-a sinucis. V-o garantez, domnilor.

Are exact aceeaşi poziţie […] atitudinea locotenentului Vieira, din regimentul meu, care s-a sinucis aruncându-se în Kianza[8]. Nu ştiu de ce a făcut-o şi nu ştiu nimic nici de planurile dumneavoastră, dar ştiţi cum este (spuse el întorcându-se către Borges), de planuri nu ducem lipsă niciodată… Nu avea nimic în buzunare.

— Şi atunci? întrebă Borges.

— Atunci e cazul cel mai simplu, sau era şi mai simplu, dacă nu lipseau planurile. Cineva a trecut pe aici şi l-a găsit mort. A păstrat secretul ca să nu se compromită, dar i-a golit buzunarele.

— E destul de probabil, gândi cu voce tare Pavia Mendes. Iar într-un anumit fel e chiar mai liniştitor pentru

mine.

— De ce? întrebă Borges.

— Pentru că planurile, căzute în mâna unui hoţ ordinar, sau în mâna cuiva de aceeaşi teapă, nu sunt decât nişte simple hârtii. Ele ar fi reprezentat altceva numai în mâinile celui care ar fi vrut să se folosească de ele.

— E adevărat, zise poliţistul, iar Borges aprobă şi el dând din cap.

— Dar tocmai o sinucidere, da, o sinucidere, exclamă Borges – iată ceva mult mai misterios decât un asasinat!

Poliţistul ridică din umeri.

*

— Ştiţi, Borges, spuse comisarul, de acum înainte nu mai încape îndoială.

— În legătură cu ce?

— În legătură cu sinuciderea. Am verificat numărul pistolului pe tabloul permiselor de armă de la administratorul cartierului. Era tocmai numărul lui… şi arătă cu degetul spre pistol.

— E extraordinar…

— Ştiţi, domnule, chiar la asta mă aşteptam… N-o să puteţi să-mi spuneţi că mortul şi-a scos pistolul din buzunar şi i l-a întins cuiva rugându-l să-l ucidă?

— Sigur că nu, îl întrerupse Pavia Mendes. A vrut să moară şi s-a ucis el singur, pur şi simplu. Numai de nu i-a lipsit curajul… Există şi cazuri din astea…

— Nici vorbă, curaj avea destul…

— Ah! exclamă el după o vreme. Cineva a auzit focuri de armă.

— Focuri de armă? Nu focuri de armă, ci un singur foc de armă.

Paznicul municipal care era de rond în post e unul din martori; iar celălalt e cineva care se întorcea acasă, aici, nu departe de drumeagul ce duce spre Bruxa; dar a fost şi un al treilea, mult mai interesant, un om care locuieşte într-o casă de alături.

— Oare a fost, într-adevăr, doar un singur foc de armă?

— Absolut. Ah, vreţi să spuneţi că…

— Vreau să spun că putea să fi fost un fel de duel, înţelegeţi…

— Nu, nu e nici urmă de îndoială. A fost un singur foc de armă.

Comisarul îşi aşează mâna pe umărul lui Borges.

— N-am nici o îndoială, stimate domn. E vorba de o sinucidere.

— Dar de ce, Doamne, de ce? murmură prietenul mortului.

*

— Nu, e imposibil, adăugă Borges cu un aer gânditor. Nu înţeleg de ce ar fi făcut-o acum, în ajunul zilei când trebuie să negocieze pentru submarin, cred eu.

— E ceva în legătură cu banii, adăugă Guedes făcându-le semn celor care duceau brancarda să o ia pe drumeag la vale.

— Da, răspunse încet Borges.

Apoi continuă adresându-i-se lui Pavia Mendes:

— Nu înţeleg de ce ar fi făcut-o acum, şi de ce aici… În sfârşit, nu ştiu pur şi simplu… iar în suspinul lui părea că se află un fel de suavă angoasă, egoistă şi omenească, din pricina banilor promişi dar până la urmă neprimiţi.

Grupul porni în tăcere spre Benfica. Cotiră la dreapta şi ajunseră după câţiva paşi la postul de poliţie. Se adunaseră deja câţiva oameni în faţa uşii. Comisarul, care şi el îşi făcu apariţia din vale şi urma să se îndrepte spre drumeag, ordonă să fie împrăştiaţi. Grupul care sosea pe drumeag, în care erau şi cei doi *confrères*[9], pătrunse apoi în tăcere în postul de poliţie.

Capitolul II

Anchetă preliminară ce include depoziţiile lui Borges, a lui Pavia Mendes, a paznicului municipal care era de santinelă şi a individului care locuia în căsuţa de lângă drum şi auzise focul de armă în cursul nopţii. Ea se încheie cu mărturisirea lui Borges făcută lui Pavia Mendes potrivit căreia Vargas avea la el planurile.

Primul care a depus mărturie a fost Domingos Silva, zidar, în vârstă de douăzeci şi opt de ani, locuind pe strada… El declară că la puţin timp după ora opt dimineaţa, în vreme ce cobora drumeagul de la Bruxa în direcţia drumului spre Benfica, a observat brusc, imediat ce a trecut de prima curbă (drumul face două viraje în unghiuri diferite), un corp întins pe pământ. A remarcat că era vorba despre un om îmbrăcat elegant şi s-a apropiat de el. Imediat după aceea a văzut că era mort, ucis de un foc de armă, şi atunci s-a gândit că omul acela fusese asasinat,

întrucât nu a remarcat pistolul. S-a oprit o clipă fiindcă nu ştia ce să facă, după care s-a hotărât să meargă la comisariatul de la Benfica şi să spună ce găsise. Atunci nu s-a gândit la postul gărzii municipale, aflat mai la vale, altfel s-ar fi dus acolo fiindcă era mai aproape. Ca să ajungă la comisariat, a făcut cale întoarsă tăind peste câmpuri, apoi a coborât pe drumul dinspre Pinărie, care e ceva mai departe, dar el ştia că duce aproape de postul de poliţie. Era un drum mai uşor, sau i se părea lui că era mai uşor, decât să coboare pe drumeagul ce venea de la Bruxa sau pe altă cale, iar apoi să o ia pe drumul spre Benfica. Era deja trecut de opt şi un sfert când a ajuns la comisariat, şi atunci i-a spus comisarului, aici de faţă, ce găsise. Asta era tot ce ştia despre întreaga afacere.

Comisarul Bastos se întoarse spre şeful de post:

— Moraes, cum se face că nu a fost găsit mai devreme corpul?

Poliţistul ridică din umeri.

— Pe de-o parte, drumeagul de la Bruxa e prea puţin folosit, chiar şi în timpul zilei. Iar noaptea, evident că aceste drumuri sunt şi mai puţin frecventate. Drumeagul de la Bruxa începe în dreptul parcelelor cultivate, pe câtă vreme celelalte două mai apropiate, cel al Bătrânului, care duce spre Benfica, şi cel de la Torrinha, care e mai spre Lisabona, încep acolo unde dau drumurile ce urcă din jos, şi devin astfel prelungirea lor naturală. De altfel, ele sunt şi mai plăcute, căci merg în linie dreaptă, în vreme ce drumeagul de la Bruxa are tot felul de cotituri; chiar şi pe timpul zilei, un drum în linie dreaptă e mai agreabil decât unul cu ocolişuri. Asta, pe de o parte. Pe de altă parte, e posibil să fi fost descoperit mai devreme. Sunt mulţi cei care ar putea să facă o descoperire de acest fel şi să nu spună nimic. Din teamă, din comoditate etc.

— Înţeleg, zise Bastos. Dar atunci de ce se va fi hotărât Vargas să urce pe acolo?

— Uşor de înţeles, răspunse şeful de post. E primul drum ce coboară şi peste care dai când ieşi de la comandantul Mendes, iar el avea tendinţa să meargă în jos, fiindcă în general în acea direcţie voia să o ia. Nu ştiu dacă Vargas cunoştea bine locurile şi drumurile ce pleacă de aici ca să o ia spre Campo do Ourique.

— Cred că le cunoştea, spuse Borges întrerupându-l.

*

— Dar de ce vă îngrijora atât de mult absenţa lui Vargas, domnule Borges? Bănuiaţi ceva, o sinucidere, o crimă, sau altceva?

— Nu bănuiam nimic. Dar îmi făceam griji din două pricini. Întâi, fiindcă Vargas îmi promisese că îmi face rost de o anumită sumă de bani ca să pot pleca la Porto – întrucât, ştiţi, eu sunt de fel din Porto –, unde urma să rămân o vreme. Mi-a zis că avea să găsească banii în Baixa[10]; iar apoi mi-a spus că urma să cineze la Pavia Mendes şi să-mi aducă mai târziu noaptea banii acolo sus, în Campo do Ourique, revenind de la Pavia Mendes. Oricine a avut vreodată nevoie de bani îşi dă seama ce nelinişte îl cuprinde pe acela care are nevoie de bani şi nu reuşeşte să-i aibă. Îţi vin tot felul de idei. Îţi imaginezi orice. Eşti neliniştit ca o mamă când fiul ei nu se întoarce acasă la ora lui obişnuită; dacă l-a călcat tramvaiul, dacă i s-a întâmplat ceva, numai ipoteze teribile îţi trec prin cap. Vargas mi-a spus că o să-mi aducă banii spre miezul nopţii, pe la douăsprezece şi jumătate, când socotea că urma să sosească de la Pavia Mendes. Evident că eu nu aveam nevoie de bani tocmai la acea oră. Chiar dacă nu aveam atunci nevoie de bani, voiam să-l văd, înţelegeţi?

Fireşte că sunt neliniştile cuiva care are nevoie de bani… Ca grijile unei mame, cum spuneam… Ştiam bine că nu era ceva ieşit din comun faptul că un individ iese târziu din casa altuia, unde a luat cina. La unu noaptea, sau la unu şi jumătate, dacă luăm în seamă distanţa de la Benfica la Estrela, nu era chiar aşa de târziu. Dar pentru mine, în starea mea, tot ceea ce depăşea miezul nopţii însemna deja târziu. Mi-au lipsit prea multe lucruri în viaţă şi orice gând legat de bani mă nelinişteşte.

De la un moment dat chiar că am început să mă îngrijorez. Mă întorsesem acasă la unsprezece şi jumătate şi, din întâmplare, cum treceam prin faţa casei lui Vargas, am bătut la uşă şi am întrebat-o pe guvernantă dacă se întorsese. Nu sosise, dar nici ea nu se aştepta la asta. Iar eu întrebasem numai de dragul de a întreba… Apoi m-am întors acasă şi am citit o vreme. Era trecut de miezul nopţii când am ieşit din nou. În camera guvernantei era lumină, dar nu şi în camera lui Vargas, cea de pe latura casei aflată între casa mea şi casa lui, şi nici în biroul lui, care dă spre faţadă. Era să mai bat o dată la uşă, dar n-am îndrăznit. Şi, cum în acel moment m-am întâlnit cu paznicul de noapte, l-am întrebat dacă îl văzuse pe Vargas trecând. Mi-a zis că

nu, şi că el fusese tot timpul prin preajmă. L-am rugat să mă prevină când îl va vedea pe Vargas sosind, să mă strige din stradă. M-am întors acasă, dar din acel moment nu mai eram capabil să citesc… Paznicul de noapte nu mă chema. Cred că trecuse de unu şi ceva, am ieşit din nou. La Vargas nu mai era lumină în nici o cameră. Am intrat din nou în casă la mine. Chiar dacă eram contrariat, începuse să mi se facă somn. Puţin după ora două a trebuit să ies din nou. L-am întrebat pe paznicul de noapte dacă îl văzuse pe Vargas sosind. Nici vorbă… N-am mai rezistat, m-am dus şi am bătut la uşa lui, chiar dacă era o mojicie… Guvernanta, căreia nu i-a plăcut deloc gluma, mi-a zis că nu revenise, şi mi-a închis fereastra în nas. Din acel moment am început să îmi pun întrebări, adică să mă întreb pe bună dreptate dacă nu cumva se întâmplase ceva. Mi-am adus aminte cum îmi spusese Vargas că are să se întoarcă pe drumul obişnuit dinspre Campo do Ourique, şi că avea să bată la uşa mea ca să-mi aducă banii. Mi-am amintit că urma să vină dinspre Campo do Ourique fiindcă spusese că va trece şi va bate la uşa mea; or casa mea nu se află pe drumul care vine dinspre Estrela, ci pe drumul dinspre Campo do Ourique. Vargas nu-şi schimba niciodată obiceiurile: când venea din Baixa urca pe Chado şi se ducea întotdeauna să ia ascensorul din piaţa Camões spre Estrela. Mi-am zis atunci, şi nici nu cred că mă înşelam că dacă vine dinspre Campo do Ourique înseamnă că are intenţia să vină din Benfica pe jos – şi, mi-am amintit că, de fapt, nici nu era aşa departe. Dar nu era un drum tocmai indicat pentru a fi străbătut noaptea. Atunci m-a cuprins teama, când mi-am amintit că Vargas îmi spusese că nu va veni târziu, şi că nu trebuia să mă tem – asta mi-a zis-o râzând –, fiindcă era înarmat, fiindcă urma să ia ceva de valoare de la Pavia Mendes. Nu mi-a zis despre ce era vorba, nici eu nu l-am întrebat, întrucât faptul că îmi vorbise despre „ceva de valoare“ mă făcuse să înţeleg că el nu voia să spună despre ce anume era vorba; altfel ar fi precizat imediat ce era. Eu mi-am zis că poate era vorba de bani, sau de bijuterii – Vargas era specialist în bijuterii, probabil că avea în acest domeniu şi o astfel de afacere –, e clar că nu puteam să bănuiesc existenţa unor planuri pentru un submarin, ceea ce corespunde perfect, dacă mă gândesc acum, cu lucrul despre care era vorba.

Mi-era teamă tocmai din cauza acestei presupuse afaceri cu bani sau cu bijuterii. Cineva putea să fi fost la curent şi

să-l atace; sau putea să fi fost atacat şi dacă nu se ştia nimic. Vargas era un domn distins, bine îmbrăcat, până şi cel mai nepriceput răufăcător putea să presupună că purta la el un teanc de bancnote în portofel. Într-adevăr, în afara planurilor, tocmai aşa ceva trebuie că avea în buzunar, şi nu putea fi altcumva decât în cazul în care nu găsise banii. Era vorba despre un milion de *réis*[11]; sumă frumuşică, orice s-ar spune, iar cel care l-a buzunărit trebuie să fi fost foarte încântat…

Pe scurt… Am mai vorbit puţin cu paznicul de noapte, apoi m-am întors la mine acasă; peste puţin timp însă am ieşit din nou şi am rămas restul nopţii să pălăvrăgesc cu omul de gardă şi să-l însoţesc în tura lui prin cartier. Dis-de-dimineaţă, devreme, după ce m-am întors la mine să-mi fac toaleta, m-am dus şi am bătut la uşa lui Vargas; am fost din nou insultat de guvernanta lui, dar am aflat că Vargas nu sosise acasă în timpul nopţii. Ea nu părea foarte mirată, fiindcă deseori Vargas nu venea să-şi petreacă noaptea acasă. Asta o ştiam şi eu, numai că în noaptea aceea nu mi s-a părut că treaba ar fi fost în regulă. Atunci chiar că m-a cuprins teama: neliniştit şi pentru mine, şi din cauza banilor – fiindcă, întotdeauna suntem ceva mai egoişti decât am vrea noi –, dar neliniştit şi de ceea ce putuse să i se întâmple omului cu pricina. Rămânea, evident, posibilă şi ipoteza că ar fi putut întâlni o femeie – nu vedeam altă posibilitate, şi în oricare altă noapte aşa ceva ar fi fost posibil –, dar îmi ziceam că mă ţinuse cam mult pe jar, toată noaptea treaz, după ce-mi promisese că va sosi la miezul nopţii. În sfârşit, o femeie poate scuza totul… Era limpede însă că nu credeam în explicaţia aceasta… Şi am continuat să fiu îngrijorat. Am luat-o spre Baixa, m-am dus la birou, am profitat să consult acolo cartea de telefoane ca să văd dacă numitul Pavia Mendes avea telefon, iar când am văzut că nu era cazul m-am hotărât să iau primul mijloc de locomoţie care trecea şi să merg la Benfica, adică să nu mai tergiversez şi să mă duc direct la Pavia Mendes. Poate că stătuseră de vorbă până noaptea târziu, şi poate că Pavia Mendes îi propusese lui Vargas, care locuia relativ departe, să rămână la el. Era oarecum bizar, dar numai în acea clipă mi-a devenit limpede această eventualitate – care până la urmă este cât se poate de naturală –, iar din acea clipă, în loc să mai fiu îngrijorat, am simţit că mă apucă furia împotriva acestui individ care mă trăsese pe sfoară, reamintindu-mi ce îmi promisese, şi

asta numai fiindcă se luase cu vorba până-n zori… Adevărul este însă că, la puţin timp, şi fără să-mi dau seama cum, grijile mele au reapărut… Fiindcă Vargas nu era omul care să nu-şi respecte cuvântul: era dintre cei care spun da sau nu, iar când spun da, această afirmaţie nu e contrazisă decât dacă devine imposibil să o ducă până la capăt. Că mi-a promis să-mi procure banii de care aveam nevoie, dar că nu i-a găsit încă mai era de înţeles – fiind ceva care probabil nu depindea de voinţa lui –, dar nici în acest caz el nu ar fi fost omul care să nu mai vină, cel puţin ca să mă pună la curent. Am luat în calcul şi posibilitatea că probabil nu procurase banii, deci că a plecat mai devreme de la Pavia Mendes, după care s-a dus să-i caute la altcineva care îi promisese suma. Evident că această posibilitate schimba cursul lucrurilor, întrucât se prea putea ca acel altcineva să locuiască şi mai departe decât Pavia Mendes… Dar, ca să rezum, toate variantele la care mă gândeam în maşina ce mă ducea spre Benfica nu mă linişteau deloc, iar când am ajuns la Pavia Mendes eram cu totul întors pe dos. Desigur, când am aflat că Vargas plecase după ora unu şi ceva, şi chiar spusese că nu mai putea să întârzie să ajungă la Estrela, fiindcă îi promisese cuiva să-i înmâneze ceva – adică avea la el banii care îmi erau mie destinaţi –, toate aceste mi-au confirmat temerile, iar eu am constatat – chiar pot spune că am constatat – că aceste temeri erau un soi de presentiment.

Să sperăm doar că cerurile au hotărât să fie altcumva…

*

— Spune, 54, ai văzut cadavrul?

— Da, domnule, l-am văzut.

— L-ai recunoscut?

— Şefule, dacă nu mă înşel, era un domn cu care m-am încrucişat pe la unu şi jumătate, când eram de gardă.

— L-ai văzut în ce condiţii?

— Eram de gardă, şefu', făceam paşi înainte şi înapoi prin faţa postului, când l-am văzut pe individ, îmbrăcat exact cum e acum acest cadavru, am putut să-i văd chiar şi faţa la lumina felinarului de la colţul străzii. Venea de sus, dinspre Benfica. Deodată, tocmai după ce traversase ca să o ia pe celălalt drumeag, fiindcă vedea pe trotuar de partea cealaltă a străzii, eu aud paşi pe celălalt drum, cel dinspre Lisabona, şi apare un individ pe care nu-l auzisem sosind, iar apoi îi face semn cu mâna ca şi cum l-ar chema. Cum

trecea prin dreptul luminii de la poartă, celălalt îl remarcă, îl priveşte, iar în acel moment i s-a părut că îl recunoaşte, fiindcă îi spune: „Dumneavoastră, aici, la această oră?“

— Ai auzit clar asta, 54?

— Cum vă aud şi pe dumneavoastră, şefule.

— Bine. Dar celălalt ce i-a răspuns?

— Asta n-am auzit, şefule. I-a răspuns ceva, dar în acel moment se apropiase de celălalt şi vorbea mai degrabă cu voce joasă. În plus, în acel moment eu îi întorceam spatele.

— Iar apoi?

— Apoi cel care venea din jos a înaintat spre celălalt, şi-au dat mâna şi au început să vorbească la începutul drumului, pe partea dinspre felinar. Atunci am văzut eu bine faţa mortului, fiindcă el era întors spre mine.

— Cât timp au vorbit între ei?

— Puţină vreme, şefu’, dar nu chiar cât ai schimba numai două-trei cuvinte.

— Cam cinci minute?

— Ceva mai mult decât mai puţin, şefule…

— Ce fel de conversaţie era? Vreau să spun, vorbeau cum o faci în mod obişnuit cu cineva, sau vorbeau cu însufleţire, sau erau supăraţi? S-au mulţumit numai să vorbească, sau au mai făcut şi altceva, de pildă au scos vreo hârtie, sau ceva de genul ăsta? În sfârşit, ce-ai văzut?

— Am avut impresia că era o conversaţie obişnuită, şefule, ca între două persoane care se cunosc. Nici nu păreau supăraţi, nici nu erau porniţi. Nu vorbeau nici prea tare şi nici prea şoptit. Le auzeam vocile, dar nu auzeam ce-şi spuneau pentru că nu erau suficient de aproape. N-am văzut nimic altceva, şefu’. Să nu uităm, şefu’, că jumătate din tot acest timp, în vreme ce patrulam, eu mă îndreptam spre partea cealaltă, deci eram cu spatele la ei.

— Sigur, sigur. Dar după ce au vorbit?

— S-au despărţit. Şi-au dat din nou mâna, cel care e acum mort a început să urce încet drumeagul, iar celălalt a urcat rapid strada. N-am văzut nimic altceva, şefu’.

— Foarte bine. Iar acum, 54, descrie-mi-l cât mai exact pe individul care venea din jos şi a vorbit cu cel care e mort.

— Era cineva foarte bine îmbrăcat, nici prea înalt, nici prea scund – poate puţintel mai scund decât mine, şefu’ – cu o mustaţă neagră şi cu ochelari.

— I-ai văzut bine faţa? Ai putea să-l recunoşti?

— Nu, şefu’, sau cel puţin nu cred.

— Ziceai că era bine îmbrăcat. Cum anume?

— Purta haine închise, în orice caz păreau de bună calitate: o pălărie de fetru neagră, sau foarte închisă, un pardesiu de aceeaşi culoare, purta o eşarfă gri sau aproape gri şi avea ghetre de culoare deschisă. Ah, să nu uit: ducea în mâna stângă un bagaj.

— Cum aşa, un bagaj de călătorie?

— Nu ştiu dacă de călătorie, şefu'. Nu era ca valizele în care poţi pune un costum. Era mult mai mic.

— Îmi dau seama: era de tipul unei valijoare în care poţi pune două cămăşi şi câteva batiste…

— Chiar aşa, şefu'.

— O sacoşă pentru o călătorie scurtă. Ai văzut din ce era făcută?

— Din ce era făcută? Ah, da: era din piele. Semăna cu sacoşele alea scumpe, şefu'.

— Foarte bine, 54. Acum altceva: ai auzit o împuşcătură, nu-i aşa?

— Da, şefule; cum aş fi putut să n-o aud? Era un sunet foarte clar, la acea oră!…

— Bineînţeles, dar nu ai făcut legătura între împuşcătură şi individul pe care l-ai văzut urcând pe drumeag? Altfel spus, nu te-ai gândit la el când ai auzit împuşcătura?

— Eu? Nu, şefu'. Cum aş fi putut să mă gândesc? De altfel, şefu', nu mi-am dat seama prea bine din ce direcţie venea zgomotul împuşcăturii. Nu mi s-a părut că venea dinspre drumeag, ai fi zis că venea mai degrabă dinspre Lisabona, adică venea dinspre un domeniu, unul dintre cele care sunt pe-aici.

— Bine, 54. Nu mai am nevoie de tine. Dar să nu pleci încă. Poate că trebuie să ţi se mai pună nişte întrebări.

*

— Ei bine, nu-i deloc prea devreme! Povesteşte, povesteşte…

— S-a întâmplat în urmă cu vreo zece sau douăsprezece zile, era cam pe la nouă şi jumătate dimineaţa, după ce ieşisem de acasă şi mă îndreptam spre Estrela, aşa cum fac în fiecare zi la această oră, cu excepţia duminicilor; mergând pe strada Domingos Sequeira, iar apoi pe cea care coboară spre Campo do Ourique în direcţia pieţei, m-am trezit în faţa unui individ bine îmbrăcat, care părea că aşteaptă pe cineva – dar până la urmă pe mine mă aştepta.

Era un om mai înalt decât mine, foarte bine îmbrăcat, cum am zis, cu o barbă neagră stufoasă, şi cu ochelari cu ramă de aur.

Capitolul III

Ancheta ce urmează – condusă deja de comisarul Bastos şi de inspectorul Guedes. În căutarea individului necunoscut, depoziţia lui Borges despre el, ancheta lui Guedes în privinţa alibiurilor pe care le deţin Borges şi Pavia Mendes. (Capitolul începe la câteva zile după sfârşitul celui dintâi şi trebuie precizat că între timp nu s-a aflat nimic despre individul misterios, nici despre planurile cu submarinul, nici despre cine ar putea să fie cel de-al doilea individ misterios, care a coborât drumeagul la puţină vreme după ce a fost auzită împuşcătura.)

— Bărbaţi de talie mijlocie, bine îmbrăcaţi şi cu mustaţă neagră sunt câţi vrei, remarcă Borges cu o voce ezitantă. Dacă mă străduiesc, vă pot găsi peste o duzină printre persoanele pe care ştiu că le cunoştea Vargas, iar asta fără să-i luăm în seamă pe prietenii lui sau pe oamenii cu care avea relaţii strict comerciale: din această ultimă categorie cunosc foarte puţini. Cât despre ochelari, asta e altceva… M-am gândit bine, chiar şi adineauri când am început să vorbesc, şi îmi dau seama că nu cunosc decât două persoane care întrunesc toate caracteristicile: unul e Xavier Lopes, bijutier în Rua do Ouro, adică unul din proprietarii firmei Lopes&Comp; celălalt nu ştiu cine este, nu-l cunosc decât din vedere; ştiu că e prieten cu Vargas, că e un om bogat şi că locuieşte în zona dinspre Rua dos Capelistas, unde l-am zărit de mai multe ori vorbind cu Vargas. Ştiu că nu e o indicaţie foarte preţioasă, dar cred că e ceva care v-ar putea ajuta; el nu are mustaţă decât de câteva luni. Înainte purta barbă întreagă, în formă de cioc. Asta-i totul…

— Ei bine, spuse comisarul Bastos, e cât de cât ceva. Dar Xavier Lopes, cel pe care îl cunoaşteţi, ştiţi ce fel de relaţii întreţinea cu Vargas?

— Simple relaţii amicale, cred eu, şi cred că nu prea intime. Nu cred că făceau împreună afaceri. Dar, înţelegeţi-mă bine, nu pot să garantez asta. Cum v-am spus, nu ştiam aproape nimic, numai nimicuri, despre prietenii lui Vargas, şi numai în măsura în care el aducea vorba despre asta.

— Dar celălalt om, cel pe care nu-l cunoaşteţi? Nu ştiţi cum îl cheamă?

— Nu… În sfârşit, l-am auzit odată pe Vargas spunându-i pe nume, dar nu-mi mai aduc aminte. Nu poate fi prea greu să aflaţi. Vorbea cu Vargas aproape mereu în faţa porţii de la […].

Capitolul IV

Protagoniştii dramei (*dramatis personae*). Ancheta inspectorului Guedes despre Carlos Vargas, Custódio Borges, Pavia Mendes etc. Plus consideraţiile şi concluziile provizorii ale comisarului Bastos.

— Deci cum e? întrebă comisarul Bastos.

— Pe cât s-ar părea, amândoi au fost acasă la ei în noaptea aceea şi la orele care ne interesează. Dar, evident, asta nu poate fi numită certitudine…

— Puteam să ne şi aşteptăm la aşa ceva. Să dovedeşti că un individ cutare a fost în cutare loc nu e întotdeauna uşor, şi încă mai puţin uşor dacă s-a aflat la el acasă în orele nopţii; nu există martori direcţi, iar cei care pot fi martori – soţia, prietenii sau tovarăşa de cameră – sunt întotdeauna suspecţi.

— Oricum, şefule, ar fi putut să fie şi mai rău în ambele cazuri. Vedeţi – mai întâi Borges. E adevărat ce-a spus. Am reuşit să vorbesc cu paznicul de noapte din sector şi cu proprietarul casei în care stă el cu chirie. Individul se numeşte José Costa, e funcţionar la biroul de geodezie, cel care se află lângă biserica Estrela, aşa cum ştiţi.

— Da, ştiu.

— Paznicul zice că Borges a ajuns la Estrela, sau la Campo do Ourique, cum vreţi să-i spuneţi, pe la unsprezece şi jumătate. Şi l-a întrebat pe paznic dacă îl văzuse pe Vargas întorcându-se acasă. Paznicul a zis că nu, iar Borges s-a dus şi a bătut la uşa casei lui Vargas. După care a revenit să-l caute pe paznic şi să-i spună că Vargas încă nu se întorsese, şi că el avea nevoie să vorbească cu Vargas, fiindcă se înţeleseseră că acela trebuie să-i aducă ceva, aşa că i-a cerut să vină să-i spună – lui, lui Borges – când o să vadă că Vargas se întoarce acasă. A zis că el se duce la el să aştepte, că o să citească ceva până când celălalt se întoarce, aşa că paznicul nu avea decât să-l strige la fereastră, adică la cea de la primul etaj, cea

luminată şi întredeschisă, după care el urma să coboare imediat.

La puţin timp după această discuţie, Borges a ieşit din nou, s-a dus să-l vadă pe paznic şi l-a întrebat din nou acelaşi lucru, apoi i-a mai spus să nu uite să-l anunţe când se întoarce Vargas, şi s-a întors din nou la el. Bineînţeles că Vargas nu a apărut. Fereastra a rămas luminată toată noaptea, şi din când în când, de fiecare dată când îl auzea pe paznic trecând prin faţa geamului său, Borges apărea la fereastră şi întreba dacă Vargas se întorsese. Asta s-a întâmplat de cinci sau de şase ori în cursul nopţii, până spre ora patru sau patru şi ceva, când Borges a stins lumina, a ieşit afară în stradă, foarte nervos şi nerăbdător, cum era şi de aşteptat, ca să stea de vorbă cu paznicul şi să-i treacă de urât până când el urma să-şi încheie tura, adică până la cinci şi jumătate. După care Borges s-a întors acasă, cel puţin aşa a spus, ca să-şi facă toaleta şi să plece apoi spre Baixa, să afle dacă nu i se întâmplase ceva lui Vargas. Când în timpul conversaţiei paznicul a înţeles că Vargas o luase spre Benfica şi a zis că putea să vină drept peste câmpuri, dar că pe acolo erau locuri primejdioase, pe nefericitul de Borges l-a cuprins teama, fiindcă el nu se gândise niciodată la traseul ăla, nici măcar pe timp de zi: în mod normal te duci pe la Estrela spre Baixa, după care continui spre Benfica luând-o întâi pe traseul noului bulevard, ca să continui pe drumul spre Benfica[12].

Proprietarul casei în care locuieşte Borges a confirmat toate acestea, în măsura în care avea cum să o facă. Costa doarme uşor, şi-a amintit să-l auzise pe Borges cum s-a plimbat toată noaptea în lungul şi-l latul camerei. Ieşise o dată în stradă – probabil la primele ore ale dimineţii; iar din ceea ce a zis paznicul, asta se întâmplase pe la unu – dar s-a întors imediat şi a început din nou să mărşăluiască prin cameră până când, mult mai târziu, a ieşit din nou, destul de devreme, pe când încă era noapte. La ora şase Costa era deja în picioare, l-a auzit că s-a întors, că îşi face toaleta, după care a ieşit din nou. Casa e mică, se aude totul foarte bine în ea. Pe timpul nopţii, după cele spuse de nevasta lui Costa mai târziu, a fumat cincizeci sau şaizeci de ţigări – iar când zic cincizeci sau şaizeci e presupunerea mea –, pentru că a lăsat şi o scrumieră şi un fel de borcan pline cu chiştoace şi chibrituri. Iată ce avem despre Borges.

— E destul. Sau chiar mai mult decât destul. Nu aveam nevoie de toate datele acestea, dar tu ştii bine să conduci o anchetă, băiete. Nu îl suspectăm pe Borges, şi de altfel pe nimeni. Era nevoie de asta numai ca să nu încapă urmă de îndoială. Iar mai târziu ar fi fost mult mai greu să facem ancheta. Tot ceea ce ai descoperit corespunde perfect cu tot ceea ce puteam să sperăm. Nu putem spera la mai mult, ba, în linii generale, chiar la mai puţin. Ţi-aş mai zice ceva: mai degrabă ar stârni îndoieli ceva care s-ar potrivi precis cu anumite ore, adică ceva perfect reglat în minute – fiindcă nu ar fi un lucru natural. Dar comandantul?

— În ceea ce-l priveşte pe comandant, lucrurile stau la fel, dar a trebuit să fiu mult mai atent. Singura persoană care ne putea informa în privinţa lui era *guvernanta*. E singurul lui martor, dar numai un simplu martor, de prea puţină încredere, chiar din pricina faptului că ea este *guvernanta* lui; iar în acest caz, evident, trebuie să dai dovadă de mai multă abilitate ca să orientezi conversaţia. În sfârşit, cred că am reuşit, şi cred că ea nu şi-a dat seama. Am făcut-o să creadă că voiam să ştiu dacă auzise sau nu oameni pe stradă în timpul nopţii şi aşa mai departe. Noroc că şi ea e ca toate celelalte: îi place să vorbească. Iar cu această conversaţie am reuşit să aflu ce voiam. În sfârşit, vă fac un rezumat în legătură cu ceea ce avem noi nevoie: comandantul a trimis-o la miezul nopţii să se culce, adică pe la unu dimineaţa, iar ea chiar aşa a făcut. Cum nu mai e tânără, nu are somnul greu. Aşa că a auzit când a ieşit Vargas, după care comandantul a închis, apoi a încuiat cu cheia uşa dinspre stradă, s-a dus în cameră, a închis uşa şi s-a culcat. Din ce-a zis ea, reiese că s-a culcat, dar e clar că ea nu l-a auzit culcându-se. Ceva mai târziu – nu ştim la ce oră – ea l-a auzit pe stăpânul ei deschizând uşa camerei şi plecând în birou, aşa cum mai face uneori în timpul nopţii, atunci când lucrează. Dar de astă dată el nu muncea: *guvernanta* l-a auzit toată noaptea umblând prin cameră, în lung şi-n lat, ceva ce nu-i stă în obicei, şi chiar i-a venit să se scoale şi să meargă să-l întrebe dacă nu se simte bine. Dar până la urmă nu a făcut-o. Iar asta a durat până dimineaţă, când s-a ridicat ea din pat. Iar comandantul nu s-a mai culcat la loc.

— Aşteaptă, zise comisarul Bastos, nu-i acelaşi lucru, cum spui şi tu, ca în cazul lui Borges. El avea două explicaţii evidente şi naturale să fie neliniştit, deci să nu poată şi nici să-şi dorească să doarmă: absenţa prietenului

său plus această poveste cu suma de bani importantă care făcea acea absenţă şi mai neliniştitoare. Dar ce motiv putea să aibă Pavia Mendes ca să i se întâmple acelaşi lucru?

Iar comisarul care pusese această întrebare cu o voce tărăgănată, fără să se adreseze cuiva anume, se răsturnă pe speteaza scaunului încruntându-şi sprâncenele. După care brusc se întoarse spre Guedes.

— Oare i-ar fi fost uşor lui Pavia Mendes să iasă de la el – imediat după ce se va fi dus la culcare, sau evident, la oricare altă oră – fără ca guvernanta să-şi dea seama?

— Cât se poate de uşor, şefule, mai cu seamă dacă se afla în camera lui.

— Ah…

— Casa are două intrări – două spre stradă, vreau să spun; cealaltă este portiţa de fier de pe latura de la care duce o mică potecă prin grădina din spatele casei. Or camera comandantului dă tocmai spre această potecă. Nu avea decât să-şi treacă piciorul peste parapetul ferestrei, care, pe deasupra, este şi joasă, iar apoi să iasă pe portiţă; după care putea să revină pe acelaşi drum. Numai dacă nu ar fi făcut zgomote în mod intenţionat, altfel guvernanta nu ar fi auzit nimic, mai cu seamă că odaia e situată pe partea cealaltă a casei, în spate.

— Iată o situaţie cât se poate de curioasă, Guedes, foarte curioasă. Şi e cu atât mai curioasă cu cât nu e nimic suspect, fiindcă eu nu văd altceva decât o sinucidere, dar ceva, nu se ştie ce, se ascunde în toate astea…

— Aşa mă gândeam şi eu, şefule…

— Nu ştiu ce se ascunde, dar ceva se ascunde. Iar dacă ceva se ascunde, asta ţine de comandant, dar deocamdată ţiparul nu îşi scoate botul de sub piatră…

Urmă un moment de tăcere.

— Şi cred că nodul afacerii, reluă comisarul Bastos, se află în povestea asta cu planurile. Aici e ceva ascuns. Ţine minte asta: eu nu mă îndoiesc nici o clipă că Varga s-a sinucis. Nu încape dubiu. Doar că nu pot să înţeleg cum de un om care nu pare să se fi gândit vreodată să se sinucidă se apucă să o facă noaptea pe un drumeag, şi încă mai având asupra lui şi nişte planuri ce valorau o avere – adică schiţele care au dispărut – , după ce tocmai ieşise de la proprietarul acestor planuri, şi după ce a vorbit cu un individ despre care noi nu ştim cine este, care i-a apărut în faţă în mod miraculos, chiar în acea clipă, ca un diavol

care ţâşneşte dintr-o cutie? Hmmm… Povestea asta cu planurile pentru o invenţie de război e ceva cât se poate de serios, mai cu seamă când planurile dispar… Iar faptul că cineva, pare-se, ajunge să nu mai găsească altă soluţie decât să se sinucidă, cuprins de o bruscă disperare, influenţat de ceva despre care nu ştim nimic, nu simplifică deloc afacerea şi, orice-ar fi, asta ne obligă să nu ne precupeţim eforturile nici o clipă până nu vedem că am descoperit ce anume s-a întâmplat. Da, fiindcă a aduce pe cineva în pragul sinuciderii e ca şi cum l-ai ucide, dacă mă înţelegeţi. Şi trebuie remarcat faptul că e vorba de o crimă comisă în condiţii de adevărată laşitate. E ca şi cum i-ai indica unui nefericit un drum nocturn care-l va face să cadă ineluctabil într-o prăpastie. Nu, Guedes, nu putem accepta toate acestea fără să facem nimic.

Pentru Dumnezeu, e vorba de o dramă umană, continuă comisarul. De altfel, ea mă intrigă foarte tare… Da, dacă ar fi vorba de un asasinat, afacerea ar fi fost clară, oricât de greu ar fi fost să-l descoperim pe asasin. Dar cel mai mult mă intrigă faptul că e vorba de o sinucidere – şi încă de o sinucidere, trebuie neapărat să remarci, ce prezintă toate condiţiile necesare pentru a defini un asasinat, şi care ar fi de negândit în cazul unei sinucideri. Asta nu-mi iese mie din cap. Cu alte cuvinte, aşa cum ţi-am spus, e vorba de o sinucidere care, după mine, are toate caracteristicile unui asasinat. Iar la urma urmelor, nu se mai înţelege nimic…

— Cum adică? Îi suspectaţi şi pe unul, şi pe altul?

— Atunci când nu înţeleg nimic, eu suspectez pe toată lumea. Auzi, Guedes, nu încape îndoială că e vorba despre sinucidere, nu-i aşa?

— Sigur că da, şefu’: a fost o sinucidere, nici urmă de dubiu.

— Bine, atunci explică-mi de ce se sinucide un om la ora două dimineaţa pe un drumeag. Când o să-mi poată explica cineva asta am să încetez şi eu să mai suspectez pe toată lumea – de nu cumva încep să te suspectez şi pe tine…

— Dar de ce e nevoie să ştim unde se aflau cei doi la ora sinuciderii? Şefu’, dacă era vorba de o crimă, sau dacă ar exista suspiciuni că ar putea fi vorba de o crimă…

— Ei da, ei da… Dar să presupunem, de exemplu, că tu descoperi că unul sau altul din cei doi, de pildă, era foarte aproape de locul sinuciderii chiar la ora la care ea s-a

întâmplat. Această sinucidere rămâne sinucidere şi nu devine asasinat, iar omul care se afla acolo nu devine un criminal. Dar atunci el trebuie în mod obligatoriu să explice ce anume făcea acolo, şi de ce nu a spus că fusese acolo. Nu uita, Guedes, că e vorba de două lucruri – de un sinucigaş pe care nu-l înţelegem şi de planuri despre care înţelegem bine că cineva a vrut să şi le însuşească…

S-ar putea ca tu să descoperi ceva care nu elucidează deloc sinuciderea, dar care ar putea să ne ajute în privinţa planurilor. Ar fi deja un lucru câştigat. Per total nu ştim nimic, şi nici nu ştim pe ce parte să ne întoarcem ca să aflăm ceva. Şi dacă e aşa, mai bine să începem să ne întoarcem fie pe o parte, fie pe cealaltă. Căci dacă nu ne întoarcem pe nici o parte, chiar că nu vedem nimic. Nu crezi că-i aşa?

— Chiar aşa e, şefu'. Mă ocup imediat de tot. Dar, şefu', eu doar am întrebat…

— Doar ai întrebat ca să afli… Evident. Ai făcut foarte bine. Sunt şi oameni care pun întrebări ca să nu afle nimic. Bine, ocupă-te imediat de această afacere. La revedere.

Capitolul V

După ce au trecut câteva zile (probabil puţine), inspectorul Guedes (sau comisarul Bastos) anunţă noutatea că fusese contactat de un desenator de la Arsenalul marinei, una dintre persoanele de la care se informase despre persoana lui Pavia Mendes. Acesta era cel care îi dăduse strania informaţie potrivit căreia noile planuri, despre care Pavia spusese că el urma să le facă, sunt până la urmă cele vechi. Judecătorul de instrucţie (care din acest moment apare în persoană): „Îmi iau eu sarcina asta, dragă Bastos. Ocupă-te dumneata de afacerea cu banii falşi din Porto, în vreme ce Guedes şi cu mine o să ne distrăm cu fleacul ăsta de anchetă. Lucrurile iau o întorsătură din ce în ce mai amuzantă, nu-i cinstit ca toată lumea să se distreze şi numai noi să nu avem parte de distracţie". Convocarea paznicului municipal, care era de serviciu, şi hotărârea de a trimite după Pavia Mendes.

Poliţia orientă cercetările privitoare la respectivul individ în trei direcţii diferite, din ordinul special al judecătorului de instrucţie, dl Francisco de Fonseca. Întâi de toate, el încercă să afle, graţie unei mărturii directe, cam cum arăta acel om. Dar pista aceasta nu ducea prea departe, fiindcă nu mai exista alt martor direct în afara paznicului care era de serviciu, cel care îl văzuse pe

necunoscut împreună cu Vargas. După care încercă să dea peste un individ care prezenta aceleaşi caracteristici cu necunoscutul şi locuia în cartier, de partea cealaltă.

— Un bărbat de circa patruzeci de ani, poate chiar mai mult…

M-a oprit atingându-mi braţul, şi m-a întrebat cu o voce amabilă:

— Sunteţi cumva comandantul Vaz?

I-am răspuns că da.

— Pot să vă vorbesc în mod confidenţial despre o afacere importantă, referitoare la unul din vecinii dumneavoastră care s-a sinucis?

Am înţeles imediat că era vorba de Vargas. Eram interesat, dar şi puţin circumspect. Din toate acestea putea să rezulte şi ceva extrem de dezagreabil.

— Carlos Vargas? am întrebat eu.

— Exact. Puteţi să-mi daţi întâi cuvântul de onoare că asta o să rămână între noi, întrucât nu există nici o raţiune să nu fie aşa, iar în al doilea rând – în măsura în care vă este posibil – ca lucrul pe care urmează să vă cer să-l faceţi să rămână la fel de secret?

Cum ezitam, el îmi explică:

— Vă cer pe cuvânt de onoare să păstraţi secretul în legătură cu cele pe care urmează să vi le spun întrucât nu este nimic compromiţător în această afacere, cum singur veţi constata. După aceea o să-mi spuneţi dacă vă puteţi achita şi de cealaltă cerere a mea.

Ceea ce mă îmboldea cel mai mult în acel moment era curiozitatea, iar cum în pretenţiile lui de până în acel moment, aşa cum le formulase el, nu era nimic ieşit din comun, i-am dat imediat cuvântul meu de onoare în sensul în care îl reclama el.

— Foarte bine, spuse el satisfăcut. Iată primul lucru pe carevi-l spun: planurile pentru submarinul lui Pavia Mendes sunt în posesia mea.

Am tresărit şi l-am privit uimit.

— Cum, chiar planurile originale?

— Da, planurile originale.

— Dar cum se face că au ajuns în mâinile dumneavoastră?

— Mi le-a dat Carlos Vargas pe drumul spre Benfica, la începutul drumeagului ce duce spre Bruxa, unde m-am întâlnit cu el din întâmplare, pe la unu şi jumătate dimineaţa, pe data de 11, de fapt 12 februarie.

(Judecătorul şi Guedes tresar […].)

— Am înţeles imediat totul. Individul pe care nu-l găseam, şi care vorbise cu Vargas la începutul drumului, era el. Omul ăsta corespundea exact cu descrierea făcută de paznicul municipal, doar că purta o mustaţă stufoasă, nu doar o simplă mustaţă – dar era aşa fiindcă îşi lăsase barba să-i crească.

E ceea ce i-am spus, iar el a confirmat. Perfect. Era omul pe care îl văzuse paznicul, doar că între timp îşi lăsase barba să crească.

*

— Nu ştiu ce se întâmplă, domnule judecător, n-aş putea să vă explic. Însă aici ceva anume lipseşte, şi, chiar dacă am cunoaşte ce este acel ceva anume, tot nu am şti prea bine ce am afla. Senzaţia asta nu mă părăseşte. Ce doriţi să ştiţi?

— Om bun, singurul lucru care ne lipseşte e că ar trebui să ştim ce fel de autoritate avea omul cu ochelari asupra lui Vargas. Şi s-ar putea ca asta să explice multe lucruri, deşi nu ar explica sinuciderea, căci sinuciderea, ca sinucidere, e un fapt stabilit. Numai dacă nu cumva dumneata crezi altceva.

— Nu ştiu nici eu prea bine ce cred, domnule judecător. Toate acestea sunt corecte, dar mie nu-mi iese ceva din cap…

— Înţelegeţi, Guedes, spuse judecătorul întorcându-se către inspector, nu e nevoie de nici un fel de anchetă în cazul ăsta, nu există nici urmă de crimă, cu excepţia detaliului cu furtul comis asupra mortului, şi de altfel avem destule alte griji. În ce mă priveşte, eu m-aş elibera de bunăvoie de această afacere şi mi-aş vedea de treabă. Doar că mie nu-mi plac misterele, nici de felul acestora, nici de alte feluri; mai cu seamă când e vorba de astfel de lucruri. Mie nu-mi plac, dar când mi se prezintă, nu mă mai simt în apele mele până nu le dau de capăt. Or, acest comandant Pavia Mendes începe să fie prea misterios pentru gustul meu… Nu credeţi?

— Aveţi perfectă dreptate, domnule judecător. Poate n-ar strica o mică întrevedere cu el, cu elementele de care dispunem acum, cu aceste noi informaţii…

— Da, da. Chiar asta am de gând. Ascultaţi, Guedes, vă solicit un serviciu. Coborâţi până la Arsenal şi puneţi-vă de acord cu dragul nostru comandant să vină să ne facă aici o mică vizită. Mâine după-amiază, de exemplu, după

ora două, ca să nu-i încurcăm alte treburi. Deci mâine după-amiază, la ora care îi convine lui. Plecaţi acum şi reveniţi să-mi spuneţi cum v-aţi înţeles.

Guedes se ridică […].

*

— Dar e chiar el, domnule judecător!

Judecătorul privi spre inspectorul Guedes, iar acela spre judecător.

— Guedes, ce spuneţi de asta?

— Nu mi se pare foarte limpede, domnule judecător. Bineînţeles, nu există crimă, dar nici nu e prea limpede şi nu ştim de ce… Ce este extraordinar e că omul ăsta avea un aer cinstit, fără ascunzişuri – incapabil să se prefacă sau să spună baliverne. Iar acum… Iar acum ne dăm seama că a ieşit în noaptea aceea – chiar dacă asta nu spune încă nimic, poate e o poveste cu o femeie, ceva…

— … şi a recuperat planurile.

— Într-adevăr, domnule judecător, iată ceva ce face afacerea noastră şi mai complicată.

Judecătorul căzu o clipă pe gânduri.

— Ascultă, Guedes. Dumneata nu ştii nimic. Mulţumeşte-te să eziţi, nimic mai mult. Sau, cel mult, să îi mulţumeşti încă o dată că ne-a […] mâine după-amiază, la ora la care îi convine lui. De acord?

Capitolul VI

Cea de-a doua depoziţie a comandantului Pavia Mendes.

La ora cinci şi un sfert după-amiază – timpul de care are nevoie cineva care iese la cinci de la Arsenal până să ajungă la tribunal –, comandantul Pavia Mendes spuse la poarta Palatului de Justiţie că e convocat de judecător. Aşteptă cinci minute după care pătrunse în biroul judecătorului de instrucţie cu un aer hotărât, dar poate nu chiar aşa de sigur pe sine. Judecătorul îl primi cu amabilitate, dar şi uşor rezervat, sau cu ceva care era, sau intenţiona în mod evident, sau părea a fi aşa ceva.

— V-am rugat să binevoiţi să treceţi pe aici, domnule comandant, şi vă rog să mă iertaţi dacă asta a putut să vă pricinuiască vreun deranj. Aş vrea să vă pun câteva mici întrebări – întrebări fără importanţă – ca să umplem câteva goluri ce ni s-au ivit în cercetarea afacerii Vargas.

— Perfect; sunt la ordinele dumneavoastră, domnule judecător.

Dacă e vorba de întrebări la care eu sunt capabil să răspund…

Comandantul surâse.

— Eu cred că e cazul. Prima întrebare e următoarea… Aşteptaţi… Am aici depoziţia dumneavoastră în cazul Carlos Vargas. Spuneţi: „Carlos Vargas a ieşit de la mine cu câteva minute înainte de ora unu şi jumătate dimineaţa. Eu m-am dus să lucrez în birou unde am lucrat până dimineaţa; în momentul în care voiam să merg să mă culc a sosit domnul Custódio Borges. Am plecat împreună cu el“.

Judecătorul se opri din citit şi-i aruncă ofiţerului de marină o privire lipsită de expresie.

— Da, spuse acesta din urmă. E corect. E ceea ce am spus. Ce vreţi să mă întrebaţi, domnule judecător? E legat de acest subiect?

— Da. Eu vreau – dar, de fapt, nu spun eu vreau, ci „aş vrea“ –, deci aş vrea să-mi explicaţi de ce aţi ascuns faptul că după ce v-aţi părăsit domiciliul la unu şi jumătate dimineaţa, aţi trecut prin faţa postului de poliţie şi v-aţi continuat drumul cu paşi rapizi în direcţia Lisabonei. Vreo poveste de iubire împărtăşită, comandante?

Pavia Mendes deveni livid, brusc şi pe de-a-ntregul livid. Privi cu un aer uimit spre judecătorul de instrucţie, care îşi ţinea ochii fixaţi asupra lui, cu aceeaşi privire inexpresivă, din spatele fumului de ţigară, şi pentru o clipă fu incapabil să scoată vreo vorbă. Făcu o grimasă oarecare. După care îşi reveni şi păru că aşteaptă ca interlocutorul să-şi continue vorba.

Celălalt făcu un gest cu mâna.

— Aveţi cuvântul, comandante, spuse judecătorul de instrucţie.

Pavia Mandes se prinse puternic de marginea biroului, pe deasupra căruia îl privea ţintă pe judecător. După care ridică brusc capul, îl privi drept în ochi şi zise:

— Am să vă spun totul, domnule judecător. Am să vă explic tot ce vreţi să ştiţi. Şi precizez de la bun început, îmi dau cuvântul de onoare, că ceea ce am să vă spun este adevărul meu. După ce o să mă auziţi, veţi înţelege de ce la început am ascuns anumite lucruri. Şi veţi vedea, domnule judecător, că faptul pe care l-am ascuns nu avea nici o importanţă.

Judecătorul ridică din umeri cu un aer lipsit de deferenţă.

— Aveţi acum noile planuri?

— Da, răspunse Pavia Mendes, cu o voce uşor schimbată.

— Bine. Mergeţi acasă la dumneavoastră, luaţi aceste planuri noi şi întindeţi-le pe masă cu faţa în jos. Pe dosul unuia dintre ele este un text scris de mână. Luaţi o gumă şi ştergeţi textul ăla: e mult mai bine aşa, ca să nu se vadă că aceste noi planuri sunt tot cele vechi.

Pavia Mendes îl fixă pe judecător cu o faţă lividă şi cu doi ochi ce nu puteau să exprime altceva decât spaimă. Judecătorul îşi duse ţigara la gură, surâse, dar numai cu obrazul. Pentru că în ochii săi cu privirea fixă nu se citea urmă de surâs.

— Dar cum de…

— Cum de ştiu? Asta vreţi să întrebaţi? Sau vreţi să întrebaţi altceva? Iar dacă e altceva, ce anume?

— Înţelegeţi-mă, comandante: cel mai tare mă irita faptul că poliţia, cu cea mai desăvârşită voinţă din lume, căuta în toate felurile posibile planurile, în timp ce ele erau chiar la dumneavoastră. Oare care să fi fost bunul motiv, sau care să vi se fi părut dumneavoastră bun, ca să ascundeţi poliţiei că planurile erau în posesia dumneavoastră, fiindcă nu aveţi dreptul să le ascundeţi de poliţie – adică să mi le ascundeţi mie, de exemplu. Înţelegeţi că eu consider asta ca o lipsă de respect – dacă nu e chiar…

*

— …în faţa subordonatului dumneavoastră.

— Dar, comandante, chiar în faţa lui v-aţi dezis şi contrazis. Subordonatul meu nu e aici ca să-mi facă mie plăcere, şi nu se află nici din întâmplare. E prezent ca să afle toate detaliile acestui incident, dintre care unele îi vor putea fi utile. Când aţi făcut acele declaraţii, ştiaţi că subordonatul meu era prezent, căci e cât se poate de vizibil… De ce nu aţi făcut de la bun început acele declaraţii care m-ar fi împiedicat să vă spun ceva ce vi se pare acum dezagreabil, în faţa aceluiaşi subordonat? Şi nu vă daţi seama că în situaţia falsă, ca să-i spunem pe nume, în care v-aţi pus, cu cât mai mult vă explicaţi în prezenţa subordonatului meu, cu atât mai puţin veţi avea de dat explicaţii subordonatului meu?… Cine-i de vină pentru

această situaţie într-adevăr jenantă? Fac apel la inteligenţa dumneavoastră, comandante Pavia Mendes, la inteligenţă, zic, la simţul dumneavoastră practic, şi chiar la simţul justiţiar.

Timp de câteva secunde inginerul naval nu spuse nimic.

— Dacă vreuna dintre frazele mele v-a ofensat cu adevărat, eu deja o retrag; dar nu pot să retrag situaţia care a motivat această frază, în cazul că ea a existat, pentru că această situaţie dumneavoastră aţi provocat-o, iar în stadiul în care ne aflăm ea nu mai poate fi corectată. Fraza mea nu e decât o frază, iar eu pot s-o retrag; situaţia complexă, pe care aţi provocat-o dumneavoastră, este un fapt, iar faptele nu pot fi suprimate.

— Recunosc, spuse el în sfârşit, că aveţi perfectă dreptate, domnule judecător. Voiam doar – cum să spun? – să nu insistaţi prea mult asupra acestui fapt, nimic altceva.

Chiar din felul de a vorbi al inginerului se simţea o anumită oboseală. Privirea ageră a judecătorului se adumbri puţin, deodată.

Pavia Mendes reluă:

— Cazul asta m-a făcut să mă gândesc la multe şi mi-a adus multe contrarietăţi. M-am văzut atras în complicaţii pe care nu le-aş fi crezut niciodată posibile. Nu sunt diplomat, nici jurist, nici un om obişnuit, aş spune, nu să mint, ci să tergiversez, adică să fac fraze ocolitoare. Dar circumstanţele m-au obligat, mai mult sau mai puţin.

Ridică brusc capul şi îl privi pe judecător drept în ochi:

— Vă cer iertare pentru lipsa mea de abilitate. Poate că, dacă aş fi primit o altă educaţie sau, cine ştie, dacă aş fi exersat o altă profesie, aş fi înfruntat şi acest chestionar, sau cum vreţi să-i spuneţi, cumva mai… mai în defensivă. Văd că nu sunt grozav ca martor. N-am fost format pentru un asemenea exerciţiu…

*

— Pardon, răspunse judecătorul surâzând: sunt gata să cred tot ce-mi spuneţi, dar cu condiţia să-mi spuneţi. Nu pot să cred ceea ce puneţi sub tăcere, fiindcă nu ştiu despre ce e vorba… Iar acum, fiindcă am auzit ce mi-aţi spus – deşi nu puteam să aud ceea ce aţi omis să-mi spuneţi –, eu mă declar mulţumit în ceea ce vă priveşte. Dar în privinţa celor pe care le-aţi spus în legătură cu sinuciderea lui Vargas, nu mă declar mulţumit fiindcă deocamdată nu înţeleg.

— Nici eu nu înţeleg, domnule judecător.

— Eu ştiu. Dar, repet, eu nu vă înţeleg pe dumneavoastră… […]

— Vă spun, domnule judecător, şi vă dau cuvântul meu de onoare, de bărbat şi de marinar, că tot ceea ce v-am spus e adevărat: că n-am intrat în posesia planurilor mele decât în urmă cu opt zile şi nu pot să vă spun în ce fel au ajuns la mine, obligat cum sunt prin cuvântul de onoare să nu spun cum au ajuns, şi nu există nimic din felul în care ele au ajuns la mine în care să se amestece justiţia, sau care ar putea suscita interesul dumneavoastră profesional. Asta o garantez şi o pecetluiesc prin cuvântul meu de onoare. De altfel, domnule judecător, permiteţi-mi să v-o spun, eu nu admit să-mi fie pus la îndoială cuvântul.

Făcu o pauză, după care adăugă:

— Ştiu că nu mă credeţi, domnule judecător, dar nu aveţi motive să nu mă credeţi.

— Un singur lucru, domnule comandant. Câte alte suprimări de fapte sunt acoperite aici sub cuvântul de onoare? Ar fi de o mie de ori mai bine dacă le-am cunoaşte din gura dumneavoastră şi dacă ne-aţi spune ceva mai mult. Mai cu seamă la acest punct.

Marinarul se înroşi la faţă, se ridică de pe scaun ezitând.

— Dar ştiţi oare, domnule judecător, că sunteţi pe cale să mă insultaţi?

— Nu, nu vă insult, replică judecătorul, fără să se ridice, ba dimpotrivă, căutându-şi o poziţie şi mai comodă în fotoliu. Dumneavoastră ne-aţi insultat pe noi, pe noi, poliţiştii, fiindcă nu ne-aţi arătat respect… Dumneavoastră… […], iar apoi aţi omis să spuneţi în relatarea faptelor că aţi trecut pe acel drum. Greşeala pe care aţi comis-o nu e gravă, dar dacă ar fi fost vorba de o altă afacere ea ar fi devenit gravă. Şi în acel caz nu aţi şti dacă o comiteţi sau nu. Întrucât, singuri pe faptul că omul care coborâse pe acel drum imediat după sinucidere îi golise buzunarele lui Vargas, poliţiştii din Benfica au început să caute cine putea fi acel om. Or, spuneţi-mi, comandante – nu puteţi păstra tăcerea fără să fiţi suspectat că tocmai dumneavoastră […], din cauza acelei ore?

— Eu, domnule judecător?

— Chiar dumneavoastră, domnule comandant, ca oricare alt suspect într-o afacere judiciară.

— Vă mulţumesc pentru cele pe care ni le-aţi spus. Iar în privinţa celor pe care nu ni le-aţi spus, eu încă nu pot să […].

Capitolul VII

Cea de-a doua depoziţie a lui Custódio Borges. Afacerea pare clasată. Guedes e încă nemulţumit. Se anunţă apariţia lui Quaresma.

— Ştiu destule lucruri despre viaţa lui ce pot fi calificate drept intime, dar sunt şi multe altele pe care nu le ştiu… Aşa cum nu mi-a spus, de exemplu, despre afacerile pe care le avea cu Pavia Mendes, trebuie că în mod normal existau destul de multe alte lucruri – şi nu voi preciza aici despre ce fel de „alte“ lucruri e vorba – în legătură cu care nu mi-a vorbit niciodată. Evident că ceea ce vă poate face să vă sinucideţi nu poate fi decât unul dintre acele lucruri foarte intime. Mie mi-e greu să cred că a fost o sinucidere fiindcă nu l-am văzut niciodată cu adevărat îngrijorat, şi nu aveam cunoştinţă de nimic ce ar fi putut să-i creeze mari necazuri. Dar, evident, când e vorba de necazuri, putea foarte bine să nu le lase să iasă la suprafaţă, pur şi simplu ca să nu fie întrebat despre ce era vorba; cât despre natura necazurilor sale, orice se poate întâmpla în această lume… Cum nu îmi vorbea despre ele, eu nu puteam să le ghicesc şi, de altfel, repet, reţinerea mea în a crede că a fost o sinucidere vine în mare măsură din vaga preocupare ce m-a cuprins când nu l-am văzut revenind în acea noapte. În sfârşit, nu insist.

Eram cu adevărat prieten foarte apropiat cu Vargas, dar, înţelegeţi-mă, nu era vorba de o intimitate totală. Iar Vargas era pur şi simplu imprevizibil când îşi schimba planurile. De altfel, cred că aşa se întâmplă cu majoritatea oamenilor.

Iar în acest moment, observ eu bine, vaga mea impresie că nu poate fi vorba de o sinucidere rezultă probabil din neliniştea mea din acea zi – când socoteam că i se putuse întâmpla orice văzând că nu apare. Iar apoi, să o spun cinstit, nu-i cunoşteam nici urmă de tendinţă spre sinucidere…

— Asta nu spune nimic, îl întrerupse medicul. Totul depinde de circumstanţe. Sinuciderea e ca o nebunie şi, de fapt, este un act de nebunie. Până şi omul cel mai normal se poate îmbolnăvi sub presiunea anumitor agenţi externi. Până şi asupra celui mai normal dintre oameni se pot abate mari tensiuni, mari torturi, lucruri teribile, care îl înnebunesc… Iar despre sinucigaş se poate spune acelaşi lucru. Sinuciderea nu presupune o anumită predispoziţie – ca asasinatul, de exemplu… Oare domnul Borges era cu

Vargas într-o relaţie suficient de apropiată încât să poată afirma cu convingere că el nu avea nici o raţiune să se sinucidă?

Custódio Borges tăcu un moment şi făcu un gest de renunţare.

— Şi chiar dacă aş fi avut-o, aş fi înţeles eu ce i se întâmplase în ultima oră, atunci când el n-ar mai fi avut timp să-mi spună?

Capitolul VIII

Abílio Quaresma. Din momentul intrării sale în scenă până la soluţia sumară.

Omul care pătrunse în cabinetul judecătorului, asupra căruia acesta din urmă îşi ridică de îndată ochii săi albaştri, nu prezenta nici un fel de caracteristică fizică, după cum nici cel mai mărunt indiciu psihic care să indice vreo caracteristică morală, prin care să se distingă imediat în mijlocul unui grup de persoane. Era de talie mijlocie, uşor chel şi cu fruntea înaltă, purta o mustaţă şi o barbă prost tăiate şi avea părul şaten şi sur. Era îmbrăcat de sus până jos în gri – cu costumul şi pardesiul într-un stadiu avansat de uzură. Aspectul general dădea impresia de banalitate inteligentă: vestimentaţia sugera un celibatar nici îngrijit, nici neglijent; el avea un aer simplu fără să fie cu adevărat umil, expresia lui era directă, dar lipsită de obrăznicie. Înaintă respectuos, într-un fel nici elegant, nici grosolan, spre biroul judecătorului, apoi îl salută cu o înclinare a capului seacă, dar fără intenţie.

— Vreţi să-mi vorbiţi? întrebă judecătorul. Acum sunt puţin ocupat, totuşi m-am străduit să vă primesc. Despre ce e vorba?

— E ceva legat de moartea unui om numit Carlos Vargas, răspunse noul venit.

— Sunteţi cumva domnul Quaresma, Abílio Quaresma, dacă nu vă e cu supărare? Cred că e numele pe care mi l-a transmis grefierul…

Judecătorul îi puse câteva întrebări inutile, aşa încât inspectorul Guedes, căruia i se trezise interesul când a auzit vorbindu-se de Vargas, înţelese că judecătorul voia să câştige un pic de timp pentru a evalua cu şi mai multă acuitate importanţa acestei vizite, despre care nu ştia nimic, dar care era aproape de afacerea la care se referea.

— Şi eraţi cumva – dar luaţi loc, doctore – eraţi cumva unul dintre prietenii acestui biet Vargas?

— Nu, nu îl cunoşteam. Nu l-am văzut niciodată. Vizita mea nu are, la drept vorbind, scopul de a vă aduce o depoziţie, ci mai degrabă un indiciu.

Quaresma îşi întrerupse vorba şi, ascultând de o indicaţie sugerată de judecător numai printr-un gest, trase un scaun şi se aşeză. După care îşi ridică ochii spre judecător şi spuse cu o mare simplitate:

— Nu am nimic de-a face cu cazul Vargas, nici personal, nici oficial, cum ştiţi deja, domnule judecător. Dar mi s-a părut că judecătorul de instrucţie nu a rezolvat problema ce se află la baza acestei afaceri, şi cum, în ceea ce mă priveşte, am rezolvat-o din pur amuzament, mi-am zis să ar putea să devină interesant să vă aduc informaţia cu descifrarea pe care am făcut-o. E posibil să nu o doriţi, să nu aveţi nevoie de ea sau chiar să ştiţi deja ceea ce eu urmează să vă spun. În orice caz, eu am să mă retrag fără urmă de dezamăgire sau de remuşcări. Dar mi se pare şi că nu avem de-a face cu nici una dintre aceste variante. S-ar zice că de fapt cazul Vargas are o natură încă ne elucidată…

— Ce numiţi dumneavoastră „cazul Vargas“, doctore[13]?

Judecătorul îşi aprinse o nouă ţigară şi privi cu un aer distrat spre omul din faţa lui.

— Eu numesc „cazul Vargas“ incidentul poliţist provocat de moartea lui Carlos Vargas şi de dispariţia planurilor pentru submarinul comandantului Pavia Mendes.

— Dar cum anume se constituie toate acestea în ceea ce dumneavoastră numiţi un „caz“? Pronunţaţi acest cuvânt cu intonaţia cuiva care se referă la un mister. Nu există mister în această poveste. La început ne preocupa ideea că un om a putut să se sinucidă pe un drumeag la ora două dimineaţa. Acum nu ne mai preocupă: acum ştim de ce s-a sinucis.

— Spuneţi că ştiţi? (Doctorul Quaresma surâse.)

— Da. De ce?

— Pentru că, dacă ştiţi, nu ştiţi nimic, răspunse doctorul Quaresma.

Judecătorul de instrucţie puse ţigara în scrumieră cu un vag gest tremurător ce trăda iritare, îşi încrucişă braţele pe marginea biroului şi se uită drept în ochii doctorului.

— Ce aşteptaţi, de fapt, de la noi, doctore, sau ce vreţi să ne spuneţi?

— Vreau să-i aduc judecătorului de instrucţie soluţia cazului Vargas. Am presupus că el nu o deţine. Acum ştiu că nu o deţine. Consider că este de datoria mea – o datorie pur intelectuală, mai degrabă decât morală – să aduc această soluţie…

— Foarte bine. Să lăsăm la o parte cazul Vargas. Asta vrea să spună că dumneavoastră cunoaşteţi anumite fapte cu privire la acest caz, şi că veniţi să ne convingeţi de importanţa acestor fapte întrucât consideraţi că noi avem nevoie de ele spre a elucida anumite aspecte ale afacerii, sau referitoare la ea? Să stabilim un punct preliminar: declaraţiile dumneavoastră, sau mai degrabă faptele pe care ele se întemeiază îl privesc indirect pe Carlos Vargas, sau, dimpotrivă, privesc direct planurile domnului Pavia Mendes? Să începem cu… Să punem clar întrebarea. La ce aţi fost dumneavoastră martor, sau despre ce aveţi dumneavoastră cunoştinţă, doctore?

— Nu am fost martor la nimic, dar am cunoştinţă despre tot, răspunse doctorul Quaresma. Ceea ce vin eu să vă aduc nu sunt fapte, ci raţionamente; iar cu ele aduc nu doar elemente pentru a descoperi adevărul, ci aduc chiar adevărul. Dacă aşa preferă domnul judecător să li se spună lucrurilor pe nume, aşa le spun. Eu vin să aduc argumente. Faptele sunt lucruri în care nu te poţi încrede prea mult. Dar împotriva argumentelor, faptele sunt neputincioase.

Judecătorul şi inspectorul priviră amândoi în acelaşi timp spre doctor cu expresii ce semănau, dar erau şi diferite. A lui Guedes trăda o uimire uşor înspăimântată, ca din partea cuiva care nu pricepe nimic, dar nici nu înţelege de ce nu pricepe. Judecătorul avea o uimire mai mult ezitantă decât confuză; părea că se întreabă în sinea lui dacă acel discurs era produsul nebuniei, cum şi părea, sau ţinea de o glumă proastă, cum ar fi putut de asemenea să pară dacă nu erau luate în seamă locul şi circumstanţele în care fusese pronunţat, sau produsul unei simple afirmaţii, cum înclina el mai degrabă să creadă, chiar dacă era şi mai straniu. Iar doctorul Quaresma, după ce îi privi şi pe unul, şi pe altul, îi adresă un surâs judecătorului.

— Fără îndoială, spuse el, că afirmaţiile mele au ceva straniu. Dar ele sunt riguros adevărate. Am vrut doar să precizez, domnule judecător, de ce mă aflu aici. Am venit pentru că pe mine mă interesează problemele, de la orice

şaradă până la orice mit posibil; fiindcă am găsit în cazul Vargas o problemă curioasă, care comportă suficiente elemente ce ne permit să o descifrăm; iar apoi, fiindcă eu sunt sigur, sau aproape sigur, că judecătorul de instrucţie nu a extras din fapte acele concluzii ineluctabile pentru cineva care gândeşte raţional.

— Judecaţi aşadar că suntem atât de puţin inteligenţi, doctore?

Quaresma ridică uşor din umeri. Gestul lui vag conţinea o vagă afirmaţie.

— Eu nu judec. Dar socotesc pur şi simplu că sunteţi prea puţin obişnuiţi să rezolvaţi probleme dificile. Nu e o deficienţă a inteligenţei; e, cel mult, o deficienţă a educaţiei pe care ea a primit-o.

— Bine, spuse judecătorul cu o voce tărăgănată, şi ce vreţi să ne învăţaţi dumneavoastră, doctore Abílio Quaresma?

— Adevărul, răspunse doctorul Quaresma.

Iar apoi, aşezându-şi palmele pe genunchii desfăcuţi, continuă:

Capitolul IX

Despre arta de a raţiona (a ancheta). Teorie şi anchetă preliminară în cazul Vargas.

— Cea mai potrivită manieră de a ancheta într-un asemenea caz, spuse Quaresma, trece prin trei stadii de raţionament. Primul constă în a determina dacă a fost sau nu o crimă. Odată acest lucru stabilit ca afirmaţie, trebuie să determinăm când – iar uneori, şi unde – şi de ce a fost comisă acea crimă. În al treilea rând, prin intermediul elementelor adunate în timpul acestor prime două faze ale anchetei, şi îndeosebi în cursul celei de-a doua faze, trebuie să stabilim cine a comis crima.

Vorbea cu o precizie care, deşi părea literară, era înainte de toate logică, şi deşi dădea impresia că era un text scris, era înainte de orice un discurs exact.

— Raţionamentul sau, într-un sens ceva mai larg, inteligenţa, lucrează pe bază de senzaţii – adică datele pe care ni le furnizează simţurile, ale noastre sau ale altor persoane –, ceea ce, în termeni juridici, se numeşte o mărturie. După ce raţionamentul a lucrat pe baza acestor date, cântărind valoarea de mărturie ce decurge din fiecare,

comparându-le pe unele cu altele, şi – de fiecare dată când asta e posibil – obţinând din aceste date (cunoscute) alte date (necunoscute până atunci), reuşim astfel să intrăm în posesia a ceea ce numim *fapte*. Raţionamentul, lucrând pe baza datelor furnizate de simţuri, extrage din ele fapte, iar din acest motiv putem să-l numim raţionament concret. Când datele provin din mărturii verificate ca sigure; când odată comparate între ele acestea nu se contrazic; şi atunci când, fie separat, fie împreună cu altele spre care ne conduc să le descoperim, ele sunt suficient de numeroase pentru ca faptele ce rezultă din ele să alcătuiască un ansamblu coerent şi logic, ceea ce ne permite în mod neîndoielnic să stabilim, în natura lui, cauzele şi finalitatea, adică *evenimentul* pentru care aceste fapte constituite numai nişte detalii, atunci ancheta e terminată, iar ca să ajungem acolo a fost suficient raţionamentul concret.

Totuşi, asta nu se produce decât rareori, adică în puţinele ocazii când evenimentul e simplu, deci e alcătuit dintr-un număr mic de detalii, iar acestea sunt uşor de verificat. Din momentul în care cazul e mai complicat sau mai obscur, trebuie să ne batem împotriva dificultăţilor ce decurg din lipsa de fiabilitate a mărturiilor (iar în marea lor majoritate martorii nu sunt fiabili, fiindcă le lipseşte simţul de observaţie, sau din pricina unor presupuneri naturale sau sentimentale, când nu e vorba de o intenţionată rea-credinţă); din insuficienţa datelor, care face dificilă compararea unora cu altele; şi din lipsa de raporturi între ele, ceea ce face dificilă descoperirea altor date prin intermediul lor, date încă ascunse. Iar în cazul unor crime datele au tendinţa să fie dubioase, rare, încât din pricina rarităţii lor nu rezultă evidente legături între ele. Întrucât cineva care comite o crimă, când nu e vorba de o crimă survenită brusc, pricinuită de pasiune sau de nebunie, caută să lase cât mai puţine urme care să arate că a fost o crimă; şi să nu existe, de asemenea, nici un martor, sau aproape nici unul, din momentul în care a fost pregătită sau executată această crimă, sau despre consecinţele imediate pe care ea le provoacă. De unde şi raritatea faptelor, din pricina asta sau din cauza lipsei de legături între fapte, fiindcă în interior fiind ceva care este *puţin*, şi conexiunile tind să fie *puţine*. În sfârşit, în materie de crimă tinde să fie mai abundentă raţiunea care face să avem mărturii dubioase. Caracterul secret al unei crime

influenţează observaţiile pe care le facem asupra ei, sau în legătură cu ea, făcându-le imperfecte. Iar caracterul interesant al unei crime tinde să producă mărturii de natură involuntar conjuncturală, cu elemente emoţionale, pe care el le provoacă, deci să furnizeze mărturii bazate pe idei preconcepute. Iar atunci când o mărturie pleacă, indiferent dacă noi ştim sau nu, de la momentul în care există o complicitate directă în acţiune sau o complicitate indirectă din pricina simpatiei sau a antipatiei, martorul tinde să fie de rea-credinţă, adică intenţionat fals. Iată de ce în majoritatea crimelor premeditate, dacă cel care a plănuit este destul de viclean sau de inteligent, şi dacă în domeniul crimei nu se produce nici un incident exterior care să deranjeze planul conceput dinainte, sau dacă după crimă nu iese la iveală vreo greşeală a criminalului sau vreun denunţ din partea altcuiva care să atragă apoi atenţia asupra ei, în mod normal există o insuficienţă de date şi, în consecinţă, o lipsă de conexiuni între ele, deci şi de mărturii cu un grad de fiabilitate variabilă care fac că obişnuitul raţionament concret devine prea puţin capabil, dacă nu chiar incapabil de-a dreptul, să descopere, în totalitatea şi în natura lui, care a fost evenimentul.

Tocmai în acest moment, ca un ultim recurs logic, noi trebuie să facem apel la *raţionamentul abstract*. Dintre cele trei procedee, raţionamentul abstract utilizează unul sau mai multe: procedeul psihologic, procedeul ipotetic şi procedeul istoric. Numai procedeul psihologic se înscrie în prelungirea acţiunii raţionamentului concret: el constă în aprofundarea analizei datelor din care acesta din urmă îşi extrage faptele – nu spre a se mulţumi să afle care este natura evenimentelor, ci care stare mentală sau stări mentale au produs acest eveniment. Unii martori afirmă că un anumit fapt s-a petrecut la ora patru după-amiaza, altul zice să s-a produs la patru şi jumătate. Raţionamentul concret are nevoie să stabilească la care din aceste două indicaţii orare a avut loc sau, cel mai frecvent, la ce oră precisă, atlfel putem ajunge şi la concluzia că evenimentul nu s-a produs la nici o oră. Ştiind că unul din martori se înşală, sau poate amândoi, raţionamentul abstract încearcă să afle din ce cauză el sau ei s-au înşelat. În aparenţă, evident, faptul poate să nu aibă importanţă, sau poate să aibă; citez acest caz numai pentru a scoate în evidenţă prin ce anume procedeul psihologic al raţionamentului abstract

seamănă cu procedeul unic al raţionamentului concret, precum şi în ce diferă, fiind totuşi o prelungire a lui.

Întemeindu-se pe puţine date sau fapte aflate la dispoziţia noastră, procesul ipotetic constă în a formula o ipoteză cu referire la ceea ce probabil că a putut să se întâmple. În cazul în care comparaţia dintre fapte şi date, sau în absenţa altor date care ar exista în mod necesar dacă ipoteza ar corespunde adevărului, făcând ipoteza imposibil de susţinut, atunci formulăm altă ipoteză sprijinindu-ne, dacă e posibil, pe erorile manifeste ale celei dintâi, şi aşa mai departe; până ne găsim o ipoteză ce explică faptele cunoscute şi evocă faptele verificabile încă necunoscute, sau chiar suntem obligaţi să renunţăm fiindcă nici una dintre ipotezele pe care le-am formulat nu poate fi apărată. E un procedeu ce pare mai mult imaginativ decât intelectual, şi dă impresia că ţine mai mult de ghicit decât de investigaţie. Dar nu e cazul. Un produs al imaginaţiei este, prin natura lui, inexistent în realitate; pe câtă vreme produsul speculaţiei ipotetice se sprijină în mod esenţial pe ea. În primul caz, spiritul lucrează fără limite – sau fără limite care să fie străine chiar de imaginaţie sau de armonie şi de coerenţa produselor ei în sine. În cel de-al doilea caz, el lucrează în limita datelor sau a faptelor, cât ar fi ele de puţin numeroase, care îi servesc drept fundament. Acest mod de a proceda spre a avansa în cercetare este de altfel deseori utilizat în ştiinţă. Pentru lucruri mai exacte prin natura lor, din momentul în care ne lipsesc elemente spre a obţine o soluţie ştiinţifică, tocmai acest procedeu se cere adoptat. Dacă avem două ecuaţii cu trei necunoscute nu putem să le rezolvăm prin procedee algebrice: dacă nu vrem să ne dăm învinşi, trebuie să recurgem la ipoteze, dacă vrem să intersectăm soluţia, aşa cum se produc lucrurile cu orice procedeu ipotetic, prin aproximare.

Procedeul istoric e analog cu procedeul ipotetic, cu singura diferenţă că el se foloseşte de exemple conjecturale. Să zicem că putem găsi în cazul unei anumite crime, în circumstanţele produse de un anumit element particular, unele asemănări cu un alt eveniment de aceeaşi factură, despre care avem o cunoştinţă istorică, iar în lumina cunoştinţelor noastre anterioare putem formula o explicaţie ulterioară pe baza unei ipoteze, conjuncturală, evident, ca toate ipotezele, dar nu imaginativă. Asta nu înseamnă că procedeul istoric valorează, în sine şi pentru

sine, mai mult decât cel ipotetic. Unul şi altul sunt deopotrivă exploatabile şi vulnerabile. Procedeul istoric pare să se sprijine numai pe erudiţie, dar nu e tocmai cazul. Procedeul istoric necesită, evident, o cunoaştere a istoriei a celorlalte afaceri prin intermediul cărora sperăm să ne facem o idee clară despre cea pe care tocmai o anchetăm, tot aşa cum procedeul ipotetic necesită imaginaţie. Dar simpla erudiţie istorică e mai puţin importantă decât felul în care ne folosim de ea, tot aşa cum simpla imaginaţie e mai puţin importantă decât felul în care ne servim de ea. Trebuie să mergem să căutăm în trecut un exemplu ce prezintă o adevărată analogie cu afacerea în jurul căreia se desfăşoară ancheta, iar această analogie nu e totdeauna imediat vizibilă; şi nu e totdeauna vizibilă nici în privinţa detaliilor, nici în privinţa persoanelor, deseori importanţa ei se află în ceea ce este ascuns, în intuiţiile ce urmează să fie descifrate, iar important este să discerni esenţialul în ciuda diferenţelor, căci trebuie să existe ceva esenţial undeva între cele două cazuri.

Se înţelege că toate operaţiunile prin raţionament abstract sunt, prin chiar natura lor, conjecturale, chiar dacă sunt aşa în moduri diferite, deci din motive diferite. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că în spirit nu există compartimentări etanşe, iar, fără să vrem, noi utilizăm în practică diverse procedee împreună, deci în pofida faptului că raţionamentul abstract este prin natura sa conjectural, nu este la fel şi raţionamentul concret, în realitatea vieţii noastre mentale, iar noi nu ne folosim de raţionamentul concret în stadiu pur, tot aşa cum nu utilizăm în stadiu pur nici raţionamentul abstract. În cercetările conduse de raţionamentul concret există întotdeauna unu sau două elemente care, oricât de rapide ar fi, ţin de conjectură, de ipoteze, deci de raţionalizarea abstractă; şi deseori, ca să nu se rătăcească, raţionalizarea abstractă se transformă în raţionalizare concretă. Totul este în noi fluid şi amestecat. Noi stabilim clasificări pentru a înţelege, dar în corpul şi în spiritul nostru noi trăim într-un fel inclasificabil.

Vă puteţi întreba de ce am ţinut eu acest lung discurs despre fundamentele unei anchete. Am făcut-o, mai întâi, ca să înţelegem de la bun început ce procedee utilizăm când conducem o anchetă, care sunt punctele lor forte şi punctele lor slabe, şi în ce fel se deosebesc şi se completează. Şi am făcut-o, în al doilea rând, pentru ca,

odată procedeele bine diferenţiate, să ştim să ne sprijinim separat pe ele, fără să le confundăm în mod arbitrar, chiar dacă spiritul are tendinţa să o facă, căci cu cât confundăm mai puţin aceste procedee, cu atât mai uşor ne va veni să le folosim succesiv, dacă e cazul, ca să reuşim. Am mai făcut-o, în al treilea rând, pentru ca, observând mai bine cât de sărac în rezultate este raţionamentul concret, şi cât de nesigur în rezultate cel abstract să putem să ne conducem ancheta cu multă prudenţă. Fiind circumspecţi, vom încerca să fim exacţi. Şi putem, dacă suntem exacţi, să nu ajungem la o concluzie; dar dacă nu suntem, în mod sigur nu vom ajunge la nici una.

Acestea fiind zise, domnilor, acum intru în subiect.

Doctorul Quaresma tăcu, luă un fel de amplă respiraţie deopotrivă fizică şi mentală, îşi aprinse cu gesturi lente ţigara de care, în timp ce gesticula vag şi continua să o ţină în mâna stângă, uitase. Iar odată ţigara aprinsă, el o luă de la capăt.

Capitolul X

Aplicarea procedurii ipotetice în cazul Vargas. Determinarea probabilităţii în legătură cu culpabilitatea lui Borges.

— În privinţa acestui eveniment există, evident, trei ipoteze: accident, sinucidere, omucidere. Aplicarea procedeului ipotetic constă, înainte de orice, în a determina care dintre aceste ipoteze este cea mai probabilă înaintea celorlalte; să punem aşadar în aplicare ipoteza ce ar putea în aparenţă să-l explice.

Cazul Vargas nu oferă un aspect de accident. Nu este sută la sută imposibil să fi fost un accident, dar ipoteza pe care ar trebui să o formulăm ca să explicăm un accident ar fi atât de complicată şi de neverosimilă, încât e preferabil să dăm la o parte, cel puţin provizoriu, teza accidentului, ca să vedem dacă una din celelalte două nu se oferă mai bine imaginaţiei.

Într-adevăr, ca să reţinem ideea de accident, ar trebui mai întâi să presupunem că Vargas, luând-o pe acel drumeag sau odată ajuns la un anumit punct din parcurs, ar fi scos pistolul. Până aici totul pare acceptabil, căci ar fi fost cât se poate de firesc fie să-şi scoată pistolul, fie să avanseze cu el ţinându-l în mână, pe un drumeag ca acela. Ceea ce e greu de stabilit este trecerea de la acest gest cu

adevărat natural la poziţia în care ţinea ţeava pistolului lipită de tâmplă (de tâmpla dreaptă). Oricum ar fi, ne putem imagina că un om ţine un pistol într-o poziţie cu intenţii defensive, dar mai puţin că întoarce pistolul împotriva lui, şi chiar mai puţin că îl fixează pe o porţiune a corpului său care este tocmai ţeasta. Ar trebui să formulăm o poziţie complicată ca să putem admite această posibilitate, şi această supoziţie, adică ipoteza că Vargas şi-a scos pistolul, continuând să păşească şi să-l ţină în mână, după care a alunecat – în lungul zidului, de exemplu, căci s-a frecat efectiv de acel zid – şi că, în alunecare, s-a dezechilibrat din această pricină, a ridicat mâna, sau ambele mâini, ca să nu cadă, sau a făcut un gest în această primă intenţie instinctivă; şi că, făcând acest gest brusc, însoţit de o tresărire nervoasă din care a rezultat că a tras piedica pistolului, pistolul i-a atins la un moment dat tâmpla, şi în acel moment arma s-a descărcat. Putem să ne imaginăm şi că a fost vorba despre o ameţeală, care l-a făcut să-şi ducă inconştient mâna la ţeastă, după care, în dezechilibrul provocat de acea ameţeală, întorcând în mod absurd pistolul, perturbat de acel dezechilibru, a ridicat totodată şi piedica. E o variantă din acelaşi scenariu ipotetic.

— Iată ceva extrem de ingenios, exclamă judecătorul surâzând. Evident că nu are mari şanse de probabilitate, dar e o ipoteză mult mai probabilă decât oricare alta pe care oricine şi-o putea imagina ca să avanseze ideea de accident. Credeam că această ipoteză era cu totul de neconceput, dar tocmai îmi demonstraţi că nu era aşa – şi chiar aş putea afirma că acum e şi mai departe de a fi posibilă. E cât se poate de ingenios.

Quaresma îi răspunse cu un surâs.

— Atunci când datele sunt puţine, domnule judecător, cel obişnuit să se folosească de metodele raţionamentului nu întâmpină mari dificultăţi să formuleze o ipoteză, chiar dacă una dintre cele mai absurde, cum se prezintă în principiu ipoteza accidentului în cazul ce ne preocupă. E la fel ca în fenomenul asociaţiilor de idei. Între două idei, cât ar fi ele de diferite şi de incompatibile în mod natural, rămâne întotdeauna posibilitatea de a stabili o legătură logică, intercalând numărul precis de idei-verigi care fac logic pasajul de la una la alta. Atunci când în loc de două, ideile aparent incompatibile sunt trei, devine ceva mai dificil să stabileşti un pasaj logic de la prima la a doua şi

de la a doua la a treia. Iar odată cu numărul de idei, dificultăţile de a stabili legături sporesc şi ele, până ajungem la un număr suficient de idei, încât devine imposibil să formulezi cu ele altceva decât *un tot* armonios de asociaţii. E valabil şi pentru datele oricărei probleme. Cât ar fi ele de puţine, e întotdeauna posibil să găseşti o soluţie imaginară care le înglobează pe toate şi care alcătuieşte cu ele un element logic. Iar atunci ni se prezintă două cazuri: (1) sau există o singură soluţie, iar ea este neverosimilă, (2) sau există varii soluţii egal aplicabile, dintre care e greu, sau chiar imposibil, să alegi, dar care toate sunt verosimile.

— Aşteptaţi puţin, doctore: de ce trebuie să fie sau un lucru, sau altul? De ce nu poate exista o singură soluţie, dar verosimilă?

— Ca să fie aşa, ar trebui ca datele însele să fie simple, fiindcă numai în aceste condiţii poate şi soluţia să fie simplă, iar a fi verosimil înseamnă a fi simplu, căci ceea ce este neverosimil – într-un caz logic – e pur şi simplu ceva care e complicat. Dar, dacă datele sunt simple, ies uşor la iveală *mai multe* ipoteze, fiindcă ceva simplu e ceva care nu are multe atribute, şi ceva ce nu are multe atribute este tocmai acel ceva căruia numeroase atribute îi pot fi atribuite, dat fiind faptul că acolo nu există altele care să le contrazică. Ipoteza nu ar putea fi unică şi verosimilă decât dacă ar fi vorba de un mare număr de date, dar tocmai despre asta nu e vorba, nici în ipoteza pe care am avansat-o, nici în procesul ipotetic, nici în utilizarea raţionamentului abstract în general: aşa cum am spus, acesta din urmă nu serveşte decât atunci când raţionamentul concret nu poate opera, adică atunci când datele sunt insuficiente.

— Înţeleg perfect, continuaţi, vă rog, domnule doctor Quaresma.

— Să luăm acum în considerare ipoteza sinuciderii. Sinuciderea este, esenţialmente, un act antinatural, fiind opoziţia directă din partea individului la instinctul său fundamental, adică instinctul conservării vieţii. Pe de altă parte, sinuciderea este contradictorie. Scopul celui care se sinucide este acela de a suprima ceva ce se află inclus în viaţa sa, care îl înspăimântă sau îl oprimă. Iată de ce el îşi suprimă propria viaţă. Instinctul care îţi dictează să suprimi un lucru ce te oprimă sau te înspăimântă este un impuls natural, el precede chiar şi instinctul de conservare;

el te îndeamnă să elimini în mod firesc ceea ce te înspăimântă sau te oprimă, cum se întâmplă cu tot ceea ce e dureros sau dezagreabil, fiindcă diminuează această viaţă pe care vrem să o păstrăm.

Dar, dorind să suprime această spaimă sau această opresiune, cel care vrea să se sinucidă se rătăceşte, instinctul lui e perturbat, el se contrazice; şi sfârşeşte prin a ataca tocmai această viaţă întru apărarea căreia a vrut să suprime ceea ce îl înspăimânta sau îl oprima. Iată de ce sinuciderea este, cât se poate de limpede, un act de panică; în acel moment, natura lui se adaptează la această natură excesivă a spaimei, care este intensă şi paradoxală. Îi este dată animalului teama ca să îl apere de primejdie, fie fugind de ea, fie înfruntând-o cu violenţă – o violenţă ce apare chiar din teamă. Totuşi, când e vorba de panică, animalul rămâne fie înţepenit şi tremurând, încât nu mai poate nici să fugă, nici să se apere, fie o ia pur şi simplu la goană – în orice direcţie, şi se poate întâmpla să dea peste ceva mai rău decât la începutul primejdiei, adică poate să ajungă chiar în inima primejdiei – iar aşa el contrazice chiar instinctul de a fugi, pornind de la teamă, care în principiu îl ajută să-şi găsească salvarea şi siguranţa.

La individul uman panica poate fi motivată de două lucruri: fie de o predispoziţie naturală, adică o receptivitate naturală la teama extremă, altfel spus laşitate, care, prin chiar natura ei, converteşte o mică primejdie sau un mic risc într-un motiv de panică; sau prin incidenţa extremă a unei primejdii reale, a unui risc adevărat, sub influenţa căruia individul, cel care în mod normal este curajos – sau chiar în conformitate cu un factor extern, anormal – , înspăimântat, se refugiază temporar în laşitate.

*

Din aceste trei raţionamente care pot conduce la sinucidere, primul şi cel de-al doilea nu există, după câte ştim, în cazul afacerii Carlos Vargas. Nu se ştie dacă el avea o înnăscută propensiune spre sinucidere; dacă ar fi avut-o, s-ar fi ştiut, întrucât îi caracterizează pe cei care posedă aşa ceva faptul că deseori fac aluzie la ea, după cum deseori fac aluzii şi la sinuciderile ce li s-au întâmplat altora. Cineva care e sinucigaş din naştere, dacă îi putem spune aşa, face numeroase aluzii la sinucidere, dat fiind faptul că asta constituie una dintre grijile lui; iar aceste aluzii pot înceta atunci când, în loc să rămână o grijă vagă a imaginaţiei, ele încep să se concretizeze până ce devin

grija clară de a se sinucide. Dar înainte de asta, el a făcut numeroase aluzii pe parcursul întregii sale vieţi.

Nu rezultă, de asemenea, nici faptul că ar fi existat din exterior vreun motiv serios care să îl facă pe Vargas să se sinucidă. O boală constantă, sau dureroasă, sau incurabilă, e aproape sigur că nu avea; nu doar fiindcă obişnuitele surse de mărturie nu ştiau nimic de aşa ceva, dar şi pentru că mărturia ştiinţifică, cea a autopsiei, orientată cu precădere spre o cercetare de această natură, nu a descoperit nimic.

Rămâne doar supoziţia că Vargas se va fi sinucis dintr-un impuls, motivat de o primejdie sau de o grijă survenită brusc, care va fi răvăşit într-un mod iremediabil instinctul său de conservare şi inhibiţiile sale naturale. Aici, într-adevăr, locul şi ora acestei sinucideri, precum şi circumstanţele şi mărturiile ce fac improbabile celelalte două cauze ale sinuciderii, tind să ne facă să acceptăm această soluţie ca fiind singura de care poate fi legată sinuciderea.

Ne rămâne aşadar concluzia că, în cazul în care Carlos Vargas s-a sinucis, a făcut-o împins de o pulsiune subită, provocată de o cauză subită, dacă nu vrem să presupunem că va fi fost cuprins de un subit acces de nebunie, variantă pe care nimic din trecutul său nu ne-a făcut să o prevedem sau să o admitem. Deci în lumina mărturiilor de care dispunem, care sunt datele despre momentul ce a precedat îndeaproape tragedia produsă pe drumeagul spre Bruxa? Ele sunt următoarele: Vargas cinase la comandantul Pavia Mendes – ceea ce este clar –, iar în cursul acestei cine nu s-a petrecut nimic anormal – ceea ce corespunde pur şi simplu cu depoziţia lui Pavia Mendes, şi valorează ceea ce poate valora această depoziţie –, după care a plecat de la acesta din urmă, ceva mai târziu a vorbit câteva minute la începutul drumeagului unde a murit cu un individ despre care nu ştim cine este şi care s-a ivit acolo cu o precizie suspectă, dar nu a continuat să urce panta împreună cu el.

În absenţa unor date precise şi clare asupra motivaţiilor care îl vor fi îndemnat în mod plauzibil pe Vargas să se sinucidă, va trebui să alegem una la modul ipotetic, dintre acele puţine de care dispunem, adică pe cea care ni se pare cea mai plauzibilă. Or nu încape îndoială că acea conversaţie cu individul necunoscut comportă toate elementele cu cea mai mare şansă de plauzibilitate în acest sens. În primul rând, e vorba de faptul că această

conversaţie – după câte ştim – a precedat sinuciderea. În al doilea rând, ea s-a produs în circumstanţe absolut anormale, căci în aceste circumstanţe şi-a făcut apariţia individul. În al treilea rând, probabil că el a trebuit să ascundă ceva în timpul acestei întâlniri, dar fiind faptul că individul necunoscut nu s-a prezentat, în ciuda numeroaselor articole apărute în presă despre această afacere, şi în ciuda apelurilor directe la martori pe acest subiect făcute în mod repetat de poliţie.

Dacă Vargas s-a sinucis, trebuie aşadar să tragem concluzia că s-a sinucis dintr-un impuls, motivat de ceva ce s-a produs în timpul conversaţiei avute cu acest necunoscut pe care l-a întâlnit într-un mod atât de ciudat la începutul acelui drumeag. Rămâne ipoteza cea mai probabilă.

Cu toate acestea, ce se va fi întâmplat în timpul acestei conversaţii pentru ca o depresie extrem de profundă, o teribilă teroare, să se abată deodată peste Vargas şi să-l împingă la sinucidere? Nenumărate rămân ipotezele posibile. Dar dacă ne bazăm, atât cât putem, pe puţinele accesorii de care dispunem în această afacere, un singur lucru ne poate orienta – planurile pentru submarinul comandantului Pavia Mendes. E singurul element de care dispunem între faptele ce au precedat cu puţin timp sinuciderea ipotetică. Şi tocmai despre acest subiect s-a discutat în mod explicit la comandantul Pavia Mendes. Iar cunoscutul putea să ştie, într-un fel care ne scapă, că despre ele s-a vorbit la Pavia Mendes, şi probabil trebuie să admitem că aceste planuri le reia individul care îl aşteptase pe Vargas pe când acesta ieşea de la inginerul naval.

Înainte de toate, trebuie să abandonăm aspectul că acest cadavru a fost găsit cu buzunarele golite. E atât de uşor – şi aproape inevitabil – ca un om, mai ales dacă e bine îmbrăcat şi zace mort, ţeapăn, întins pe drum, să fie jefuit de orice trecător, numai dacă primul care trece nu este un om onorabil, pe care noi nu avem din punct de vedere logic dreptul să-l asociem cu moartea şi cu furtul, atâta vreme când nu ştim mai mult.

În cazul furtului, dacă – aşa cum e probabil – Vargas avea asupra lui planurile submarinului, există mai multe ipoteze. Sunt patru: furtul total comis de un asasin – în ipoteza că a fost asasinat – care aşadar va fi ucis ca să jefuiască mortul; furtul total comis de un necunoscut ce va

fi dat din întâmplare peste cadavru; furtul planurilor comis de un asasin sau de un necunoscut şi furtul restului, care a urmat, comis de un alt necunoscut; şi furtul planurilor de către asasin, completat de furtul restului, ca să nu existe impresia că asasinatul a fost comis numai pentru a fi furate planurile.

Toate acestea ne arată că, înainte de orice, trebuie să dăm la o parte problema furtului, cel puţin într-o etapă provizorie, şi să ne concentrăm numai asupra celui mort. Dacă vom ajunge la o concluzie ipotetică probabilă, în lumina acestei concluzii, poate va deveni posibil să reconsiderăm problema furtului şi să vedem care dintre cele patru ipoteze, determinate deja mai devreme în vederea găsirii unei explicaţii, corespunde, sau corespunde mai mult decât altele, acestei ipoteze fundamentale.

Capitolul XI

Aplicarea procedeului istoric. (Bătălia de la […][14])

Capitolul XII

Aplicarea procedeului psihologic (Psihologia patologică)

— Omul, şi de altfel toate animalele, are o viaţă psihică, sau mentală, alcătuită din două elemente opuse – acel element despre care se spunem îndeobşte, rezumând, că este „al simţurilor“, prin care el intră în contact cu lumea exterioară, ia cunoştinţă de ea şi stabileşte cu ea legături; şi elementul ce merge de la conştiinţa de sine la inteligenţa abstractă, prin care el intră în contact cu lumea căreia îi putem spune internă – lumea amintirilor sale, a imaginaţiei sale, a ideilor sale, a fiinţei sale aşa cum el o gândeşte şi o simte.

Aceste două elemente sunt necesare pentru viaţa unui om, şi amândouă sunt necesare în proporţii egale, adică funcţionând cu o egală intensitate, altfel se produce un dezechilibru. Dar ca să existe un echilibru între două lucruri trebuie să existe între ele o relaţie. Ca două corpuri să ajungă în echilibru pe cele două talgere ale balanţei, trebuie ca mai întâi să existe balanţa. Asta vrea să spună, de fapt, că, în realitate, viaţa psihică a omului se compune nu numai din două elemente pe care le remarcăm mai

întâi, ci din trei – acestea două şi un al treilea element, numit de noi simţul relaţiei.

Or fiecare element constitutiv al persoanei umane, dar chiar şi la animale, e posibil să existe în grade diferite, iar cele medii din rândul lor, chiar dacă ar fi infinite, constituie ceea ce numim „normalitate“, după cum gradele superioare sau inferioare definesc „anormalitatea“, boala, morbiditatea. Acest lucru e adevărat şi pentru corp, şi pentru spirit, cu singura diferenţă că, în corp, care este un ansamblu extrem de complex, noi trebuie să luăm în considerare o mulţime de elemente diverse, pe câtă vreme în spirit e suficient să ţinem seama, dată fiind simplitatea constituţiei sale, de cele trei elemente care îl compun şi îl definesc – simţul obiectiv, simţul subiectiv şi simţul relaţional.

Cum, prin natura lor, simţul obiectiv şi cel subiectiv sunt opuse, rezultă că exaltarea morbidă a unuia din ele se manifestă, invers şi paralel, printr-o depresie morbidă a celuilalt, sau invers. Fenomenul este mereu acelaşi: el operează în sens invers în termenii opuşi ai compoziţiei chimice. Dar şi simţul relaţional e susceptibil, prin chiar faptul că există, să fie afectat fie de boală, fie de anormalitate; cum el există spre a le pune în relaţie pe celelalte două, rezultatul bolii sale va consta într-o perturbare a relaţiilor între simţul obiectiv şi simţul subiectiv, fără să se producă în mod necesar exaltarea unuia sau a altuia şi, invers, adică fără să se producă depresia sau exaltarea de sens opus, numai dacă acest dezechilibru există independent de boala simţului sau a relaţiei.

Există aşadar la om patru tipuri de morbiditate: cel dintâi e cel în care se exaltă sensul obiectiv şi, invers, se deprimă sensul subiectiv; cel de-al doilea, unde sensul subiectiv se exaltă şi, invers, cel obiectiv se deprimă; cel de-al treilea, în care se exaltă sensul relaţiei; iar cel de-al patrulea, în care sensul relaţiei se deprimă.

Cel dintâi, normal la animale, la care simţul obiectiv predomină, în mod evident, asupra celui subiectiv, corespunde – în cazul omului – unor idioţi sau imbecili. Cel de-al doilea corespunde nebunului, adică o creatură la care viaţa subiectivă e atât de exaltată, încât îl face să-şi piardă noţiunea obiectivă despre lucruri. Cel de-al treilea corespunde omului de geniu, căci, în ideea mea, şi ca urmare a acestui raţionament, geniul este exaltarea

morbidă a simţului relaţiei, acea exaltare morbidă ce dă curiosul efect că el produce un exces de echilibru, o boală a lucidităţii ce nu este luciditate. Iar al patrulea, în sfârşit, corespunde criminalului. Criminalul, aş spune eu, este un idiot relaţional.

Criminalul nu e nebun, chiar dacă poate fi şi nebun, întrucât, aşa cum am spus, o boală a simţul relaţional poate să coincidă cu o boală a simţurilor obiectiv şi subiectiv. Criminalul nu este un idiot mintal chiar dacă, din raţiunea expusă în celălalt caz, el poate să fie şi un idiot mintal. Cu câteva excepţii, rareori un criminal poate fi om de geniu în adevăratul sens al termenului, fiindcă, aşa cum am spus deja, crima se sprijină în mod esenţial pe un fenomen mental care este contrar fenomenului pe care se sprijină geniul. Pot exista momente, fenomene ocazionale de depresie care afectează simţul relaţiei, aşa cum se pot întâmpla şi unui om normal. Eu cred, de altfel, că singurul caz în care putem găsi ceva asemănător întâlnirii geniului autentic cu crima e cazul lui Benvenuto Cellini.

Or toate aceste fenomene pe care le-am descris pot fi organice sau episodice. Anumite circumstanţe care au legătură cu educaţia, cu mediul, sau altele cu caracter mai ocazional, ori de mai mică importanţă, pot să facă un imbecil dintr-un om care în absenţa respectivelor circumstanţe ar fi un om normal. Iar alte circumstanţe, mai uşor de suscitat, pot să facă dintr-un om normal un nebun. Alte circumstanţe, sau de asemenea anumiţi stimuli, anumite momente de exaltare spirituală, sau altele de aceeaşi natură, pot să producă într-un creier care nu e genial scânteieri dintre cele care, dacă ar fi constante, ar fi considerate scânteieri de geniu. Cutare om, în mod natural normal, aşadar banal, dar inteligent, va scrie la un moment dat un sonet care, singurul din toată producţia lui, va rămâne într-o antologie. Un cutare altul – iar acesta e cazul cel mai frecvent – va avea o zicere de duh pe care noi o vom atribui unui spirit cu adevărat genial. Trăsătura de spirit este chiar unul dintre exemplele cele mai curioase ale fenomenului rar al geniului ocazional: trebuie însă remarcat faptul că în majoritatea cazurilor apariţia ei e stimulată de acea societate, sau de vin, sau de alţi stimuli de aceeaşi natură.

Şi tot aşa, cum bine ştim cu toţii, există circumstanţe care ajung să facă dintr-un om pe care noi îl considerăm normal, ceea ce este el cu adevărat, un criminal. Un

asemenea om moral la modul normal, dar slab, va comite o faptă reprobabilă sub presiunea unor circumstanţe perturbatoare şi a ocaziilor înşelătoare. Un altul, tot atât de normal, îşi va ucide nevasta într-un acces de furie ca să se răzbune pe o trădare. Asemenea cazuri, ce nu sunt cu totul rare, sunt chiar mai multe decât am crede. Dacă noi căutăm bine, în multe dintre crimele aparent excepţionale, găsim un fond de anormalitate, poate vagă, poate rară, dar care în anumite circumstanţe, mai cu seamă violente, a reuşit să iasă la suprafaţă. Totuşi, ceea ce distinge un criminal înnăscut (haideţi să-i spunem aşa) de un criminal ocazional, chiar dacă şi la acesta din urmă există un vag fond morbid, lucru ce va deveni evident pentru toţi, e una din aceste trei caracteristici: disproporţia dintre stimuli şi reacţia criminalului; recidiva constantă în crimă; şi premeditarea.

Cu toate acestea crima, ocazională sau nu, tot crimă rămâne. Dar întrucât crima ocazională, tocmai pentru că e ocazională, arată într-un mod şi mai limpede, şi mai distinct, fiindcă apare pe un fond nu criminal sau mai puţin criminal, care este mecanismul crimei, şi cum la omul normal, sau aproape normal, la care ea apare, e mai uşor de înţeles pentru noi decât o crimă anormală, în acest caz putem studia mai uşor mecanismul crimei şi, în consecinţă, sufletul criminalului, fiindcă totul se rezumă la a analiza modul în care apare, într-un spirit normal sau aproape normal, pulsiunea realizată sau numai încercată de a comite o crimă.

Disproporţia între stimul şi reacţia criminală îl caracterizează pe criminalul nebun, sau pe nebunul care devine criminal, sau pe criminalul la care există şi un element concomitent de nebunie. Constanţa în practicarea crimei e o caracteristică a criminalului idiot, sau a idiotului răuvoitor, tip destul de frecvent, sau a criminalului care în mod concomitent este atins de inferioritate mintală. Exemplul perfect apare în cazul crimei cu premeditare, care este, aş spune eu, exemplul de criminal prin excelenţă. Cum la acest tip de criminal idioţia lui relaţională nu se conjugă cu vreun fenomen morbid provenit din antagonismele sale sau din propriul său dezechilibru şi, tot aşa, cum la acest tip de criminal boala ce face din el un criminal derivă exclusiv dintr-o *perturbare a simţului de relaţie*, nu trebuie să ne mire că distingem în anumite crime tipuri de relaţii ce par chiar

geniale. Se întâmplă aşa fiindcă în orice boală se află schiţată şi un fel de pendulare: în cazul geniului, frecventa lui lipsă de sociabilitate, care e acelaşi lucru, dar la un nivel mult mai scăzut, aduce cu fundamentele crimei; în cazul criminalului premeditat, exaltarea şi claritatea organizării care uneori devine *o adevărată strategie*, chiar dacă are un câmp limitat. De altfel, în această privinţă, în paranteză fie spus, voi avea ceva mai încolo ocazia să mă ocup de strategie mai pe îndelete.

*

Să încercăm acum să aflăm, spuse doctorul Quaresma, care e spiritul asasinului, altfel spus, care sunt semnele ce îl deosebesc de omul normal, care se petrec în spiritul său şi îl fac să fie ceea ce este.

Întotdeauna când studiem ceva anormal, vom fi siguri că ne aflăm pe drumul cel bun plecând de la ceva normal, fiindcă ne este cunoscut. Poate părea, în general, ceva dificil să pleci de la normal spre anormal, şi în particular să pleci de la spiritul paşnic al omului obişnuit ca să ajungi la spiritul asasinului. Dar nu e cazul nostru. E uşor, e ceva aproape obişnuit să îi induci unui om normal spiritul nebuniei: e destul să-l îmbeţi. E uşor, e ceva obişnuit, să-i induci unui om normal starea de homicid: e suficient să-l trimiţi la război. Beţivul acţionează ca un nebun, soldatul acţionează ca un asasin. În amândouă cazurile anormalitatea este ocazională. În ambele cazuri anormalitatea îi e produsă individului de ceva din exterior – într-un caz alcoolul, în celălalt, convenţia şi presiunea socială. Noi trebuie să studiem următorul lucru: care sunt cu exactitate fenomenele, încât se ajunge ca băutura să provoace aparenţele nebuniei? Care sunt cu exactitate fenomenele ce fac din soldat un homicid? După ce vom cunoaşte aceste fenomene, ne va fi suficient să le considerăm ca fiind permanente, nu ocazionale, deci să situăm cauzele înăuntrul, nu în afara individului, ca să ajungem să cunoaştem sigur şi starea de spirit a nebunului, şi pe cea a asasinului.

Să luăm ca exemplu edificator cazul comparaţiei dintre beţie şi nebunie. Odată ce lăsăm la o parte diferenţele exterioare, asemănarea este absolută. Aceeaşi lipsă de stăpânire de sine, aceeaşi lipsă de coordonare în idei, în emoţii şi în mişcări, sau falsa coordonare a unora şi a altora. Să ne imaginăm, printr-un efort mental ce nu e chiar dificil, că această beţie ar fi permanentă: prin intuiţia

noastră permanentă noi avem, întrucât fiecare în parte s-a îmbătat cel puţin o dată sau de mai multe ori, cunoaşterea intimă a felului în care funcţionează spiritul nebunului. Avem această cunoaştere în detaliile ei esenţiale – pierderea inhibiţiilor, perturbări ale emoţiei, lipsa unei relaţii exacte cu lumea exterioară.

Iar acum să urmărim situaţia soldatului. De ce ucide el? Din cauza faptului că i-o impune un impuls exterior care blochează complet în el toate emoţiile normale de respect pentru viaţă şi pentru legi; acest impuls exterior poate fi patria, datoria sau simpla supunere la o convenţie, dar efectul este exact ca în cazul alcoolului, care a făcut din celălalt un nebun, adică e ceva venit din exterior. Războiul este o stare de nebunie colectivă, dar, prin consecinţele sale asupra individului, el diferă de beţie: beţia îl perverteşte, războiul îl face anormal de lucid, din pricina abolirii inhibiţiilor morale. Soldatul e un posedat; în el, şi prin el funcţionează o personalitate diferită, fără legi, fără simţ moral. Soldatul e un posedat, sau cineva intoxicat de unul din acele droguri care conferă o claritate factice spiritului, o luciditate pe care nu ar trebui să o aibă în raport cu profunzimea realităţii.

Chiar aş îndrăzni să spun că nu e fals să afirm că marii oameni de acţiune sunt cu toţii nişte posedaţi, şi că adevărata, sănătoasa limpezime nu-şi are locul decât în cercetarea ştiinţifică sau în gândirea ce decurge din ea – iar pe cale de consecinţă e foarte curios să constatăm că aceste meserii ale minţii, când se află într-un continuu exces, tind să slăbească voinţa şi să facă inaptă acţiunea. Într-un anumit fel, cu toţii suntem nişte posedaţi, iar eliberarea din această situaţie ne deprimă, cum ar fi lipsa drogului cu care am fost intoxicaţi.

Or aceste fenomene ce apar la soldaţi şi din pricina cărora omul normal devine un asasin prezintă o asemănare accentuată cu fenomenul de hipnoză, care constă cu precizie în a-i inocula unui individ o mentalitate exterioară mentalităţii sale. Or atari fenomene de hipnoză pot să apară cu uşurinţă la indivizii numiţi isterici, adică la indivizii care suferă de neuropsihoza numită isterie.

Eu nu fac mare caz de termenul „isterie“. Dacă vreţi, puteţi să-i spuneţi altcumva. Dar e neîndoielnic că există o stare nervoasă de o extremă mobilitate şi instabilitate, în care o sugestie exterioară puternică poate opera cu o notabilă uşurinţă, căci nu întâmpină rezistenţă nici în

inhibiţie, nici din partea oricărei alte fixităţi temperamentale.

În cazul soldatului, se cuvine să remarcăm faptul că individul normal nu e isteric, dar războiul îl face isteric (orice persoană poate deveni isterică), iar în acelaşi timp îl sugestionează.

În cazul asasinului, trebuie să luăm în considerare faptul că, la fel cum se petrec lucrurile cu nebunul în comparaţie cu omul beat, pulsiunea, în loc să fie externă, este internă. Asasinul este aşadar un isteric sugestionat din interior.

Or acest interior poate să fie unul din următoarele trei lucruri – un impuls pasional şi ocazional; o predispoziţie profundă de temperament; sau (vă atrag atenţia asupra acestui lucru!) o formaţie mental-emotivă care înfiinţează în interiorul individului o fiinţă capabilă să îl sugestioneze.

În primul caz, avem asasinul pasional, în sensul exact al termenului: vreau să spun, cel care asasinează dintr-un impuls emoţional imediat, fără premeditare, fiindcă, aşa cum spune vorba din popor, „şi-a pierdut minţile“. În cel de-al doilea caz, avem asasinul înnăscut, individul în care au fost obliterate încă de la naşterea lui calităţile morale fundamentale. În cel de-al treilea caz avem asasinul căruia psihiatrii şi criminologii nu i-au acordat atenţia pe care o merita: asasinul prin autosugestie prelungită.

Dacă noi considerăm, aşadar, că asasinul este un isteric superficial animat de un impuls epileptoid, trebuie să admitem că oricare asasin este un istero-epileptic.

În aceste neuropsihoze mixte suntem obligaţi, totuşi, să luăm în considerare un lucru: dozajul de neuropsihoze care intră în compoziţie este atât de diferit, încât istero-epilepticii – ca şi ceilalţi mixaţi, istero-neurastenicii – aparţin unui mare număr de categorii şi de genuri.

Astfel, avem trei tipuri de relaţii între epilepsie şi isterie în cele trei categorii de asasini. La asasinul pasional există o tendinţă isterică, iar ea împreună cu puseul epileptic al momentului provoacă în mod ocazional o situaţie de istero-epilepsie. La asasinul care îşi premeditează crima, istero-epilepsia e radicală şi, ca să zicem aşa, echilibrată. Nu există o isterizare de moment, nu există epileptizare de moment: e o acumulare lentă de impulsuri externe, reprimate în reacţia lor imediată, sau de gândire ce se întoarce ca impuls exterior.

Mentalitatea asasinului care îşi premeditează crima prezintă o mare analogie cu mentalitatea unui strateg. Toţi

marii generali au fost nişte epileptoizi; putem verifica acest lucru în biografiile lor. Dar cei care au fost mari strategi propriu-zis au fost, de asemenea, şi cât se poate de isterici. Se vede asta din elementele uluitor de feminine ce există la Frederic cel Mare, într-un fel chiar scandalos […], precum şi din temperamentul de actor al lui Napoleon. („*Tragediante! Comediante!*“ îi striga Papa).

Dar în interiorul istero-epilepsiei propriu-zise, adică radicale şi echilibrate, putem distinge trei tipuri foarte diferite între ele. E tipul în care epilepsia domină isteria şi, ca să spunem aşa, o colorează. Şi există tipul în care acestea două se echilibrează în aşa măsură, încât dau impresia că sunt un al treilea lucru, aşa cum albastru şi galben amestecate dau un al treilea lucru, care se numeşte verde[15].

În cazul crimei care ne preocupă, date fiind caracteristicile de premeditare şi de minuţie puse în executarea ei, avem de-a face cu un asasin care este un istero-epileptic radical. Însă, date fiind complicaţiile pregătirilor, ceea ce s-ar zice că ne obligă să căutăm şi dificultăţile pe care trebuie să le depăşim, avem de-a face cu un om care produce literatură prin acţiune, adică este un istero-epileptic radical la care predomină elementul isteric.

Câteodată apare în efeminarea – să-i spunem astfel – temperamentului, ca la Cezar, dar şi mai clar la Frederic cel Mare. Alteori apare în laşitatea morală a istericilor, ca la Napoleon sau la Marlborough, amândoi fiind totdeauna dominaţi de femei.

În acest caz asasinul este la modul *accentuat* un istero-epileptic, altminteri nu ar fi asasin. Şi cum e vorba de ceva accentuat, îi cunoaştem bine temperamentul de îndată ce ajungem să cunoaştem bine temperamentul tipic al unui istero-epileptic, care în mod necesar se manifestă la personalităţile puternice.

În fiecare din noi există virtualităţi epileptice, isterice sau neurastenice.

[…]

*

Demonstraţia faptului că soldatul este un istero-epileptic ocazional. (1) Omul e un animal isteric, dar în normalitatea lui generală este mai puţin isteric. (2) Ca isteric el se lasă influenţat, dar ca această influenţă să ajungă la consecinţe grave e necesar ca ea să fie extrem de puternică. (3) Pe timp de război influenţa este extrem de

puternică, fiind colectivă şi intensă. (4) Natura influenţei războinice este aceea de a fi (a) violentă, (b) contrară moralei obişnuite, (c) să obnubileze inhibiţiile normale. Cu toate acestea, influenţa rămâne epileptoidă.

Dacă, în consecinţă, soldatul, adică asasinul ocazional este un istero-epileptic ocazional, se deduce că asasinul nu este un istero-epileptic înnăscut, şi că istero-epilepsia e un fenomen mental ce defineşte tendinţa de a ucide.

Ca să ucizi trebuie să existe (a) o istero-epilepsie, (b) o influenţă externă foarte puternică pentru a deveni activă la asasin. (Cazul criminalului pasional se situează între soldat şi criminalul-înnăscut. Numai acel om care e incapabil să omoare o găină – cel care are oroare de curgerea de sânge, de sângerarea cărnii, ca budistul sau oricare altă fiinţă umană care împărtăşeşte aceleaşi emoţii, nu poate să ucidă.)

Tipuri de istero-epilepsie: (a) marea isterie, adică isteria ridicată la stadiul de a deveni istero-epilepsie; (b) isteria *plus* epilepsia; (c) ambele împreună. Aceste fenomene dau trei tipuri de asasini, sau de criminali: (a) asasinul ocazional facil, (b) asasinul ocazional […].

Trebuie să luăm în considerare şi caracterul individului, pe lângă istero-epilepsia care îl caracterizează.

Tipurile de amoralitate din interiorul istero-epilepsiei. Formele diferite prin care fiecare tip de istero-epileptic e amoral. Diferă, dar şi alcătuiesc psihisme diferite.

Echilibrul rezultă din echivalenţa existentă între doi termeni opuşi. Astfel, un om dotat cu o doză egală de emotivitate şi de inteligenţă e un om echilibrat, indiferent cât de ridicat ar fi fiecare ingredient din care se alcătuieşte spiritul său. Într-un stadiu foarte ridicat, e vorba despre un om cu geniu poetic, drept care e uşor să observăm la Shakespeare prodigioasa echivalenţă între emoţia lui intensă şi profundă şi inteligenţa lui expresivă care înţelege. La cineva cum este Edgar Poe avem imaginaţia şi raţiunea dezvoltate în mod egal.

Acest criminal care a comis o crimă fără erori, fără să greşească, fără lipsuri în executarea ei, e un om echilibrat, dar numai în cadrul anormalităţii echilibrului său. În felul lui, el este un om de geniu, un perfect artist în actul de a ucide.

Un respect deosebit pentru viaţă, iată ceva ce ocoleşte uciderea; îl au budiştii, îl au şi creştinii, atunci când îl au în mod efectiv.

Cel care nu e capabil să ucidă un om nu poate să omoare nici un pui de găină. Invers, cel care e capabil că omoare un pui de găină poate fi capabil să ucidă şi un om; totul e să-i furnizezi circumstanţele exterioare care fac în aşa fel, încât ceilalţi oameni să devină în ochii lui nişte pui de găină, sau care fac din el un om hotărât – adică circumstanţele externe când poate fi obnubilată nu emoţia existenţei (ea e deja obnubilată în general la cel care poate să ucidă), ci noţiunea de identitate cu altă viaţă umană egală cu viaţa sa (adică ceea ce este obnubilat la cel care efectiv ucide).

Crimele pasionale sunt crime de iubire sau de ură: sunt puse în practică din voinţa de a aplica o pedeapsă amoroasă sau din răzbunare. Or iubirea este o isterie, chiar dacă e vorba de o isterie normală. (În acelaşi fel graviditatea este un fenomen şi normal, şi anormal, sănătos şi morbid în acelaşi timp.)

În cazul soldatului, avem isterizarea peste care se suprapune o epilepsizare. Fenomenul isteric şi fenomenul epileptic sunt distincte dar se suprapun.

În cazul pasional, avem o isterie ce urcă până la epilepsie.

În cazul criminalului înnăscut, sau al criminalului de temperament, avem isterie şi epilepsie ce coexistă fuzionând, sunt întrepătrunse fiindcă sunt congenitale, şi nici una din ele nu a fost indusă, ca în cazul soldatului (unde amândouă sunt induse) sau ca în cazul criminalului pasional (unde una singură e indusă, epilepsia).

La criminalul înnăscut distingem două tipuri, în funcţie de situaţia în care – în fuziunea istero-epileptică – încărcătura isterică va fi mai mare, sau dacă încărcătura epileptică va fi mai mare. În primul caz, cel mai des întâlnit, avem asasinul care ucide din interes, adică asasinul dublat de un hoţ. Cel de-al doilea este purul caz al ucigaşului, căruia îi repugnă aproape întotdeauna să fure.

Există trei feluri de neuropsihoze – neurastenia, isteria şi epilepsia. (Nu are importanţă dacă psihiatrii le numesc altfel, sau vor să le numească. Psihologul se întâlneşte cu trei tipuri deosebite de psihonevroze. Psihiatrii sunt rareori psihologi sau, de fapt, nu sunt niciodată, pentru bunul motiv că ei sunt medici. Medicii se ocupă de simptome mai mult decât de ansamblu, de ceea ce nu e grav în maladiile psihice, căci din simptome se intuieşte, într-adevăr, boala; dar în cazul bolilor mentale nici măcar

simptomele […] (Dacă vreţi să ştiţi ce este istero-neurastenia, de exemplu, nu citiţi un tratat de psihiatrie; citiţi *Hamlet*. Dacă vreţi să ştiţi ce este demenţa terminală, nu citiţi un tratat de psihiatrie; citiţi *Regele Lear*. În amândouă cazurile există un anumit fundal obscur al stării psihologice care provine din supravieţuirea, în piesele pe care le cunoaştem, a unui anumit material shakespearian, pe care Maestrul, cu obişnuita lui neglijenţă, l-a păstrat.)

Aceste trei tipuri de neuropsihoze sunt, de fapt, trei grade ale aceleiaşi neuropsihoze, dar grade care s-au îndepărtat atât de mult unele de altele, încât au ajuns să constituie trei tipuri diferite. Iar noi deducem să sunt asemenea grade din faptul că există isteroastenii distincte şi istero-epilepsii distincte, dar nu există neurasteno-epilepsia, iar chiar acest cuvânt compus e grotesc şi inform.

Neurastenia e simpla oboseală care ajunge să ne afecteze nervii. Toată lumea a trecut prin neuroastenie sau, cel puţin, prin stadiile mai blânde şi mai fruste ale acesteia.

Isteria este slăbirea coeziunii şi a inhibiţiei, care face spiritul să se clatine şi eliberează pulsiunile ocazionale. Atacul isteric este expresia dorinţei de a gesticula, de a se tortura, de a nu se reprima.

Epilepsia este slăbirea propriei sale personalităţi, iar caracteristica distinctivă a atacului epileptic este pierderea conştienţei de sine, care e caracterul distinctiv al personalităţii.

Toate fenomenele cărora le spunem automatisme psihice, de dublare a personalităţii, sunt fenomene epileptice – probabil că pur psihice, dar epileptice.

Psihonevroza apare ca un „punct de întâlnire“ între spirit şi corp; iată de ce, spre deosebire de boli care afectează exclusiv corpul, şi invers faţă de cele care afectează exclusiv spiritul (psihozele), ele iau două forme: una somatică, alta mentală.

Putem să distingem trei psihonevroze esenţiale: epilepsia, isteria şi neurastenia. Psihiatrii şi neurologii le aranjează cum cred ei mai bine, ceea ce ar putea avea o anumită utilitate clinică, dar nu are valoare psihologică. Ele sunt reductibile, iar acest lucru poate fi demonstrat, la variantele cu trei date fundamentale la care m-am referit deja, sau la combinări ale uneia sau alteia dintre ele cu psihoze, sau cu schiţe de psihoze, sau chiar cu boli

somatice. Dar pentru ceea ce ne interesează este lipsit de importanţă, fiindcă nu avem de făcut un tratat despre psihonevroze.

Se poate vedea cu uşurinţă, dacă recurgem la o simplă analiză logică, că psihonevrozele fundamentale sunt, prin forţa lucrurilor, trei la număr. În modul de funcţionare al fiecărui organ, fizic sau mental, există trei perturbări posibile – o perturbare prin exces, o perturbare prin lipsă, sau o simplă perturbare; iar dacă e să vorbim cu prefixe, avem perturbări *hiper*, perturbări *hipo* şi perturbări *para*.

Însă trebuie că există o psihonevroză fundamentală pentru fiecare din cele trei. Dacă luăm în considerare problema din punct de vedere somatic, epilepsia este psihonevroza *hiper*, căci caracteristica unui atac epileptic este dezlănţuirea unei furtuni musculare, un fel de exaltare convulsivă a corpului; neurastenia este psihonevroza *hipo*, căci depresia musculară şi senzaţia de oboseală la orice minim efort sunt în aceste corpuri semnul ei distinctiv; iar isteria, care participă la excitarea epilepsiei şi la depresia neurasteniei, e semnul psihonevrozei *para*, psihonevroza simplei perturbări, fiind prin asta multiformă şi multimodală. Dacă noi examinăm problema din punct de vedere mental, cu excepţia isteriei, care continuă să se situeze între celelalte două, şi care întotdeauna rămâne o psihoză *para*, rezultă exact contrariul: epilepsia este, mentalmente, psihonevroza hipo, căci atacul implică abolirea conştienţei, iar neurastenia este, mentalmente, psihonevroza hiper, căci starea neurastenică agravează maladiv conştienţa şi capacităţile de reflexie.

Cum observăm aici nevrozele din punct de vedere mental, păstrăm ca utilă cea de-a doua din aceste observaţii: în cazul nostru există trei psihonevroze – psihonevroza *hiper*, care este neurastenia, psihonevroza *para*, care e isteria, şi psihonevroza *hipo*, adică epilepsia.

Cum există o gradaţie de la neurastenie la isterie şi de la isterie la epilepsie, se întâmplă că, în neurastenie, există totdeauna o tendinţă spre isterizare, sub presiunea circumstanţelor exterioare, cele care sunt la modul cel mai particular şi mai intens neurastenizante, şi care, în isterie, tind mereu spre epilepsie, sub presiunea circumstanţelor exterioare particular şi intens isterizante. Invers, dar în paralel, în orice epilepsie există trăsături de isterie, şi în orice isterie există trăsături de neurastenie. (Feré – [constata] că gesturile istericilor sunt identice cu cele ale

oamenilor obosiţi.) Desfăşurarea unui atac epileptic e curioasă: atacul începe cu un soi de pregătire isterică, se transformă apoi în atac epileptic propriu-zis, urmează o stare de semi-conştienţă (pe durata căruia se produc uneori gesturi absurde, din categoria celor pe care le numim automatisme post-epileptice), această stare fiind o stare de epilepsie extrem de intensă, după care ea descreşte şi devine o oboseală isterică, urmată la sfârşit de starea de prostraţie de tip neurastenic. Vedem aşadar, în cazul epilepsiei fizice, parcursul interior al neuropsihozelor, care până la urmă sunt una singură, dar vedem, în consecinţă, şi dovada exactă a analizei psihologice pe care v-o expun.

Soldatul ucide animat de o înaltă isterie indusă.

Inspiraţia poetică sau artistică e un fenomen de înaltă isterie. Găsim aici acelaşi caracter de posesie ca în epilepsie.

*

Psihiatrul este un prost psiholog, căci psihiatrul este un medic. Obiceiul mental al unui medic, care îi vine din formaţia sa profesională, este acela de a studia simptomele şi de a induce bolile din cunoaşterea sumei simptomelor. Dar o boală nu este o sumă, ci o sinteză de simptome, sau, ca să spunem astfel, simptomele nu alcătuiesc boala, ele sunt boala, ele manifestă boala. Iar în bolile fizice, acest lucru nici nu are importanţă, căci e prea puţin important dacă noi considerăm boala ca fiind simptomele ei, sau simptomele ei ca fiind boala. Iar aceasta nu are importanţă nici în bolile mentale, când ele sunt considerate boli, şi nu stări mentale. Dar când bolile mentale sunt considerate stări mentale, procedeul clinic e important.

*

Geniul, nebunul şi criminalul reprezintă trei cazuri de inadaptare. În cazul geniului, inadaptarea este intelectuală: e vorba de un om care nici nu gândeşte şi nici nu poate gândi cum fac ceilalţi. În cazul nebunului, inadaptarea e emotivă: e un om care nu simte, nici nu poate simţi cum fac ceilalţi. În cazul criminalului, inadaptarea vine de la voinţă: e un om care nici nu vrea, nici nu poate să vrea cum fac ceilalţi.

Iar cum în inteligenţă noi suntem la modul cel mai tare ceea ce suntem noi înşine, a nu gândi cum fac ceilalţi implică un *exces* de inteligenţă, iată aşadar în ce este geniul superior; e cineva, ca să spunem aşa, hipernormal,

dar pare că e bolnav, fiindcă cineva hipernormal este în mod necesar şi un anormal. În emoţie noi suntem, ca să zic aşa, în parte noi înşine şi în parte alţii: iată de ce a nu simţi cum fac ceilalţi implică un *dezechilibru* al spiritului, lucru care, nefiind nici ceva superior, nici ceva inferior […].

În voinţă, noi suntem nişte străini faţă de noi înşine: iată de ce a nu voi cum voiesc ceilalţi implică o *slăbiciune* a voinţei.

S-ar părea, la prima vedere, că nebunul este un individ care nu gândeşte cum fac ceilalţi. E fals. Gândurile nebunului pot fi dezordonate, dar ele sunt totdeauna banale, asemănătoare cu ale altora. Dezordinea din idei nu are nimic de-a face cu ideile ele însele. Pe nebun îl caracterizează faptul că el nu simte aşa cum simt ceilalţi. Acest lucru se vede clar din crimele tipice comise de nebuni. Nebunul ar putea ucide, de exemplu, persoana pe care o iubeşte cel mai mult.

La criminal, există o boală a voinţei. Un om doreşte din răsputeri să aibă bani. Dacă e un om normal, această intensă dorinţă de a avea bani îl face să muncească mult, sau să negocieze cu abilitate, sau ceva de acelaşi soi. Aşa ceva e un mod normal de *a voi*. Dacă e vorba despre un criminal, el imediat se gândeşte că trebuie să fure, să falsifice. În mod manifest, ceea ce e greşit în cazul lui este voinţa, sau modul lui de a-şi exprima voinţa.

Deseori nebunul e confundat cu criminalul fiindcă emoţia are raporturi intime cu voinţa.

Unii, cei care simt cât se poate de confuz că există asemănare între inadaptarea criminalului şi cea a geniului, au vrut să prezinte imaginea criminalului sub aspectul cuiva puternic sau, într-o anumită privinţă, cel puţin ca şi cum ar fi vorba despre un rebel. Nici vorbă de aşa ceva. Criminalul e pur şi simplu o persoană slabă. Indiferent dacă dă dovadă de calităţi precum curajul, tenacitatea, sau chiar de anumite forme de inteligenţă, criminalul rămâne întotdeauna un om slab, ca nebunul; chiar dacă – asemenea paranoicului – el dă dovadă de o judecată admirabilă, el rămâne mereu un om inferior.

*

Obiectivitate – om normal cu două niveluri – normalul anormal şi normalul cultural

Subiectivitate – anormalul nebun şi anormalul idiot

Raţionament – geniul şi asasinul

Posibil raport între nivelurile egale

(1) criminal + normal inferior

(2) criminal + idiot

(dar ce se întâmplă cu asasinul nebun?)

(3) geniul + normal superior

(4) geniul + nebun

Examinarea conceptului de „subiectivitate“

(1) subiecte conştiente – nebuni prin exaltarea funcţiilor mentale

(2) subiecte inconştiente – nebuni prin depresia funcţiilor mentale

Trei tipuri de criminali:

(1) prin sugestie exterioară şi obicei (caz obişnuit)

(2) prin nebunie interioară (pulsiune subiectivă)

(3) prin premeditare (acesta din urmă seamănă cu geniul prin dubla circumstanţă ce constă în a gândi şi *a fi un duşman*)

Subiectivă	Raţională	Obiectivă
nebun superior	geniu	Normal superior (cultivat)
inferior criminal		Normal inferior (banal)

Nebunia prezintă două aspecte diferite: excitaţia centrilor cerebrali superiori şi excitaţia centrilor cerebrali inferiori.

Banalitatea mentală e caracteristică pentru criminal; prin aceasta el este la nivelul normal inferior şi incult.

<u>Subiectiv</u>

(1) nebuni prin exaltarea forţelor superioare– idealişti, megalomani

(2) nebuni prin exaltarea forţelor inferioare – persecutaţi, idioţi, maniaci

La idiot există exaltare – *există exaltarea forţelor instinctive şi vegetative*.

E clar că această distincţie între diferite tipuri de nebunie este distincţia *mea*: ea nu are aprobarea nici unui psihiatru, dar eu nu am nevoie de nici o aprobare, indiferent care ar fi ea. Ei sunt nişte tehnicieni, adică nişte intoxicaţi de practică, iar practica este marele maestru al alieniştilor.

(1) criminalul prin banalitate şi obişnuinţă
(2) criminalul prin pulsiune absurdă şi inferioară
(3) criminalul prin premeditare (legătură între criminal cu cele două tipuri inferioare de ambele părţi la (3), adică însuşi tipul criminalului).

(5)= Cinci tipuri de criminali
(1) prin premeditare pură (2)
(2) prin premeditare + banalitate (2+3)
(3) prin premeditare + nebunie (2+1)
(4) prin anormalitate + banalitate (2+3)
(5) prin anormalitate + nebunie (2+1)

id est
(1) premeditare
(2) calcul şi banalitate
(3) calcul şi nebunie
(4) obicei şi banalitate
(5) nebunie

*

Or crimele sunt de trei feluri – crime de temperament, crime din impuls şi crime de oportunitate. Sunt crime de temperament cele care nu sunt suscitate de o circumstanţă exterioară care să le justifice – nu vorbesc de justificare morală, căci moralmente nimic nu poate justifica o crimă –, ci din punct de vedere intelectual; deci vreau să spun că sunt crimele care nu-şi găsesc o raţiune de a fi în nimic proporţional cu ele. Un om care îl ucide pe altul dintr-o raţiune trivială, omul care fură chiar dacă nu are o nevoie flagrantă de bani, care ar putea, dacă s-ar strădui, să obţină banii prin procedee cinstite – asemenea oameni comit crime prin temperament. Crimele din impuls sunt cele provocate de circumstanţe exterioare, care, din punct de vedere intelectual, le justifică; bărbatul care o ucide pe femeia care îl înşală, omul care fură banii pe care niciodată nu ar putea să şi-i procure prin mijloace legitime, sau prin mijloacele legitime pe care le-ar justifica urgenţa de a efectua o anumită plată – aceşti oameni comit crime din impuls. Crimele de oportunitate sunt acelea la care motivul pentru care au fost comise nu e suficient să justifice din punct de vedere intelectual crima, dar intervine o circumstanţă externă care exercită asupra individului o atât de mare tentaţie, încât el nu poate rezista.

Evident că avem aici trei grade de criminalitate latentă. Da, pentru că până şi criminalul sub impuls are în el o

criminalitate latentă. Iar dintre bărbaţii atraşi de femei, rari sunt cei care, la urma urmei, le şi ucid: printre oamenii care se confruntă cu o nevoie financiară urgentă, rari sunt cei care, la urma urmei, se apucă să fure. Trebuie aşadar că există, la criminalul sub impuls, o anumită urmă de criminal din temperament; diferenţa este că excitarea exterioară trebuie să fie foarte puternică – sau, dacă e să spunem altfel, să fie motivul unei forţe extraordinare – pentru ca acea crimă să se realizeze. La criminalul de oportunitate, predispoziţia trebuie să fie încă şi mai mare întrucât, prin definiţie, excitarea, sau circumstanţa exterioară, nu are suficientă forţă pentru a suscita în mod normal, dacă ni se îngăduie să zicem aşa, crima. Aşadar trebuie să admitem că acest criminal de oportunitate este un criminal prin temperament la care există în mod normal o inhibiţie de propensiune spre crimă – inhibiţie pe care o circumstanţă externă o face brusc să dispară. Cu alte cuvinte, criminalul de oportunitate este un criminal prin temperament al cărui temperament este inhibat.

Să încercăm să aflăm cam ce ar putea să fie un criminal prin temperament. Un criminal este, în primul rând, un om anormal; dar ce înseamnă când cineva este anormal? Un anormal este o fiinţă care nu procedează de obicei precum celelalte fiinţe din specia lui; iar asta vrea să spună că e un om care nu seamănă cu ceilalţi din specia lui, căci felul obişnuit de a proceda e definit de ceea ce este această fiinţă. Funcţiile mentale – sau calităţile sufleteşti, dacă preferăm să spunem aşa – pot fi clasate în trei categorii distincte: intelect, emoţie şi voinţă. Cineva anormal va fi aşadar un individ care fie că nu gândeşte cum gândesc ceilalţi, fie că nu simte cum simt ceilalţi, sau nu vrea aşa cum vor ceilalţi, de nu cumva acumulează chiar mai mult decât aceste disparităţi în raport cu norma.

Or, viaţa este esenţialmente acţiune, şi acţiunea procede din voinţă. La rândul ei, voinţa e provocată de emoţie, căci o simplă idee, sau o reprezentare, nu produce voinţă, decât prin intermediul emoţiei, care este raţiunea de a fi a acţiunii.

Or, aceste trei funcţiuni ale minţii relaţionează între ele la modul următor. Apare o reprezentare, sau o idee (intelectul): această idee produce o emoţie oarecare, această emoţie produce un act, adică suscită un impuls al voinţei, iar actul e simplu sau complex, slab sau puternic, orientat într-un sens sau în celălalt, în funcţie de emoţia pe

care reprezentarea o suscită – cu condiţia, totuşi, ca intelectul, emoţia şi voinţa să funcţioneze normal. Iar cum viaţa înseamnă în mod esenţial acţiune, noi aparţinem vieţii prin voinţă, altfel spus, noi suntem legaţi de ceilalţi prin voinţă – aproape că am putea să spunem, utilizând o frază paradoxală, că prin voinţă noi suntem alţii. Iar prin intelect, care este cealaltă extremă, noi suntem cel mai puţin legaţi de alţii; cel mai mult suntem noi în noi înşine prin reprezentările noastre, adică prin faptul că suntem într-un fel care nu poate fi transmis… Emoţia se situează la mijlocul drumului.

În felul acesta constatăm că un criminal este esenţialmente slab în planul voinţei – nu voinţa funcţională, cum ea e ceva debil şi neurastenic, ci voinţa esenţială. La un criminal nu este bolnavă forţa de voinţă, ca în cazul astenicului; ci propria structură de voinţă este afectată.

Care sunt consecinţele unei maladii structurale a voinţei?

*

Inhibiţii:

(1) teama
(2) slăbiciunea voinţei
(3) morala

În acest caz inhibiţia nu poate fi morală, căci atunci crima n-ar fi putut fi comisă, sau dacă ar fi fost, ar fi fost vorba de o crimă din impuls. Ea nu ar putea fi comisă nici din teamă, căci această teamă ar fi sporit odată cu complexitatea executării ei. Criminalul ocazional comite de obicei o crimă facilă – delapidare etc.

Rămâne slăbiciunea voinţei. E vorba aşadar despre un criminal cu un temperament inhibat de o mare lipsă de voinţă.

Astfel există trei tipuri de voinţă: (1) voinţa din impuls (2) voinţa din inhibiţie şi (3) voinţa de determinare sau de imaginaţie. Voinţa de determinare nu-i lipsea criminalului, căci crima a fost în mod esenţial un produs al voinţei organizatorice. Acestui criminal îi lipsea aşadar în mod obişnuit voinţa din impuls.

*

Subiectiv	Relaţional	Obiectiv
Nebun	Geniu	Om cultivat

		(finalităţi culturale)
Nebun lucid	Criminal cu premeditare	Om normal civilizat (instincte normale)
Idiot	Criminal comun	Sălbatic (instincte anormale)
		Sălbaticul este un idiot normal

Viaţa este în mod esenţial acţiune, iată de ce calităţile care contribuie la acţiune, adică acele calităţi care sunt obiective sunt şi calităţile ce constituie echilibrul vital.

Criminalul care premeditează îşi organizează crima tot aşa cum omul normal mediu îşi organizează viaţa.

*

În cazul acestui om nu e vorba despre lipsă de voinţă din inhibiţie, căci lipsa de voinţă din inhibiţie l-ar fi făcut tocmai să comită crima mai devreme. Nu e vorba nici despre lipsă de voinţă de coordonare, întrucât un asemenea plan complex, pus perfect în aplicare, indică prezenţa acestui tip de voinţă în cel mai înalt grad. Ajungem aşadar la concluzia că autorul acestei crime are o lipsă de voinţă de impuls, de unde inhibiţia temperamentală a instinctului său criminal, şi plecând de la ea, de asemenea, faptul că acest instinct nu se manifestă decât sub solicitarea unei circumstanţe ocazionale, operând asupra unui instinct tulbure constant inhibat. Dar să nu uităm că, în paralel cu lipsa de voinţă simplă, poate exista o forţă de voinţă de coordonare. Şi nu trebuie să uităm, fiindcă un lucru nu implică în mod necesar şi un altul.

Or, există trei tipuri de oameni cărora le lipseşte voinţa de impuls. E vorba de simplul debil, ca idiotul sau imbecilul, la care voinţa de impuls lipseşte (chiar dacă pulsiunea există […]) din pricina debilităţii generale a minţii sale.

*

(1) tip de inhibiţie: (a) teamă (nu), (b) morală (nu), (c) slăbiciune de voinţă (da).

(2) slăbiciune de voinţă: (a) de voinţă de impuls (da), (b) de voinţă de inhibiţie (nu), (c) de voinţă de coordonare (nu) – dispuse pe dos în raport cu aceasta (adică b, c, a).

(3) slăbiciune de voinţă de impuls: (a) prin debilitate morbidă, ca la idiot sau la imbecil, la nebunul deprimat sau la inferiorul mental; (b) prin debilitate constituţională, ca la vagabond (acesta din urmă fiind capabil de pulsiuni subite, dar nu de o impulsivitate continuă, şi încă mai puţin capabil de voinţă de coordonare şi de orice altă voinţă; (c) prin exces de activitate mentală (când această deficienţă merge în paralel cu prezenţa voinţei de coordonare, aceasta din urmă lipsind numai atunci când nu există o emoţie puternică spre a-i furniza un element ce o împinge din spate). Raţiunea elimină (a) şi (b); rămâne doar (c).

(4) Ce fel de activitate mentală produce lipsa de voinţă de impuls? Sunt trei: (a) temperamentul imaginativ şi speculativ (acesta din urmă fiind şi mai incapabil de un efort de coordonare decât de un efort sub impuls, iar prin asta analog cu vagabondul, vezi *supra*); (b) temperamentul artistic şi literar, unde voinţa este întoarsă spre interior (cf. Leonardo da Vinci) (Hamlet); (c) temperamentul la modul simplu concentrat. Acestea variază în măsura în care (a) nu acţionează decât ocazional în cazuri cotidiene şi minime, unde efortul e ca şi inexistent, sau în funcţie de entuziasme factice; (b) sau acţionează perfect numai spre interior, în opere literare sau artistice, în care îşi desfăşoară toată vaga impulsivitate sau voinţa sa coordonatoare, dar la care renunţă destul de des din exces de scrupul estetic sau raţional; (c) nu acţionează decât atunci când o idee unică, ce a pus puternic stăpânire pe cugetul lui, a ajuns la maturaţie, dar, chiar şi în acest caz, aproape întotdeauna numai dacă o circumstanţă exterioară îi relevă lui însuşi acea maturaţie. Şi este cineva (a) dispersat în natură; (b) cineva care concentrează; (c) cineva care e concentrat.

(5) Tipuri de concentrare: ce înţelegem prin concentrare?

Fixarea tuturor forţelor spiritului în jurul unui element?

Există concentrare în jurul (a) unei idei, (b) unei emoţii, (c) unei intenţii. Prima este cea a individului care meditează asupra unui lucru, pe care nu-l realizează decât

dacă i se oferă o ocazie flagrantă, dat fiind faptul că îi lipseşte voinţa…

Cea de-a doua este a individului care simte intens un anumit lucru, pe care îl realizează numai dacă îi apare o oportunitate ce îi permite întâi de toate lui însuşi să-şi dea seama de ceea ce simte, şi abia după aceea să îi imobilizeze puternic voinţa, făcându-l să treacă în categoria de concentrat de tip (a). Iar a treia este a individului care are o intenţie fermă, pentru realizarea căreia pândeşte o ocazie. În cazul prezent, e vorba în mod manifest despre cazul (b).

(6) Tipuri de concentrare emotivă: (a) prin emoţie atractivă (cum e cea care constă în a dori o femeie), (b) prin atracţie repulsivă (cum e când urăşti pe cineva), (c) prin emoţie abstractă sau intelectuală, care nu aparţine nici uneia din categorii, în care intră sentimentul religios, misticismul politic ş.a. În acest caz, e vorba de (b).

(7) Tipuri de emoţie repulsivă: (a) ofensivă, (b) defensivă, (c) o combinaţie din cele două (ca atunci când vrei să ataci un individ numai ca să câştigi anumite poziţii). Aici e vorba de (b).

(8) Tipuri de emoţie defensivă: (a) obişnuită, adică paranoia (se exclude în acest caz); (b) ocazională (se exclude în acest caz, fiindcă a fost premeditată etc.); (c) amestec din amândouă, cu intensitate la obişnuit şi impulsivitate la ocazional. Temperamentul de la (c) prezintă aşadar o analogie fundamentală cu temperamentul paranoic, şi una superficială cu cel ocazional. E un paranoic cu totul lucid, adică prezintă toate caracteristicile de paranoia, mai puţin delirul central, care constituie, de fapt, paranoia.

(Dacă mi se permite să utilizez un paradox, aş spune, în concluzia acestei serii de raţionamente, că autorul crimei este un paranoic dotat cu discernământ.)

Simptomele fundamentale de paranoia sunt trei la număr: importanţa exagerată acordată eului şi concentrarea exagerată asupra sinelui; sistematizarea falsă şi abuzivă a faptelor în funcţie de această concentrare; […]

E un delir central, care lasă însă intacte calităţile mentale în sine; e un delir egocentric, în care gândurile, sentimentele şi individualitatea bolnavului sunt pentru el totul; e un delir defensiv […].

Asta vrea să spună, continuă Quaresma, că autorul crimei prezintă o perfectă asemănare cu un paranoic, doar

că nu e nebun. Mentalitatea lui seamănă cu mentalitatea paranoicului, dacă excludem faptul că la paranoic această mentalitate e derivată din nebunie. S-ar putea crede că întreaga mentalitate a paranoicului derivă din nebunie. Dar nu e cazul: paranoia e o anumită categorie de nebunie, care diferă de altele, drept pentru care tocmai alcătuieşte această categorie. La capitolul trăsăturilor dinspre nebunie, ea seamănă cu celelalte; dar la trăsăturile dinspre paranoia, ea e diferită. Şi tocmai în ceea ce e diferită de celelalte se află această parte de mentalitate paranoică ce nu derivă direct din nebunie.

Mentalitatea paranoică dotată cu discernământ, cum am numit-o, va conţine aşadar anumite lucruri în minus faţă de paranoic, şi e vorba tocmai despre acelea care, la acesta din urmă, derivă din nebunie; ea va prezenta aspecte asemănătoare, adică din cele care constituie mentalitatea paranoicului, ca nebun diferit de ceilalţi; şi va avea, de asemenea, trăsături în plus, provenite din absenţa nebuniei, sau, dacă preferăm să le spunem astfel, provenite din prezenţa unei clarităţi – poate nu o claritate de sănătate –, ci o claritate mentală.

Să începem prin a defini nebunia, adică ce este comun în toate tipurile de nebunie, de la cele pur şi simplu delirante, ca mania acută, la cele aparent logice, ca paranoia, de la cele de exaltare la cele de depresie, de la cele datorate unor leziuni cerebrale sau cerebrospinale la cea care nu are, cel puţin nu în mod palpabil, acest fundament. Nebunia e caracterizată de abolirea acţiunii în centrii cerebrali – sau mentali – superiori, centrii inferiori rămânând în activitate. Pe durata somnului, sau a unei sincope, se produce o abolire a centrilor cerebrali superiori; dar şi centrii inferiori sunt în mod corespunzător opriţi, sau opriţi de tot, ca în sincopă, sau opriţi numai pentru acţiune, ca în somnul însoţit de vise, şi e foarte probabil că orice somn este un somn însoţit de vise, chiar dacă unele dintre ele sunt aşa de vagi, încât cel care a dormit nu-şi mai aminteşte să le fi avut, în momentul când se trezeşte.

Odată ce este abolită acţiunea centrilor cerebrali superiori, adică acţiunile de inhibiţie – sau de inhibiţii –, de coordonare şi de comparare distinctivă între subiect şi obiect, individul pierde controlul pulsiunilor sale, el încetează să stabilească un raport convenabil între ideile sale, confundă ceea ce vede cu ceea ce visează, ceea ce îşi

imaginează cu ceea ce înţelege. Pulsiunile care nu îi sunt inhibate pot să fie din domeniul exaltării sau din cel al depresiei, ideile ce nu sunt coordonate pot fi puternice sau vagi, confuzia dintre subiectiv şi obiectiv poate fi de domeniul halucinatoriu (ca atunci când un individ are o senzaţie, vizuală ori de altă natură, a „lucrurilor“ ce nu există), sau interpretativă (ca atunci când el subordonează ceea ce este cu adevărat o senzaţie a unei halucinaţii interioare ce raportează totul la ea şi integrează totul în schema ei falsă). Diferenţele secundare nu au importanţă: asemenea fenomene sunt comune tuturor tipurilor de nebunie.

În fiecare formă de nebunie se întâmplă, totuşi, să înceapă să predomine unul dintre aceste elemente negative asupra celorlalte, chiar dacă sunt toate prezente, mai mult sau mai puţin; astfel nebunia poate fi logic clasată în trei grupe. Provin mai cu seamă din abolirea inhibiţiei acele nebunii de tip maniacal sau melancolic în care boala e caracterizată de incapacitatea individului de a-şi domina impulsurile, fie de exaltare, fie de agitaţie, ca în primul caz, fie de depresie sau de negare, ca în cazul al doilea. Iar din abolirea coordonării ideilor provin, mai cu seamă, nebuniile în care, fără mare violenţă sau depresie, sau fără violenţă şi depresie obişnuite sau tipice, se stabileşte confuzia mentală, fie prin violenta apariţie a unor idei puternice, care se îngrămădesc, precum în delirul propriu-zis, fie prin confuzia de idei vagi, ca în demenţă şi idioţenie. Din incapacitatea de a face diferenţa între subiectiv şi obiectiv provin în special acele nebunii în care exaltarea şi depresia nu sunt notabile, iar atunci când printr-un accident sunt, se întâmplă numai ocazional, motivate de cauze aparent logice, căci bolnavul şi le explică el însuşi; sau nu există nici delir, nici confuzie evidente; sau cele în care, dacă nu ne aflăm în situaţia flagrantă de a constata o halucinaţie, externă sau internă – fiindcă aceasta din urmă nu poate să pară absurdă în mod flagrant, şi nu îl surprindem pe bolnav într-o perioadă de exaltare sau de depresie delirantă în mod patent, sau pentru că nu avem o cunoaştere directă despre conţinutul halucinaţiei, independent de afirmaţia bolnavului – vom considera fără dificultate că acesta din urmă e cineva sănătos sau, cel mult, cineva pur si simplu nervos sau exaltat fără să depăşească măsura. În acest ultim grup eu fac distincţia între tipul halucinatoriu şi cel interpretativ –

halucinaţie externă şi internă, cum am repetat după aceea; or paranoia şi de asemenea stările paranoice, căci observaţia şi raţiunea ne fac să admitem existenţa unor stări fruste de paranoia) constituie, ea singură, delirul interpretativ provenit dintr-o halucinaţie internă.

Halucinaţia internă, prin chiar faptul de a fi internă, se află în directă legătură cu viaţa subiectivă, în interiorul individului; ea implică aşadar întotdeauna o idee delirantă cu referinţă la propria sa personalitate. Or personalitatea poate fi considerată în sine, prin manifestările sale interne (care sunt ideile) sau prin relaţiile sale cu altele. De aici şi existenţa unui număr de trei tipuri distincte de paranoia. Mai întâi este cea care se bazează pe un concept exagerat al personalităţii – sau un concept exaltat, în megalomanie, ca atunci când individul se crede un zeu, un rege sau un geniu; sau deprimat, ca atunci când el se crede unul din cei mai mari păcătoşi, unul din cei mai mari criminali, sau altceva de acelaşi fel. Există deci personalităţi care se sprijină pe un concept exagerat al propriilor idei, ca atunci când bolnavul se crede persecutat de o religie supremă ce îi aparţine; întemeietorii de religii (indiferent dacă ei reuşesc sau nu să se impună, căci rezultatul *obiectiv* nu are nimic de-a face cu fenomenul subiectiv) sunt cu toţii nişte cazuri de paranoia, iar cum eu recunosc aceste stări de paranoia, vreau să cred (şi datele biografice îmi dau dreptate) că majoritatea filozofilor şi artiştilor care au idei fixe despre artă trebuie să fie la rândul lor nişte bolnavi de acest tip. Şi există, în sfârşit, paranoia întemeiată pe un concept exagerat despre importanţa pe care alţii o atribuie, sau de atenţia pe care alţii i-o dau, personalităţii individului. Or reacţia fizică, dar şi psihică, a organismului la mediul său înconjurător este o reacţie de apărare faţă de acest mediu, şi o reacţie de apărare împotriva acestui mediu, iar această apărare se produce fie prin adaptare, fie prin opoziţie violentă. Adaptarea, care implică noţiunea de echilibru între organism şi mediul său înconjurător, sau, în cazul mental, între subiectiv şi obiectiv, este imposibilă pentru un nebun. Mediul înconjurător – ceilalţi – îi apar aşadar nu ca nişte obstacole inerte pe care trebuie să le depăşească, adaptându-se la ele, ci, dat fiind faptul că ele îl turmentează, îi apar ca nişte duşmani pe care trebuie să îi combată. În funcţie de natura individului şi de natura nebuniei sale, exagerat depresivă sau exaltată, reacţia poate varia între lamentare, plângere, protest, cu posibile

episoade de violenţă când opresiunea delirantă se accentuează, sau de acte de violenţă. Într-un caz e vorba de simplul persecutat, în celălalt caz de persecutatul care persecută.

Primul tip de paranoia, deci exagerarea pozitivă sau negativă a personalităţii este, cum putem să constatăm, fundamentul tuturor celorlalte, aşadar şi bază pentru paranoia însăşi. Nimeni nu îşi poate face o opinie exagerată despre propriile idei fără să-şi facă o opinie exagerată despre personalitatea de la care ele emană, şi iată cum vedem că un fenomen de megalomanie e temelia concretă a tuturor cazurilor de delir interpretativ abstract, indiferent că ele sunt religioase, filozofice sau de orice altă natură. După cum nimeni nu poate nici să creadă că alţii se preocupă intens şi constant de propria personalitate fără să îşi dea seama că tocmai personalitatea în cauză e explicaţia pentru această intensă sau constantă preocupare a altora despre ea. În exaltarea negativă, ca să-i spunem aşa, a personalităţii, poate fi remarcat, de asemenea, acelaşi lucru. Cel care se crede chiar şi involuntar cel mai mare păcătos din lume se preocupă chiar şi involuntar prea mult de sine însuşi.

Or nebunia este o condiţie sau o stare a minţii umane; ea participă aşadar, chiar dacă uneori exagerat, într-un fel morbid, alături de celelalte caracteristici ale minţii umane. Ceea ce deosebeşte o stare de nebunie de o stare normală cu care pare să semene în mod specific este exagerarea şi constanţa acestei exagerări. Cu toţii trecem prin faze de exaltare şi de depresie. Cu toţii cunoaştem momente de confuzie mentală, de îndoială şi de lipsă de încredere în noi înşine, de raţionamente sistematizate arbitrar. Dar toate acestea la noi, care suntem normali, sunt episodice sau puţin intense, aşadar sunt atipice. La nebun ele sunt constante şi intense, iar din această cauză sunt tipice.

Dar dacă acest caz în speţă a fost o crimă, atunci a fost o crimă planificată cu o grijă extraordinară. În aceste condiţii cum să ne explicăm absurditatea aparentă care constă în a simula o sinucidere într-un loc cum era acela şi la acea oră? Dacă, pentru a admite ipoteza crimei, trebuie să admitem că singurul care putea să o comită era un intim al victimei, fiindcă era singurul care putea s-o amăgească cu uşurinţă, încetează unica raţiune plauzibilă care ar indica simularea unei sinucideri în circumstanţe atât de stranii, care ar impune ideea că nu există altă ipoteză: un

intim al victimei ar fi avut cu uşurinţă alte mijloace să găsească circumstanţe diferite, mult mai plauzibile; măiestria cu care a fost planificată această crimă exclude lipsa de măiestrie care ar fi constat în a nu găsi alte circumstanţe; iar faptul că această crimă, dacă a fost crimă, a fost în mod necesar premeditată, exclude ipoteza accesorie potrivit căreia criminalul ar fi profitat de o ocazie nesperată.

Dacă e vorba de o crimă planificată abil, atunci se cuvenea ca toate aceste circumstanţe aparent absurde să fie luate în seamă, întrucât nu pot fi accidentale, fiindcă ele decurg chiar din planul crimei. În ce scop? Să ne imaginăm mai multe ipoteze. Într-un singur scop, de fapt în mai multe, chiar în trei scopuri posibile: să complice evenimentul cât mai mult pentru a perturba ancheta; să profite de o oportunitate care coincide cu aceasta şi îi devine astfel propice; şi să facă plauzibilă, tocmai fiindcă e ceva absurd, o sinucidere care, dacă nu ar fi fost absurdă, nu ar fi fost posibilă, dat fiind natura cunoscută a lui Carlos Vargas, prea puţin înclinat spre sinucidere. Totuşi, dacă este adevărat, acest lucru indică din partea presupusului asasin o mentalitate anormal strategică. Ea are abilitatea sintetică a unui strateg – adică regrupează într-un singur element un ansamblu de circumstanţe independente, servindu-se de ele ca şi cum el le-ar fi creat.

Există, da, abilitatea psihologică a strategului – cea de a provoca un eveniment care, fiind prin natura lui multiplu, are capacitatea, întrucât este el în sine contradictoriu, să se eschiveze de la orice interpretare (care, în acest caz, este inamicul), cu condiţia să nu ţinem cont de mentalitatea strategică a celui aflat la originea evenimentului. Iar aici este abilitatea practică a strategului – ea constă în a dispune astfel lucrurile încât ofensiva interpretării să devină dificilă, aşa încât lipsa iniţială a faptelor să facă nesigură cercetarea. Cu alte cuvinte, evenimentul s-a produs în aşa fel încât ne trezim cu o abundenţă de date obscure, şi cu o raritate de fapte sau de date clare, atât datele obscure, cât şi cele clare fiind contradictorii şi incompatibile.

Aceasta este mentalitatea strategului. Iată de ce trebuie să examinăm (1) care este mentalitatea criminalului în general; (2) care este mentalitatea criminalului strateg în particular; (3) şi dacă mentalitatea lui Custódio Borges e conformă acestei mentalităţi particulare a criminalului

strateg. Adică trebuie să ne folosim de procedeul psihologic. Dacă el este conform, atunci rezultatele dobândite prin procedeul ipotetic împreună cu cele dobândite prin procedeul istoric vor fi confirmate de procedeul psihologic, iar demonstraţia va avea forţa cumulativă a celor două – dar nu o forţă obţinută prin adiţionare, ci, mai exact, o multiplicare a ei. Nu zic că vom dobândi astfel certitudinea absolută, dar vom avea totuşi o probabilitate ridicată la cub.

Aşadar nu avem în acest caz nici mentalitatea strategului, nici mentalitatea dramaturgului, nici pe cea a metafizicianului. Dar identifică mentalitatea criminalului cu premeditare, pe cea a actorului şi a paranoicului, fiindcă acestea sunt formele *particularizate* ale tendinţei, în vreme ce celelalte sunt formele *generalizate*.

Borges deţine din plin mentalitatea criminalului care îşi premeditează crima (şi nu o are pe cea de strateg). […]

Borges are mentalitatea strategului, fiindcă este un criminal care îşi premeditează crima.

La fel ca dramaturgul, el e la jumătatea drumului între strateg şi filozof. […]

Criminalul care acţionează cu premeditare se află la jumătatea drumului între paranoic şi actor.

Mentalitatea criminalului care îşi premeditează crima este *starea morbidă* din mentalitatea strategului, aşa cum cea a paranoicului este starea morbidă din cea a metafizicianului.

dramaturg	metafizician
strateg	criminal cu premeditare
actor	paranoic 2 (ex)

De ce asasin şi actor?	Element de *simulare*?	
strateg	metafizician	metafizician (a)
criminal cu premeditare	sau dramaturg	dramaturg (b)
paranoic	actor	strateg (c)
		criminal cu

premeditare (d)

paranoic (e)

(b) are mentalitatea lui	(a) + (c)
(c)	(b) + (d)
(d)	(c) + (e)

Strategul şi dramaturgul
Criminalul cu premeditare şi actorul
Geniul şi nebunul
Filozoful paranoicul

Cum se organizează grupurile? Astfel sau:
strategul şi filozoful
actorul şi dramaturgul
paranoicul şi criminalul cu premeditare
sau
cei sănătoşi: strategul, dramaturgul, actorul
cei bolnavi: filozoful, criminalul cu premeditare, paranoicul

Analogia între filozof şi paranoic provine din faptul că ambii sistematizează date incomplete şi false. (Mai există o analogie între strateg şi criminalul cu premeditare, ca şi între dramaturg şi actor.)

Paranoia este în esenţă un delir interpretativ.

Strateg de acţiune e strategul într-un context de război, iar până la un anumit punct chiar şi omul politic, chiar şi diplomatul; în categoria de strateg de gândire, cea a dramaturgului, intră, până la un punct, şi anumiţi romancieri; iar între aceştia se află şi strategul cu acţiune limitată (criminalul şi actorul).

Un strateg trebuie să aibă: viziune […].

Deseori nebunul e un simulant, iar acest lucru se întâmplă pentru că, şi se întâmplă atunci când nebunia suscită în el o isterie interioară; iar isteria are ca trăsătură caracteristică autosugestia pe care o facilitează nebunia. Iată de ce există simulare în tot felul de cazuri de nebunie, în care poate exista luciditate (relativă) şi *crimă*. În altele nu există.

Dacă admitem că aici a fost omucidere, comisă în felul imaginat de mine, să ne întrebăm care ar putea să fie mentalitatea ucigaşului, indiferent dacă e vorba sau nu de Borges?

[…]

Trebuie să aflăm aşadar care ar putea fi mentalitatea strategului în general; adică acea mentalitate a strategului când strategia nu se aplică în bătălii sau nu vizează importante mase umane, ci presupune un mic eveniment şi *un singur om*; şi, în sfârşit, cum poate fi particularizată această mentalitate, dacă mentalitatea particulară la care ea se aplică este o omucidere. Dacă noi constatăm că mentalitatea lui Borges, sau elemente ale acestei mentalităţi, e conformă sau se adaptează la mentalitatea, sau la elementele de mentalitate ce pot fi atribuite unui strateg astfel particularizat, întâi fiind un strateg limitat, iar apoi un criminal, noi putem considera că şi ipoteza noastră este conformă cu realitatea, atâta cât poate să fie conformă o ipoteză, prin natura ei. Aşa cum am afirmat deja, când vorbeam despre valoarea cumulativă a procedeelor raţionamentului abstract: atunci când două sau trei dintre ele coincid, toate ies întărite prin forţa coincidenţei lor – nu prin adunarea, ci prin multiplicarea lor.

Există o chestiune preliminară pe care trebuie să o rezolvăm. Am vorbit de „mentalitatea strategului“, iar când e vorba de mentalitatea strategului se cuvine să fie înţeles – întrucât asta am considerat eu că trebuie să fie – că prin „mentalitate“ e vorba, în acest caz, dar şi în altele, nu doar de mentalitatea intelectuală a strategului, adică de procesul intelectual conţinut în exerciţiul inteligenţei strategice, ci e vorba în principal de ramificaţiile nonintelectuale ale acestei inteligenţe, adică de temperamentul sau de calităţile nonintelectuale care trebuie să fie în mod natural legate de procesul inteligenţei strategice. Or trebuie să ne întrebăm chiar următorul lucru: oare asemenea calităţi există cu necesitate? Faptul că posezi inteligenţă strategică implică în mod necesar posesia unor calităţi, de emoţie, de voinţă, de inteligenţă strategice? Oare ar putea exista, în acest sens, o oarecare „mentalitate“ generală sau ultraspecială susceptibilă să fie determinată de simpla mentalitate proporţională, dacă putem să-i spunem aşa? Strategii, asemenea altor persoane specializate intelectual sau profesional – că e vorba de poeţi sau de zidari – pot oare să aibă ei temperamente

generale, dispoziţii naturale complet diferite, cu excepţia unor asemănări între ei pur profesionale sau intelectuale? Iată întrebarea la care trebuie să răspundem înainte de orice.

Dispoziţiile profesionale, ca să le spunem aşa, sunt de trei feluri. Există profesiuni simple, cărora indivizii li se dedică sub o influenţă externă oarecare – educaţie, obiceiuri sau altceva –, dar fără să aibă pentru ele o predispoziţie intimă. Fie că această profesiune e simplă şi lipsită de caracteristici, cum ar fi meseria de pietrar, de comis-voiajor sau de funcţionar de birou, iar ele nu necesită o mentalitate specială, nici altceva decât deprindere, dar şi absenţa unei absolute inadaptabilităţi (fie din pricina unei vocaţii diferite care nu e respectată, sau din pricina unei inadaptabilităţi generale maladive) – iar atunci individul normal poate să-şi exercite meseria cu competenţă fără să se producă între el şi profesia lui nici cea mai mică relaţie mentală; sau, dimpotrivă, meseria e una specializată, dar simplă, iar cel care o exercită a ucenicit îndelung ca să o deprindă, iar această meserie îi permite lui să o exercite la modul superior – întrucât aşa ceva necesită şi spirit creator – , doar cu competenţa suficientă pentru finalitatea practică a îndeletnicirii. Nici în acest caz nu există o relaţie mentală între individ şi ceea ce el profesează, căci şi în acest caz meseria este, ca să spunem aşa, o deprindere care îi vine individului din exterior. Nu există o mentalitate de bărbier, nici o mentalitate de zidar – e vorba despre bărbierul obişnuit, de zidarul obişnuit; şi nici existenţa vreunei vocaţii naturale, a vreunei predispoziţii intime, la oricare din aceste meserii, sau în cazul oricărei alteia care presupune o mică specializare de acest fel; iar toate acestea intră într-o altă categorie de fenomene, şi nu este cea examinată de noi aici.

După cazurile de exercitare a unei profesiuni din obişnuinţă, se cuvine să examinăm acum exercitarea unei profesiuni ca vocaţie. În mod necesar, vocaţia nu există decât la meseriile specializate, căci vocaţia implică o specializare; o vocaţie pentru toţi ar fi o contradicţie în termeni – sau cel mult un nume fals dat inadaptabilităţii, care nu e o vocaţie, ci o predispoziţie temperamentală. Or vocaţia este de două feluri – instinctivă şi intelectuală. Pe dea dintâi o putem, de asemenea, numi abilitate, dar celei de-a doua nu îi putem spune altcumva decât vocaţie,

numai dacă nu vrem, în cazurile superioare sau în activităţile superioare, să îi spunem talent sau chiar geniu. Aceste feluri de vocaţii diferă între ele prin faptul că cea instinctivă, fiind instinctivă, ca orice instinct e incapabilă de creaţie, instinctul fiind o habitudine psihică înnăscută, iar aşa fiind, această vocaţie este şi servilă şi repetitivă; pe câtă vreme vocaţia intelectuală este creatoare, fiindcă aşa este chiar inteligenţa atunci când are o funcţie activă (iar vocaţia implică acţiune, sau cel puţin posibilitatea de acţiune) şi nu o simplă funcţie pasivă, ca pentru comprehensiune. Nu trebuie să exagerăm înţelesul noţiunii de „creatoare“; nu e vorba doar de geniu; ea cuprinde de fapt şi geniul, talentul, şi merge până la simpla inteligenţă diriguitoare, pe care poate să o aibă un bun administrator comercial sau un excelent jurnalist. Să nu exagerăm acest sens, dar nici să nu-l uităm.

Aşa cum dumneavoastră ştiţi fără îndoială, domnule judecător, fenomenul căruia îi spunem ereditate se manifestă în două feluri – este ereditatea propriu-zisă, care face că un individ seamănă cu părinţii şi cu strămoşii lui, dar există şi ceea ce numim o variaţie, adică faptul că el şi diferă, mai mult sau mai puţin, de ei. Poate să existe şi un fel de variaţie artificială – dacă îi putem spune aşa – produsă prin influenţa mediului. Totuşi, nu la asta vreau eu să mă refer, ci la variaţia naturală – la acea diferenţă cu care se naşte un individ în raport cu strămoşii săi, şi care constituie cu adevărat individualitatea lui şi îl defineşte.

— Un moment, doctore, îl întrerupse judecătorul. Dacă am înţeles bine, inteligenţa creatoare nu este, nu poate fi ereditară? E tot o variaţie?

— Da, răspunse Quaresma, dar trebuie să ne înţelegem bine.

Inteligenţa creatoare nu e un fenomen simplu: ea e alcătuită din trei elemente – inteligenţa care înţelege (şi care îi serveşte de bază), inteligenţa critică (cea care decurge din dezvoltarea inteligenţei ce înţelege) şi inteligenţa creatoare propriu-zisă. Pentru a avea o vocaţie superioară, de filozof (adică una creatoare), e necesar ca individul să dispună de o înţelegere naturală despre ceea ce este filozofia; nu vorbesc de *erudiţie* filozofică, chiar dacă ea l-ar ajuta – căci erudiţia este un element de „mediu“, nu de ereditate –, ci vorbesc despre înţelegerea naturală a termenilor abstracţi cu care se joacă filozoful. Ca să dobândească o inteligenţă creatoare, e necesar apoi

ca individul să ştie să compare între ei aceşti termeni pe care îi înţelege instinctiv, iar aici chiar dacă elementul complementar numit erudiţie l-ar putea ajuta, de asemenea, acela nu i-ar servi la nimic altceva decât să-i alimenteze criticile pe care el nu le poate produce. Fiindcă inteligenţa critică nu transcende ceea ce înţelege; ajunge doar să înţeleagă mai bine decât ceea ce făcea instinctiv. Iată de ce criticii, şi chiar marii critici literari şi artistici, au dat amarnice probe nedescoperind sau neînţelegându-i pe oamenii de geniu în literatură sau în arte. Criticul compară între ele lucrurile ce există; însă geniul, el aduce ceea ce nu există. Criticul nu îl poate compara decât cu ceea ce există; iar produsul geniului fie se apropie de ceea ce există, aşadar poate fi cu el comparat, cu mai multă sau mai puţină uşurinţă, fie se îndepărtează de ceea ce există. În cel dintâi caz, un critic superior şi lipsit de pasiune poate în fapt să descopere geniul – fiindcă în acest caz geniul este, la drept vorbind, talentul cel mai înalt, adică un geniu la rândul său critic până la un anumit punct, şi nu cu totul un creator. În cel de-al doilea caz, criticul trece alături de valoarea operei, care lui i se înfăţişează doar ca fiind ceva în afara normelor, produs aşadar de una din cele două tipuri de anormalitate mai des întâlnite – de inferioritate sau de nebunie. De obicei, criticii i-au considerat pe oamenii de geniu inferiori sau nebuni, cel puţin la începutul carierei lor, înainte ca stilul sau maniera lor să se fixeze ca un lucru cunoscut şi obişnuit; adică să se fixeze ca un „lucru ce există“.

Însă chiar dacă inteligenţa este instinctivă prin natura ei, şi reprezintă prin această explicaţie un produs al variaţiei, şi nu al eredităţii, aceasta nu se aplică în egală măsură unui număr de trei elemente care o compun. Inteligenţa comprehensivă, chiar prin faptul că nu este creatoare, este şi instinctivă prin instinct. În consecinţă ea este, sau poate să fie, de natură ereditară. Un individ poate moşteni o vocaţie instinctivă pentru pictură – vocaţie reprezentată de instinctul motor de a picta. El poate, de asemenea, să moştenească – având deja vocaţia artistică de a picta – o vocaţie pasivă pentru a înţelege sau a simţi pictura. Poate fi „dotat“ pentru desen, fără să aibă cea mai mică înţelegere estetică a acestuia. Sau poate avea această înţelegere estetică fără să ştie *să tragă o linie sigură*.

Cum inteligenţa comprehensivă este esenţialmente instinctivă, ea este şi esenţialmente specială, vocaţională.

Înţelegem bine anumite lucruri, dar imperfect altele. Eu, de exemplu, urmăresc perfect orice argument sau raţionament…

— Nici nu mă îndoiesc, spuse judecătorul surâzând.

— …dar sunt imperfect, iar uneori mă înşel total, când e vorba despre raţionamente matematice.

— Vă specializaţi în generalitate, doctore…

— Cam aşa, cu excepţia momentelor în care paradoxul falsifică fraza. Faceţi aluzie la inteligenţa care înţelege generalităţile. Aceasta este sau inteligenţă critică în sine, considerată ca atare în afara oricăror raporturi pe care ea le întreţine cu oricare altă inteligenţă comprehensivă pe care se întemeiază, sau inteligenţă filozofică, comprehensivă, adică cea care înţelege generalităţi şi argumente, pe care nu trebuie să o confundăm cu inteligenţa metafizică, cea care, părând a-i fi în toate superioară – şi chiar putând să-i fie –, îi este totuşi inferioară, pe latura comprehensivă, căci până la urmă ea este mult mai specializată.

Inteligenţa critică este cea la care mă refeream atunci când vorbeam vulgar despre inteligenţa superioară sau când vorbeam pur şi simplu despre „inteligenţă“, subînţelegând că ea este activă, adică mai mult decât comprehensivă, dar fără să vreau să spun că este chiar vorba de geniu.

Inteligenţa critică se întemeiază pe inteligenţa comprehensivă, întrucât ca să poţi critica trebuie mai întâi să poţi înţelege.

Dar îi acordăm, de obicei, numele de „talent“ numai acelei inteligenţe critice ce se situează la un înalt nivel.

*

(a) Inteligenţa este esenţialmente subsidiară, ea este întotdeauna în legătură cu altceva ce nu aparţine intelectului, care îi serveşte însă de bază – începând chiar cu simţurile, cele care îi furnizează datele.

(b) Inteligenţa comprehensivă e legată de instinct (cel vocaţional), inteligenţa critică e legată de inteligenţa comprehensivă, care e instinctivă (şi vocaţională). De ce anume este legată inteligenţa creatoare? Cu ce date lucrează ea? Cine îi furnizează datele cu care ea lucrează?

(c) Are ceva instinctiv, dar acum nu e cazul, căci inteligenţa creatoare este total opusă instinctului. Are ceva din domeniul simţurilor, dar nu vine de la simţuri. Are ceva spontan, dar mai mult exterior. Iar acestea spun şi ele

imediat ceva: inteligenţa creatoare lucrează pe datele *imaginaţiei*.

(d) Inteligenţa creatoare este, la drept vorbind, inteligenţa imaginativă. Aşa cum inteligenţa critică se bazează pe comprehensiune, care este un instinct, deci un element produs de ereditate, la fel cea creatoare se bazează pe imaginaţie, care este elementul din spirit esenţialmente al *nostru* – căci numai în imaginaţie şi în visurile noastre suntem noi la modul profund noi înşine –, fiind aşadar în modul cel mai patent susceptibilă de variaţie.

(e) Iar imaginaţia fiind cea prin care noi suntem în modul cel mai profund noi înşine, rezultă că inteligenţa creatoare *este legată de individualitatea noastră cea mai profundă*. Caracterul ei vocaţional este aşadar deviat, nu provine de la o vocaţie externă, ca să spunem astfel, ci de la o vocaţie internă – nu de la o vocaţie parţială, ci de la o vocaţie ce constituie chiar fondul fiinţei noastre.

*

Criminalul şi nebunul au în comun faptul de a fi antisociali; se deosebesc fiind antisociali în moduri diferite. La nebun, este emoţia (sau inteligenţa); la criminal, este voinţa (inteligenţa).

Lipsa de sociabilitate se poate rezuma la două instincte (şi este efectiv ceea ce se şi întâmplă), cele care contrariază instinctele egoiste sau animalice – instinctul de adaptare şi instinctul de imitaţie. Prin cel dintâi tindem spontan să ne punem de acord cu alţii, mai cu seamă cu cei care ne înconjoară, şi să simţim ca ei; prin cel de-al doilea tindem în mod spontan să facem ca alţii, chiar dacă nu simţim ca ei. Cel de-al doilea instinct este o dezvoltare a primului; primul este comun oamenilor şi animalelor, cel de-al doilea este doar uman.

La nebun lipseşte instinctul de adaptare; la criminal (ca şi la omul de geniu), lipseşte instinctul de imitaţie.

*

Nu trebuie să ne mire pasivitatea unui om cu toată natura lui activă şi capabilă de organizare. Toţi marii dominatori şi organizatori au fost ascultători şi disciplinaţi atunci când erau în situaţie de inferioritate. Napoleon era formidabil, morbid de nerăbdător, dar Napoleon era un ofiţer foarte disciplinat. Frederic cel Mare era nu doar un fiu extrem de ascultător, dar şi o adevărată cârpă când era vorba de supunere.

Forţa care ne ajută să reuşim să ne anulăm individualitatea este aceeaşi care, atunci când se schimbă lucrurile şi o întoarcem, ne serveşte să impunem aceeaşi personalitate. Avem aceeaşi concentrare şi în supunere, şi în dominare. Iată cheia psihologică a problemei.

Asta explică şi cazul curios, deseori petrecut în istorie, care face ca un om pe care îl considerăm un nimeni, o persoană ştearsă şi nulă să se arate brusc în adevărata lumină ca un maestru al unei întregi generaţii sau ca diriguitor al unei ţări. Asta şi explică faptul că deseori matematicienii sunt şi nişte mari oameni de acţiune.

*

Orgoliu – vanitate reprimată.

Vanitatea reprimată e vanitatea unei fiinţe inteligente (şi inactive).

E un om inteligent – chiar foarte inteligent –, dar cu slabă voinţă, deci şi prea puţin muncitor, vanitos, dar suferind în vanitatea lui din pricina faptului că nu i se recunoaşte inteligenţa – iar această lipsă de recunoaştere provine doar de la el, fiindcă nu comite nici un efort de a o face cunoscută. Ca om inteligent şi vanitos, el trebuie să caute mijloace naturale ca să pună în valoare, sau să încerce să pună în valoare această inteligenţă; ca om lipsit de voinţă, el nu reuşeşte să facă nimic care să-i impresioneze pe alţii. Despre ce mijloace e vorba? Dacă nu i-ar lipsi voinţa, am avea de-a face cu elogii, cu o dramă sau cu drame, întrucât cineva care dramatizează, dramaturg fiind, e şi mai înclinat spre vanitate decât un scriitor obişnuit. Altfel ar apărea o altă variantă: cafeneaua, jurnalul, scena…

*

Şi iată concluzia mea – ideea de a-l ucide pe Vargas s-a ivit direct din ocazia ce se prezenta de a-l ucide, tocmai datorită acestei combinaţii. Asta vrea să spună că asasinul nu avea *în mod conştient* ideea de a-l ucide pe Vargas. S-a prezentat ocazia, ideea a ieşit şi ea la suprafaţă. Iată de ce criminalul s-a năpustit pe această ocazie, cu toate dificultăţile pe care le presupunea, cu toate aceste absurdităţi.

Cu ce fel de tip de criminal avem de-a face? E un *criminal ocazional cu premeditare*. Ocazional, întrucât ocazia a făcut din el un criminal; cu premeditare, fiindcă această crimă (dacă a fost crimă) a fost în mod esenţial

premeditată – premeditată cu cea mai deplină minuţie şi fără urmă de scrupule.

Odată ajunşi la această concluzie, putem să ne reprezentăm desfăşurarea afacerii Vargas în toate detaliile ei. Putem vedea, de parcă am fi asistat efectiv la desfăşurarea incidentelor parţiale, al căror ansamblu a constituit această crimă.

…De altfel, nu e vorba decât de-un om dotat cu calităţi remarcabile, pe care circumstanţele l-au adus într-o situaţie tensionată, care se eliberează de această tensiune prin intermediul unei crime inteligente, golindu-se totodată de presiunea emoţională şi de cea intelectuală.

— Oricum ar fi, e un asasin, spuse agentul Guedes pe un ton răspicat.

Quaresma ridică din umeri.

— În parte… răspunse el fără să mai adauge nimic.

Capitolul XIII
Cazul Vargas

Preţ de câteva momente se lăsă tăcerea. După care, surâzând şi renunţând să mai asiste distrat-atent, judecătorul îşi îndepărtă de la gură ţigara, mişcare ce făcea deja parte dintr-o serie de gesturi aparent neîntrerupte.

— Demonstraţia dumneavoastră, din punct de vedere logic, este absolut completă, stimate doctore Quaresma. Un singur lucru mă face să ezit să vă felicit din toată inima. Nu ştiu prea bine dacă am auzit un raţionament uman sau explozia umană ce rezultă din munca unei maşini capabile să raţioneze. Într-adevăr, continuă Fonseca, întorcându-şi faţa şi mai mult spre Quaresma, care surâdea, găsesc ceva înfricoşător şi diabolic în modul în care folosiţi de acest biet obiect care este căpăţâna noastră, şi care în cele mai dese cazuri serveşte cu precădere mai degrabă să ne înşelăm lucid decât să ajungem la vreo concluzie adevărată. Am impresia că am asistat la un fel de prestidigitaţie extrem de complicată, cu circumstanţa agravantă că, pe măsură ce se desfăşura, ea îmi arăta şi din ce anume este alcătuită, dar la sfârşit tot ea a fost la fel de stupefiantă ca şi cum în acest timp angrenajele ei ar fi rămas ascunse. Nu pot să vă zic nimic în plus, doctore Quaresma, şi mi-e imposibil din două pricini: nu ştiu ce aş putea spune în plus ca să comentez

ceea ce tocmai aţi expus, şi nu ştiu ce v-aş putea spune în plus ca să vă felicit.

Quaresma îşi plecă surâzând capul cu un aer uşor confuz.

— Bine cel puţin că am reuşit să fac demonstraţia cât am putut eu mai clar şi să vă conving, cum îmi vine mie să cred, domnule judecător.

Judecătorul îl privi din nou pe Quaresma cu acelaşi surâs distrat, dar în adâncul ochilor săi surâzători apăru un al doilea surâs, un surâs suplimentar, inserat în celălalt, iar Quaresma, examinând ochii interlocutorului său, cu un uşor tremur al sprâncenelor, păru că l-a remarcat.

— Doctore Quaresma, reluă brusc judecătorul, am să vă spun un lucru care probabil are să vă surprindă, dar trebuie să ştiţi de la bun început că nu afectează cu nimic opinia mea, absolut sinceră, cea pe care v-am livrat-o în legătură cu expunerea de adineauri. Argumentele dumneavoastră constituie o dovadă logică absolută. (Judecătorul se întrerupse şi surâse lărgind un pic şi mai mult cel de-al doilea surâs.) Dar, din punct de vedere juridic, continuă el, toate laolaltă nu dovedesc nimic.

Doctore Quaresma, mi-aţi demonstrat, printr-un procedeu logic, nu şi informativ, că acest Carlos Vargas a fost asasinat, şi aţi demonstrat cine a fost asasinul lui. Nimic în plus, din punct de vedere juridic. Acum iată ce urmează să fac eu: eu trebuie să verific dacă asasinul a fost Custódio Borges. Eu ştiu că el a fost, dar trebuie şi să văd dacă ştiu. Eu ştiu ca om; dar trebuie şi să văd dacă pot să ştiu în calitate de judecător.

— Nu înţeleg prea bine, spuse Quaresma.

— Am să vă explic, îi tăie vorba Fonseca. Dumneavoastră aţi făcut o demonstraţie ştiinţifică, adică sprijinită pe argumente, ca în matematică. Însă demonstraţiile juridice se produc cu fapte, adică pe bază de mărturii. Dacă în locul admirabilelor dumneavoastră demonstraţii mi-aţi fi venit cu un martor care să spună că el se afla pe proprietatea cutare… şi că a văzut silueta lui Borges traversând această proprietate, şi că există alt individ care îl văzuse pe Borges intrând apoi la el în casă, la două şi ceva noaptea, sosind dinspre Benfica, eu nu aş fi avut desigur oportunitatea să aud fabuloasa dumneavoastră expunere, dar aş fi avut elemente sigure ca să-l pot duce pe Borges în faţa judecătorului, cu probabilitatea unei condamnări ulterioare. Altfel, argumentaţia dumneavoastră

expusă în faţa judecătorului ar urma să fie demontată cu abilitate şi cât se poate de prost până şi de cel mai slab avocat al apărării angajat de Borges. I-ar fi suficient să întrebe: care sunt dovezile? Şi ar rezulta acest lucru extrem de curios: toţi oamenii inteligenţi care ar fi prezenţi la acel tribunal (inclusiv acel avocat al apărării, în cazul în care el nu ar fi anormal de prost) ar rămâne absolut convinşi de culpabilitatea lui Borges. Însă chiar dacă toţi oamenii reuniţi la tribunal ar alcătui acel juriu concluzia lor ar fi că respectiva crimă nu e dovedită. […]

Argumentele dumneavoastră, domnule doctor Quaresma, nu sunt argumente pentru un juriu. Dacă în locul acestei admirabile demonstraţii mi-aţi fi venit cu un martor care să afirme că l-a văzut pe Borges sărind zidul de la el de acasă şi luând-o spre Benfica la acea oră din noapte, iar un alt martor l-ar fi văzut pe Borges traversând domeniul de la Quinta Pequena, aceşti doi martori, chiar dacă mărturiile lor ar fi fost mult mai slabe din punct de vedere logic decât cel mai nesemnificativ argument al dumneavoastră, ar fi avut mult mai multă greutate în faţa unui tribunal decât toată această argumentare, şi chiar decât toate argumentele de aceeaşi natură pe care le veţi putea formula în restul vieţii dumneavoastră.

Problema este următoarea, doctore Quaresma; dumneavoastră gândiţi ştiinţific, iar eu gândesc juridic. Argumentaţia dumneavoastră va convinge pe toată lumea, dar nu şi pe judecător. Oricine, după ce ascultă aceste argumente, va recunoaşte vinovăţia lui Borges, cu excepţia unui judecător. În faţa unui tribunal, până şi cel mai stângaci avocat al apărării ar spulbera toate eforturile dumneavoastră, care sunt cât se poate de remarcabile. Şi le-ar distruge cu un argument stupid din punct de vedere ştiinţific, dar formidabil din punct de vedere juridic: dovediţi asta. Iar în acest caz „dovediţi“ înseamnă „prezentaţi mărturii care să dovedească acest lucru“. Este cât se poate de evident, doctore Quaresma, că dumneavoastră aveţi argumente puternice, dar nici urmă de martor.

Permiteţi-mi să mai adaug şi altceva: ca om, eu sunt absolut convins de adevărul argumentelor dumneavoastră. Însă ca judecător eu mă aflu aşa cum eram înainte de a le fi auzit.

Pricepeţi, doctore Quaresma: inteligenţa dumneavoastră e ştiinţifică, şi nu juridică. Iar cauzele de acest fel se

judecă la tribunale, nu în laboratoare. Ceea ce face dovadă de încredere în logică nu este chiar ceea ce face dovadă de încredere şi în justiţie. Nu spun că asta pledează în favoarea profesiei mele, şi nici în favoarea tribunalelor, dar aşa stau lucrurile.

*

Şi nici nu e nevoie de un mare avocat; e destul ca unul să zică: aduceţi dovezi… dovezi… dovezi… Iar cum, deocamdată, domnule doctor, nu aveţi dovezi să dovediţi ceva, nu se va putea proba nimic. […] Înţelegeţi punctul meu de vedere?

— Îl înţeleg perfect. Dar mie aşa ceva nu mi-a apărut spontan în minte, nu că nu m-aş putea gândi la aşa ceva, ci fiindcă m-a împins să descifrez cazul Vargas doar instinctul, şi nu m-am gândit să duc acest caz la proces. Nu m-am gândit la asta.

— …Evident, fiindcă nici nu aveaţi de făcut aşa ceva. Dar pentru noi, oameni ai justiţiei, cazul aşa se prezintă.

Guedes:

— Dar cum e asta? O argumentare care nu e însoţită de mărturisirea acuzatului are vreo valoare? Oare va mărturisi acuzatul dacă îl interogăm?

— Indiferent dacă el mărturiseşte sau nu, tot aveţi aici un fals argument psihologic, doctore.

Quaresma surâse, apoi se gândi.

— Dacă l-am lua prin surprindere, ar mărturisi; dacă nu, n-ar mărturisi. Să mă explic. Acest Borges face parte din categoria intelectualilor – dar numai în felul lui şi numai la nivelul lui, să ne înţelegem – însă e un intelectual şi un om pentru care strategia rămâne un element primordial, şi este tocmai acel element care la categoria intelectualilor, indiferent că este de nivel înalt sau modest, deosebeşte un filozof de un criminal pervers dotat, cum e cazul cu această crimă.

Trebuie să considerăm că el se află acum într-o stare în care voinţa lui nu-şi face griji. Probabil că aceste ultime zile au fost pentru el o reprimare teribilă a emoţiilor, un efort formidabil de voinţă asupra emoţiilor. Considerându-se acum în afara oricărei primejdii, probabil că voinţa lui nu mai este aşa de încordată, iar tensiunea epileptoidă încetează să îl domine. Acum predomină partea isterică a personalităţii sale. Epileptoidul, formatorul duratei şi al

voinţei sale, e acum epuizat. Pe acolo trebuie să atacăm, dacă va fi posibil să o facem.

Trebuie subliniat că alibiul lui Borges e remarcabil de complet. Luaţi aminte că e de asemenea sobru şi prea puţin expansiv. A avut grijă să nu exagereze lucrurile; s-a asigurat de mărturia paznicului de noapte ca să evite orice surpriză, dar în ceea ce îl priveşte nu a zis decât lucruri sumare. Iar acest lucru, chiar dacă e un indiciu de o abilitate remarcabilă, subliniază o abilitate chiar şi mai remarcabilă – un calcul exact şi precis, care ştie până unde să meargă şi unde nu se poate merge.

— Dar credeţi că va mărturisi? întrebă judecătorul ridicând din sprâncene. Mi se pare prea viclean să cadă în această capcană, iar dacă are cunoştinţe şi despre cât valorează o mărturisire într-un proces, am aproape certitudinea că nu va mărturisi nimic. E adevărat… Dumneavoastră, doctore Quaresma, aţi cântărit foarte bine gândirea lui Borges, iar, întrucât aveţi o idee foarte clară, aţi putea să ne mai spuneţi câte ceva pe acest subiect… Oare acest om poate mărturisi? Puteţi să ne lămuriţi pe tema asta, doctore?

— Da, de bună seamă. Am demonstrat deja, Borges e un om slab, nervos cu reacţii energice şi rapide, după cum este un om subtil şi inteligent. Dacă vrem să facem un om cu un asemenea temperament să mărturisească ceva anume, există o singură metodă, medievală. Adică tortura.

Judecătorul tresări. Era pe cale să surâdă, dar mai degrabă se înroşi uşor, strivind ţigara în scrumieră.

— Nu mai suntem în Evul Mediu, spuse el.

Iar după o mică pauză reluă:

— Nu cred că aţi acordat atenţie, doctore, unor poveşti care se mai spun pe ici, pe colo şi care pretind că noi i-am maltrata pe cei arestaţi, ca să-i forţăm să mărturisească, aici, chiar în această cameră de instrucţie…

Dar Quaresma îl întrerupse, surâzând larg.

— Nici nu mi-a dat prin cap şi nici nu am auzit spunându-se ceva asemănător… V-am răspuns direct. Singurul mijloc de a obţine mărturisiri de la un om ca Borges este tortura. Dar întrucât astăzi nu mai există tortură fizică, şi nici nu trebuie să mai existe, singura soluţie este să-i aplicăm tortura mentală.

— Tortura mentală? Cum vine asta, tortură mentală? Nici asta nu-mi place câtuşi de puţin.

— Poate m-aş explica mai bine dacă aş spune „tortură intelectuală“.

*

Doctorul Quaresma surâse, după care făcu un gest de parcă voia să deseneze pe tăblia mesei.

— Iată cazul Vargas.

[…]

— Aţi afirmat adineauri, doctore, că faptele nu există în faţa argumentelor. Totuşi, în faţa unui tribunal nici această frază, nici fraza precedentă, pe care aţi contrazis-o, nu sunt adevărate. În justiţie, faptele şi argumentele alcătuiesc un bloc, şi tocmai mărturia – cum să spun? – este ceea ce dă formă acestui bloc. Dacă era vorba să mă convingeţi numai pe mine, afacerea ar fi mers foarte bine, fiindcă eu sunt pe deplin convins de ceea ce aţi spus. Dar atunci când vă mărturisesc convingerea mea, eu nu vorbesc în calitate de judecător de instrucţie – iar afacerea urmează să fie tratată de un alt judecător, cel care va prezida audienţa, şi de juriul care se va afla atunci acolo; nu vorbesc decât în calitate particulară, de om care posedă o anumită cultură şi vă ascultă cu multă atenţie şi, vă declar cu toată sinceritatea, cu o admiraţie totală.

*

Francisco da Fonseca către Quaresma:

— Vă mulţumesc… Niciodată nu am fost mai umilit în viaţa mea, dar trebuie să mă credeţi că am fost umilit cu plăcere.

Capitolul XIV
Peşte cod cu sos Guedes

[…][16]

Capitolul XV
Depoziţia finală

— Dar eu trebuie… trebuie să deschid asta, spuse Guedes cu o uşoară ezitare.

După care aşează plicul printre celelalte şi dădu să continue… Apoi îşi întrerupse din nou gestul.

— Ştiţi ce e înăuntru, nu-i aşa?

În ochii lui Borges apăru o lumină incertă.

— Da, da, mai mult sau mai puţin. Ştiu că e ceva care îmi aparţine, care vine din familia mea.

— Eu sunt un om discret în care se poate avea încredere, zise Guedes. Deci nu e grav dacă arunc un ochi.

Scoase plicul dintre celelalte, întinse mâna spre un cuţit de tăiat hârtia care era prin preajmă.

Ceva ce semăna cu un ţipăt ţâşni din corpul încordat al lui Borges. Guedes îl privi fix, imobil, cu cuţitul de tăiat hârtia aşezat deasupra pe plic. În faţa lui era un chip cadaveric, ochii cuiva care se simţea pierdut.

Introduse cuţitul în partea superioară a plicului şi îl tăie dintr-o mişcare. Scoase dinăuntru o hârtie, una singură, şi o despături. Era declaraţia comandantului Pavia Mendes ce anunţa că oferă douăzeci la sută etc. etc, celui care îi va aduce acea hârtie.

Agentul Guedes îl fixă din nou pe Borges.

— Ei bine, e singurul lucru care-mi lipsea… Depoziţia vecinului dumneavoastră de stradă… cel care v-a văzut ieşind de la dumneavoastră din casă pe uşa din spate. Depoziţia paznicului municipal care v-a recunoscut după mers ca fiind individul pe care l-a zărit pe când vorbea cu Vargas la colţul drumului mai scurt. Depoziţia vecinului Artur Ramalho, care era tocmai să aţipească în camera familiei Veiga când aţi întârziat – toate acestea sunt destul de multe, căci porţia e mai eficientă decât se crede. Dar era nevoie ca toate acestea să fie complete, şi ca să fie complete trebuia să ne cadă în mână acest document. Aţi făcut toate lucrurile cu grija cuiva pe care îl apasă conştiinţa, dar chiar că nu aveţi noroc. Există peste tot martori care v-au văzut; nu aţi putut să vă duceţi nicăieri fără să fiţi văzut la faţa locului… nu-i aşa?

Borges, care nu mai era decât umbra lui, ridică din umeri:

— Totuşi, anumite lucruri nu sunt tocmai clare. Când mi-aţi spus că nu mai plecaţi azi la Porto m-am dus repede să caut dosarul. Dar acum totul e complet. […] Vă sfătuiesc să nu umblaţi cu minciuni, e sfatul unui agent. Poate mai vreţi să negaţi…

Cel arestat îşi lăsă braţele să cadă, cu o expresie de derută.

— De ce să neg, dacă ştiţi totul? Nu-i destul? Recunosc.

— A nega faptul că aceşti martori v-au văzut nu serveşte la nimic. Şi vreţi să negaţi, de asemenea, că aţi găsit şi

acest document depus aici în plic?

Şi Guedes ridică documentul despăturit în faţa celui ameţit.

Custódio Borges se uită la el o clipă fără să vorbească, cu un aer somnolent de veche oboseală. După care ridică din umeri cu un vizibil efort.

*

— Vreţi să negaţi, nu-i aşa? Atunci spuneţi-mi cine era omul cu barba neagră, ei?

Iar celălalt, în acelaşi timp, într-un vizibil acces de tensiune nervoasă, dar şi de uşurare…

— La ce bun să neg, dacă ştiţi totul?… Dar continuaţi! Afirmaţi…

Guedes îşi întinse brusc spre el mâna stângă, o puse cu o ostilitate calculată pe umărul lui Borges după care se aşează tremurând, aproape căzând pe scaunul din spatele lui, ca şi cum această atingere l-ar fi făcut pe el scrum.

— Vă arestez pentru omucidere voluntară, pronunţă Guedes cu o voce foarte severă. Încă mai puteţi să negaţi?

— Dintr-o raţiune oarecare, pe care eu nu am nici priceperea, nici inteligenţa să o înţeleg sau să o explic, în mine gândirea şi sensibilitatea nu sunt legate una de alta. Poate aşa se explică şi faptul că, deşi deseori mi-am dorit să ajung fie poet, fie artist, niciodată nu am reuşit să devin efectiv aşa ceva. La mine, cea mai violentă emoţie nu invadează sfera gândirii, iar gândirea cea mai intensă nu invadează sfera emoţiei. Întotdeauna am perceput în mine doi indivizi – unul care gândeşte, celălalt care simte. Aproape percep în sufletul meu spaţiul ce se deschide între aceste două sfere.

De exemplu, teama, care pare cea mai potrivită emoţie pentru a-ţi distrage atenţia, pe mine mă face să gândesc calm şi nu îmi distrage atenţia de la primejdie. Pot să tremur ca varga, dar în acelaşi timp să am o gândire de oţel.

Mărturisesc, am ezitat destul, în adâncul meu, chiar şi să mă decid să elaborez acest plan. Mi se părea că trasez unul din acele planuri care sunt rezultatul unei insomnii, extrem de clare în toate detaliile, cu toate elementele legate perfect între ele, dar care, după ce se termină veghea şi se crapă de ziuă, se desfac de la sine ca nişte lucruri absurde, iar apoi devine incredibil că am îndrăznit să le credem realizabile. După aceea m-am gândit însă că de multe ori

chiar aceste planuri ale unui insomniac nu sunt tocmai aşa de absurde, ba adesea chiar reprezintă o adevărată îndrăzneală. Şi mi-am amintit de anumite lucruri gândite la fel în trecut, la care mai apoi am încetat să mă gândesc să le mai realizez, dar pe care, de fapt, altcineva ar putea să le realizeze. Şi m-am gândit că realitatea face mai mult decât să ne arate obstacolele, ne ia şi voinţa.

Experienţa de viaţă mi-a demonstrat că nu trebuie să faci niciodată planuri foarte detaliate sau concrete cu gândul la ocaziile viitoare. E nevoie doar să stabileşti un plan general, abstract, care se sprijină solid pe aceste simple linii generale, linii generale ce sunt trasate în aşa fel încât să circumscrie toate contingenţele, după care, imediat ce se prezintă prima ocazie, prima ocurenţă, să reduci acest principiu la ceva concret, în funcţie de oportunitatea materială ce ţi se prezintă.

Planul meu general a vizat totdeauna să sugerez misterul unei sinucideri. A sugera misterul unei sinucideri înseamnă a sugera sinuciderea, dar a o sugera implicit. Nu voi spune: „Oare s-a sinucis?“; ci voi spune: „Oare de ce s-a sinucis?“ Deci nu voi afirma, ci voi fi uimit. Voi da drept acceptată, insinuând-o în acest fel, ideea unei sinucideri; dar nu o să mă arăt mirat, aşa încât acest lucru să fie prezentat ca venind de la altcineva; şi voi crea astfel o problemă, un mister, care va atrage, ca toate misterele şi ca toate problemele.

Umanitatea e dominată de problema psihologică. Majoritatea bârfelor curente sunt afirmaţii făcute despre caracterul psihic al altora. E mai uşor să atragi pe cineva cu problema psihologică conţinută în „Oare de ce s-a sinucis?“ decât cu problema pur şi simplu materială din „De ce a fost ucis?“, dacă ea poate fi pusă, sau dacă mi-ar conveni mie s-o pun.

Mie mi-a venit ideea să am o atitudine anume faţă de persoanele inteligente, şi o alta faţă de cele mai puţin inteligente. Dar cum puteam eu să-mi dau seama, cu oameni văzuţi pentru prima dată, care dintre ei erau inteligenţi, şi care nu?

Am şi eu o calitate, chiar dacă nu e singura. Dau dovadă de o puternică stăpânire mentală şi de un sânge-rece absolut. Pot să fierb de mânie, să freamăt de dorinţă, să tremur de teamă. Nu-mi pierd controlul, în general, şi nici pe cel al gesturilor mele; atunci când observ ceva, nimic nu mă poate obnubila; nu fac nici un pas greşit. Curios

lucru, chiar şi atunci când sunt foarte beat, niciodată nu mă clatin şi nici nu mă bâlbâi. Şi în plină ameţeală, chiar dacă nu spun lucruri clare, totuşi nu spun niciodată ceea ce nu vreau să spun. Asta nu are nimic de-a face cu puterea de voinţă: e un lucru natural, la mine vine din temperament.

Principala mea grijă sau, mai degrabă, cele două griji principale ale mele erau de a lăsa să se creadă că fusese vorba de o sinucidere şi de a îndepărta de mine orice bănuială, chiar şi una infimă. În acest scop, ştiam de la bun început cel puţin ce nu trebuia să fac. Nu trebuia să sugerez că a fost vorba de o sinucidere. Insistând pe tema sinuciderii, chiar dacă nu aş fi făcut decât să o insinuez, aş fi devenit suspect sau cel puţin insistenţa ar fi fost susceptibilă în anumite circumstanţe nefericite să facă din mine un suspect. Iar odată devenit suspect, cine mai putea să prevadă urmarea, fiindcă în poveştile despre poliţişti se poate întâmpla ca un suspect să nu fie suspectat, dar nu şi în viaţa reală.

Mi-am pus următoarea problemă: pot eu oare să manipulez poliţia să creadă într-o sinucidere, fără să o fac să bănuiască, indiferent ce s-ar întâmpla, că eu aş avea interes să o fac să creadă aşa ceva?

De la bun început cazul era orientat, practic, să lase să se creadă în sinucidere. Prima mea mişcare, pe care trebuia să o fac absolut convingătoare, era să arăt că nu pot crede că era vorba despre o sinucidere. După ce autorităţile medicale vor fi constatat că era o sinucidere, urma să am atitudinea cuiva care e uimit şi să complic aşadar problema ridicată de o sinucidere în astfel de condiţii.

Iar din momentul în care eu aş fi prezentat sinuciderea ca pe o problemă sau un mister, afacerea ar fi fost încheiată, şi cu cât anchetatorul ar fi fost mai inteligent, cu atât ar fi fost mai uşor. Întotdeauna e mai uşor să manipulezi spiritul unui om inteligent decât pe cel al unui imbecil. Am în această privinţă cea mai recentă probă: nici doctorul Quaresma, nici judecătorul de instrucţie nu m-ar fi prins în capcană, cum a făcut-o agentul Guedes…

Atracţia exercitată de un mister e mai puternică decât orice.

Partea de început a unei crime e adesea mai deplorabilă decât s-ar crede. În cazul în care Carlos Vargas nu m-ar fi tratat cu aerul lui de superioritate, cu atât mai insultător cu cât era deliberat, şi cu un semidispreţ mai rău decât dispreţul total – căci aşa ceva ar fi fost măcar un lucru –,

deci dacă mi-ar fi dovedit ceva mai multă consideraţie şi poate că nici nu mi-ar fi venit ideea de a-l ucide, nici în gând, nici în vis. Îmi aduc aminte că, atunci când mi-a venit această idee, am simţit o plăcere care, în aparenţă, nu avea nimic de-a face cu ideea, întrucât ideea avea un scop concret, utilitar, deci excludea şi plăcerea şi afecţiunea. Iată-mă acum vârât într-o închisoare, bolnav, prăbuşit, cu certitudinea că voi avea parte de pedeapsa cea mai grea şi de exil. Ei bine, repet: mă căiesc gândindu-mă la inutilitatea oricărei crime; dar în privinţa crimei în sine nu mă căiesc deloc.

Prima mea grijă a fost să fac în aşa fel, încât asasinatul să pară o sinucidere. Dar, după m-am gândit, mi-am spus că în acest fel, chiar dacă reuşesc eu să-l pun perfect în practică, procedeul prezenta un mare dezavantaj, uşor de priceput de un psiholog nesuperficial. De îndată ce se instala dubiul în privinţa sinuciderii – şi oricine putea să se îndoiască –, urma să fie luată în seamă ipoteza crimei, iar odată luată în seamă această a doua ipoteză, cazul intra pe un făgaş despre care nu se putea şti cu certitudine unde ar fi dus. Nu: mult mai simplu era de înscenat o sinucidere care să pară asasinat, aşa încât ancheta cea mai înverşunată să descopere că respectiva crimă fusese o „adevărată“ sinucidere; aşa nimeni nu s-ar mai fi gândit la un asasinat, nimeni nu s-ar mai fi îndoit că e vorba de o sinucidere. Am renunţat la prima idee; nu am renunţat însă şi la cea de-a doua. Vanitatea umană poate ceda în sensul că poate să se pună pe ea însăşi în cauză; dar ea e prea puternică pentru a admite să-i fie pusă în cauză ceea ce a fost deja pus în cauză. Ne putem îndepărta de prima impresie; nu ne putem însă îndepărta de cea de-a doua.

Nu doar că circumstanţele erau favorabile proiectului meu latent, dar ele se arătau şi cât se poate de pozitiv realizabile în toată plenitudinea lor. Şi ce putea să fie într-un acord mai extraordinar cu ceea ce voiam eu decât o sinucidere în mijlocul drumului! Toată lumea ar constata că e vorba de o crimă; după care toată lumea şi-ar spune, mai gândindu-se, mai analizând faptele, că era vorba despre o sinucidere. Şi, dincolo de faptul că mă gândisem eu la ea, chiar creştea treptat ideea că misterul major era tocmai sinuciderea, acolo, la acea oră, în acel loc. Infailibilul romantism uman i-ar face pe toţi să presupună mai degrabă o sinucidere, de îndată ce apărea posibilitatea că fusese aşa ceva, mai degrabă decât să se gândească la

crimă, căci de partea sinuciderii se afla un mai mare mister.

Întotdeauna am avut, ca pe o calitate naturală şi constantă, o mare răceală de spirit, un mare calm ce mă ajută să gândesc. Nefiind curajos, şi nici imaginându-mi că aş putea să fiu, am totuşi curioasa calitate că nu îmi las spiritul să vagabondeze din cauza riscului – sau chiar mai mult: din cauza fricii. Pot să tremur ca varga, dar pot să gândesc brici.

Eram calm – de un calm ce începea să mă irite, întrucât era şi fals, şi natural în acelaşi timp.

Am luat de acasă patru volume – din cele mai groase – din *Istoria Portugaliei* de Pinheiro Chagas. Le-am dus la birou – fiindcă lăsându-le acolo aş fi avut un bun pretext să mă întorc pe timpul nopţii să le recuperez, în cazul în care cineva m-ar fi văzut sau s-ar fi interesat de asta. Am ieşit cu pardesiul şi cu alte lucruri vârâte în geanta de călătorie a patronului meu. Urma să mă întorc a doua zi cu toate astea; şi să recuperez cele patru volume. Apoi trebuia să le las undeva. Mă gândeam să le las la Café Montanha, unde mă cunosc, cerându-le să mi le păstreze. Aşa că dusul şi întorsul meu de două ori la birou şi de la birou înapoi urmau să se justifice. Cât despre geanta de călătorie, nimeni nu i-ar fi observat lipsa. De altfel, nu lipsea nici un fel de geantă de călătorie de la birou.

*

…era ca şi cum propria mea uimire mi se prezenta dinaintea ochilor, iar eu vedeam brusc, foarte limpede, scena crimei.

Dar nu aş putea să explic prea bine ceea ce am simţit dintr-odată în adâncul meu. Niciodată până atunci nu-mi trecuse prin cap ideea de a-l ucide pe Vargas. Aveam suficiente motive să mă plâng de el, dar toate astea se configurau în mine destul de vag. O anumită mobilitate a firii mele mă făcuse să nu mă mai gândesc la ofensele pe care mi le adusese şi pe care le uitasem. Uneori ai fi zis că le uitam chiar în momentul în care ele mă afectau. Totuşi, atunci am simţit nu brusca intenţie de a-l ucide pe Vargas, ca şi cum ar fi fost ceva nou. Nu: am simţit că aveam în sfârşit ocazia să realizez un lucru pe care de multă vreme voiam să-l fac, ca şi cum ideea de a-l ucide pe Vargas se afla de multă vreme, ascunsă sau deghizată, undeva în adâncul sufletului meu. Am simţit-o retrospectiv, revenind

asupra ei: am simţit că voisem dintotdeauna să-l ucid pe Vargas, fără să fi simţit sau să fi ştiut de ce.

Totuşi, ca şi cum aş fi văzut şi gândit lucrurile separat, am văzut desfăşurându-se în faţa ochilor mei filmul crimei. Mi se părea că văd oarecum profetic ce avea să se întâmple chiar şi fără să acţionez eu, doar planificând ceea ce urma să pun eu însumi în execuţie. Normal, este atitudinea tuturor acelor *minus habens*, cei nedezvoltaţi la minte, condamnaţi încă de la naştere să nu facă niciodată vreun gest pur şi simplu fiindcă asta presupune efortul de a începe ceva şi apoi de a-l realiza. Dar, chiar gândindu-mă la asta, eu tot nu gândeam. Ceva nedesluşit îmi spunea că toate acestea nu aveau de-a face cu închipuirile din timpul insomniei, care devin impracticabile din lipsa complexă de îndrăzneală şi de voinţă ce se relevă mai apoi la lumina zilei. Dar era în mine o mişcare ezitantă ce părea că mă ia pe sus, de parcă m-aş fi aflat într-un tren, ezitând şi totuşi înaintând spre o realizare inevitabilă, uşor de pus în practică, impusă absenţei mele de voinţă printr-o voinţă suplimentară a destinului.

Am sfârşit prin a mă unifica eu cu mine însumi (de parcă ceea ce fusese elaborat pasiv în penumbră apărea deodată la lumina zilei când devenisem pe deplin treaz şi complet).

Şi am început să mă întreb concret cum să pun în practică ceea ce intenţionam să fac. Am procedat fără pic de emoţie, cum face unul care primeşte un ordin, fapt care îi reduce şi ordinului complexitatea, iar el se pregăteşte să-l execute. Creierul meu era lucid de parcă îi aparţinea altei persoane. Nu că aş fi de obicei prea puţin lucid: dar n-aş putea să descriu altcumva felul de luciditate pe care o simţeam atunci. Nu era o luciditate anormală, era luciditatea altcuiva.

După care am început să iau în calcul pericolele şi dificultăţile ce rezultau din ceea ce urma să fac. Dar – cât se poate de curios – pericolele nu-mi inspirau teamă, ci rezulta doar că trebuie să le evit; iar dificultăţile mi se păreau a fi doar episoadele unui film oarecare, ceva pur mental. Am ajuns chiar să mă întreb, mai degrabă vag, într-un interval pe care n-aş putea să-l definesc, dacă nu cumva înnebunisem; iar în acel moment aproape că ne-am surprins surâzând, tihnit, simţind cum se petrece o alunecare uşoară, dar nu una voită, a întregii mele fiinţe pe un plan înclinat şi fără asperităţi. Mi-am adus atunci

aminte de o experienţă deja veche, în cursul căreia, de mai multe ori, am atins această stare de mediumnitate căreia i se spune scripturală[17] – adică scriitura automată… În acel moment întreg spiritul meu se afla în braţul meu drept, ca odinioară, oarecum insensibil, oarecum încă aparţinându-mi, dar aerian, rapid, dotat cu personalitate.

Nu ştiu câtă vreme am rămas în acea stare confuză de limpezime. În asemenea stări sufleteşti timpul nu este un element perceptibil. Iar atunci când, aşa cum cineva se ridică brusc, am ieşit la suprafaţă din aceste meditaţii, nu am avut decât să verific faptul că altcineva – sau probabil eu însumi – deja elaborase, în timp ce eu somnolam, planul complet al crimei.

Un plan ce mi s-a înfăţişat cât se poate de straniu, mai cu seamă vizual – prin intermediul unor veşminte deja zărite, al unor străzi deja văzute, al unor case, colţuri de stradă pe vremea nopţii, împreună cu întoarcerea la mine acasă, unde lumina gazului încă mai ardea, după ce totul se consumase.

Nu am să vă descriu planul în amănunţime. Va fi expus mai clar în detaliile execuţiei. Altfel spus: povestind cum l-am pus în aplicare, voi arăta şi ce era acest plan, deci nu o să fie nevoie să spun de două ori acelaşi lucru. De altfel, nu a existat nici o deosebire între plan şi modul în care a fost pus în aplicare. M-am gândit bine la el, iar pe parcurs nu s-a prezentat nimic accidental sau neprevăzut care să mă oblige să modific, pe moment, cel mai neînsemnat detaliu din ceea ce prevăzusem să fac.

Patronul meu îşi dusese la birou, iar eu eram unul dintre cei puţini care aveau cheile, un pardesiu de culoare închisă, făcut dintr-o stofă foarte bună, dar şi ghetre, mănuşi, o pălărie moale tot de culoare închisă, şi o geantă de călătorie, destul de mică. Mai erau acolo şi alte piese de îmbrăcăminte, dar pe acelea eu nu le văzusem în imaginaţie, căci eu vedeam spontan toate lucrurile de care aveam nevoie. Aveam acasă ochelarii fără dioptrii care îmi serviseră odată pentru o piesă de teatru. Aveam şi mustăţi negre, care folosiseră pentru aceeaşi ocazie, toate astea completau aparenţa exterioară sub care urma să îl întâlnesc pe Vargas în Benfica. Iar statura şi corpolenţa mea erau foarte puţin diferite de cele ale patronului meu.

*

Tactica utilizată de agentul Guedes ca să mă atragă în capcană e un exemplu de deplorabilă superioritate a

vicleniei asupra inteligenţei, în momentele extreme, de maximă tensiune. Eu nu cred că doctorul Quaresma, care a avut inteligenţa să mă descopere, n-ar fi avut-o şi pe aceea de a mă învinge, dacă eu nu aş fi vrut.

*

Probabil că mai trebuie adăugată la depoziţie o scurtă notă, care completează această relatare. În ce mă priveşte, din invenţia comandantului Pavia a reieşit, până la urmă, că ea comporta o eroare tendenţioasă la unul din cele două puncte principale. Celălalt era corect, dar el fusese inventat cu un an mai devreme, şi aproape fără nici o deosebire, de domnul José Branco. Reieşea că invenţia domnului Pavia Mendes nu putea fi comercializată.

Note

8. Fluviu din Angola, care pe atunci era colonie portugheză.

9. Confraţi, în franceză în text.

10. Cartierul afacerilor din Lisabona.

11. Vechea monedă portugheză (*real – réis* pl.) înlocuită din 1911 cu *escudo*. Un *escudo* valora o mie de *réis*.

12. Cum Lisabona şi împrejurimile ei se află într-o zonă colinară deseori abruptă, traseele în linie dreaptă sunt dificile sau chiar imposibile. Între timp, Benfica a devenit un cartier al Lisabonei, iar „câmpurile“ din peisajul acestor ficţiuni sunt în marea lor majoritate locuite.

13. Aici, în sensul de om cu studii, nu de medic.

14. Nu au fost găsite documente pentru acest capitol.

15. Aici Pessoa pare să fi sărit peste cea de-a doua categorie.

16. Capitol care nu a mai fost scris niciodată.

17. În original: *escrevente*. Pessoa se referă la cel care, în transă fiind, trans-*scrie* sub „dictarea“ spiritelor. Corespondenţa sa cu mătuşa Anica relatează despre o perioadă intensă de experienţe mediumnice în viaţa tânărului Pessoa.

PERGAMENTUL FURAT

Capitolul I

Relatarea furtului şi a circumstanţelor obişnuite etc. de către persoana care a fost victima furtului. Capitolul trebuie să se încheie cu indicarea precisă a naturii misterului şi să conţină cele mai impresionante detalii despre mister, cu excepţia celor care ţin mai degrabă de domeniul interogatoriului (în cel de-al treilea capitol) lui Jacinto Correia, pe care i-l face Quaresma.

Puţine alte cazuri au mai izbutit să mistifice ancheta poliţiei cum s-a întâmplat cu această curioasă poveste a pergamentului furat de la Jacinto Correia. Şi puţine cazuri ar putea fi mai potrivite să scoată în evidenţă capacitatea de raţionament şi subtilitatea doctorului Abílio Quaresma. Iar ca acest fapt să poată dobândi importanţa pe care ar putea s-o aibă, mi s-a părut potrivit să las relatarea faptelor în seama secretarului domnului Jacinto Correia el însuşi, Carlos Domiciano Santos. Îi dau aşadar cuvântul şi sunt sigur că el, care a asistat la toată această afacere, de la început până la sfârşit, va putea mai bine decât oricine nu doar să relateze lucrurile în ordinea desfăşurării lor, dar şi să sublinieze rolul strălucit pe care l-a jucat doctorul Quaresma.

Relatarea lui Carlos Domiciano Santos

Aş începe cu începutul, descriind circumstanţele în care mă aflam secretar la domnul Jacinto Correia când, în ianuarie 1908, s-a petrecut extraordinarul furt despre care e vorba aici.

Voi vorbi mai întâi despre mine şi despre felul în care am intrat în serviciul domnului Jacinto Correia ca secretar. Voi spune după aceea cine era el, apoi voi adăuga informaţii despre obiceiurile casei şi alte rânduieli de zi cu zi; în acest fel, cititorul îşi va face de la bun început o noţiune exactă despre mediul în care s-a petrecut evenimentul care se află la originea acestei relatări.

În 1905, un vechi prieten al defunctului meu tată m-a întrebat dacă nu vreau să devin secretarul particular al

unuia dintre prietenii săi, care avea în acea perioadă nevoie de un secretar, şi căruia el însuşi era dispus să mă recomande, fiindcă mă cunoştea destul de bine şi ştia că sunt unul din rarii indivizi suficient de competenţi pentru a ocupa acel post.

Am obţinut fără dificultate postul, graţie acelei recomandări. Dificultatea de a obţine acest post deriva din situaţia în care se afla domnul Jacinto Correia, care avea mare nevoie să angajeze un secretar de încredere. Şi asta nu doar fiindcă încrederea este un lucru important; existau şi alte explicaţii. Cea dintâi ţinea de faptul că afacerile pe care le făcea presupuneau, mai mult ca în alte cazuri, o mare discreţie, precum şi scrupuloasa respectare a secretului. Iar cealaltă explicaţie decurgea din faptul că domnul Correia era un important colecţionar de antichităţi şi o persoană destul de suspicioasă, care-şi dorea să aibă totala certitudine că, cel puţin la el, nu veneau decât oameni pe care putea conta în privinţa articolelor valoroase şi vechi aflate în acea casă. De altfel, asta nu-l împiedica, pe deasupra, să-şi asigure obiectele preţioase cu excesive, chiar dacă de înţeles, precauţii. Iar una dintre condiţiile pe care în mod firesc le pretindea el de la un secretar era ca acela să nu arate un prea mare interes pentru obiectele antice, căci onestitatea colecţionarului este, cum ştie toată lumea, nesigură şi îndoielnică în sfera sa de colecţionari.

Cum eu i-am fost recomandat pentru ocuparea acelui post drept o persoană competentă, serioasă, bun cunoscător în domeniul obiectelor de artă, dar nicidecum dornic să am propria mea colecţie, iată că reuneam – o spun fără modestie – diferitele calităţi necesare pentru a exercita funcţia de secretar despre care e vorba. Astfel s-a întâmplat că, graţie şi recomandării care m-a ajutat foarte mult, am obţinut fără mare dificultate postul de secretar la domnul Jacinto Correia. Şi am exerciat această funcţie din iunie 1903 până în iulie 1913, când el a murit.

N-am să vă vorbesc despre sarcinile legate de slujba mea, căci ar fi lipsit de interes. E destul să vă spun că m-am înţeles întotdeauna perfect cu patronul meu, deci, chiar dacă aş dori, nu aş avea nimic de relatat cu privire la atribuţiile mele în acel loc, cu excepţia evenimentului aflat la originea acestei relatări. Dar interesul acestuia compensează din abundenţă absenţa altor evenimente.

Casa era locuită de un număr restrâns de persoane. În privinţa familiei, nu erau decât două: stăpânul casei şi nepotul său, domnul Júlio Correia Guedes, acum secretar general al guvernatorului din Mozambic. Locuia acolo, şi el, când se afla în vacanţă, un alt nepot al domnului Correia, student la drept în anul doi la Coimbra, despre care nu am să vorbesc prea mult pentru că el se afla în acel oraş când s-a produs furtul şi deci nu a avut nimic de-a face cu această poveste. Mai era şi o guvernantă, doamna Gloria, trei servitoare, doi valeţi, un grădinar şi un *chauffeur*. Fără să mai vorbim, se înţelege, de persoana mea.

Vizitele în casa respectivă erau puţine, căci domnul Correia Guedes rareori îşi folosea propria casă ca loc de întâlnire sau de reuniuni cu prietenii; iar domnul Jacinto Correia nu frecventa decât foarte puţini vechi prieteni, aproape cu toţii colecţionari ca şi el, dar care, deşi puţin numeroşi, îi făceau deseori vizite. Mai cu seamă patru dintre ei erau destul de insistenţi în aceste vizite, iar printre ei, doi veneau aproape zilnic: comandantul Rangel Vieira şi un comandor, Sampaio Veiga, om extrem de bogat, care făcuse avere în Brazilia şi era prieten din copilărie cu stăpânul casei.

Raritățile şi obiectele preţioase ce alcătuiau colecţia magnifică a domnului Correia erau răspândite prin mai multe saloane din casă, dar principalele, cele care aveau şi cea mai mare valoare, se găseau în salonul căruia i se spunea şi Muzeul. Acest salon, aflat în partea din spate a casei, la parter, era o cameră cu două ferestre pe o latură şi cu alte patru ce dădeau direct în spatele casei. În afara faptului că dădeau spre curtea interioară a casei, de ambele părţi, aceste ferestre, mult prea înalte pentru o odaie de la parter, erau protejate de gratii din fier extrem de solide şi mai apropiate una de alta decât sunt ele de obicei; iar ca şi cum asta n-ar fi fost de-ajuns, fiecare din uşile interioare, extrem de grele, era întărită şi cu câte o veche bară transversală, foarte grea şi ea. Camera avea două uşi ce dădeau spre un coridor. Una din ele era permanent închisă din interior, cu cheia totdeauna în broască. Cealaltă uşă, pe unde se intra, era prevăzută cu o încuietoare yale specială, iar cheia sau cheile care asigurau încuierea uşii nu părăseau niciodată buzunarul domnului Correia.

În această cameră a fost comis furtul.

Ar fi inutil să mai precizez şi cum erau dispuse diferite piese de mobilier care împodobeau camera. E destul să descriu ceea ce e important să fie cunoscut. Pe dreapta, cum intri, erau două vechi scrinuri. Pe cel de-al doilea, cum vii dinspre uşă, adică scrinul ce se afla vârât în nişa dintre cele două ferestre aflate pe partea aceea, trona un greu cufăr de fier, foarte vechi, foarte preţios, splendidă operă a nu ştiu cărui artizan portughez. Chiar dacă mai degrabă mic, acest cufăr cântărea mult; avea efectiv forma unui cufăr şi, ca toate cuferele, avea două clapete de fier ce se rabatau peste două încuietori prevăzute cu zăvoare. Iar aceste două zăvoare se încuiau cu două chei diferite.

În acest cufăr domnul Correia depusese un pergament foarte vechi şi de mare valoare. Era un pergament care atesta atribuirea unui blazon. Domnul Correia ţinea foarte mult la acel document care, de altfel, avea o oarecare legătură cu cercetările întreprinse de el privind istoria respectivei epoci. El păstra pergamentul în cufărul de fier doar pentru a respecta o anumită simetrie a timpului: şi cufărul, şi pergamentul erau două obiecte din aceeaşi epocă.

Iar acest pergament a făcut obiectul dispariţiei ce motivează povestea pe care urmează să v-o relatez.

Capitolul II

Anchetele poliţiei şi eşecul lor. Se relatează aici cum după examinarea încuietorii s-a ajuns la concluzia că ea nu fusese forţată şi nici nu s-a constatat că acele chei i-ar fi lipsit vreo clipă lui Jacinto Correia. Se relatează, de asemenea, despre felul în care ancheta, deşi încerca să stabilească în profitul cui ar fi putut fi comis furtul, s-a dovedit până la urmă sterilă, limitându-se la bănuieli extrem de vagi ce vizau diferite fiinţe (căci trebuie să existe motive cât se poate de plauzibile, pentru fiecare din aceste persoane, ca să scape de bănuială). Capitolul se încheie cu arestarea iubitului servitoarei, singura persoană care trezise anumite bănuieli, deşi nu se poate înţelege în ce fel ar fi intrat el în muzeu, după cum nu se poate ajunge nici la concluzia că el, nefiind hoţ profesionist, ar fi putut fi însărcinat de altcineva să comită acest furt, şi nici nu i se cunoaşte vreo legătură cu vreuna dintre persoanele despre care s-ar putea crede că erau interesate să intre în posesia pergamentului, dar se află că omul a petrecut o noapte în respectiva casă şi că recent a cheltuit o importantă sumă de bani, sau chiar că s-a deplasat în provincia sa natală (la Guarda; sau în zona dinspre Guarda)

a doua zi după ce îşi petrecuse toată noaptea în casa respectivă. Atitudinea lui în momentul în care a fost arestat: mai întâi speriat, după care perfect calm, în ciuda unei anumite nervozităţi înnăscute. Alte considerente ce tind să demonstreze că e improbabil să fi comis el furtul. Agenţii vorbesc despre cât de imposibil le este să găsească fie şi cel mai infim indiciu în această afacere şi sugerează că ar fi probabil indicat „să fie pus la curent Quaresma cu acest caz“. (Trebuie făcut efortul să i se dea acestui capitol un final interesant.)

Într-o zi, pe când citeam absorbit corespondenţa comercială în birou, intră brusc domnul Correia întors pe dos.

— Santos, imaginează-ţi… Mi s-a furat pergamentul…

— Care pergament, domnule Correia? (Căci avea mai multe.)

— …Cel pe care îl păstram tot timpul în cufăr, la Muzeu… Pe care ţi l-am arătat cam în urmă cu un an, când ţi-am vorbit despre ritul de la Braga[18]…

— Probabil că vă înşelaţi, domnule… Cum s-ar fi putut întâmpla…

— Nu ştiu cum s-a putut… Şi nici cine l-a furat… Pur şi simplu nu mai este…

— Dar nu l-aţi luat cumva de acolo, domnule… iar apoi…

— Nici vorbă, ştii prea bine că nu sunt un uituc, iar dacă sunt cumva, atunci în mod sigur sunt o fiinţă metodică. Dacă aş fi luat de acolo pergamentul, aş fi ştiut unde l-am pus… Şi ştii, ştii la fel de bine ca mine că nu am luat niciodată pergamentul de acolo, cu excepţia momentelor când am avut nevoie să-l consult sau să-l arăt cuiva… Ştii că-mi place ca lucrurile să rămână la locul lor. Şi de fiecare dată după ce l-am examinat sau arătat cuiva, totdeauna l-am pus la loc acolo…

— Dar… asta e teribil… Oare nu există altă explicaţie, vreo confuzie… Când aţi văzut pergamentul pentru ultima dată, domnule?

— Păi… Iată: să fi fost cu cincisprezece zile în urmă, când discutam despre problema ritului de la Braga cu Sampaio. Ştii că pe pergament se află din întâmplare un detaliu de foarte mare importanţă. M-am dus acum să caut pergamentul tocmai pentru asta, după ce ieri Sampaio mi-a spus un lucru, iar eu voiam să-l verific astăzi, iar mai apoi…

— Dar azi, când comandorul Sampaio v-a vorbit despre asta, nu v-aţi dus să-l căutaţi, domnule?…

— Păi, îţi spun că ultima dată când l-am atins era în urmă cu cincisprezece zile!… Ieri eram gata să mă duc să-l caut, dar Sampaio mi-a spus: „Lasă, nu merită. O să-l vezi mâine şi o să-mi povesteşti mâine-seară când vin din nou“… Şi aşa am făcut… Numai adineauri m-am dus să verific acel punct…

— Deci nu e în cufăr…?

— Nu. Ţi-am spus că nu. Am luat cufărul de pe comodă, l-am pus pe masa de alături, l-am deschis şi era gol… Nici nu-ţi pot spune ce-am simţit… Nu mi s-a mai întâmplat aşa ceva de când sunt… Niciodată nu mi s-a furat nimic…

Începu să facă paşi prin birou în lung şi-n lat, foarte enervat. Apoi zise:

— Să chemăm imediat poliţia… Telefonează-le…

— Dar credeţi că într-adevăr… oare nu e cineva…

— Nu e nimeni, omule… Mi-a ajuns… Fă-mi plăcerea şi telefonează la comisariat să-mi trimită un inspector care să se ocupe de afacere…

Am telefonat imediat… Cam după un sfert de ceas, perioadă însoţită de exclamaţii de o nerăbdare scuzabilă, dar ilogică, din partea domnului Correia, sosiră doi inspectori de poliţie.

Însoţit de mine şi de cei doi agenţi, stăpânul casei pătrunse în muzeu şi le expuse celor doi oameni cazul. Cunoscând deja faptele privitoare la furt, şi pe cele privitoare la muzeu, despre care am vorbit, am remarcat imediat că cei doi inspectori au rămas la fel de perplecşi ca mine. Atât de straniu şi de inexplicabil li se părea de la bun început un furt ca acela.

Şi începură să vorbească amândoi deodată, dar cel mai tânăr tăcu repede, cedându-i cuvântul celui mai vârstnic.

— Spuneţi-mi, domnule, era un pergament de o mare valoare?

— Valora trei milioane de *réis*, poate chiar mai mult.

— Şi, firește, nu putea fi uşor de vândut?

— Ah, nu!… În sfârşit, putea şi nu putea fi vândut. Ar fi fost uşor să fie vândut ca obiect vandabil; indiferent care colecţionar, cu condiţia să posede suma, ar da practic pe el trei sau patru milioane cu ochii închişi… Numai că aproape toţi oamenii care au colecţii aici, în Portugalia, ştiu că el se află în posesia mea. Asta ar putea să-i facă să ezite să-l cumpere, doar dacă nu…

— Doar dacă nu ce?…

— Doar că şi colecţionarii sunt rareori nişte oameni cinstiţi când e vorba de colecţii… Cumpărătorul putea să ştie perfect că respectivul obiect era furat, dar să nu reziste tentaţiei de a-l avea în colecţie. Trebuie să înţelegeţi: nu e vorba de un titlu sau o acţiune la o companie, care aşadar nu-i poate servi celui care îl fură decât să-l vândă, iar acel titlu îl putem regăsi repede graţie cambiştilor… Cel care ar cumpăra acest pergament ar face-o ca să-l deţină, nu ca să-l arate, şi cu atât mai puţin ca să-l vândă. Iată de ce, dacă aveţi cumva intenţia să căutaţi obiectul, asta mi se pare o sarcină dificilă. Mie mi-ar plăcea mai degrabă să aflu, şi mi-ar fi cu adevărat necesar, de s-ar putea descoperi cum Dumnezeu a fost posibil să mi se fure aşa ceva. Notaţi că obiectul se afla în cufărul pe care-l vedeţi, în acest salon, unde mai sunt sute de alte obiecte de mai mică valoare, dar şi mai uşor de furat, mai uşor de vândut… Luaţi bine seama la acest aspect…

— Şi chiar nu lipseşte nimic altceva?… V-aţi uitat bine, domnule?

— Nu m-am uitat peste tot, nu am luat fiecare piesă în parte, dar am un fel de instinct, văd dintr-o singură aruncătură de ochi că nimic altceva nu lipseşte.

Domnul Correia începu să se deplaseze în salon prin faţa vitrinelor şi a tuturor obiectelor…

— Nu, nu cred că lipseşte nimic altceva… Numai el lipseşte…

După care se apropie, în continuare plin de enervare, de inspectori.

Atunci cel mai tânăr dintre inspectori luă cuvântul.

— Spuneţi-mi un lucru, domnule. Obiectul furat este ceva foarte special, vreau să spun unul care nu este util decât anumitor persoane…

— Fără îndoială…

— Foarte bine. Cine credeţi că putea să-l fure, domnule? Cred că dumneavoastră aveţi deja anumite bănuieli…

— N-am nici o idee şi am mai multe, iar pe unele dintre ele aş prefera să nu le am. Vreau să spun, idei, în sensul de lucruri stabilite, de supoziţii ferme, nu am. Sunt doar bănuieli, simple presupuneri, dar în stadiul în care ne aflăm nici nu ştim pe cine nu trebuie să bănuim…

— Dar nu vedeţi pe nimeni anume căruia i-ar conveni să aibă acest document?

— Căruia i-ar conveni în calitate de colecţionar?

— Da, de exemplu…

— Oh! Dacă-i aşa, ar fi mulţi, dar nu aş vedea mulţi, ca să zic aşa, nu neapărat capabili să fure, ci chiar să reuşească să fure, să reuşească să intre aici, în această cameră atât de bine închisă, şi să fure… Aici e punctul cel mai misterios…

— Anumite persoane la care faceţi aluzie, şi cărora le-ar conveni să aibă acest pergament, vă fac vizite aici, la dumneavoastră, ştiu ele unde se găsea acel pergament? Vă rog să mă iertaţi pentru întrebarea asta, dar…

— Ah! asta… ezită domnul Correia… Ah! Asta e acum şi mai grav…

— Eu nu întreb dacă Excelenţa voastră suspectează asemenea persoane; eu aş vrea să ştiu doar care sunt acele persoane, toate acele persoane, dacă puteţi să-mi spuneţi, care ştiu că pergamentul se afla aici, în interiorul acestui cufăr.

— Câte sunt? Vreţi să le ştiţi pe toate, nu-i aşa?

— Chiar aşa. Ar fi cel mai bine. Toate… Dacă vă mai amintiţi…

— În primul rând, eu. Apoi nepotul meu, domnul Correia Guedes.

Apoi secretarul meu, aici de faţă. Aşteptaţi, trebuie adăugat şi celălalt nepot, care acum face studii de drept la Coimbra. Iar apoi câţiva prieteni de-ai mei, care sunt interesaţi de asemenea lucruri…

— Numele prietenilor dumneavoastră, dacă asta nu vă deranjează?… (Cel mai tânăr dintre inspectori îşi lua notiţe rapid.)

— O clipă… nu sunt aşa de numeroşi… Vă referiţi nu atât la oamenii care puteau să ştie că eu posed, sau mai degrabă că eu posedam, acel pergament, ci la oamenii care puteau să ştie şi unde îl ţineam, nu-i aşa?…

— Exact… După care, dacă e nevoie, trecem la altceva…

— Asta e, sunt cam mulţi… În sfârşit, să vedem ce vă interesează… Comandorul Sampaio Veiga, vechiul meu prieten, cel mai intim, un prieten din copilărie…

— Colecţionar?

— Nu, sau foarte puţin. Cunoscător e mai bine spus.

— Îl interesează documentele de acest fel?

— Foarte mult. Dar e mai degrabă interesat să le citească decât să le aibă, la drept vorbind… Înţelegeţi ce vreau să spun: un investigator nu e atât interesat să posede

documentele, cât să poată să le consulte. Iar acest prieten al meu, de altfel, poate consulta acest document – sau mai degrabă, putea să o facă – de câte ori dorea. Era suficient să vină aici şi să mi-l ceară să i-l arăt. Eu mă puneam la dispoziţia lui… De altfel, tocmai vorbiserăm, eu şi el, despre lucruri care aveau legătură cu acest document; chiar pentru a răspunde la una din întrebările sale m-am dus azi să caut documentul, şi uite aşa mi-am dat seama că nu îl mai aveam.

— Alte persoane?…

Domnul Correia îi numi pe maiorul Rangel Veiga, pe Lúcio Pires şi alţi prieteni – Estácio Tomás, Lopes Lima, Luís Cerqueira, şi pe încă câţiva, iar în legătură cu fiecare dintre ei agentul punea aceleaşi întrebări, ca la început, când fusese vorba de comandor. Şi în legătură cu toţi răspunsurile domnului Correia erau identice. Cu toţii erau nişte prieteni cunoscuţi… Şi toţi aceştia erau colecţionari, iar, la drept vorbind, cu toţii ar fi putut să fie interesaţi de document, chiar dacă nici unul dintre ei, cu excepţia lui Lopes Lima, nu ar fi putut să se arate interesat mai mult de acest document decât de oricare dintre raritățile ce existau în casă.

Odată terminată lista, agentul modifică zona de investigare. Ceru să fie informat despre persoanele care locuiau în casă. Domnul Correia le furniză datele şi preciză că avea deplină încredere în cei doi nepoţi, în mine, în guvernantă, cel puţin în doi dintre servitori şi una dintre servitoare. Despre ceilalţi doi servitori şi celelalte două servitoare nu putea să se pronunţe cu aceeaşi siguranţă, nu că ar fi avut ceva împotriva lor, dar fapt e că îi cunoştea prea puţin. Informaţii suplimentare putea să dea guvernanta.

— Vom reveni asupra acestui punct, dacă e necesar, spuse inspectorul. Acum, altceva: cred că mi-aţi spus, dar vă rog să repetaţi ca să fim siguri, că niciodată nu aţi extras documentul din cufăr mai mult de o oră sau două, ca să-l arătaţi cuiva…

— Sau ca să fie consultat. Exact… În sfârşit (dar asta nu cred că prezintă interes în cazul de faţă), timp de două luni din an nu-l am aici.

— Timp de două luni pe an?

— Aproape… În fiecare an în lunile iulie şi august mă duc la o proprietate a mea pe care o am în nord, în Minho. Iar când plec, iau cu mine toate micile obiecte care se află

aici în salon, pe cele din vitrine şi pe unele din sertare, pe altele le încui în două cufere mari aflate deasupra, iar pe altele le trimit în diverse cufere la Muntele de Pietate General[19]. Pergamentul merge uneori cu mine în nord, alteori la Muntele de Pietate General. Dar procedez aşa numai când nu mă aflu aici, ca să fie totul în siguranţă, chiar dacă mi se pare că aici e locul cel mai sigur, cel puţin împotriva furturilor, întrucât împotriva focului nu sunt chiar aşa de sigur… Iar dacă nu păstrez aici obiectele, cred că în acest fel le voi salva pe cele de valoare, ceea ce nu mi s-ar întâmpla dacă mi-ar fi furate… Dar, aşa cum v-am spus, numai în acele două luni pergamentul lipseşte, în tot restul anului se află aici.

— Bine, e ceea ce voiam să ştiu. Faptul că nu se află aici în iulie şi în august nu are importanţă. În schimb, singurul lucru care are importanţă e să ştim dacă atunci când vă aflaţi aici aveţi obiceiul să îl puneţi întotdeauna în acest cufăr…

— Ah! Da, întotdeauna, absolut. Nu stă niciodată altundeva decât la locul lui mai mult de două ore, maximum, cum v-am spus…

Inspectorul închise carnetul în care îşi luase notiţe…

— Ei bine, reluă cel mai vârstnic, care până atunci examinase camera cu atenţie, pe mine cel mai mult mă intrigă nu atât personalitatea celui care putea să fure documentul, ci aş vrea mai mult să ştiu cum a făcut el să scoată documentul din cufăr. N-a intrat pe fereastră… Barele sunt eficiente. Nu avea decât să-şi petreacă toată noaptea încercând să treacă de ele, chiar dacă ar fi dat direct spre stradă; numai o pisică se putea strecura printre ele, chiar dacă cineva ar fi reuşit să le taie. Şi nu putea intra nici pe uşa închisă pe dinăuntru… Poate pe cealaltă. Numai că încuietoarea asta nu este chiar dintre cele mai slabe… se aplecă el să examineze broasca.

— E o încuietoare yale, zise domnul Correia, dintre cele mai sigure pe care le-am putut găsi.

— Câte chei aveţi?

— Două. Am una pe care o ţin sus în casa de fier, iar pe cea de-a doua o port întotdeauna asupra mea, ca să pot să deschid uşa când vreau…

— Şi cheia de aici de la cufăr?

— Cheile… căci sunt două… câte una pentru fiecare încuietoare… Iată-le… Am obiceiul să le păstrez şi pe ele sus, în casa de fier, unde păstrez cea de-a doua cheie de la

această uşă, însă plasate cumva mai la îndemână, pe o etajeră, dar nu am nevoie să deschid prea des cufărul, căci consult, sau consultasem recent pergamentul, şi nu aveam de ce să-l mai deschid încă o dată.

— Credeţi că ar fi fost uşor să se facă dubluri după aceste chei?

— Nu mi se pare. Încuietoarea de la uşă am comandat-o din America în urmă cu patru sau cinci ani. A sosit direct la mine. Şi nu cred că cineva ar fi putut să ia amprentele pe parcurs. Iar odată cheile ajunse la mine şi încuietoarea montată, aşa ceva mi se pare şi mai dificil.

— Asta depinde, spuse cel mai tânăr dintre inspectori… Dar vă rog să continuaţi…Vreau să spun în legătură cu cheile de la cufăr… ar fi şi mai dificil să li se ia modelul.

— Mult mai greu… sau cel puţin la fel de greu…

— Atunci când deschideţi uşa asta, de exemplu, ca să le arătaţi obiectele prietenilor dumneavoastră, aveţi obiceiul să lăsaţi cheile în broască?

— Cum? Nici vorbă. Şi nici nu s-ar putea. Am întotdeauna cheiţele prinse de lănţug. (Şi trase din buzunarul pantalonului un lănţişor cu mai multe chei.) Asta este, spuse el arătând o cheiţă galbenă, care avea o tăietură de zimţi aparte.

— Vi se întâmplă vreodată să trimiteţi pe cineva să deschidă uşa în locul dumneavoastră, dacă îl trimiteţi să caute ceva – de exemplu, un servitor în care aveţi deplină încredere, sau chiar pe secretarul dumneavoastră, aici prezent?

— Nu, niciodată… Vin eu întotdeauna. Nu că nu aş avea încredere, dar vin eu întotdeauna, fiindcă eu am cheia şi îmi place să vin eu personal.

Inspectorul surâse.

Brusc, începu să cerceteze partea din interior a uşii.

— Ia te uită! Dar când cineva este înăuntru nu are nevoie de cheie ca să deschidă uşa. E destul să răsucească mânerul.

— Toate sunt aşa, cred. Dar ce legătură are cu?…

Inspectorul mai aruncă o privire de jur împrejurul salonului, apoi ridică din umeri…

— Nimic. Dacă ar fi fost aici un loc unde cineva putea să se ascundă, poate că am avea o pistă. Îmi imaginez că cineva putea să intre in timp ce dumneavoastră vă aflaţi aici, dar aţi fi lăsat uşa deschisă, apoi să se ascundă, să fure documentul şi să iasă după ce dumneavoastră veţi fi

plecat şi tras uşa… Nu i-ar fi fost chiar greu unuia viclean să pună la cale toată această manevră. Problema e că nu ar fi avut nici un loc unde să se ascundă…

— Da, totul e vizibil aici. I-ar veni greu şi unei pisici să se ascundă…

Inspectorul se uită la domnul Correia, făcu o grimasă şi de mai multe ori un gest care părea afirmativ.

— Ceea ce pot să vă garantez, stimate domn, e că rareori mi-a fost dat să mă confrunt cu un caz atât de complicat. Trebuie să tragem concluzia – iar noi suntem azi în data de 15 – că pe la începutul lunii cineva a intrat pe această uşă folosind o cheie falsă, pe care nu ştim cum a obţinut-o, şi a deschis acest cufăr de fier cu alte două chei false, pe care nu ştim cum le-a obţinut, apoi a scos din el un document care nu poate fi util decât unui număr restrâns de persoane, şi nu este uşor de vândut, şi care, în ciuda marii sale valori, e mai puţin valoros decât ansamblul celorlalte obiecte diferite aflate în această cameră, ce pot fi furate fără să mai avem nevoie de false chei, şi pe care le putem transporta la fel de uşor ca pe un pergament, iar în plus le putem vinde mult mai uşor… Da, domnule, ar fi ceva foarte interesant de descoperit. Dar e un sac de noduri al dracului de încâlcit…

*

Ancheta poliţiei în privinţa lui Migueís se împotmolise. Faptul că era lăcătuş, iar în plus avea deja un cazier judiciar (cu două condamnări la închisoare) pentru furt, l-a făcut, fără îndoială, să treacă repede în categoria suspecţilor, mai cu seamă că şi petrecuse o noapte în casa respectivă. […]

Fapt este că acel hoţ cât se poate de atipic, deşi putea să transporte micul cufăr conţinând ceea ce valora 20 de milioane de *réis* înăuntru, dar şi umplându-l, pe deasupra, cu numeroase obiecte de valoare ce puteau fi mult mai uşor vândute, şi care erau la discreţia lui din moment ce intrase deja în Muzeu, s-a mulţumit să deschidă cufărul, să scoată din el un document imposibil de vândut, mai puţin câtorva cercetători foarte bogaţi, şi chiar acestora din urmă era extrem de greu să-l vândă, căci toată lumea ştia de unde provine acel document.

Aventura lui amoroasă era probabil, de la început până la sfârşit, singura explicaţie a prezenţei sale în casa milionarului. Iar apoi, încă de la începutul relaţiei sale cu

servitoarea, el îşi dăduse adevăratul nume, indicând profesia şi locul unde era angajat – ceea ce devenea absurd dacă înainte de asta ar fi plănuit un furt. Sau absurd, cel puţin, pentru acest tip de mentalitate. Nu fugise după ce fusese comis furtul; continua să lucreze în atelierul de lăcătuşerie unde fusese angajat. Dacă furtul s-ar fi produs în profitul altuia, era de presupus că el fusese plătit şi că, probabil, dacă ţinem seama de sărăcia lui, chiar bine plătit; dar nu exista nici un indiciu că Miguéis se îmbogăţise, nu i s-a găsit nici un fel de sumă suspectă, iar în săptămânile ce au urmat nu făcuse nici un soi de cheltuială care să depăşească posibilităţile sale zilnice obişnuite. În afara faptului că era lăcătuş, şi în mod evident nu prea isteţ, celelalte două furturi de dinainte nu indicau nici urmă de inteligenţă sau vreo tentativă din partea lui de a profita de această pricepere: în primul caz furase 70 000 de *réis* de la o băcănie, forţând uşa ca orice spărgător nepriceput; a doua oară furase o valijoară cu lenjerie, dar şi cu bijuterii de aur de la stăpâna casei unde era găzduit. Fusese condamnat de două ori, dar avusese noroc, fiindcă de ambele dăţi beneficiase de câte o amnistie generală – una dintre graţieri acordată în Săptămâna Sfântă de regele Manuel, cealaltă acordată de Republică[20].

*

Evident că biletul nu era semnat, în el se citea pur şi simplu:

„Cel care aici nu semnează, după o matură gândire, crede că este cât se poate de just să-i restituie dlui… pergamentul pe care a avut ocazia să i-l sustragă din Muzeul său de antichităţi. Şi, cum nimeni altul decât cel care nu semnează aici nu ar mai fi putut să intre în acest fel în respectivul Muzeu şi cum cel care nu semnează nu mai are deloc intenţia, sub cuvânt de onoare, să repete această experienţă sub indiferent ce formă, el îl roagă pe dl… însărcinat cu restituirea acestui pergament – iar prin asta, la urma urmei, îi face o favoare – să se abţină de la indiferent ce alte urmăriri sau anchete care, deşi n-ar putea să ducă la nici un fel de rezultat, nu ar face decât să-l incite pe cel care nu semnează, chiar dacă ar face-o dintr-o raţiune mai mult sau mai puţin pur umoristică, să repete procedura lui anterioară.

Aparentul «furt» pe care l-a pus în practică a fost motivat de un pariu, care a fost câştigat; şi, cum nimeni altcineva, în afara celui care nu semnează, nu ar fi capabil

să repete această reuşită, iar acesta îşi dă în mod solemn cuvântul de onoare că nu are să o repete, el doreşte să i se transmită dlui… că poate sta liniştit în privinţa siguranţei în care se află obiectele din Muzeul său, şi […].

Restituirea nu s-a produs mai devreme, căci şi acest lucru făcea parte din pariul ce consta în a demonstra că nu poate să decurgă nici o temere din nici o cercetare întreprinsă de poliţie.

Se întocmeşte această declaraţie pentru a se pune capăt tuturor temerilor şi perplexităţilor ce vor fi decurs de aici, iar dacă eu nu am făcut-o personal e întrucât nu am avut certitudinea că, în acest fel, aş fi putut fi şi bine primit.

Vă restitui pergamentul pe care l-am furat cu câteva zile în urmă din Muzeul de antichităţi. Trebuie să explic, aşa cum această restituire o dovedeşte, că scopul meu nu a fost acela de a-l fura, ci pur şi simplu de a câştiga un pariu. Iar dacă restitui pergamentul o fac pentru a evita eventualele neplăceri ale unor posibili suspecţi implicaţi în această stupidă anchetă poliţienească. Acţiunea în cauză, pusă în practică numai pentru a câştiga un pariu, nu se va repeta. Din acest punct de vedere, toată lumea poate fi perfect liniştită“.

Capitolul III

Intrarea triumfală a doctorului Abílio Quaresma. Inspectorii se întorc la casa lui Jacinto Correia însoţiţi de Abílio Quaresma. Scurtă descriere a înfăţişării lui Abílio Quaresma. De îndată ce cunoaşte şi el faptele de care cititorul a aflat, Abílio Quaresma începe interogatoriul. Pornind de la modul în care a fost comis delictul, interogatoriul constă în lămuriri despre felul în care au fost luate amprentele cheii, dovedindu-se că ele au fost luate de Paulo Vasques, patronul lăcătuşeriei cutare. Capitolul se încheie cu exclamaţia lui Jacinto Correia constatând că această amprentă a fost luată chiar înainte ca el să se fi gândit să păstreze pergamentul în cufăr.

Problema, aşa cum se prezenta ea acum, după restituirea pergamentului, a agitat steril toate speculaţiile noastre raţionale timp de câteva zile. N-am putut ajunge la nici o concluzie, chiar dacă am avansat, provizoriu, una sau două ipoteze foarte puţin probabile.

Iertat să fiu dacă recapitulez ipotezele pe care le-am avansat şi conjecturile ale căror autori am devenit. Sigur este că, dacă ia în considerare reperele de lectură de până

aici, şi toate datele de care dispunem, cititorul poate el însuşi să avanseze aceleaşi ipoteze şi să-şi imagineze aceleaşi conjecturi.

Ni se părea că cel mai plauzibil era următorul lucru: fără îndoială că pergamentul fusese furat de cineva care în mod obişnuit, sau cel puţin frecvent, vizita casa. Iar această persoană, ca să fie interesată să fure pergamentul, trebuia să fie una pe care s-o atragă lucrurile vechi, sau poate numai documentele istorice. Probabil conta pe faptul că furtul nu avea să fie descoperit, sau nu atât de repede, sau că investigaţia avea să fie atât de rapidă sau condusă cu atâta răbdare, chiar dacă (iar asta era evident) poliţia nu ar fi ajuns la nici un rezultat. E foarte posibil ca respectivul să nu fi avut nervii aşa de tari încât să ia în considerare primejdia, destul de îndepărtată, dar şi concretă din pricina declanşării anchetei, de a fi descoperit. Iată de ce criminalul (dacă îi putem atribui acest nume) a restituit pergamentul ca să se pună la adăpost de iminenţa acestei descoperiri, poate că falsă din punct de vedere obiectiv, dar puternică din punct de vedere subiectiv (în funcţie de temperamentul individului).

Ne-am ataşat în mod provizoriu de această ipoteză, întrucât ni se părea că era cea mai conformă cu toate faptele cunoscute din acest caz. Numai că ea făcea să se nască o nouă problemă, o nouă grijă. Cine era hoţul? Posibilităţile fiind limitate (din pricina ipotezelor adoptate) la un număr limitat de persoane – căci, de fapt, erau mult mai numeroase persoanele care veneau să îl viziteze pe conte, – rămânea de aflat care dintre ele fusese acea persoană. Şi mai plana asupra noastră o nelinişte. Cum nu puteam să ne dăm seama în ce fel fusese comis furtul, posibilitatea ca el să se repete vizând oricare alt obiect rămânea în continuare deschisă. Cel care – într-un mod pe care nu reuşeam să-l ghicim – reuşise deja să intre în muzeu şi să ia de acolo pergamentul, putea la fel de bine, servindu-se de aceeaşi procedură necunoscută nouă, să intre din nou şi să marcheze un alt act de îndrăzneală, asemănător sau diferit, în legătură cu alt obiect. De aici rezulta nesiguranţa care ne tracasa.

Dacă în locul unui simplu pergament, a cărui valoare consta în el însuşi, ar fi fost vorba, de exemplu, de planurile unei invenţii, a căror copie sau fotografie ar fi valorat tot atât cât planurile, problema ar fi fost cu totul

alta, iar restituirea n-ar fi însemnat nimic, decât poate dovada că acele planuri au fost copiate. Dar nu era cazul.

Iar una dintre ipotezele extreme şi fantastice ce mi s-a ivit într-o noapte pe durata unei insomnii, şi care mă incitase foarte tare, a fost, de asemenea, înlăturată. Îmi venise ideea că pergamentul era probabil suportul unei scrieri cifrate, sau mai degrabă secrete, compusă cu o cerneală invizibilă, în aşa fel încât o copie sau o fotografie să nu o poată reproduce. Oricât de fantastică ar fi fost această ipoteză, nu se poate totuşi spune că era şi absurdă.

Contele a fost fascinat de ea, atunci când i-am expus-o; dar o examinare directă, efectuată cu mai multă grijă şi cu toate procedeele pe care le-am putut descoperi, nu a adus nici o dovadă care să sprijine ideea.

*

— Iată-l pe domnul care vrea să vă vorbească.

Valetul îmi întinse o carte de vizită pe care am putut să citesc, după ce am avut-o în mână, nu fără o oarecare uimire, de îndată ce am văzut conţinutul ei explicit

Abílio Quaresma
Descifrator

— Cine-i individul? Cum arată?

— E cineva aşa şi-aşa… ezită valetul.

— Dar cum e îmbrăcat? E bine îmbrăcat?

— Nu, domnule, dar nu pare să fie nici muncitor şi nici un individ comun.

— Bine, adu-l aici.

La puţin timp se deschise uşa lăsând să intre un individ care, într-adevăr, nu contrazicea descrierea naivă a valetului.

Era un bărbat de statură mijlocie, slab, destul de slab – unii ar spune aproape scheletic –, îmbrăcat într-un costum cenuşiu care era fie foarte prost croit, fie foarte prost întreţinut, sau amândouă. Avea un guler moale, la baza gâtului, lejer descheiat, purta cravată, una neagră şi simplă, cu nodul puţin într-o parte şi cu ţesătura care se destrăma la o margine.

Dintr-o aruncătură de ochi am surprins aspectul lui general. Apoi m-am fixat asupra fizionomiei sale. Avea ceva curios, foarte curios, dar nu chiar de la prima vedere. Pielea feţei, pe alocuri pistruiată, era undeva între măslinie şi deschisă la culoare, mai degrabă palidă: nasul, uşor alungit, era îngust şi puţin încovoiat; gura, de mărime

mijlocie, dădea o notă de forţă fizionomiei deprimate şi uscăţive, fiindcă era închisă, cu buze subţiri. Se vedea că bărbia era retrasă în spatele unei bărbi castanii, rară, neîntreţinută, pe care el şi-o mângâia constant, oarecum febril, dar şi lent, subliniind pentru privirea mea acest gest şi cu mâinile sale lungi şi subţiri, osoase şi de o culoare nu tocmai atrăgătoare. Ţeasta lui, pe care părul deja rar părea să o părăsească, era mare şi cu fruntea înaltă, şi era *plină* cum am văzut puţine capete în viaţa mea. Printre genele aproape închise strălucea parcă stinsă – nu ştiu să spun altcumva – o privire în care se puteau distinge curioase particularităţi: direcţia în care privea era întotdeauna incertă, dar avea şi toate caracteristicile unei priviri fixe; după cum părea, atunci când ne vorbea, că priveşte nu spre noi, ci pe deasupra noastră, cam cu o palmă deasupra capetelor noastre sau chiar, ca să fiu şi mai absurd, pe deasupra lucrurilor pe care le spuneam noi.

Deşi cu această încercare de descriere nu am intenţia de a oferi o idee despre aspectul fizic al doctorului Quaresma.

Atitudinea lui era tipică timizilor, vocea lui era joasă şi inegală, iar înfăţişarea lui generală, în ciuda notei de timiditate, dădea impresia cuiva care nu ţinea seama de circumstanţe.

Fuma tot timpul – aproape acelaşi lucru: trabucuri ieftine; Peraltas, de 25 de *réis*, închise la culoare, cum aveam să descopăr mai târziu. Nu fuma altceva, şi nici nu înceta să fumeze, oriunde se afla.

După ce l-am salutat, l-am rugat să ia loc. Ceea ce el şi făcu. Urmă o scurtă tăcere. Pe care doctorul Quaresma a întrerupt-o:

— Am venit aici, zise, la invitaţia inspectorului Vieira. Mi-a spus că aveţi o problemă de descifrat. E tocmai ceea ce vreau să fac, din distracţie – iată cum se prezentă.

— Dar nu e deloc foarte simplu.

— Dacă ar fi simplu nu m-ar pasiona.

Era un om de o statură uşor peste media portughezilor, slab, ai zice aproape un individ scheletic, uşor adus de spate, cu un aer melancolic şi deprimat, cu ten pământiu şi o faţă brăzdată de riduri profunde ce păreau să rezulte atât din fizionomia de om uscăţiv, cât şi din depresie[21]. La prima vedere, *facies*-ul lui dădea impresia unei vagi asimetrii, pe care o analiză mai aprofundată cu greu ar fi putut-o localiza dacă nu pornea de la baza unui strabism

divergent accentuat, prin concentrarea uşor hemiplegică a gurii, regulată şi rece când era în repaos, cu buzele subţiri şi decolorate, atunci când şi capul se afla în poziţie incomodă, cum îl vedem la oamenii slăbănogi, cu tendinţa de a nu se putea menţine drept şi ferm pe înălţimea gâtului. Avea o faţă lunguiaţă, cu bărbia fină şi retrasă, cu o expresie generală stinsă şi ezitantă, ceea ce sublinia şi mai mult relativa proeminenţă a nasului subţire şi acvilin, precum şi puternica dominaţie a unei frunţi care, fără să fie de o mărime disproporţionată, surprindea totuşi, prin relieful ei, cu partea inferioară a *facies*-ului mult mai ştearsă.

Avea o barbă rară, prost tăiată, la fel de prost tăiată pe cât era de neglijent aranjat şi părul său, la fel de puţin abundent. În ambele cazuri culoarea era ceva spre şaten uşor deschis. Ochii lui erau căprui, mai degrabă deschişi decât închişi la culoare; în afara strabismului, despre care am vorbit, ei aveau o expresie vagă, pierdută, care trăda o concentrare interioară febrilă şi plină de tensiune.

Întreaga lui înfăţişare exterioară, de bărbat – de la poziţia sa fizică până la hainele de pe el – denota o atitudine uşor abătută sau de lasă-mă-să-te-las, deşi nu se vedea marca nici unui viciu special sau dovada unor proaste obiceiuri particulare care să sugereze limpede de ce anume era aşa. Totul, la acest om, indica unul dintre acele cazuri de rataţi care nu sunt niciodată nimic, care pierd toate ocaziile ce li se oferă, care lasă să treacă pe lângă ei orice şansă, în care nu există însă energia unor pulsiuni criminale, nici vitalitatea ce face posibilă existenţa unui viciu, nici bucuria de a adopta un comportament *sans-façon* boem.

Costumul lui obosit, ce trăda una dintre acele vagi culori înrudite cu cenuşiul, preferată de obicei de oamenii neglijenţi şi apatici, completa aspectul de om abătut şi slăbănog al celui ce se prezenta dinaintea mea.

Cu toate acestea, exista la el [ceva] simpatic, poate rezultând din aspectul lui evident inofensiv, sau din alianţa acestuia, eventual, cu acea marcă de superioritate neobişnuită pe care o trăda fruntea lui senină şi aproape pleşuvă, atitudinea pasivă a feţei sale, expresia sa de calm analitic.

Aşa mi s-a înfăţişat şi aşa l-am perceput pe doctorul Abílio Quaresma, descifrator.

În timpul conversaţiei noastre am putut remarca nişte detalii suplimentare, de extrem interes. Vocea lui era, de fapt, vocea uşor tremurândă şi mai degrabă joasă a timizilor: dar atât de absolută era indiferenţa cu care trata toate lucrurile şi toate persoanele care alcătuiau lumea exterioară, încât această timiditate nu se dezvăluia niciodată pe de-a-ntregul.

Acelaşi contrast se manifesta şi în atitudinea lui fizică. Iar ea era – nici nu puteam să ne aşteptăm la altceva – neîndemânatică şi *gauche*[22]: dar omul îi era atât de indiferent dacă arăta aşa sau altcumva, încât această *gaucherie* lua aspectul unui *sans-façon* absolut.

Fuma fără întrerupere trabucuri, le aprindea unul după altul, şi întotdeauna extrăgea unul nou din buzunarul inferior drept al lungului său mantou. După inelele de pe trabucuri, pe care le rupea imediat ce scotea unul nou din buzunar, mi-am dat seama că erau popularele Peralta de 25 de *réis*, de culoare închisă.

Avea palmele lungi şi osoase, cu unghiile roase. Şi avea un fel de a se uita la oameni ca şi cum aceştia nu ar fi fost de faţă.

În timpul conversaţiei vorbea cu o totală absenţă de formule de politeţe sau de ton ceremonios.

După ce intră, îmi strânse imediat mâna.

— Sunteţi Carlos Cerqueira[23], nu-i aşa? Ei bine, vin aici la indicaţia domnului Sampaio Costa, care mi-a spus că aveţi o problemă interesantă şi v-ar plăcea să o vedeţi rezolvată. Cum nu am nimic altceva de făcut, am obiceiul să mă dedic elucidării unor probleme pe care alţii nu le pot rezolva. După ce am încetat să fiu şaradist, continui totuşi să fiu în acest fel.

El enunţă această frază paradoxală în modul cel mai natural posibil, ca şi cum nici nu ar fi fost paradoxală.

I-am mulţumit de vizită, dar m-am străduit imediat să-i explic că problema nu era deloc dintre cele ce puteau fi tratate cu atâta uşurinţă. Şi că, dimpotrivă, era o problemă de o dificultate specială, în care numai un anchetator foarte răbdător şi obişnuit cu cercetări de această natură, mi se pare mie, ar fi putut fi capabil să vadă mai limpede lucrurile. Fraza mi-a scăpat fără voie, dar adevărul este că omul aflat în faţa mea avea aerul cuiva pe care nimic nu-l putea face să se îngrijoreze, deci nu-l vedeam capabil să urce pe acoperiş să caute eventuale urme lăsate de hoţi,

nici să-şi ducă ancheta prin cartiere ca Muraria sau Alfama[24].

Doctorul Quaresma surâse şi îşi mângâie încet barba.

— Nu e deloc ce credeţi dumneavoastră. Vă imaginaţi că anchetele mele sunt ceva fizic, dacă le pot numi aşa, adică eu aş porni să urmăresc oameni, să examinez locul crimelor, sau să iau măsurători pe pământ. Nici vorbă, nu e nimic de genul ăsta. De obicei eu rezolv problemele aşezat pe un scaun, la mine acasă sau în oricare alt loc unde pot să mă instalez confortabil ca să-mi fumez trabucurile Peralta şi să aplic în studierea crimei întâmplate acel raţionament de natură abstractă ce a constituit triumful scolasticii şi este gloria bizantină a oamenilor care aduc argumente pentru pure futilităţi.

După care, în vreme ce eu mă lăsam absorbit de gânduri încercând să pricep toate acestea, el reluă:

— Înţelegeţi-mă bine. Nu există metodă specială pentru indiferent ce. Orice metodă, indiferent care, poate fi potrivită, cu condiţia să fie adoptată *à outrance*[25], cu absolută fidelitate faţă de propriile ei principii, dar excluzând absolut toate elementele care ar veni dinspre oricare altă metodă. Eu, care prin natura mea sunt înclinat spre subiectivitate şi raţionament (fiindcă aşa m-am născut), folosesc întotdeauna şi în toate cazurile ca metodă raţionamentul, raţionamentul pur şi simplu, detaşat de observaţie sau de orice altceva comparabil cu experimentarea – doar raţionamentul, numai raţionamentul. Plec de la unul sau de la două fapte simple, pe care încep prin a le stabili, şi încep numai cu raţionamentul, pentru a mă asigura că ele sunt într-adevăr fapte; iar apoi, cu ochii închişi, numai prin analiză şi prin sinteză, pornesc la descoperirea adevărului. În afara unor cazuri speciale – care au fost prea puţin numeroase în vasta mea experienţă de gânditor inutil –, reuşesc întotdeauna, şi reuşesc fiindcă nu fac altceva decât să raţionez, niciodată nu mă îndepărtez de drumul meu interior.

Trebuie că aţi auzit spunându-se că esenţială e observaţia, că esenţială este atenţia, că esenţială e concentrarea. Eu nu cred în astea. Atenţia, observaţia, concentrarea, experimentarea sunt esenţiale pentru indivizii care, incapabili să urmeze o metodă unică, şi cu o tenacitate instinctivă, trebuie să contrabalanseze slăbiciunea lor naturală folosind mai multe metode,

singura posibilitate pentru ei să ajungă la ceva. Atenţia, ea singură, sunt convins, ţi le dă pe toate cele de care ai nevoie. Eu sunt neatent prin temperament, deci eu nu contez pe ea; şi nici nu mă gândesc să o cultiv, fiindcă întotdeauna e absurd când cineva încearcă să facă din el ceea ce natura n-a vrut ca el să fie. Dacă aş fi alcoolic prin temperament, aş bea fără să încerc să mă schimb; responsabilitatea i-ar reveni în întregime naturii. Aşa cum sunt convins că atenţia doar e suficientă ca metodă, la fel sunt convins şi că e suficientă singură fie şi numai concentrarea, sau numai observaţia. Dar eu nu recurg nici la una, nici la alta din cele două metode, iar explicaţia o cunoaşteţi deja: fiindcă nu ştiu să observ, de felul meu, şi fiindcă niciodată nu am putut să-mi concentrez gândirea pe indiferent ce. Dacă raţionez fără întrerupere este fiindcă, pentru a raţiona, eu n-am nevoie să mă gândesc că raţionez. Eu raţionez aşa cum respir. Şi nu-i acord nici un fel de valoare. Iar asta nu are de-a face cu modestia.

Aruncă chiştocul şi scoase un alt trabuc din buzunar, iar după ce îi rupse inelul, muşcă din capătul trabucului cu dinţii şi îl aprinse.

— Acum, continuă el, după ce v-am informat despre calităţile mele în rezolvarea problemelor dificile, vă rog să ascultaţi rezumatul datelor care există ca să rezolvăm problema care vă preocupă…

Iar Quaresma ridică mâna făcând un gest pentru a sugera că mai are ceva de adăugat.

— Înainte de a intra în subiect, spuse, aş vrea ca un lucru să fie bine lămurit între noi, în spirit de camaraderie.

— Spuneţi, spuneţi, am replicat eu.

— Să ştiţi că mi-e absolut indiferent tot ceea ce dumneavoastră aţi putea să gândiţi în legătură cu cele spuse de mine adineauri.

Iar observaţia asta o făcut-o cumva, încât am acceptat-o ca naturală, ca pe o dovadă de maximă curtoazie.

*

— …după care m-am gândit să devin metafizician, să construiesc ceva, cel puţin pentru propria mea folosinţă, o interpretare a universului. Dar totul nu a fost decât o simplă şi scurtă întrerupere provocată de impudoarea intelectuală, pe care spiritul meu limitat o domină foarte repede.

— Cum impudoare intelectuală?

— Iată cum: un om obişnuit să raţioneze, care ştie cu adevărat să o facă, are nevoie de fapte (sau cel puţin de un fapt concret) ca punct de plecare în raţionamentul său. Or în metafizică nu dispunem nici de *cel mai infim* fapt ca punct de plecare. Sistemul universului nu este un fapt, întrucât e suma tuturor faptelor, iar noi nu avem posibilitatea să ştim ce anume ar putea să fie, ca fapt, suma tuturor faptelor. Ne lipseşte criteriul de relativitate prin intermediul căruia ne orientăm printre faptele vieţii. Nu poate fi eliminată posibilitatea iluziei din „faptul“ sistem al universului, cum nu există nici alte fapte alături de el care ne-ar permite să îl controlăm. În raport cu alte fapte, un fapt determinat este real sau nu este; sistemul universului poate fi ireal…

Iată cum, pentru omul care raţionează, orice sistem metafizic este o improprietate intelectuală.

Tot aşa a trebuit să renunţ şi la speranţa de a efectua o muncă artistică. Eu nu mai vorbesc decât despre calităţile care ar putea eventual să îmi lipsească. Şi mă refer doar la imposibilitatea de care se izbeşte cineva care plănuieşte raţional intenţia de a se consacra artei.

Oricare muncitor uman caută, evident, perfecţiunea. Iar dacă e vorba de perfecţiune, cel a cărui activitate raţională se întemeiază pe fapte o află atunci când există coincidenţa rezultatelor sale cu realitatea. Muncitorul artistic nu are nici un fel de criteriu, cu adevărat impersonal, care să-i permită să evalueze perfecţiunea, sau frumuseţea, operei sale. Pentru o operă de artă nu există criteriu definitiv. Iată de ce ea este inaccesibilă celui care lucrează cu raţiunea.

— Dar ştiinţa a evoluat.

— …prea puţin, mă întrerupse Quaresma.

— Cum puţin? am răspuns eu uimit. Păi, stimate doctore, vedeţi şi dumneavoastră că în aceşti ultimi patruzeci sau cincizeci de ani ştiinţa a progresat.

— Să vedem, dragă prietene, cam cât a progresat. Domnule Pereira, dacă aţi analiza şi dumneavoastră, ca mine, intens şi cu grijă evoluţia ştiinţei, şi mai cu seamă pe cea a ştiinţei moderne – dar, în fond, toată ştiinţa –, aţi înţelege că tot ce s-a făcut a fost cel mai puţin din cât se putea face. Ştiţi de ce? În parte fiindcă procedeul observării a fost greşit; iar pe de altă parte şi fiindcă s-a observat mult, observându-se rău; şi s-a observat rău în parte chiar din cauza faptului că s-a observat prea mult.

Desuetudinea introspecţionismului a împiedicat enorm progresul ştiinţei… Ştiu ce urmează să spuneţi – totdeauna prevăd cu anticipaţie obiecţiile –, ştiu că veţi obiecta că avansul în domeniul ştiinţific era şi mai mic pe vremea în care metodele introspecţionismului erau încă în vogă. Chiar dacă admit asta, domnule Pereira, iar ca să admit mi-ar trebui (ceea ce mi se pare imposibil) să mi se dovedească din punct de vedere *sociologic* că progresul era posibil *socialmente* atât altădată, cât şi azi; şi chiar admiţând aşa ceva, argumentul dumneavoastră e slab întrucât, dragă domnule Pereira, metoda introspectivă folosită altădată în psihologie nu a eşuat fiindcă era introspectivă; ea a eşuat, aşa cum a eşuat şi obiectivul ei, întrucât era grosolană, şi mai greu de aplicat decât prima, ca să nu mai vorbim şi de toate greutăţile pe care convenţiile şi *limitele* foarte […] impuse de religie, care încărcau cele două metode, dar şi mai mult pe cea subiectivă, căci era subiectivă, şi se năştea în contact cu spiritul, mai mult decât în contact cu observaţia exterioară. Fiindcă, dragul meu prieten, metoda introspectivă nu e nimic altceva decât metoda obiectivă aplicată spiritului de spirit însuşi. La drept vorbind, ea este la fel de obiectivă pe cât este numita metodă obiectivă; numai că ea observă pe dinlăuntru. Din nefericire, condiţiile socio-mentale care le-au învăţat în secolul trecut, de bine, de rău, pe generaţiile moderne cum să observe ceea ce se află în exterior au fost de aşa natură încât *nu le-au învăţat* în paralel şi observaţia interioară. Deci suntem ceea ce suntem… Apropo, ştiţi cumva de ce romancierii psihologizanţi, criticii moderni care analizează spiritul sunt în marea lor majoritate nişte reacţionari?

— Am observat asta, doctore, dar în Franţa… Robot, Bourget…

— Dar ştiţi de ce sunt nişte reacţionari?

Iar cum eu făceam din cap semn că nu:

— E aşa, dragă domnule Pereira, fiindcă întoarcerea spre metoda introspectivă i-a tras afară din materialism. Dar greşeala lor rămâne la fel de mare ca a celorlalţi; iar pe amândouă aceste greşeli le explică sociologia. E vorba de degenerescenţă senilă… Fiindcă aceştia şi alţii ca ei practică nişte metode morbide, adică psihisme maladive, incomplete în avansul lor, incomplete şi atunci când dau îndărăt.

— Dar să revenim la metoda noastră… Îmi spuneaţi, dragă prietene, că o bună metodă rezultă din observaţie, iar apoi din deducţie… Nu-i aşa?

— Din observaţie multă şi *bine* făcută.

— Da, a observa mult şi bine e mai bine decât a observa mult şi rău. Dar şi mai bine e să nu observi pur şi simplu.

— Asta-i bună!

Da, cel care practică adevăratul raţionament nu trebuie să şi observe în acelaşi timp, dacă vrea să ajungă la un rezultat. Trebuie numai să vadă, dar să vadă tot ceea ce oricine poate să vadă. Iată de ce eu spun să *vadă*, nu să *observe*. Trebuie să zărească oarecum numai conturul faptelor; iar raţionamenul va trebui mai apoi să ştie să sesizeze detaliile prin deducţie.

— E ca şi cum am vrea să cunoaştem un tablou prin deducţie pornind de la rama lui…

— Nu chiar aşa; e figura din conturul figurii. Dar dacă vreţi să vă păstraţi metafora, s-o examinăm mai bine observând doar următorul lucru: în natură, tabloul este adaptat picturii…

— Da. Însă procedeul dumneavoastră mi se pare puţin inutil, permiteţi-mi să v-o spun. Îl găsesc… cum să zic, unilateral, dezechilibrat, prea cantonat pe raţionament, prea puţin atent la fapte.

— Pentru că nu aţi examinat bine faptele. De fapt, e perfect echilibrat.

Eu le acord faptelor ceea ce trebuie să le acord, iar raţionamentului ceea ce i se cuvine. Să analizăm chestiunea încă de la început, iar începutul înseamnă aici că faptele nu există…

— Cum nu există fapte…

— Nu, nu există decât interpretări de fapte. Cel ce vorbeşte despre a vedea sau a observa pentru ca abia *după aceea* creierul său să lucreze nu pricepe prea multe lucruri din psihologie: pentru că deja faptul de a vedea înseamnă să-ţi faci creierul să lucreze pe baza celor ce există în exterior, iar în simpla şi unica privire există raţionamente subconştiente, asociaţii de idei, deducţii şi concluzii inconştiente. Fapte? […]

Dar să lăsăm citatele şi să examinăm cazul… Din perspectiva *adevărului*, raportul subiectului cu obiectul este triplu; fiecare om, de exemplu, este *subiect* în trei feluri diferite; mai întâi că, din punct de vedere metafizic, dar şi în acord cu întreg universul, el crede că *ceva, un*

obiect oarecare, există. Trecem repede peste asta, fiindcă nu priveşte decât metafizica. În al doilea rând, el crede că acest obiect e alcătuit într-un anumit fel, întrucât prin intermediul simţurilor, prin sistemul său nervos, acest obiect devine obiect pentru el, omul, adică subiectul. Iar toate acestea se petrec de comun acord cu celelalte fiinţe, cu ceilalţi oameni, care au aceleaşi senzaţii ca el. Sau, în sfârşit, acest obiect este în mod sigur diferit pentru el în comparaţie cu oricare altă persoană întrucât, respectând legea care diferenţiază toate lucrurile, nici un sistem nervos nu este egalul altuia; deci nimeni nu poate avea despre un obiect o noţiune asemănătoare cu cea a altei persoane. Ce concluzii putem să tragem de aici? Concluziile sunt evidente. În primul caz de subiectivitate, toţi oameni sunt de acord căci, fiind cu toţii nişte subiecţi, cu toţii cred într-un obiect. La cel de-al doilea punct, ei cad din nou de acord, luând în considerare faptul că fiind cu toţii nişte subiecţi *în acelaşi mod* (deci prin aceleaşi simţuri), cu toţii îi dau acestui obiect o formă generală *comună* tuturor. Dar ei nu mai cad de acord la punctul numărul trei căci, chiar fiind cu toţii nişte subiecţi în acelaşi mod, ei nu sunt însă, ca să zicem aşa, egali la acelaşi nivel (al facultăţilor). Primul punct nu ne priveşte. Nu avem nimic de-a face cu raţionamentele ce ne propun să credem sau nu că o realitate exterioară există.

*

Scopul anchetei în legătură cu indiferent care crimă este de a-l descoperi pe cel care a comis-o. Ca să descoperim asta avem unul sau poate chiar mai mult de unul din cele trei drumuri posibile. Cum a fost comisă crima? Când a fost comisă? Cu ce scop a fost comisă? Căutând să răspundem acestor trei întrebări putem ajunge să dăm un răspuns întrebării fundamentale.

De cele mai multe ori – sau deseori, cel puţin – nu există nici o pistă care să conducă investigaţia până la capăt. În majoritatea crimelor însoţite de furt scopul e clar: el înseamnă pur şi simplu că cineva vrea să pună mâna pe ceea ce a fost furat, fie că e vorba de bani sau de obiecte ce pot fi uşor transformate în bani. Şi deseori, tot aşa, determinarea momentului nu ne este de nici un folos, cu excepţia cazurilor în care circumstanţe particulare transformă această ocazie în ceva notabil. În general, procedura pentru care se optează ne face să ne orientăm mai direct în descoperirea unui criminal necunoscut. Asta

întrucât psihismul celui care a proiectat crima se proiectează direct în acel proces. Uneori, ocazia devine un detaliu al procesului; altfel spus, alegerea ocaziei se produce în funcţie de procedeul folosit.

În anchetarea oricăreia dintre circumstanţele în care se presupune că s-a produs crima, noi, cei care ne folosim de logică, urmărim trei stadii de raţionament: A existat cu adevărat o crimă? Când, cum şi în ce scop a fost practicată? Iar apoi, cine a pus-o în practică? Iată parcursul oricărei anchete.

Investigarea oricărei anchete, continuă Quaresma, depinde în mod esenţial de siguranţa deplină a raţionamentelor, iar siguranţa deplină a raţionamentelor, la rândul ei, depinde în mod esenţial de trei lucruri: (1) decizia prealabilă, în cazul respectiv, că *faptele*, adică detaliile realităţii fiind perfect clare, nu pot fi contestate de nimeni; (2) decizia secundară în legătură cu ceea ce este „faptul de ansamblu“, adică faptul stabilit de raporturile acestor fapte prealabile între ele; (3) iar plecând de la acest punct, care este povestea întreagă a afacerii, adică, avansând din inducţie în inducţie, eliminând, comparând, selectând, care este concluzia spre care conduce în mod natural faptul de ansamblu, odată ce acesta a fost analizat temeinic şi progresiv.

Noi pe noi înşine nu ne vedem doar cu simţurile; ne vedem, de asemenea, şi cu inteligenţa. Eu elimin acum ipoteza, anormală în sine, a unei halucinaţii. Nu mă refer decât la experienţa normală. De exemplu: merg pe stradă şi văd un om căzut pe trotuar. Mă întreb instantaneu: de ce a căzut omul ăsta aici? Deja din asta se vede o eroare de raţionament, deci o posibilitate de eroare de fapt. Căci eu nu l-am văzut pe acel om *căzând* acolo. L-am văzut doar după ce căzuse. Ceea ce este un *fapt*, pentru mine, este că el se află *întins* acolo. Se poate să fi căzut în alt loc şi să fi fost transportat până acolo; sau tot felul de alte variante sunt posibile. Cred că v-am demonstrat cât de complicat poate fi ceva ce pare atât de simplu. În cazul oricărei probleme trebuie să separăm cu grijă, de la bun început, *datele* propriu-zise, şi *concluziile*, cât ar părea ele că se impun direct, sau că sunt evidente, sau indiferent cât de instinctiv ni s-ar impune ele.

Iar această problemă implică în mod nemijlocit chestiunea dovezilor. Criteriul instinctiv ce domină când e vorba de verificare prin acumularea mărturiilor constă nu

numai în eliminarea posibilelor iluzii, sau a posibilelor falsificări voite ale adevărului, dar şi în eliminarea elementului *concluzie* din elementul *faptă*; fiindcă devine natural, atunci când avem relatările unui număr de treizeci de persoane care prezintă aceeaşi „ocurenţă“, să se degaje ceea ce faptele au în comun, nu ceea ce diferă de concluziile instinctive pe care fiecare în parte le extrage din aceste fapte, concluziile imediate, la care fiecare ajunge aproape simultan, fie şi numai văzând aceste fapte.

În caz de dubiu, trebuie să le eliminăm, chiar dacă numai provizoriu, ca să putem pleca de la baza unor date absolut sigure.

*

— Dar să pornim chiar de la fapte, spuse doctorul Quaresma. Întâi trebuie să stabilim care sunt, în acest caz, faptele indiscutabile. Trebuie să le precizăm pentru ca mai apoi, pornind de la ele, să putem să ne organizăm raţionamentul în deplină siguranţă. Să luăm primul fapt. Faptul acesta spune că pergamentul a dispărut din cufăr între începutul lunii şi data de 15?

— Exact, răspunse dl Correia.

— Nu pot exista dubii la acest punct – adică intervalul în care el a dispărut este tocmai acesta? De exemplu, ultima dată când l-aţi văzut, aţi văzut cu adevărat că era pergamentul, şi nu ceva care îi semăna?

— Am văzut pergamentul şi l-am consultat. Nu poate exista nici urmă de îndoială în această privinţă.

— Foarte bine. Dat fiind faptul că pergamentul a dispărut, atunci sau a dispărut într-adevăr, sau a fost rătăcit, sau a fost furat. Ipoteza cu rătăcirea lui nu se poate aplica aici, căci locul unde se afla, grija de care era înconjurat, circumstanţele care vă făceau să îl păstraţi acolo unde se afla el exclud această ipoteză. Pergamentul care lipseşte a fost aşadar furat între data de 1 – mai mult sau mai puţin – şi data de 15 ale acestei luni.

— Exact.

— Dacă a fost furat, în ce fel a fost furat, şi de către cine? Să examinăm mai întâi modul în care a putut fi furat. După ce îl vom stabili, vom fi făcut deja un pas pentru a căuta să ştim ce fel de personaj ar putea fi hoţul, căci, în funcţie de felul în care furi ceva, trebuie să existe ceva determinat despre individualitatea celui care a comis furtul.

Afirmaţi, domnule Correia, chiar garantaţi, iar eu constat că ne putem încrede în memoria dumneavoastră, că timp de aproximativ cincisprezece zile în intervalul cărora s-a produs furtul, în afara faptului că rareori aţi mai intrat în acest muzeu, totdeauna aţi intrat singur, şi nu aţi lăsat niciodată nici un moment uşa deschisă fără să vă aflaţi aici.

— Afirm că aşa a fost, sunt absolut sigur.

— Foarte bine. Aşadar furtul nu a putut fi comis prin cine ştie ce viclenie sau subtilitate, ci doar prin procedee ce seamănă fie cu varianta de a forţa o uşă, fie de a recurge la o dublură de cheie. Se intră în camera asta pe două uşi, căci la ferestre se află bare de fier de care e imposibil să treci. Una din uşi este totdeauna închisă din interior, cu cheia ce rămâne în broască, dar blocată şi cu patru zăvoare, sus [şi] jos. Şi pe acolo intrarea pare imposibilă. Deci trebuie că s-a intrat pe cealaltă uşă, cea a cărei cheie se află totdeauna asupra dumneavoastră, cheie ce are la rândul ei o dublură aflată pe etajera superioară a unei case de fier la etajul de deasupra, care la rândul ei este închisă cu o încuietoare yale dintre cele mai bune, după cum se pare, dintre cele pe care le produce acea fabrică.

— Totul e bine până aici, dar…

— Deocamdată nu încape nici un dar… nu fac decât să urmez un raţionament… Îngăduiţi-mi să-l continui… Există trei modalităţi de a deschide o încuietoare – prin efracţie, cu un instrument oarecare ce înlocuieşte cheia, dar putem înţelege şi că e vorba despre o falsă cheie, sau de o adevărată cheie obţinută în mod fraudulos. Uşa asta n-a fost deschisă prin efracţie. Şi nici nu a fost deschisă cu un instrument oarecare pe post de cheie, fiindcă examinarea broaştei – de altfel una care nici nu ar putea fi uşor deschisă prin această metodă – relevă că ea este intactă în interior, ceea ce ar fi fost imposibil în cazul procedeului respectiv. Deci încuietoarea a fost deschisă chiar cu cheia – o cheie falsă, repet, sau chiar cheia originală obţinută într-un fel sau altul.

Să examinăm cele două ipoteze. Ca să deschizi uşa cu oricare dintre chei, ar fi de presupus că hoţul pune mâna fie pe cheia domnului Correia care se află totdeauna în posesia lui, fie pe cheia care se află deasupra, totdeauna aşezată pe policioara din casa de fier. Casa de fier se deschide cu un cifru, nu-i aşa?

— Da.

— Dar cheia casei de fier?

— O am aici, pe acelaşi trusou cu cheia de la muzeu.

— Foarte bine. Pentru ca o persoană să poată obţine cheia ce se află în casa de fier, fie spre a se servi de ea la deschiderea acestei uşi, fie pentru a-i lua amprenta ca să facă o alta, hoţul, trebuia să descopere secretul deschiderii casei de fier de la etajul superior, dar trebuia să obţină şi cheia de la acea casă de fier – din moment ce ea nu a fost forţată; or, cum această cheie se află pe acelaşi lanţ de chei cu cealaltă cheie de la uşa muzeului, hoţul, care ar fi putut să pună mâna pe trusa de chei, nu şi-ar fi făcut griji cu cheia de la casa de fier, fiindcă avea deja cealaltă cheie de la uşă, de la care putea să ia direct amprenta pentru o dublură necesară lui. Eu nici nu vorbesc despre o altă problemă, ce se pune la fel de natural, iar ea constă în faptul că aproape nimeni, la fel de natural, nu ştie că cea de-a doua cheie a camerei se află sus, acolo, în casa de fier…

— Perfect. Perfect. Numai eu ştiu că cea de-a doua cheie este acolo. Eu şi nimeni altcineva.

— Reţinem aşadar că uşa a fost deschisă cu o cheie, iar acea cheie este sau cheia pe care o aveţi tot timpul asupra dumneavoastră, sau o falsă cheie a cărei amprentă a fost luată de pe cheia dumneavoastră. În intervalul acestor cincisprezece zile când prin forţa împrejurărilor a fost comis furtul, ce aţi făcut cu aceste chei?

— Am făcut ceea ce am făcut totdeauna. Le am tot timpul asupra mea, niciodată nu mă părăsesc, iar când mă culc, le ascund, din precauţie, într-un loc sigur pe care nu e posibil ca altcineva în afara mea să-l cunoască.

— Vă cred. În acest caz, hoţul, care a deschis uşa cu o cheie, nu a deschis-o cu cheia care este la dumneavoastră. Deci nu rămâne decât o soluţie, şi trebuie neapărat să fie cea bună: hoţul a deschis uşa cu o cheie falsă fabricată după o amprentă care a fost luată de la cheia aflată asupra dumneavoastră.

— Dar…

— Nu mă întrerupeţi. În aceste cincisprezece zile despre care vorbim, nu v-aţi separat niciodată, dar absolut niciodată, de chei, cu excepţia momentelor în care dormeaţi – iar atunci le ascundeaţi acolo unde nimeni nu putea şti că le-aţi pus –, şi niciodată nu le-aţi încredinţat altcuiva, chiar dacă era vorba despre cineva de absolută încredere? De pildă, să facă în camera-muzeu curăţenie?

— Când se face acolo curăţenie eu deschid uşa. De altfel, nici nu prea e nevoie de curăţenie acolo.

— Foarte bine. Aşadar amprenta cheii n-a fost luată în aceste cincisprezece zile de care vorbim. În mod sigur a fost luată în alt moment, anterior acestei perioade.

— Dar…

— Încă o dată, vă rog să nu mă întrerupeţi… Eu gândesc…

Limitaţi-vă să răspundeţi numai la întrebările pe care vi le pun din când în când. Amprenta a fost luată de la cheia pe care o purtaţi asupra dumneavoastră, iar acest lucru s-a petrecut înaintea perioadei din această lună în care a fost comis furtul. În aceste condiţii, prin ce mijloace va fi ajuns hoţul – hoţul sau altcineva căruia el i-a cerut ajutorul – să ţină în mână cheia de la muzeu, de care nu vă despărţiţi niciodată? Sunt trei procedee posibile. Profitând de un moment de neatenţie sau de o clipă de uitare din partea dumneavoastră, reuşind să descopere unde puneţi această trusă de chei atunci când ea nu se află asupra dumneavoastră – când dormiţi, de exemplu – sau recurgând la altă şiretenie ca să pună mâna pe această cheie.

Iar în acest moment ancheta devine şi mai dificilă, fiindcă e vorba de o perioadă indefinită, anterioară lunii prezente, iar eu în mod clar nu pot să acord aceeaşi încredere memoriei dumneavoastră ca în cazul evenimentelor survenite în această lună. Totuşi, să nu renunţăm. Să luăm mai întâi în considerare ipoteza cea mai la îndemână. Locul unde vă ascundeţi cheile atunci când vă duceţi la culcare e un loc unde e posibil să fiţi văzut atunci când le ascundeţi de cineva care ar privi pe deasupra uşii, de exemplu; sau este un loc posibil de localizat pentru cineva interesat de asta, o ureche fină ce ar putea localiza clinchetul cheilor?

— Nici una, nici alta… Nu vreau să spun unde…

— Perfect… Nici eu nu vreau să ştiu… Tot ce vreau să ştiu este ceea ce am întrebat…

— Nu e un loc unde aşa ceva s-ar putea întâmpla.

— Foarte bine. Dăm la o parte această ipoteză. Mai rămân două. Şi chiar dacă spun, la acest punct, că nu pot să am aceeaşi încredere în memoria dumneavoastră ca în perioada precedentă în care s-a petrecut furtul, domnule Correia, voi încerca, prin intermediul mai multor întrebări, să reduc la minimum posibilele dumneavoastră scăpări de

memorie. Purtaţi totdeauna cheile asupra dumneavoastră, aşa cum mi-aţi spus. Dar, cu toate acestea, se mai poate prezenta şi o altă situaţie normală; adică să uitaţi de ele pentru o clipă, sau să apară un moment de neatenţie în privinţa lor, sau intervine o circumstanţă anormală. Am să vă sugerez mai multe categorii de circumstanţe anormale şi vă rog să-mi spuneţi dacă vă amintiţi, în cazul vreuneia dintre ele, că vi s-a întâmplat indiferent ce cu cheile, care să fi putut oferi cuiva ocazia să facă o amprentă.

— Există trei tipuri posibile de circumstanţe anormale în cazul nostru. Întâi de toate, poate surveni orice fel de circumstanţă anormală cu referire la atenţia pe care o consacraţi trusei de chei. Aduceţi-vă aminte şi de cea mai neînsemnată stare anormală ce va fi fost capabilă să vă afecteze, care să fi putut motiva această lipsă de atenţie cu privire la chei. De exemplu: o boală, o grijă apăsătoare, o urgenţă presantă care, dintr-un motiv sau altul, ar fi putut motiva o asemenea lipsă de atenţie…

— Nu s-a întâmplat nimic din toate acestea.

— Nu s-a întâmplat niciodată?

— Niciodată. Atunci când sunt bolnav – ceea ce mi se întâmplă rareori – cheile rămân în casa de fier de deasupra. Iar dacă e adevărat că mi se întâmplă să am parte de conflicte şi de griji, înţelegeţi bine că povestea asta cu cheile e ceva ce mi se întâmplă curent şi normal în viaţă, iar conflictul sau grija mă pot face să nu mai am poftă de mâncare, de exemplu, dar nu mă pot face să uit să mă spăl, după cum nu există grijă sau conflict care să poată influenţa, de asemenea, ceva atât de neînsemnat cum e povestea cu trusoul de chei. Sunt absolut convins că îmi aduc aminte de singura dată, dar absolut singura – iar acest lucru s-a petrecut cu şapte ani în urmă – când s-a întâmplat ceva de acest fel. A fost momentul în care, furios pe nepotul meu din Coimbra, am ieşit din camera mea încă în cămaşă de noapte să-i dau câteva scatoalce, după ce aruncasem pe pat cheile pe care mă pregăteam să le fixez la încuietoare, în avântul care m-a făcut să ies atunci din cameră. Dar chiar în aceste condiţii ele nu au rămas pe pat decât vreo două minute şi nimeni n-ar fi putut să intre în acea cameră în vreme ce ele se aflau acolo. Poate pare ciudat că îmi aduc aşa de bine aminte…

— Nu, nu pare deloc ciudat. Natura dumneavoastră ne pare încrezătoare, atenţia particulară pe care o acordaţi cheilor de la salonul unde se află lucrurile dumneavoastră

rare mă fac să am încredere în memoria dumneavoastră pe acest subiect şi în toate aceste mici detalii, deşi nu aş fi avut aceeaşi încredere în memoria altcuiva care s-ar fi exprimat pe un subiect asemănător, şi nici măcar în dumneavoastră dacă era vorba de alte subiecte, indiferent dacă mai importante, însă fără legătură cu grijile dumneavoastră obişnuite şi cu trăsăturile fundamentale ale caracterului dumneavoastră. Dar să luam în calcul o altă ipoteză, una în care presupune că ar fi putut să se întâmple ceva neobişnuit legat de locul unde vă ascundeţi cheile. Când vă aflaţi aici, pe timpul nopţii puneţi întotdeauna cheile în aceeaşi ascunzătoare? Dar ce faceţi cu ele când plecaţi în călătorie, de exemplu? Sau când mergeţi în vizită? Şi ce se întâmplă atunci când, cu totul ocazional, rămâneţi peste noapte la un prieten?

— Când călătoresc, ele rămân încuiate în casa de fier de sus. Iar eu nu iau cu mine decât cheia casei de fier şi pe cele ale valizelor… Cât despre mersul la prieteni, niciodată nu rămân noaptea altundeva, decât atunci când călătoresc… da: iar în acest caz ele rămân încuiate în casa de fier, cum am spus deja.

— Rămâne aşadar ipoteza că amprenta cheii a fost luată recurgându-se la un vicleşug. Chiar dacă, prin excluderea treptată a ipotezelor, raţionamentul meu nu mă îndemna spre această concluzie finală, ar exista totuşi o altă circumstanţă care, în urma întrebărilor pe care vi le-am pus, mi-ar impune această concluzie. Şi anume, întrucât este evident că uşa a fost deschisă cu o cheie falsă, şi că amprenta a fost luată de la cheia ce se află în permanenţă asupra dumneavoastră, ca să nu vă amintiţi câtuşi de puţin de circumstanţa în care i-ar fi fost uşor hoţului – sau oricui altcuiva – să pună mâna pe cheia dumneavoastră, în mod obligatoriu el a recurs la un vicleşug ca să vă facă să uitaţi cu desăvârşire că i-aţi dat cheia în mână sau că i-aţi permis să o ia, iar dacă aşa s-au petrecut lucrurile este evident că trebuie să vă aduceţi aminte de conversaţia în cursul căreia acest vicleşug a putut fi pus în aplicare, dar nu şi de faptul că dumneavoastră aţi pus această cheie în mâna vicleanului. Nu ştiu dacă m-am făcut înţeles: vicleşugul care v-a făcut să-i remiteţi individului la care mă gândesc cheia fără să vă daţi seama trebuie să fi fost foarte abil, ca să vă aducă la momentul când puneaţi astfel cheia în mâna celuilalt *fără să vă daţi măcar seama de ceea ce făceaţi*. Or, întrucât nu vă dădeaţi seama de ceea ce făceaţi – căci

altminteri nici nu aţi fi pus cheia în mâna acelei persoane –, e natural că aţi uitat cu totul şi momentul în care aţi pus cheia în mâna altcuiva, şi e normal să nu vă amintiţi de aşa ceva decât în momentul în care eu voi reuşi *să vă fac să vă amintiţi conversaţia vicleană care v-a determinat să vă daţi cheia*. Înţelegeţi?

— Da, înţeleg, răspunse colecţionarul, cu o anumită ezitare.

— Voi încerca aşadar, continuă Quaresma, să vă sugerez tipul de conversaţie care ar fi necesară pentru a vă pierde cu desăvârşire înnăscuta dumneavoastră lipsă de încredere, aşa încât acel moment de neatenţie în legătură cu cheia să fie cât se poate de *natural*. Nu e chiar greu să ne imaginăm cum a fost acea conversaţie. Sunteţi colecţionar, amator de lucruri vechi şi rare. Modalitatea cea mai uşoară de a vă atrage atenţia, deturnând-o în acelaşi timp de la orice bănuială sau neîncredere care iese din context, este aceea de a vi se vorbi despre antichităţi, obiecte rare. Iar acum vă rog să-mi spuneţi – fiindcă eu ştiu prea puţine lucruri în această privinţă – aveţi oare din întâmplare vreo colecţie de chei vechi, sau de încuietori vechi, sau ceva de genul ăsta?…

— Da, am… (Brusc, expresia de pe chipul lui Correia se schimbă, el scoase un ţipăt şi trânti cu pumnul în masă, continuând să-l privească pe Quaresma cu o ciudată stupefacţie în ochi…) Aţi găsit! Teribil, chiar că aţi găsit! Dar e de necrezut… Imediat ce mi-aţi vorbit de încuietori mi-am amintit de această afacere… Cu un an în urmă, poate chiar mai puţin, a venit aici, adus de unul dintre prietenii mei, Lopes Lima, un individ pe nume Vasques, cred eu, proprietarul unui mare atelier cu piese de lăcătuşerie aflat prin zonă, care voia să vadă colecţia mea de broaşte vechi… I-am arătat-o. Era un om simpatic, mi-a făcut multe complimente pe seama colecţiei, apoi a început să vorbească despre încuietori şi a ţinut o disertaţie cu adevărat impresionantă despre evoluţia lor, de la nu ştiu care începuturi până la yale. Ei bine… dacă avea ceva în palmă, ceară sau ceva de genul ăsta, de care se putea servi ca să ia amprenta cheii mele, ar fi avut timp suficient şi chiar mai mult de atât să o facă… E aşa cum spuneţi dumneavoastră: cum aş fi putut să-l bănuiesc de ceva pe omul ăla? Nici prin cap nu-mi trecea să fac asta. Fiindcă disertaţia lui a fost cu adevărat interesantă, se vedea bine că vorbea cineva competent şi erudit în materie… Dracul

să-l ia, ce are însă de-a face omul ăsta în cazul de faţă? Ce legătură? Aş zice, dacă mi-ar fi furat încuietori de colecţie… Dar un pergament! Şi cum va fi intrat aici… Oare e adevărat, adăugă el întorcându-se spre inspectori, că e un hoţ?

— Eu nu am auzit până acum aşa ceva despre el, răspunse cel mai tânăr, iar cel mai vârstnic confirmă cu un gest negativ din cap.

— Bine, bine, spuse Quaresma, să revenim la ceea ce ne interesează… Înainte de toate, un detaliu pentru confirmare. Vă amintiţi dacă acest om, la un moment dat, a şters cheia yale cum ai curăţa-o?

— Dacă a şters-o? Habar n-am… O clipă, e adevărat… La un moment dat el a vorbit despre cât de bine e fabricată o cheie yaleşi despre frumuseţea ei ca obiect modern, după care, într-adevăr, a şters-o, cu un fel de gest tandru, folosind o cârpă ce se afla pe masa din fund…

— Asta ca să şteargă de pe ea orice urmă de ceară, le explică celor doi inspectori Quaresma, iar ei înclinară din cap în semn că au înţeles. Ei bine, continuă descifratorul, depunându-şi capătul stins al trabucului într-o scrumieră şi scoţând din buzunar un altul. Ei bine… să vedem acum cine este…

Dar exact în acea clipă Correia îl întrerupse:

— Vă rog să mă scuzaţi, trebuie să vă întrerup… Cred că mi-am adus aminte de ceva ce schimbă toate datele problemei, fiindcă asta face dificilă existenţa vreunei legături între furt şi acel Vasques…

— Ce este?

— Atunci când Vasques a venit aici, pergamentul încă nu se afla în cufărul de fier. Era sus în marea casă de fier. Abia la cincisprezece zile după aceea mi s-a părut interesant să plasez pergamentul în cufărul ce data din aceeaşi epocă. La data când a venit Vasques aici eu cumpărasem cufărul abia cu vreo lună mai devreme, şi încă nu aveam intenţia să pun în el pergamentul…

— Numai complicaţia asta ne mai lipsea, exclamă cu un aer disperat inspectorul cel mai bătrân. Aveam impresia că urma să descoperim totul şi iată că totul se prăbuşeşte…

Quaresma îl întrerupse rapid.

— Poate vă amintiţi şi de un alt lucru… A venit Vasques aici, în muzeu, să se intereseze numai de încuietori?

— Numai de ele.

— Dar a mai văzut şi altceva. A văzut restul muzeului?

— Nu. S-a uitat doar în treacăt. Iar eu nici nu m-am gândit să-i vorbesc şi despre alte obiecte. Am văzut că-l interesau numai încuietorile, iar el ne-a captivat atât de tare cu disertaţia lui în legătură cu…

— Cum adică? N-a examinat nici cufărul de fier?

— Nu, după câte îmi aduc aminte… Chiar pot să vă garantez că nu. Probabil că l-a văzut, fiindcă nu poţi să nu-l observi, dar aş fi gata să jur că nici nu l-a luat în seamă – sau ceea ce se numeşte cu adevărat a lua în seamă.

*

Comandantul Sampaio izbi cu pumnul în masă.

— Iată că toată această construcţie raţională pică, se duce naibii! exclamă el uşor disperat şi uşor maliţios.

Cu excepţia lui Quaresma, care continua să-şi mângâie barba, noi toţi ceilalţi am schimbat priviri stinghere.

Capitolul IV

După plecarea inspectorilor, Quaresma declară că a rezolvat în întregime problema, întrucât tocmai fraza ce părea să încurce complet lucrurile i-a oferit soluţia. Dar i-a lăsat pe inspectori să plece fiindcă, atunci când domnul Correia va afla adevărul, poate că el nu va dori să intenteze un proces criminalului sau criminalilor, posibilitate pe care Quaresma o deduce din faptul că domnul Correia e colecţionar. Dar, înainte să-şi continue raţionamentul, consideră că le datorează celor care l-au ascultat şi un mic divertisment. (Iar înainte de orice întreabă dacă Vasques, atunci când vorbea despre chei şi broaşte vechi, a spus dacă şi el colecţiona sau nu obiecte vechi; Jacinto Correia îi răspunde că nu, întrucât el, firește, îi pusese întrebarea, ca să meargă să le vadă, dar Vasques a zis că nu, că-i plăcea să se uite la ele, dar nu colecţiona obiecte vechi: „Sunt un om modern, chiar dacă-mi place să privesc şi lucruri vechi“.) – Iar restul capitolului, consacrat în întregime acţiunii, conţine scena sosirii lui Paulo Vasques şi restul celor ce se petrec cu el, şi se încheie cu fraza, care îl face să leşine, legată de cufăr.

— Să continuăm, spuse doctorul Quaresma, ca şi cum observaţia neaşteptată a colecţionarului nu alterase câtuşi de puţin linia dreaptă a raţionamentului său. Iată-ne aşadar cu un element suplimentar. Dar acumulăm încetul cu încetul diferite fapte pentru a hrăni raţionamentul nostru. Acum ştim că a fost luată amprenta cheii înainte ca pergamentul să fi fost depus în cufăr. Să vedem ce posibile

ipoteze găsim în legătură cu acest procedeu care, referitor la cazul de care ne ocupăm, pare a fi cu totul misterios.

Omul care a luat amprenta cheii de la muzeu evident că nu a făcut acest lucru decât cu intenţia de a intra fraudulos chiar în acest muzeu. Iar de intrat nu intra în alt scop decât să fure ceva din el. Câte ipoteze putem avansa în legătură cu acest furt? Putea să fie vorba despre un furt în general. Adică intenţia acelui om era să ia amprenta cheii fără să se gândească la un furt precis, ci doar cu intenţia de a fura indiferent ce obiect, dacă i se va prezenta o ocazie favorabilă. Sau putea fi vorba de un furt anume, adică omul ar fi fost luat amprenta cheii gândindu-se că va fura un obiect precis pe care intenţiona să-l fure. Să dirijăm restul raţionamentului punând toate aspectele în relaţie cu evenimentul ce s-a produs: ori obiectul de furat era pergamentul, ori indiferent care alt obiect.

— Asta-i bună!… exclamă inspectorul cel mai vârstnic. De ce să discutăm de-asta când toată lumea ştie că de furat a fost furat pergamentul…

— Deocamdată, tot ce ştim este că raţionamentul e ceva ce nu are nimic de-a face cu ceea ce ştim. Să ne continuăm raţionamentul fără să mai introducem elemente exterioare. Să vedem ce rezultă din analiza prezentată de mine ca fiind cea pe care trebuie să o întreprindem acum.

Să examinăm mai întâi ipoteza în care amprenta cheii a fost luată pentru ca, la un moment dat, şi într-un mod pe care urmează să-l definim, să fie comis furtul unui obiect oarecare, despre care vom vedea ulterior care a fost. Evident că acest plan se putea face numai cu gândul de a fi furat cel mai preţios, din punct de vedere financiar, obiect aflat acolo, sau cel mai preţios după criteriul vechimii. Trebuie să eliminăm prima ipoteză, fiindcă obiectul furat nu e cel mai preţios din punct de vedere financiar dintre cele aflate în muzeu, nici cel mai uşor de transportat, nici cel mai uşor de vândut, nici cel a cărui dispariţie ar fi putut să treacă mai uşor neobservată, căci există în sertarele muzeului numeroase alte obiecte, la fel de uşor de luat şi de dimensiuni la fel de reduse ca ale pergamentului, pe care domnul Correia le vede mai rar, iar prin toate caracteristicile lor ele sunt mult mai convenabil de furat decât pergamentul. Ajungem şi la cealaltă parte a ipotezei: oare nu exista ideea de a se face rost de cheie pentru ca la un moment dat să poată fi furat un obiect anume (de

determinat) care ar avea o mare valoare prin raritatea lui – adică nu spre a fi vândut, ci pentru a fi păstrat?

*

Intermediu senzaţional

Indiferent la stupoarea ce ne cuprinsese pe noi, doctorul Quaresma continua să-şi mângâie barba. După care, surâzând, se îndreptă spre noi.

— Până la apariţia acestui fapt vedeam cât se poate de rezonabil şi de limpede întregul caz. Dar de când am aflat acest lucru…

— Aţi pierdut cu totul pista?… îl întrerupse comandorul.

— Nu, am rezolvat cu totul problema.

După care, în timp ce noi îl priveam, uluiţi, el adăugă, ridicând uşor din umeri:

— Până la urmă, e un caz cât se poate de simplu. Ca de obicei, raţionamentul meu se afla pe drumul cel bun, asta e clar. Dar înainta cam încet. Dar acum, când a ieşit la iveală acest nou fapt, el a mers drept la ţintă… Ne vom încheia aşadar argumentarea… Dar nu, aşteptaţi puţin…

M-aţi ascultat cu atâta atenţie, încât meritaţi să întrerup monotonia raţionamentului meu şi să vă propun ceva niţeluş mai senzaţional. Să telefonăm la atelierul de lăcătuşerie cutare… al cărui patron e Vasques şi să-i cerem, în numele domnului Jacinto Correia, să vină aici să examineze o încuietoare veche, una dintre cele mai interesante, pe care domnul Correia tocmai a cumpărat-o… Trebuie că există în cartea de telefoane numele atelierului şi numărul de telefon…

Eu am luat de pe etajeră cartea de telefoane şi am căutat.

— Iată-l… Omul se numeşte Paulo Vasques şi e vorba de atelierul cu obiecte de lăcătuşerie Minerva. Iar telefonul…

— Foarte bine: cu îngăduinţa dumneavoastră, domnule Correia, aş dori să se telefoneze în numele dumneavoastră conform ideii indicate de mine. Vă pot asigura (adăugă Quaresma răspunzând astfel unui gest al colecţionarului) nu doar că nu există nici urmă de pericol în asta, dar, pe deasupra, nu doar că scena ce urmează să se petreacă va fi interesantă, dar şi că prezenţa domnului Paulo Vasques e absolut necesară pentru ceea ce urmează să vedeţi în curând.

Atunci eu am telefonat, iar la telefon răspunse chiar individul pe care îl căutam. În numele domnului Correia, am formulat cererea ce îmi fusese indicată. Lăcătuşul a promis că va veni imediat. Am mulţumit, am închis telefonul, cu toţii am aşteptat; în ce mă priveşte, trebuie să spun că nu mă aşteptam la cine ştie ce de la o asemenea iniţiativă ce mi se părea pe cât de vagă, pe atât de indescifrabilă.

Mutându-şi o clipă atenţia de la trabucul pe care-l fuma, Quaresma indică:

— O să-l aşteptăm aici, în muzeu. Iar după ce o să vorbiţi cu el ca să mă prezentaţi, domnule Correia, vă rog să-i spuneţi că, până la urmă, nu în legătură cu cine ştie ce încuietoare l-aţi chemat, ci că vreţi să-l consulţi legat de o afacere asupra căreia urmează să-i vorbesc eu. Apoi nu mai spuneţi nimic: lăsaţi-mă să vorbesc eu şi vă cer tuturor, domnilor, să nu vă arătaţi miraţi de ceea ce voi zice, chiar dacă cele spuse de mine vor fi pentru voi ceva neaşteptat şi poate inexplicabil. Restul ţine de continuarea raţionamentului meu, pe care l-am întrerupt numai ca să vă ofer această distracţie.

Ne-am ridicat cu toţii şi ne-am dus în muzeu. În mijlocul acestui salon plin cu obiecte rare, Quaresma se oprise indiferent, mulţumindu-se să contemple vag printr-una dintre ferestre ceva inexistent care se afla în patio. Noi, cu toţii – simţeam eu –, muream de nerăbdare să-l întrebăm diverse lucruri, dar la fiecare în parte acest elan era însoţit de aceeaşi reticenţă inexplicabilă ce ne inhiba.

În sfârşit, valetul îl anunţă pe lăcătuş. La câteva secunde după aceea el îşi făcu intrarea. Era un om înalt, bine clădit, cu un aer inteligent şi afabil. Se prea poate să fi fost ca urmare a sugestiei la care fusesem supus, dar mie mi se părea că pe chipul lui se citea şi o vagă neliniște.

Vorbi cu stăpânul casei, iar domnul Perreia îl prezentă imediat doctorului Quaresma, împreună cu explicaţia ce i se indicase să o dea.

Domnul Quaresma strânse cu un gest călduros mâna lăcătuşului, pe chipul căruia acum neliniştea era vizibilă, din pricina explicaţiei stranii pe care tocmai o primise.

— Mă bucur să vă întâlnesc, domnule Vasques, fiindcă dumneavoastră sunteţi singura persoană, absolut singura capabilă să ne dea un răspuns în această problemă. Dar mai întâi spuneţi-mi ceva, ca între prieteni: nu-i aşa că pergamentul acela v-a stricat toate planurile?

Lăcătuşul deveni livid, încercă să vorbească, dar surâsul amabil al lui Quaresma era cât se poate de diabolic pentru cineva atât de copleşit de o întrebare care, indiferent de natura ei (căci deocamdată eu tot nu înţelegeam nimic), părea cât se poate de teribilă pentru cel căruia i se adresase.

— Ce pergament? bâlbâi până la urmă Vasques.

— Haideţi, haideţi, nu e vreme de glume. Nu vă daţi seama că totul a fost descoperit?

Lăcătuşul făcu un pas înainte, livid, iar apoi alb de tot, iar dacă nu l-aş fi sprijinit imediat, s-ar fi prăbuşit pur şi simplu pe podea.

Capitolul V

Raţionamentele în chip de concluzie ale domnului Abílio Quaresma.

Când ne-am aşezat cu toţii în biroul domnului Correia, doctorul Quaresma şi-a reluat argumentarea, după ce îi rezumase pe scurt domnului Vasques argumentele sale anterioare, cele care îl făcuseră pe Vasques să se deplaseze aici şi îl ajutaseră pe el să rezolve prima parte a problemei. În tot acest timp nerăbdarea mea, şi în mod cât se poate de sigur şi nerăbdarea domnului Correia erau uriaşe, întrucât, de fapt, chiar dacă aşa ceva ar părea stupid, eu tot nu pricepeam care putea fi soluţia problemei.

Iar după ce şi-a încheiat recapitularea sumară, doctorul Quaresma a continuat:

— Ca să putem raţiona corect, trebuie să plecăm de la un fapt dovedit de analiza noastră ca fiind absolut incontestabil, iar din el vom trage toate concluziile ce pot fi trase. Pe măsură ce vom reuşi să tragem aceste concluzii, ele vor începe încetul cu încetul să aducă la lumina zilei alte fapte, sau să lumineze anumite puncte încă obscure; iar în acest fel, odată ce va putea să dispună de aceste noi fapte, cel aflat în exerciţiul de a raţiona îşi lărgeşte progresiv baza de operaţii şi se apropie treptat de soluţionarea problemei.

Aţi văzut, de exemplu, că atunci când ajunsesem la constatarea că uşa muzeului fusese deschisă cu o cheie falsă, copiată după cheia ce se află totdeauna în posesia domnului Correia, iar această cheie îi ajunsese pe cale diplomatică, eu reuşisem să stabilesc fără urmă de dubiu că cel care luase amprenta acelei chei fusese domnul Paulo

Vasques, într-un anumit context de care domnul Correia, a cărui memorie fusese împrospătată de raţionamentul meu, şi-a reamintit imediat.

Iar atunci când şi-a reamintit, au ieşit la lumină alţi doi factori care, aşa cum vedeţi acum, vor călăuzi mai departe drumul raţionamentului meu. Spuneam că sunt doi factori: întâi că, în timpul şederii sale în muzeu, domnul Vasques nu s-a apropiat de cufăr, nici măcar nu s-a uitat la el; iar cel de-al doilea, faptul că domnul Vasques nu e colecţionar de vechi încuietori, şi probabil nu e colecţionar de nimic.

Poate vi se pare ciudat că mă raportez la această ultimă precizare ca la un fapt, când la baza ei nu se află decât răspunsul dat în acest sens de domnul Vasques domnului Correia, răspuns ce putea fi mincinos. Dar am motivele mele să admit acest fapt. Cel dintâi vine din constatarea că, dacă domnul Vasques ar fi colecţionat ceva ar fi fost vorba de ceva aflat în legătură cu specificul artei sale, iar dacă era cazul, ar fi trebuit să fie vorba despre un anumit talent şi de o anumită competenţă; iar în acel caz, un vechi şi inteligent colecţionar ca domnul Correia l-ar fi cunoscut în mod obligatoriu în calitate de colecţionar, fie şi numai după nume. După care, dacă domnul Vasques ar fi fost colecţionar de încuietori, de exemplu, era evident că el ar fi spus acest lucru ca să poată intra în camera-muzeu, căci aşa ceva nu ar fi reprezentat nici o primejdie, nici pentru el, nici pentru intenţiile sale, dacă ar fi spus, iar accesul la muzeu i-ar fi fost cu atât mai uşor decât în cazul simplului interes tehnic pe care îl arăta, care de altfel i-a permis, totuşi, să intre aici. Să adăugăm la toate acestea şi reputaţia, despre care eu cred că e justă, de artist meşteşugar în meseria lui, de care se bucură domnul Vasques, şi care face parte dintr-o categorie mentală opusă unei mentalităţi de colecţionar, care e ceva cu totul special, iar în acest fel avem chiar mai multe argumente decât ne-am dori pentru a accepta faptul că domnul Vasques nu e colecţionar de încuietori, sau de alte lucruri, indiferent care.

Dacă mi-a luat atât de mult timp până să elucidez un aspect infim din argumentaţia mea a fost întrucât nu doresc să credeţi că eu îmi fac o idee despre un lucru, cât ar fi el de mic, fără să-l fi supus unei analize minuţioase şi atente, recurgând eventual la vreo examinare rapidă sau la ceea ce oamenii incapabili să gândească numesc intuiţie.

Iar apoi mai este şi aspectul că aceşti doi factori au venit să se adauge celor pe care îi stabilise deja raţionamentul meu. Iar odată strânse în mâna noastră toate aceste date, să vedem la ce concluzii se poate ajunge cu ele. Să lăsăm la o parte cele două fapte recent achiziţionate, până când ele se vor mai limpezi, şi să continuăm pe linia directă a raţionamentului nostru.

Amprenta cheii a fost luată de domnul Paulo Vasques, patron al lăcătuşeriei Minerva. Foarte bine. Cu ce scop a fost luată această amprentă? Posibilităţile sunt în număr de trei: pentru a putea sustrage (el sau altul) din muzeu un obiect într-o anumită ocazie, când acest lucru devenea posibil; sau pentru a lua nu un obiect oarecare, ci un obiect anume; sau într-un scop ce există ca sinteză a ambelor variante – de exemplu, amprenta cheii să fie luată numai cu scopul de a putea fura indiferent ce obiect din muzeu, ea putând să servească după aceea şi ca mijloc suplimentar de a extrage un anumit obiect.

Examinăm cele trei ipoteze, pe rând. Să vedem mai întâi dacă amprenta a putut fi luată cu simplul scop de a fabrica după ea o cheie a muzeului, urmând ca apoi să fie extras de aici un obiect încă neprecizat. Furtul fiind fatalmente scopul în care a fost luată amprenta, el urma ori să fie un simplu furt, realizat de cel care luase amprenta, sau de o bandă căreia îi aparţinea dublura cheii, ori să fie furtul unui obiect destinat unei colecţii, şi nu unul cu scop financiar – iar, în acest caz, ori colecţionarul luase el însuşi amprenta, ori comisionase pe altcineva pentru a lua amprenta cheii. Or, cum ocaziile de a comite un furt în acest muzeu nu sunt prea dese –, fiindcă cel ce ar vrea să fure ar trebui să ajungă mai întâi la muzeu, ceea ce nu este uşor, în ciuda faptului că luarea amprentei a constituit, totuşi, un pas important –, cel mai probabil este că, atunci când s-a intrat pentru prima dată în muzeu, va fi fost luat de acolo un alt obiect – cel puţin dintre obiectele mai mici şi de valoare ce se află în sertare – decât pergamentul aflat în cufăr. Altfel e de neconceput, în cazul în care aceasta era doar o primă incursiune, că se va fi început cu furtul pergamentului, numai al pergamentului, când era aşa de uşor să iei, cu acelaşi risc, atâtea alte lucruri mai mici. Deci amprenta cheii nu a fost luată cu scopul de a fi furat indiferent ce obiect în intenţia de a comite un furt pur şi simplu. Dar să fi fost oare comis furtul pentru completarea unei colecţii? În acest caz, sau acel colecţionar a luat el

singur amprenta, sau altcineva a făcut-o pentru el. Despre cel care a luat modelul cheii ştim deja că nu este şi colecţionar; dar să admitem că el şi-a plănuit furtul cu acest scop. În acest caz ar fi fost furtul unui obiect determinat, ceea ce deja iese din prezenta ipoteză. Oare să fie atunci vorba despre furtul planificat al unui obiect nedeterminat spre folosul altcuiva, al unui colecţionar? Pentru ca obiectul să fie nedeterminat ar fi trebuit ca acel colecţionar care ar fi comisionat furtul să colecţioneze tot felul de lucruri, iar în acest caz, greu de înţeles în legătură cu afacerea noastră, intenţia lui nu ar fi fost de a transfera treptat acest muzeu la el. Cea de-a treia ipoteză cade aşadar chiar de la bază, iar odată cu ea orice ipoteză potrivit căreia cel care a luat amprenta nu ar fi avut în vedere furtul unuia sau a mai multe obiecte determinate şi explicite, atunci când a luat modelul cheii.

Să revenim la cea de-a treia ipoteză. Amprenta cheii va fi fost luată, într-adevăr, cu acest scop, sau numai cu vaga intenţie de a putea planifica un furt oarecare în deplină siguranţă, după care apare cineva care vrea să fie furat de acolo un obiect anume? Cum ar fi putut acea persoană să ştie că fusese luată amprenta, şi de către cine? Dacă acea persoană însărcinase pe cineva să ia respectiva amprentă, iată-ne căzând în cea de a treia sub-ipoteză a ipotezei anterioare pe care deja am respins-o. Iar dacă ea nu l-ar fi însărcinat să ia amprenta, atunci cădem în ipoteza potrivit căreia i se va fi propus să comită furtul în cauză, iar în acest caz regăsim o altă subdiviziune a ipotezei anterioare, de asemenea şi ea respinsă. Dacă nevoia de a extrage obiectul în cauză din muzeu îi va fi apărut celui care a luat amprenta fără să i se fi cerut aşa ceva şi fără să aibă posibilitatea să îl vândă, atunci vom avea ipoteza potrivit căreia amprenta a fost luată fără un scop precis, şi ne reîntâlnim cu ipoteza de dinainte, pe care deja o îndepărtaserăm.

Ne rămâne aşadar, ca singură ipoteză ce stă în picioare, cea potrivit căreia amprenta cheii a fost luată cu scopul premeditat de a fi scos din muzeu la un moment dat un anumit obiect bine determinat. Chiar dacă această concluzie este cea la care am ajuns procedând deja la excluderea altora, există şi fapte care conduc separat spre această ipoteză. De exemplu: procedeul sofisticat pus în aplicare pentru luarea amprentei.

Iar acum trebuie să ştim care era obiectul vizat să fie scos din muzeu. Trei circumstanţe ne pot apropia de identificarea lui. Prima este chiar împrejurarea în care a fost luată amprenta cheii: dacă există un obiect ce şi-a făcut intrarea de mai puţină vreme decât un altul în muzeu înainte de pătrunderea domnului Vasques acolo, e mai probabil că acesta, şi nu altul, era vizat să fie furat. Cea de-a doua situaţie posibilă ţine de personalitatea celui care a luat amprenta: printre obiectele existente în muzeu e destul de probabil că obiectul care se leagă cel mai tare de persoana domnului Vasques va fi şi cel desemnat pentru a fi furat. În al treilea rând, trebuie să luăm în considerare şi atitudinea domnului Vasques în interiorul muzeului: sigur este că el trebuia să fie cât mai precaut posibil, ca să evite eventuale suspiciuni viitoare la adresa lui, odată ce furtul ar fi fost comis, şi, în aceste condiţii, el trebuia să se uite cât mai puţin posibil în jur şi să dea cât mai puţin posibil atenţie obiectului avut în vedere, iată de ce probabilitatea ar trebui să ne conducă în întregime spre un obiect pe care el nu-l va fi privit. Iar dacă ar fi privit spre acel obiect numai din întâmplare, probabilitatea respectivă ar fi şi mai mare.

Le spun acestor ipoteze, ipoteze de tentativă, întrucât avansându-le, noi facem o tentativă de apropiere. Iar eu nu recurg la asemenea tentative deşi, la drept vorbind, ele nu constituie o indisciplină a raţionamentului, decât din momentul în care sunt suficient de avansat în înţelegerea faptelor esenţiale ale unei probleme. Buuun: mergem mai departe…

Iată ce avem până acum. Cu privire la ocaziile ce se prezentau: un anumit obiect, cufărul de fier, intrase ceva mai recent, cu o lună mai devreme, în muzeu. Dacă e să considerăm raportul acestui obiect cu personalitatea domnului Vasques: chiar dacă nu vorbim despre încuietori, un cufăr de fier, obiect care poate stârni admiraţia unui lăcătuş, e mult mai apropiat de personalitatea lui profesională decât indiferent care alt obiect. În privinţa atitudinii pe care a arătat-o în interiorul muzeului: ar fi fost firesc să se uite la această operă de orfevrărie, care se încadrează în sfera lui profesională, şi pe care era absolut imposibil să nu o vadă, întrucât cufărul era foarte vizibil, dar fapt este că el nu s-a apropiat niciodată de acest cufăr, şi nu a dat semne că l-ar fi văzut. Putem aşadar trage fără nici o grijă concluzia că tocmai cufărul de fier era obiectul

pe care intenţiona să-l fure, întrucât, dacă ipotezele tentativei, fiecare în parte, nu au prea multă greutate, lucrurile se schimbă atunci când efectul lor este cumulativ, atunci când toate se orientează, iar unele în mod cât se poate de flagrant (precum prima şi cea de-a treia ipoteză, fiindcă cea de-a doua rămâne în continuare incertă), spre aceeaşi direcţie.

Doctorul Quaresma aruncă restul de trabuc, extrase apoi altul întreg din buzunar şi îl aprinse. Domnul Correia şi cu mine asistam uluiţi la această demonstraţie neaşteptată, care, în orice caz, începea să devină mai inteligibilă datorită faptelor ce tocmai se petrecuseră, şi dată fiind observaţia surâzătoare care îl făcuse pe Vasques să leşine.

Doctorul Quaresma se asigură că trabucul lui trăgea bine, apoi continuă:

— În ce scop urma să fie furat cufărul de fier? Sunt două posibilităţi: ori pentru a fi vândut, ori pentru a fi păstrat, iar dacă era pentru a fi păstrat, avea să rămână fie în posesia domnului Vasques, fie în posesia celui care îi ceruse să ia dublura cheii.

Ca să fie vândut? Era cât se poate de riscantă o vânzare a lui, doar dacă nu exista un cumpărător sigur şi, în cazul de faţă, acest lucru trebuia deja să presupună o răsplată. Pentru a fi păstrat, aşadar. Oare păstrat de cel care luase amprenta cheii? El nu e colecţionar, şi nici nu este probabil că îşi va fi propus să devină unul prin această metodă. Aşadar, cufărul trebuia să fie furat pentru o altă persoană. Iar în acest caz fie exista certitudinea că acea persoană îl va cumpăra în aceste condiţii, fie planul însuşi fusese elaborat de acea persoană, iar luarea amprentei devenea o misiune ce se cerea dusă la capăt.

Ce fel de persoană putea fi aceea, despre cine putea fi vorba? Cineva care şi-ar fi dorit cufărul ca să-l revândă – având posibilitatea să-l vândă într-o altă ţară, sau să-l vândă cu o anumită uşurinţă particulară –, sau cineva care voia cufărul ca să-l păstreze pentru el însuşi? În imposibilitatea de a elimina imediat una sau alta din cele două ipoteze (fiindcă prima devine acum mai puţin uşor de eliminat, dat fiind faptul că îi atribuim necunoscutului o ipotetică uşurinţă de a vinde acest cufăr), să o alegem, dintre cele două, pe cea mai probabilă. Fără îndoială că este cea de-a doua ipoteză, fiindcă prima, nefiind acum imposibilă, continuă totuşi să fie ceva mai improbabilă. Ce fel de persoană ar fi dorit să păstreze acest cufăr? Una din

două: sau un colecţionar, sau altcineva, colecţionar sau nu – căci deocamdată nu are importanţă – căruia acest cufăr îi va fi aparţinut. Există oare vreun factor pozitiv care să ne facă să înclinăm pentru una sau alta din ipoteze? Da, există unul: extrema dificultate cu care domnul Correia a reuşit să cumpere acest cufăr de la domnul Carlos Alvalade, suma importantă pe care a trebuit să o plătească pentru a-l avea, şi faptul că, în ciuda situaţiei dificile în care se afla, vânzătorului îi repugna să se separe de un cufăr antic ce se afla de multă vreme în familia lui, şi care, pe deasupra, mai avea pentru el şi o mare valoare sentimentală.

Totul ne îndreptăţeşte, aşadar, să credem că un furt a putut fi comisionat de domnul Alvalade. Iar dacă mai există şi o altă circumstanţă care îl apropie de acest furt, putem considera că faptul e stabilit, întrucât raţionamentul ne conduce până la el. Or, există un fapt care stabileşte o posibilă relaţie între furt şi domnul Alvalade – fapt care, în sine, probabil nu ar avea importanţă, dacă nu ar exista mai întâi acest raport *stabilit* între furt şi domnul Alvalade.

Tânărul, iubitul servitoarei, cel care a fost arestat din cauza furtului iar apoi eliberat, oferă cu adevărat toate indiciile necesare că el e cel care l-a comis: aşa se şi explică faptul că poliţia l-a arestat imediat. Povestioara de amor petrecută în zilele care delimitau perioada furtului; faptul că el avusese în ultima vreme o anumită sumă de bani; faptul că a plecat imediat după aceea în provincie îl desemnează cel puţin ca suspect. Absenţa unui cazier judiciar[26], în parte, atitudinea foarte jenată pe care a afişat-o la prefectură, temperamentul său, toate acestea nu-l desemnează în mod necesar ca fiind un hoţ, cel puţin nu unul profesionist, chiar dacă nu pare să fie o fiinţă cu o moralitate ireproşabilă. Dacă a furat, nefiind împins să facă aşa ceva din necesitate, atunci a fost presat să o facă, i-a impus-o altcineva care s-a servit de el în acest scop.

Totul ne îndeamnă să credem că furtul a fost comandat de domnul Carlos Alvalade. Cea mai mică apropiere pe care am putea-o stabili – cât ar fi ea de mică – între el şi acest tânăr capătă imediat o importanţă aparte. Şi există una, pentru care solicit atenţia dumneavoastră. Amândoi sunt originari din Vila do Conde (cum se ştie deja din ancheta poliţiei). E o coincidenţă extrem de suspectă. În circumstanţele de faţă, dacă urmăm acest raţionament, nici nu mai e o coincidenţă: e o probă formală.

— Dar încă nu înţeleg nimic! exclamă domnul Correia.

— Aşteptaţi, veţi înţelege. Mai e puţin… Ştim că acest Carlos Alvalade vrea să recupereze cufărul pe care vi l-a vândut. Prin intermediul unor amici sau cunoştinţe, el are posibilitatea să obţină o dublură a cheii de la muzeu, şi mai are şi mijloacele de a convinge apoi pe cineva să fure cufărul. Iar ceea ce dovedeşte că le are e faptul că i-au aparţinut.

Foarte bine. Dar furtul cufărului ar deveni imediat ceva suspect. Furtul cufărului, fără să mai fi fost furat nimic altceva, ar sugera imediat că e vorba despre un individ care voia cufărul şi nimic altceva; aşadar nu un hoţ obişnuit, ci un individ care viza numai cufărul. Or, cunoscut fiind ataşamentul domnului Alvalade pentru acest cufăr, chiar şi cel mai prost poliţist ar fi stabilit un raport între unul şi altul. Evident că, în aceste condiţii, singurul mod de a înfăptui un furt ca acela, fără să trezeşti bănuieli, era să comanzi confecţionarea, într-un atelier competent, a unui cufăr de fier care să îl imite pe primul cât mai bine posibil, dar imitaţia să fie atât de bună încât, chiar dacă la o examinare atentă a experţilor s-ar fi văzut că e vorba de o imitaţie, la o privire mai puţin atentă nimeni să nu poată să-şi dea seama. E clar că dumneavoastră nu aţi fi putut să vă daţi seama, sigur cum eraţi deja de autenticitatea acelui cufăr, fiindcă în mod evident v-aţi asigurat de acest lucru, în momentul în care l-aţi cumpărat.

Iar odată ajunşi la acest punct, putem imediat să stabilim o apropiere între două fapte: anume că omul care a luat amprenta cheii e şi patronul unuia dintre cele mai importante ateliere de lăcătuşerie din ţară.

Şi când a fost făcută imitaţia după acest cufăr? Cum imitatorul avea nevoie mai mult timp de prezenţa cufărului, fiindcă trebuia să reproducă toate detaliile, e clar că această copie a fost făcută nu după ce a intrat cufărul aici, în muzeu – întrucât ea ar fi fost imposibilă chiar şi în condiţiile în care s-ar fi repetat aici vizitele în acest scop, ci înainte ca acest cufăr să ajungă aici, deci înainte să fi fost vândut; asta înseamnă că a fost vândut deja cu intenţia de a se opera o substituire după aceea. La acest punct am obţinut confirmarea supoziţiei mai mult decât probabile din faptul că, între momentul în care v-aţi manifestat intenţia de a cumpăra cufărul şi momentul în care Alvalade a consimţit să vi-l vândă, s-au scurs mai multe luni, cum am aflat eu consultând notele aflate în ancheta poliţiei –

adică timpul necesar cât să se realizeze o imitaţie, cu adevărat foarte îngrijită, întrucât se găsise un artist competent să o realizeze.

Oare această substituire a avut loc? În acest moment aş putea să-i cer cuiva să verifice autenticitatea cufărului – şi totul s-ar lămuri. Dar eu prefer mai degrabă să îmi continui raţionamentul decât să acţionez, şi, de fapt, cu ajutorul raţionamentului, mai devreme sau mai târziu, eu ajung întotdeauna să descopăr ceea ce doresc.

Există un fapt ce demonstrează că substituirea a avut loc: vă aduceţi aminte că unul dintre lucrurile care s-au aflat despre acel tânăr care a furat (iar acum ştim că el a fost) era că, în noaptea în care a venit aici, a intrat purtând sub braţ un pachet destul de mare, iar apoi a ieşit cu acelaşi pachet. Nimic nu e mai puţin suspect – îndeosebi atunci când e vorba de furtul unui pergament –, dar nimic nu este mai suspect, sau mai concludent, la punctul la care am ajuns noi. Devine imediat evident că în primul pachet se afla imitaţia, iar în cel de-al doilea pachet era adevăratul cufăr, deja furat.

Iată soluţia problemei, care nu ar fi apărut, iar domnul Correia nu ar fi putut păstra adevăratul cufăr dacă nu intervenea faptul – pe care evident că nici Alvalade, nici altcineva străin de casă nu putea să o prevadă – că domnul Correia avea să ia hotărârea de a păstra în cufărul de fier un pergament pe care domnia sa îl consulta deseori. Pergamentul nu a fost furat decât pentru că se afla în cufărul ce fusese furat. Aveţi noroc, domnule Correia, că a survenit acest mic detaliu care a făcut să eşueze una dintre cele mai frumoase tentative de furt care mi-au ajuns la cunoştinţă… Vorbit-am bine, domnule Paulo Vasques?

— Totul este adevărat, spuse lăcătuşul.

— *Quod erat demonstratum* – termină Quaresma, lăsând să-i cadă scrumul trabucului pe plastronul cămăşii.

Note

18. Rit catolic tradiţionalist, ce se păstrase în oraşul Braga.

19. Instituţie care în Portugalia continuă şi azi să fie oficiu de bancă.

20. Aici Pessoa încurcă perioadele: în text se indică data furtului în 1908, dar Republica nu a fost proclamată decât în 1910, la doi ani după abdicarea lui Manuel II, şi după asasinatul tatălui său, regele Carol I, împreună cu prinţul moştenitor.

21. Pessoa reia parţial, dar şi amplifică, portretul lui Quaresma din pasajul anterior, de multe ori îngroşând sau chiar dând o altă orientare psiho-

fizionomică personajului. Ni s-a părut util să le păstrăm pe amândouă (spre deosebire de ediţiile franceze, care elimină primul portret). S-ar părea că prima descriere e un portret în oglindă (minus barba) al autorului.

22. „Stângace“, în franceză în text. Tot în franceză sunt folosite şi celelalte două expresii care urmează, culese în caractere italice.

23. Pessoa pare să fi uitat numele secretarului Carlos Domiciano Santos, sau încă mai ezita asupra lui, căci după ce îl numeşte aici Carlos Cerqueira, mai încolo îl botează Pereira.

24. În vremea lui Pessoa aceste cartiere populare lisboete erau şi rău famate.

25. „În mod excesiv“, „radical“, în franceză în text.

26. Pessoa relativizează aici faptul că iniţial îi atribuise personajului un cazier judiciar cu două furturi minore.

MOARTEA LUI DON JUAN[27]

[I – Început]

în liniştea nopţii se auzi brusc un zgomot de sticlă spartă. Grupul – doi băieţi şi trei fete – ce dădea colţul străzii îl zări pe poliţistul care îşi făcea rondul uitându-se cu atenţie la o fereastră de la primul etaj al unei case izolate, cu două niveluri, cel de-al doilea fiind uşor retras. Era luminată una din cele două ferestre aflate pe acelaşi nivel. Se zărea clar un geam spart la fereastra de la care fusese ridicată perdeaua. Poliţistul înainta încet spre casa respectivă, cea de-a doua, dacă numărai de la colţul străzii.

— Hei, şefu', ce s-a întâmplat? întrebă cu familiaritate unul dintre tineri.

— Nu ştiu, răspunse poliţistul. Cineva a spart un geam, dar din interior: şi a fost aruncat ceva afară. A fost un zgomot de geam spart, dar mi se pare că am auzit şi ceva căzând pe jos, iar după zgomot cred că era ceva greu. Asta e… Dar nu a apărut nimeni la fereastră să se uite.

Cei cinci trecători se opriră în loc, neliniştiţi. Poliţistul, reluându-şi drumul, înaintă spre casă. Grupul, foarte atent, îl urmă şi el.

Poliţistul ajunse la portiţa de fier, o deschise şi înaintă spre uşa casei, la câţiva paşi mai încolo. Căută soneria, apăsă pe ea şi aşteptă. Nu răspunse nimeni. După care agentul bătu cu pumnul în uşă. Apoi bătu din nou. Şi încă o dată. Apoi apăsă şi mai tare pe sonerie.

Grupul de plimbăreţi nocturni se oprise lângă grilajul de fier al casei.

— Mi se pare ciudat, explică agentul, întors spre ei.

— Da, e foarte ciudat, răspunse una dintre fete.

— Şi nu răspunde nimeni? întrebă alta.

— S-ar părea că nu, adăugă unul dintre tineri.

Agentul apăsă îndelung pe sonerie, pe care chiar şi cei aflaţi în spatele grilajului de fier o auzeau sunând prelung în interiorul casei.

— Dar ce, nu e nimeni? întrebă unul din băieţi.

— S-ar putea să le fie ruşine că au făcut atâta gălăgie. Iar fata care vorbise începu să râdă fără motiv.

[…]

Unul din băieţi, fie mai îndrăzneţ decât ceilalţi, fie mai ameţit de băutură, pătrunse în grădiniţa din faţa casei şi, probabil cu instinctul aparte de care dau dovadă beţivanii, începu să caute pe jos, în spaţiul dintre casă şi grilajul ce o despărţea de stradă. Brusc, exclamă:

— Ia te uită! Domnule agent, am găsit chestia cu care probabil a fost spart geamul!

În acel moment el ridică destul de grijuliu ceva de pe jos, de la rădăcina arbuştilor stufoşi ce creşteau lângă grilaj. Se apropiară cu toţii, iar la început, după expresia de pe feţele lor, nici unul nu părea să înţeleagă, în acea penumbră, ce era obiectul descoperit…

Dar dacă-l priveau mai de aproape era suficientă lumină ca să-şi dea seama despre ce era vorba. Iar când şi-au dat seama, au rămas uimiţi.

— Asta chiar că e bună, spuse agentul. Un telefon!

Era într-adevăr un aparat telefonic complet, un aparat de birou, se observa imediat că îi fusese tăiat cordonul şi astfel devenise un obiect izolat.

Cei şase se priviră unii pe alţii preţ de câteva clipe.

După care, ca şi cum s-ar fi înţeles, ridicară cu toţii capetele spre fereastră.

În acel moment, cu un aer hotărât, poliţistul se duse din nou la uşa casei. Şi ciocăni, ciocăni, ciocăni, cât putea el de tare. La un moment dat se opri. Nu răspunse nimeni.

— E ceva cât se poate de ciudat aici.

*

— Cel mai bine e să forţăm uşa, zise şeful. Iar apoi, privind surâzător spre corpul herculean al agentului: sunteţi în stare s-o faceţi?

— Om vedea, răspunse poliţistul, întorcându-i surâsul.

Se izbi pentru a doua oară în uşă, dar ea tot nu ceda. După care, enervat, agentul se aruncă asupra ei ca o locomotivă, iar uşa cedă în dreptul încuietorii, cum ai despica o scândură. Întrucât asaltul lui fusese violent, agentul era să se prăvălească şi el pe podea, în mâini, spre amuzamentul asistenţei.

— Sunteţi al naibii de puternic! spuse unul dintre tineri.

Iar şeful pătrunse în urma agentului care îşi regăsea echilibrul. Apoi se întoarse şi ridică mâna.

— Voi nu puteţi să veniţi, (după care îşi îmblânzi vocea) însă dacă vreţi, puteţi intra aici un pic.

[II – Discuţie despre caz]

Comisarul Tavares îţi începu agale expunerea. Aerul său visător, vocea lui ezitantă aveau avantajul de a le conferi spuselor sale o anumită limpezime.

— Înainte de orice, am examinat circumstanţele în care a fost comisă crima şi am semnalat mai cu seamă faptul cel mai ieşit din comun – aruncarea telefonului pe fereastră. Am încercat să-mi fac o idee cât mai limpede despre felul în care s-au produs toate acestea. Apoi am ajuns la aceeaşi concluzie la care ajunseseră şi alţii. Asasinul a intrat în casa lui Valle; a tăiat, nu se ştie din ce pricină, cordonul telefonului; Valle şi-a dat seama, l-a văzut, sau a descoperit telefonul cu firul tăiat, iar în acel moment asasinul s-a aruncat asupra lui venind din partea stângă; Valle a luat primul lucru care i-a căzut în mână, iar cel mai greu era chiar acest telefon cu şnurul tăiat, şi l-a aruncat asupra agresorului; şi-a ratat ţinta, iar telefonul, aruncat cu toată forţa unui om puternic, a traversat salonul, a spart geamul şi a căzut în grădiniţă. După care asasinul s-a aruncat peste Valle şi l-a masacrat (nu există alt termen), izbindu-l de casa de fier.

Toate acestea sunt perfect logice şi de înţeles, cu excepţia forţei extraordinare a asasinului, dar nu el ne interesează pentru moment. Numai că mărturiile persoanelor care, am putea să spunem, au fost prezente – poliţistul şi cinci trecători – contrazic totul la acest punct. Cu toţii spun că s-au oprit pe stradă după ce fusese spart geamul, că au ascultat atent şi nu auzit nici un alt zgomot. Or aruncatul corpului acestui Valle peste casa de fier nu era ceva care să nu producă un zgomot iar acesta să treacă neauzit, mai cu seamă noaptea, când e linişte. Mai ales că, după zgomotul de geam spart, şase persoane se aflau acolo atente la orice sunet – una dintre ele din datorie, celelalte din curiozitate.

La început mi s-a părut atât de neverosimilă ipoteza că lucrurile tocmai aşa s-au petrecut, încât îmi venea să-i suspectez chiar şi pe martori. Şi mă întrebam dacă agentul şi cei cinci trecători care se aflaseră acolo chiar spuneau adevărul. Aşadar am început să verific ce fel de persoane erau acei martori. Şi prima persoană de care m-am interesat a fost, bineînţeles, chiar poliţistul. Căci au mai existat, din nefericire, cazuri de agenţi care, pentru o anumită sumă de bani, au dat cinstea pe ruşine.

Iar informaţiile despre agent au contrazis imediat ipoteza mea. Nu numai că băiatul ăsta are bune referinţe, dar ele sunt chiar excelente. A intrat în poliţie de şase luni, patru dintre ele le-a petrecut la comisariatul de la Rato, iar cu o lună în urmă a trecut la cel de la Picoas, mutat nu din motive de indisciplină, ci fiindcă un poliţist de la Picoas voia să se transfere la Rato, iar băiatul a acceptat să facă schimb cu el. Dar atât comisarul de la Rato, cât şi cel de la Picoas nu se zgârcesc cu elogiile la adresa lui. Serios, capabil, hotărât, îndeplinindu-şi toate îndatoririle cu cea mai mare rigoare – deci nu există nimic împotriva lui în nici un sens. Iar rapoartele sale anterioare de serviciu sunt încă şi mai bune. A făcut războiul, a participat la câteva lupte, a fost rănit de trei ori, iar de două ori decorat cu crucea de război. Iar ofiţerii sub care a servit – fiindcă eu m-am dus chiar să vorbesc cu doi dintre ei, tocmai cu aceia care l-au recomandat să intre în poliţie – afirmă că era din toate punctele de vedere unul dintre soldaţii exemplari pe care i-au avut: foarte curajos, loial, inteligent şi hotărât, devotat cu totul datoriei şi incapabil să se abată, indiferent de pricină sau motiv, de la ceea ce avea de făcut. Mărturisesc cinstit că nu mă aşteptam la aceste informaţii extraordinar de elogioase; dar am avut un mare noroc că ele au fost aşa de bune, întrucât am putut să-mi dau imediat seama că aveam de-a face cu un om pe care nimeni nu ar fi putut să îl cumpere, nici să-l abată de la îndeplinirea datoriei. Iar asta m-a pus imediat pe pista cea bună a abordării aspectului cu adevărat important al problemei. Pe ceilalţi cinci martori îi cercetasem, de asemenea, cu destulă atenţie, chiar dacă ei […], deci eram sigur şi în legătură cu ei.

Am văzut imediat că reconstituirea crimei care părea cea mai firească era falsă. Am văzut imediat că nu avusese loc lupta pe care mi-o imaginasem, la care toată lumea s-ar fi gândit. Nu: crima se petrecuse mai devreme; telefonul a fost aruncat prin fereastră nu de victimă, ca să se apere, ci de asasin. Iar absenţa oricărui zgomot, cu excepţia geamului spart şi a telefonului ce cădea în grădiniţă oferă, în opinia mea, un indiciu de o mare precizie. Iar acum trebuie să ne întrebăm de ce a făcut asasinul asta.

Atunci am început să studiez condiţiile speciale în care s-a produs aruncarea telefonului. Fusese ales momentul când poliţistul care îşi făcea runda tocmai ajunsese în faţa casei. Or, cum agentul trecea în lungul zidului de peste

drum, el trebuie că era vizibil din ambele părţi ale străzii unde locuia Valle, dar era invizibil pentru oamenii care locuiau de partea cealaltă, pe acolo pe unde el trecea, mai cu seamă pentru cei care locuiau la parter. Asta lăsa impresia că asasinul alesese cu precizie momentul când îl văzuse pe poliţist trecând spre a produce o lovitură teatrală aruncând telefonul prin geam. Or asta nu putea avea alt scop decât să-i atragă atenţia poliţistului.

— Foarte bine, Tavares, spuse directorul.

— Imediat după ce fusese azvârlit telefonul, şi în momentul în care agentul privea spre fereastra spartă scăldată-n lumină, cum se putea prevedea, iată că în mod miraculos se ivise de după cel mai apropiat colţ al străzii un grup de nu mai puţin de cinci persoane. Aici avem cel de-al doilea aspect bizar în această poveste. Faptul că poliţistul trecea pe partea cealaltă a străzii în momentul când era spart geamul cu telefonul – nu e un lucru de mirare, din moment ce înţelegem că intenţia asasinului era de a atrage atenţia agentului. Nu e ciudat nici faptul că cinci persoane care locuiau pe acea parte a străzii tocmai dădeau colţul. Ciudat e să constatăm că zgomotul geamului spart a fost ca un fel de magnet care a făcut să apară cele cinci persoane. Aici e vorba despre o coincidenţă de alt tip, iar în aşa ceva cu greu putem crede. Iar eu, domnilor, nu am crezut.

Apoi Tavares plecă imediat spre Picoas.

*

Comisarul ridică mâinile într-un gest de disperare.

— Pe dracu', ce fel de idee mai e şi asta, să arunci cu telefonul prin geam? Că a fost tăiat firul, da, înţeleg, sau cel puţin încerc să înţeleg. Dar să iei aparatul telefonic şi să-l arunci prin fereastră, făcând un zgomot infernal, ce vrea să spună asta? Iar apoi, cum va fi ieşit tipul respectiv din casă? (Iar comisarul repetă gestul de descurajare firească.)

Cu excepţia mortului, nu era nimeni altcineva în casă, chiar dacă la etajul de jos se aflau două dormitoare ce păreau că fuseseră folosite recent sau constant. Erau – s-a aflat după aceea – camera guvernantei, absentă în acea noapte, şi cea a servitoarei temporare, prietenă cu guvernanta, care venea uneori să o ajute şi rămânea să doarmă acolo.

Toate ferestrele erau bine închise din interior, inclusiv cea prin geamul căreia fusese aruncat aparatul de telefon.

Celelalte două intrări ale casei, una ce dădea spre micul trotuar lateral, şi cealaltă care se deschidea în spate, spre grădiniţa de zarzavaturi, erau încuiate cu cheia şi aveau zăvoarele trase pe dinăuntru. Singura uşă prin care ar fi putut să iasă asasinul era cea principală, iar aceasta fusese supravegheată de şase persoane, de poliţist şi de cei cinci noctambuli – imediat după ce fusese aruncat prin geam aparatul de telefon.

Nu se putea nici admite că asasinul se strecurase pe uşa din faţă imediat după ce vor fi intrat cei doi poliţişti: în tot acest timp ce doi tineri şi cele trei fete rămăseseră chiar în pragul uşii.

Casa, izolată pe toate părţile, nici nu i-ar fi îngăduit cuiva ieşit pe acoperiş să se deplaseze altundeva; şi chiar dacă ar fi avut acces spre alte acoperişuri, singurul loc pe unde s-ar fi putut urca eventual pe acoperiş nu era deschis. Uşiţa de la ultimul etaj ce dădea în pod, de unde, pe o scăriţă, se putea ieşi pe acoperiş, era şi ea închisă din interior.

Dacă ar fi putut să se presupună, fie şi numai pentru o clipă, că era vorba despre o sinucidere, era ocazia absolută să se creadă într-o sinucidere ca singura soluţie. Iar în cazul în care o sinucidere ar fi fost posibilă, proiectarea aparatului de telefon prin geam nu ar fi avut nici cea mai mică importanţă; în acest caz ar fi fost vorba chiar despre un act de violenţă absurdă care ar fi putut preceda cu puţin timp moartea pe care individul şi-ar fi dat-o cu propria lui mână.

— Probabil că prima idee, sau prima idee veritabilă, ar fi aceea că poliţistul va fi fugit să caute ajutor, sau se va fi dus să caute un alt poliţist sau mai mulţi poliţişti, lăsând grupul respectiv să supravegheze casa; în acest caz asasinul ar fi ieşit fără probleme, iar grupul ar fi spus că nimeni nu ieşise din casă. Dar, indiferent dacă a fost sau nu această idee, fapt este că poliţistul a procedat corect – i-a cerut unuia din băieţi să se ducă după ajutoare, iar el a rămas împreună cu ceilalţi, două fete şi doi băieţi, în grădiniţa din faţa casei.

Totuşi, imediat s-a ivit şi o astfel de ocazie. Cei doi poliţişti au intrat şi au urcat apoi la etajul de deasupra, lăsând (iar în această privinţă chiar că au procedat prosteşte) grupul în faţa uşii. Numai că asasinul, cum era şi firesc, se va fi refugiat la parterul casei; iar când

poliţiştii au urcat la etajul superior, el a ieşit în stradă şi a dispărut.

Dacă aşa s-au petrecut lucrurile, preciză comisarul Tavares, înseamnă că avem de-a face cu un caz de vrăjitorie.

[…]

*

— Iată ceva interesant, spuse şeful. Înţeleg că v-aţi apucat să controlaţi casa bizuindu-vă pe ajutorul celor cinci persoane străine pe care nu le-aţi văzut niciodată, nu-i aşa?

— Dar…

— Iar aceleaşi cinci persoane au apărut ca prin miracol la colţul străzii de îndată ce s-a auzit zgomotul ferestrei sparte, nu-i aşa?

Brigadierul privi cu uimire spre şeful lui.

— Ei bine, brigadier Reis, nu ai impresia că te-ai comportat puţin cam măgăreşte?

Congestionat şi năuc, brigadierul nu mai ştiu ce să răspundă.

— Nu vezi că aici se ascunde ceva? Nu-ţi dai seama că spargerea ferestrei ar fi putut să fie un semnal, iar probabil că aparatul de telefon era cel mai greu obiect ce se putea găsi pentru a fi aruncat prin geam, căci cu alt obiect poate şi zgomotul ar fi fost mai mic? Cugetă puţin, de aia e făcut capul, să te gândeşti niţeluş. Şeful începu să agite din nou hârtiile, iar gestul său făcea ca vorbele lui să pară şi mai arogante.

— Oricum ar fi, răspunse brigadierul încercând cu disperare să se apere, asta nu ar explica nici forţa asasinului, nici…

— Cred că trebuie să te opreşti să mai spui tâmpenii! Un om atât de puternic e ceva foarte rar. Iar unul care să dispară în aer este o imposibilitate.

Comisarul Reis tăcu, vizibil enervat.

— Nu crezi că cel mai probabil e aşa cum spun eu? Tipul a tăiat şnurul telefonului pentru a întrerupe orice legătură telefonică. Stăpânul casei a intrat, l-a văzut acolo, s-au bătut iar acela a murit. După care asasinul, conform planului pe care-l stabilise cu grupul de plimbăreţi din stradă, a aruncat ceva pe fereastră ca să facă zgomot; şi, cum dorea ca zgomotul să fie puternic, a aruncat ceva greu; şi fireşte că nu s-ar fi gândit la telefon dacă nu i-ar fi

tăiat mai înainte cordonul, dar, cum îl tăiase, s-a servit de aparatul de telefon.

— Dar de ce să procedeze aşa ? replică brigadierul. N-ar fi fost mult mai simplu să iasă pur şi simplu pe uşă? Era noapte, nu era nimeni pe stradă şi…

— Să iasă riscând să dea peste poliţistul care îşi făcea tura? Nu, dragule: planul era ca poliţistul să se apropie de casă, să intre şi să urce la primul etaj, iar omul, pus faţă în faţă doar cu cei aflaţi la uşă, putea să iasă cum voia. E limpede însă că totul s-a complicat puţin prin faptul că poliţistul îi chemase şi pe ei (şi a mai chemat încă un poliţist), dar sigur e că planul a dat rezultate.

— Omul putea să iasă pe oricare din celelalte două uşi…

— Şi ce, să ajungă în stradă? Era acelaşi lucru. Sau atunci sărea zidul din spatele casei în curtea de alături şi risca să fie prins sau văzut de cineva care la acea oră încă putea să fie treaz?

Un alt comisar interveni.

— Ai dreptate, Tavares. Şi mai e ceva… Omul care a comis crima are o forţă impresionantă. Trebuie să aibă un fizic impunător, care nu trece neobservat, adică ceva ce remarci, şi îţi aduci aminte chiar şi de chip, fiindcă ai remarcat fizicul.

— Adevărat, foarte adevărat, întări Tavares. Şi s-ar putea chiar să fie o persoană cunoscută (iar în acel moment îşi […]). Asta-i bună! Aşa ceva ne duce cu gândul la […]: e halterofil, a avut de mai multe ori demonstraţii în public… chiar şi la Coliseu sunt foarte mulţi oameni care probabil că îl cunosc bine.

Iar Tavares continuă adresându-se celorlalţi:

— Trebuie remarcat faptul că geamul a fost spart *exact* în momentul în care agentul îşi făcea tura prin faţa casei – adică în cel mai nepotrivit moment pentru cineva care, tocmai, nu ar fi avut intenţia să atragă atenţia.

— Cine a găsit telefonul? întrebă brusc celălalt comisar. E unul din băieţii din grup, nu-i aşa?

— Da, aşa e, răspunse Tavares. Oricum ar fi fost găsit cu uşurinţă, dar e curios ceea ce spuneţi dumneavoastră. Evident că e vorba de unul din tinerii aceia, ca să nu mai pierdem timp. Dar încă ceva… Mi se pare că nu am văzut chiar totul mai adineauri, când explicam că aparatul telefonic a fost aruncat fiindcă era un obiect greu. Trebuie să fie altceva: telefonul a fost aruncat ca poliţia să fie

obligată să intre în casă, făcând necesară o cercetare imediată. Un aparat de telefon cu firul tăiat, aruncat prin geam, e ceva extrem de suspect, mai cu seamă atunci când persoana nu răspunde la sunetul soneriei ce se declanşează imediat după ce fusese aruncat telefonul. Cel care îl aruncase se afla în mod obligatoriu în interiorul casei, şi a murit după ce aruncase cu telefonul, în momentul în care în mod sigur se afla împreună cu asasinul.

— Cum aşa, mort imediat după aceea! îl întrerupse celălalt comisar.

S-ar fi auzit zgomotul unei confruntări, dar nu s-a auzit nici pic de zgomot venind din interiorul casei după ce a fost spart geamul. Pe timp de noapte, când totul e liniştit şi mai cu seamă când un poliţist se află alături, peste drum, şi e atent la tot ce mişcă, zgomotul unui corp de o sută de kilograme care cade, aruncat ca un pachet, s-ar fi auzit cu siguranţă foarte bine, cu atât mai bine după ce geamul fusese spart. Nu: tipul în cauză era deja mort, mort de-a binelea. Ai de o sută de ori dreptate, Tavares, totul a fost aranjat dinainte cu grupul celor cinci persoane, exact cum ai spus, şi cu scopul pe care l-ai numit. Iar combinaţia a fost aşa de bine gândită, încât a dat rezultate. E foarte probabil ca acest criminal să fie nu numai un individ care nu ar trece neobservat – asta e sigur –, dar şi o persoană destul de cunoscută.

[III – Ancheta]

Câteva dintre teoriile ciudate rezultate în cursul acestor numeroase conversaţii ce au sfârşit prin a stârni un oarecare ecou de presă aveau, dacă e să ne referim la circumstanţele crimei, ceva anume care, fără să le valideze, nici nu le făcea pe toate absolut absurde. Pasionaţii de ocultism puteau invoca, în favoarea unei teze care ar acredita o uluitoare revenire incarnată, dispariţia totală a autorului crimei, precum şi forţa – cu adevărat supraumană – cu care fusese comisă crima, şi de asemenea afacerea în sine, ce părea să indice intervenţia unui spirit nu tocmai din lumea noastră. Iar apoi aruncarea aparatului telefonic prin fereastră… Un ocultist cu multă imaginaţie, imaginându-şi că telefonul cu pricina servise pentru numeroase conversaţii amoroase, credea că dibuieşte un anumit simbol în sinistra absurditate a acestei azvârliturii.

Fără îndoială că cel dintâi mister era chiar dispariţia criminalului. Nu putuse ieşi prin altă parte decât pe uşa din faţă. Dar, odată aruncat telefonul prin geam, atenţia poliţiei s-a îndreptat imediat asupra casei iar apoi, la câteva secunde, aceeaşi atenţie a poliţiei a fost atrasă de existenţa celor cinci trecători nocturni. Aşa cum se observase, lumina din vestibul era aprinsă, deci orice deschidere a uşii ar fi fost observată ca străluminarea unui fulger, indiferent cât de repede ar fi reuşit să iasă criminalul. Pe de altă parte, din salonul de la primul etaj, unde se petrecuse crima, ar fi fost nevoie de un anumit timp, nu destul, totuşi, până să ajungă cineva la uşa de la intrare – oricum, mult mai mult decât intervalul dintre clipa în care s-a spart geamul şi cea în care poliţistul şi-a îndreptat atenţia spre el, sau decât cele câteva secunde dintre momentul când s-a spart geamul şi cel în care cei cinci plimbăreţi au dat colţul străzii. Încă am mai putea înţelege aşa ceva, dacă ar fi existat vreun procedeu mecanic prin care să fi fost proiectat telefonul prin fereastră, dar dincolo de faptul că o atare stratagemă încă nu e de conceput – deşi ea ar avea ca explicaţie dorinţa de a fabrica un anumit alibi –, fapt este că nu a fost zărit nimeni în preajma casei.

Iar cel de-al doilea mister rezulta din gestul însuşi de a arunca un telefon pe fereastră. Între atâtea lucruri despre care putem admite că ar putea fi aruncate pe fereastră, probabil că un aparat telefonic este cel mai puţin de admis […]. Singura ipoteză plauzibilă, sau aproape plauzibilă, rămâne următoarea: victima intră în casă şi găseşte telefonul tăiat; e atacat de asasin, atunci el apucă primul obiect greu ce îi cade în mână – în acest caz aparatul deja izolat – şi îl aruncă în capul agresorului; proiectilul îşi ratează ţinta şi iese pe fereastră. Cel puţin, aşa ceva încă pare plauzibil. Şi, în mod sigur, Branco era un bărbat suficient de puternic încât să poată arunca un telefon, lucru nu tocmai uşor, de la un capăt la altul al salonului care este relativ vast, mai cu seamă dacă îl aruncase cu acea violenţă pe care ţi-o conferă ura sau spaima.

Dacă ipoteza cea mai probabilă în privinţa telefonului e adevărată, asta ar confirma în mod extraordinar faptul că agresorul dispunea de un fizic redutabil. Nimeni, atacat, dezarmat, nu se serveşte de asemenea proiectile decât atunci când se simte într-o poziţie de netă inferioritate fizică. Exista, cât se poate de evident, ipoteza unei confruntări violente, în timpul căreia cineva puternic, sau

cineva slab, poate, dacă îşi pierde minţile, să arunce cu indiferent ce îi cade în mână. Dar ipoteza cealaltă era însă şi mai plauzibilă, întrucât ea cadra perfect cu forţa herculeană deja dovedită de asasin.

O altă latură misterioasă a problemei rămânea stupefianta, monstruoasa forţă fizică de care probabil că dispunea asasinul. Felul aparent uşor şi rapid în care victima, om extraordinar de puternic, atacat din faţă, a fost învinsă, aproape fără să opună rezistenţă, era uluitor. Dar şi mai uimitoare părea violenţa cu care fusese izbit trupul victimei de casa de fier. Nu putea fi vorba – au precizat medicii – de o simplă căzătură, chiar dacă violentă, peste aceasta. Corpul fusese izbit de casa de fier aşa de tare, încât craniul se spărsese ca un ou. Dacă victima ar fi căzut de la etajul patru peste mânerul casei de fier, izbindu-se pe partea occipitală cu toată greutatea corpului în cădere, tot nu s-ar fi constatat, spuneau medicii legişti, un asemenea dezastru la nivelul craniului. Aşadar, nu numai că un bărbat dotat cu o forţă formidabilă şi formidabil de hotărât fusese dominat cu o uşurinţă absolută, dar corpul unui om de 110 kilograme fusese mânuit ca şi cum era vorba despre un bebeluş. Ai fi zis că se dezlănţuise în acea casă o luptă inegală între un atlet şi cine ştie ce monstruozitate incarnată, ce trecuse peste el ca o locomotivă, cu singura diferenţă că locomotiva nu are degete ca să poată strânge pe cineva de gât.

De altfel, unul dintre medicii legişti chiar a declarat că el nu putea să conceapă cum de un om – fie el chiar atlet, sau un luptător – a putut să aibă o asemenea forţă fizică din care să rezulte un lucru atât de înfiorător.

Iar ipoteza că au fost mai mulţi atacanţi nu explica nimic şi ar fi fost absurdă. Pe gâtul victimei se imprimaseră bine degetele unui singur om. Chiar dacă l-ar fi atacat cinci persoane, tot n-ar fi reuşit împreună să izbească în acel fel corpul de casa de fier. Ca să nu mai vorbim şi de împrejurarea de faţă, în care dispariţia unui singur om rămâne misterioasă, darămite dispariţia mai multora. Dar această ipoteză era absurdă.

Găsirea unui asasin probabil era totuşi suficient simplificată de necesitatea găsirii unui bun candidat, dotat cu extraordinare calităţi fizice. După o muncă minuţioasă şi răbdătoare, ancheta criminală a reuşit să stabilească faptul că printre posibilii duşmani cunoscuţi ai lui Branco nu erau decât două persoane dotate cu forţă fizică ieşită

din comun care, deşi nu părea a fi suficientă pentru a explica brutalitatea agresiunii, era, în orice caz, ceva ce se apropia cât mai mult de ceea ce era necesar. Unul dintre aceşti oameni era Jorge Esteves, el fusese pe punctul de a se însura cu o fată, numai că Branco reuşise să o seducă tocmai în săptămâna în care ea se afla în relaţia ce se apropia de o logodnă. De mai multe ori Esteves îşi manifestase voinţa de a-l face praf pe Branco. Esteves frecventa un club de gimnastică, era halterofil, promitea să devină chiar campion într-un viitor oarecare. Spre deosebire de mulţi bărbaţi foarte puternici, el era violent şi agresiv. Iar celălalt era Manuel Tavares, care ar fi vrut să-i vină de hac lui Branco din altă pricină: el se plângea că Branco îl escrocase într-o afacere cu cherestea. Acuzaţia nu era considerată foarte probabilă, dar probabilitatea acuzaţiei în sine nu prezenta un real interes în acest caz. Manuel Tavares nu avea fizicul impunător al lui Esteves; era un bărbat înalt, puternic, dar fără o constituţie propriu-zis atletică, şi cu atât mai puţin cu înclinaţii spre atletism. În afară de asta, şi spre deosebire de ceea ce li se indică atleţilor, bea vârtos, încât aproape că putea fi considerat alcoolic. Probabil că o parte din violenţa lui provenea tocmai din această intoxicare. Dar ceea ce le atrăsese anchetatorilor atenţia asupra lui a fost, la urma urmei, nu doar faptul că era în mod natural un bărbat puternic, ci şi faptul că la comisariat se găsise consemnarea participării sale la o bătaie în stradă în care nu mai puţin de trei indivizi care se luaseră de el primiseră o zdravănă cafteală, iar el dăduse dovadă de o violenţă vecină cu nebunia. De altfel, era epileptic, iar violenţa de atunci trebuie că se explica şi prin nevroza de care suferea.

Cu toate acestea însă, pe cei doi nu puteai să-i suspectezi decât la modul abstract, şi încă de departe; iar, la drept vorbind, nu puteai să ai încredere în ei decât în lipsă de altceva. În ceea ce-l priveşte pe Esteves, s-a aflat, chiar dacă nu era o dovadă absolut sigură, că în noaptea cu pricina fusese la Cascais. Cât despre Manuel Tavares, în noaptea crimei se afla la el acasă; cel puţin aşa afirmă mătuşa lui, împreună cu care locuia, şi de asemenea servitoarea ei. În calitate de alibi, cele două informaţii erau departe de a fi pe de-a-ntregul satisfăcătoare, dar nu rămânea altă posibilitate de a-i inculpa pe cei doi decât constatarea că amândoi erau duşmanii lui Branco, că amândoi erau puternici, şi că amândoi erau violenţi. Dar

dacă facem abstracţie de cauzele care i-au transformat pe amândoi în nişte duşmani permanenţi ai mortului, nici unul din ei nu mai avusese, cel puţin din câte se ştia, nici o nouă gâlceavă sau vreo problemă recentă cu respectivul.

Nici X, nici Y nu prezentau un alibi sută la sută convingător. X locuia la Carcavelos cu o guvernantă, iar când a fost interogat a afirmat să stătuse acasă toată noaptea aceea şi că se culcase la unsprezece seara. Dar, cum guvernanta se dusese la culcare mai devreme, iar casa de la Carcavelos era de felul celor care îi permit oricui să intre sau să iasă pe fereastră fără să fie văzut, mărturia ei se mărginea să afirme că patronul ei încă era în picioare atunci când ea se dusese la culcare şi adormise, şi că nu era încă treaz a doua zi dimineaţa, la şapte, când se trezise ea, că de fapt el se sculase la ora zece – ceea ce înseamnă că dormise bine, lucru de altfel frecvent la un atlet. Aşadar alibiul nu era dovedit. Sigur că nu existau dovezi împotriva lui; nimeni nu-l văzuse pe X plecând din Carcavelos în acea noapte, şi nici revenind în zori sau în cursul dimineţii, şi nimeni nu se prezentase să spună că l-ar fi văzut sau recunoscut la Lisabona. Numai că, totuşi, cineva care ar fi plănuit să comită o crimă de felul celei în cauză mai mult ca sigur că şi-ar fi luat toate precauţiile, iar cum automobilul este şi el un mijloc de transport (X ştia să conducă) şi, spre deosebire de tren, putea aşadar să-l transporte de la Carcavelos chiar până la uşa victimei sale, rămânea în picioare o îndoială fundamentală.

Y avea de asemenea un alibi nu prea sigur, şi – ceea ce nu era deloc uimitor, dată fiind ora crimei – nesigur din aceeaşi pricină. Şi el se culcase. Cel puţin, aşa confirmase mama[28] lui văduvă, împreună cu care locuia, şi de asemenea una dintre servitoare, dar cum şi mărturiile lor, la fel ca depoziţia dată de guvernanta celuilalt, se rezumau la a afirma că respectivul „dormise“ fiindcă „se dusese să se culce“, se putea presupune în ambele situaţii că se dusese la culcare, dar că se putuse şi scula fără ca nimeni să fi auzit nimic mai apoi pe timpul nopţii etc.

În orice anchetă e recomandabil să verifici, înainte de toate, care sunt faptele incontestabile; abia mai apoi tragi concluziile conţinute în acele fapte incontestabile. În acest fel, ţinem în mână un nou element de anchetă, care poate fi minim, sau poate chiar să nu existe, dar care este, în orice caz, primul pas ce trebuie făcut pe drumul descoperirilor.

În cazul de faţă, faptele incontestabile sunt asasinarea lui Branco – dat fiind faptul că ipoteza unei sinucideri sau cea a accidentului nu pot fi reţinute – şi faptul că asasinul prezintă anumite caracteristici.

(1) bărbat puternic
(2) bărbat capabil să ia iniţiativa
(3) […]
(1) e un om care nu se jenează să ucidă
(2) forţă fizică – curaj fizic
(3) inteligenţă, îndrăzneală şi sânge-rece
(4) crima a fost premeditată
(5) au intervenit circumstanţe speciale, căci există multă exagerare în acest mister
(6) ferocitate şi ură
(7) cum nu s-a furat nimic, motivul a fost personal, probabil de o natură ce nu are nimic de-a face cu locul şi cu situaţia…
(8) a comis crima singur; un om dotat cu curaj, viclean şi puternic nu recurge niciodată la complici, căci se poate lipsi perfect de ei (teorie a comisarului Tavares, chiar dacă e om inteligent)[29].

Falsă coincidenţă faptul că grupul apăruse tocmai atunci de după colţul străzii.

Afabilitate, a lui […] numai calităţile minore pot provoca o crimă pasională din răzbunare.

— Şi de ce anume omul care a fugit din casă ar trebui să fie asasinul?

— …?

— Da, zise Guedes, de ce să avansăm ideea că această crimă ar fi fost comisă în momentul presupus?

— Asta e ceva inteligent, Guedes, chiar *foarte* inteligent.

— Foarte bine faceţi că puneţi întrebarea asta, domnule. E ceva de care am uitat, chiar am uitat complet, zise agentul schiţând brusc un gest cu mâna dreaptă.

— Ah, zise doctorul Quaresma.

Mai făcu apoi câţiva paşi în tăcere de-a latul străzii.

— Dacă-mi permiteţi să întreb, doctore, cum aţi ghicit asta?

— Am bănuit? Eu nu ghicesc niciodată. Nici măcar nu ştiu să ghicesc… Eu iau faptele, le analizez, apoi trag concluziile. Asta nu se numeşte a ghici.

— Potrivit acestui criteriu ajungem la concluzia că, dintre asasinii posibili, sau dintre cei pe care îi considerăm noi posibili, cel care ar dispune de alibiul cel mai convingător şi dovedit pe intervalul orar care presupunem că a fost al crimei e în mod aproape sigur chiar criminalul.

— Exact, doctore.

[IV – Deznodământ]

Doctorul Quaresma avansa spre clădirea aflată faţă în faţă cu cea în care se produsese crima. Însă avansa, totuşi, cu un pas lent, ca şi cum l-ar fi împiedicat cine ştie ce ezitare a spiritului său. Se opri după ce ajunse în faţa uşii. Apoi îşi întoarse privirea spre o parte a străzii şi începu să se uite de jos în sus. În partea din vale, cea dinspre oraş, se profila silueta unui poliţist, care înainta încet spre el, cu pasul egal al celui care îşi face runda. Doctorul Quaresma avansă spre el în momentul în care poliţistul ajunsese exact peste drum de locul unde se afla descifratorul de şarade.

— Spuneţi-mi, vă rog, făcu Quaresma, dumneavoastră eraţi de serviciu în noaptea când s-a produs crima de peste drum?

— Da, domnule, eu eram, răspunse poliţistul, care se opri.

— Unul dintre prietenii mei de la poliţia judiciară mi-a solicitat părerea despre această crimă. Eu sunt medic[30], dar îmi petrec timpul descifrând şarade, iar asta e o adevărată şaradă. Am venit aici şi tocmai mă pregăteam să pun o întrebare cuiva care locuieşte peste drum – şi indică locul –, dar probabil că e mai bine să nu pun această întrebare, ca să nu trezesc nici o bănuială. Iată de ce, înainte de toate, vreau să vă întreb pe dumneavoastră ceva…

— Fireşte, domnule doctor, dacă ştiu…

— Să facem câţiva paşi, zise Quaresma.

Porniră amândoi, cu pasul sergentului, şi începură să urce pe bulevard.

— Mi s-au relatat diverse aspecte ale crimei, cu toate detaliile.

Le-am auzit, şi am rezolvat imediat problema, pentru că e cât se poate de simplă. Pe dumneavoastră aş vrea să vă întreb un singur lucru (iar cu un deget arătă locul unde se

afla casa lui Branco, de care trecuseră): pe cine a sedus el, e vorba de sora dumneavoastră, de iubită sau de altcineva?

— E sora mea.

Mai făcură doi paşi.

— Şi din cauza asta l-aţi omorât? întrebă Quaresma.

Alţi trei paşi egali răsunară pe caldarâmul bulevardului silenţios.

— Da, răspunse poliţistul, de asta l-am omorât.

Continuară să păşească, fără să-şi vorbească.

— Vedeţi, aşadar, zise Quaresma, că am rezolvat problema. Nu am venit să vă pun întrebarea asta cu un scop oarecare, ci doar să vorbesc cu dumnevoastră, ca să vă spun că, după ce am rezolvat problema, eu pun cazul dumneavoastră la o parte: n-am să zic nimic, nici la poliţie, nici altei persoane sau entităţi. În schimb, aş vrea să-mi povestiţi cum l-aţi ucis – adică relatarea cu toate amănuntele, nu vă cer asta din curiozitate. Înţelegeţi-mă bine: pe bază de raţionament, am ajuns imediat la concluzia că sunteţi vinovat, şi am stabilit, în linii mari, cum s-a produs crima; tot pe bază raţională am determinat şi motivul…

— Păi, tocmai m-aţi întrebat adineauri de motiv…

— Nu, v-am întrebat care fată din familia dumneavoastră a fost sedusă de Branco. Ştiam deja că motivul crimei a fost acesta; nu ştiam însă care era raportul între acea tânără şi dumneavoastră – dacă era vorba de soră, de iubită, sau de altcineva. Vedeţi bine că nu ştiam şi nu ştiu nimic despre dumneavoastră decât ceva ce priveşte statura fizică, precum şi faptele întreprinse şi comportamentul dumneavoastră ca soldat. Pentru sistemul meu de raţionament era suficient.

— Aşa cum probabil că aţi înţeles, continuă Quaresma, am rezolvat problema, dar nu doresc să comunic soluţia nimănui. Stăteam în cumpănă dacă să mă duc sau nu la casa de peste drum, să-l întreb pe omul de la primul etaj dacă din întâmplare nu auzise primul zgomot, când a fost spart geamul – cel autentic, nu simularea care s-a produs în momentul în care cei cinci plimbăreţi dădeau colţul străzii. Dar e greu să pui asemenea întrebări fără să trezeşti curiozitatea cuiva. Iar apoi, într-o afacere aşa de clară şi de simplă, nu am nevoie nici de cea mai mică confirmare.

— Am dedus bine?

— Excelent, domnule doctor. Dar ce aveţi de gând să faceţi?

— Să iau tramvaiul de la staţia cea mai apropiată ca să mă duc spre Baixa. E singurul lucru ce-mi mai rămâne de făcut.

— Vă mulţumesc, doctore. Mie nu mi-e teamă nici de moarte, nici de altceva, dar aş vrea să trăiesc, şi să trăiesc liber, dacă e posibil. În caz contrar…

— În ce mă priveşte, nu trebuie să vă îndoiţi, răspunse Quaresma. Eu am rezolvat problema, sunt mulţumit. Totul s-a încheiat. Dar unde ziceţi că sunt pe aici tramvaie care merg spre Baixa? Mă simt puţin obosit.

— Pe bulevardul ăsta, nu departe de aici. O puteţi lua pe oricare stradă transversală.

— Mulţumesc. Atunci am să o iau pe următoarea. Dar spuneţi-mi mai întâi cum s-a întâmplat totul.

— M-am gândit că cea mai bună deghizare la care puteam să recurg era să devin un personaj pe care nimeni să nu-l poată bănui de ceva – nici omul pe care urma să-l ucid, nici altcineva. După ce s-au agitat în mintea mea tot felul de idei, am ajuns la concluzia că cel mai bine era să încerc să devin poliţist – simplu agent –, şi să mă transfer în sectorul în care locuia tipul ăla, apoi să organizez executarea planului. Or, îndeplineam toate condiţiile fizice pentru a intra în poliţie, şi puteam să obţin uşor toate recomandările necesare. Exista un singur obstacol, şi chiar mai grav decât vă închipuiţi: de fapt, eu am fost avansat în grad în timpul războiului, la capitolul ăsta v-aţi înşelat. Am fost avansat de trei ori, şi am terminat cu grad de sublocotenent.

— Aha! exclamă Quaresma.

— Da, însă pe de altă parte asta mi-a uşurat totul. Nu aveam nevoie să le cer ceva ofiţerilor superiori de deasupra categoriei mele, trebuia să aranjez cu camarazii ofiţeri superiori de categoria mea, ceea ce e diferit. Şi cum vă puteţi imagina, asta a fost foarte simplu. Unora le-am dat anumite explicaţii, altora alte explicaţii, la întâmplare. Scuzaţi-mă că precizez ce fel de explicaţii: între ele, când am pretins că asta urma să-mi faciliteze tot felul de plăceri carnale, argumentul era mai mult sau mai puţin eficace, dar de înţeles. Li s-a părut că e ceva foarte hazliu şi totul a fost pus pe picioare în foarte scurt timp. Până la urmă am putut să intru în poliţie pe baza referinţelor din timpul serviciului militar, deci să fiu preferat altuia şi angajat imediat, dar fără ca poliţia să fie la curent cu anumite detalii care ar fi putut să complice totul. Pe partea asta nu

am avut nevoie să îmi iau măsuri de prevedere. Înţelegeţi, camarazii mei ofiţeri nu reprezentau nici un risc: întâi de toate (iar agentul schiţă un mic surâs), fiindcă ei nu sunt nişte oameni capabili să înţeleagă însemnătatea sau intenţiile puse în planul meu, nici măcar după ce eu îl ucisesem pe respectivul; iar apoi, chiar dacă unul sau altul dintre ei ar fi bănuit ceva, era destul să-i explic, iar respectivul nu ar fi scos un cuvânt care să mă dea de gol. Aşa că, în acel stadiu al planului meu, nu am avut nevoie să-mi iau prea multe măsuri de siguranţă, nici să prevăd una sau alta.

Imediat ce am intrat în poliţie, am ajuns la comisariatul de la Rato. Iar după aceea trebuia numai să îmi aranjez transferul spre comisariatul de la Picoas fără să indic însă sectorul precis. Iar asta trebuia să reuşesc fără nici un fel de ajutor, fără să mai recurg în nici un fel la ofiţerii graţie cărora fusesem angajat. Chiar şi pentru cineva nu prea isteţ, această a doua cerere, venind imediat după prima, putea să dea de gândit. Aşa că am procedat altcumva. Şi nici nu am avut nevoie să fiu prea abil. Mi-am câştigat repede stima şefului, iar odată chiar l-am salvat de la o agresiune. După care am încercat să aflu dacă nu exista cumva un agent sau altul la Picoas care să facă schimb cu mine. Şi l-am găsit pe unul. Apoi i-am vorbit şefului despre o fată pe care o aveam eu în sectorul de la Picoas. Nu i-a venit tocmai bine şefului să mă lase să plec; dar transferul s-a putut face. Iată cum am reuşit eu să ajung în sectorul unde voiam, în doi timpi, de fiecare dată graţie unor contacte diferite. Aveam certitudinea, şi încă o mai am, că nimeni nu-şi putea da seama de toate astea.

Iar odată ajuns la Picoas, am încercat să manevrez lucrurile, fără să las să se vadă, în aşa fel încât să ajung să-mi fac, din când în când, tura de noapte pe aceste bulevarde. Evident că asta a fost cât se poate de uşor. Apoi am lăsat să treacă o lună fără să fac nimic. Iar după ce a trecut luna, am început să pregătesc totul.

Aveam intenţia să las să se creadă că era vorba despre o crimă comisă de cineva cu totul extraordinar, care nu putea fi luat cu uşurinţă drept o persoană obişnuită; asta, evident, ca să nu cadă bănuiala asupra cuiva sau să fie arestat cineva. Or, cum eu nu urma să-l ucid decât cu mâinile mele, mă gândeam că, după ce aveam să-l ucid, trebuia să îl şi mutilez în aşa fel încât să se creadă că numai un mare atlet ar fi putut s-o facă. Atleţii sunt puţini, oriunde te-ai

uita, dar şi mai puţini sunt cei capabili să-l desfigureze pe un individ aşa, cu o singură lovitură. Ar fi fost chiar o coincidenţă extraordinară dacă printre duşmanii acelui om s-ar fi aflat cineva atât de puternic. Iar pe deasupra, simţeam cu anticipaţie plăcerea de a-l masacra pe respectivul, chiar dacă era deja mort.

I-am săltat corpul şi l-am trântit cu capul în jos, cu toată forţa mea, ba chiar mai mult decât cu toată forţa mea, cum mă simţeam şi mai puternic în acel moment, izbindu-l de încuietoarea casei de fier. Era ca şi cum ai sparge un ou de o piatră. I-a explodat capul de parcă ar fi fost de hârtie. Iar atunci totul s-a întunecat în mintea mea. L-am ridicat a doua oară şi l-am izbit din nou. L-am ridicat a treia oară şi iar l-am izbit. Atunci m-am simţit obosit, mi-am tras suflarea, şi am început să simt că vedeam din nou. M-am calmat, de astă dată am devenit absolut calm – de multe zile nu mai fusesem atât de calm. S-ar zice că în acel moment toată ura mea se epuizase. Era ca şi cum mă trezeam din ceva. Ţeasta – partea din spate a ţestei omului – era ca de hârtie creponată. Nu am văzut-o, dar ştiu. Era aşa de strivită, încât am înţeles imediat că nimeni nu şi-ar fi putut da seama dacă fusese lovit o dată, de două ori, sau de trei ori. Trebuia să se creadă că fusese o singură dată, însă cu o forţă mult peste a mea, şi cu mult peste forţa oricărui om de pe această lume.

În toate astea nu am uitat să-mi iau precauţiile cu care eşti obişnuit la război, atunci când dai tot ce poţi din tine, dar observând mai bine ca oricine viaţa, cu gesturi sigure şi cu rapide reflexe de apărare, fără să ştii cum se întâmplă acest lucru. Şi am reuşit să nu mă stropească nici o picătură de sânge. Simţeam pe întuneric că aşa era, chiar şi fără să văd. Simţeam că în toate gesturile mele, chiar şi în momentele de nebunie reuşisem să-mi folosesc mâinile în aşa fel încât nimic să nu mă atingă. Iar odată ieşit pe coridor, am constatat că, într-adevăr, aşa se petrecuseră lucrurile.

Evident, m-am aruncat asupra lui ca un nebun, am măsurat distanţa la care se afla el faţă de perete. Aşa că, atunci când a căzut pe spate, fără să poată să se ridice, s-a izbit tare cu capul de perete şi a ameţit. Dacă nu mi-ar fi reuşit atacul ăsta, treaba n-ar fi fost uşoară; era ca mine de puternic, dacă nu şi mai puternic. Numai că, şi dacă ar fi fost făcut din fier, în acea clipă eu l-aş fi strivit ca şi cum era de paie.

Era el puternic, dar nici eu nu sunt un papă-lapte; eram plin de ură, de nervi, şi mă hotărâsem să-l ucid tocmai ca să-l ucid. De altfel, nici nu se aştepta la aşa ceva. Iar mâna cu care l-am strâns de gât era de oţel. Nici Dumnezeu n-ar fi reuşit să-mi desfacă încleştarea după ce l-am prins de gât.

Avusesem de gând să fiu mai prudent, dar mi-am pierdut capul. Aveam intenţia să-l pocnesc o dată zdravăn, fără să-şi dea seama, ca să pot apoi să-l ţin, dar n-am reuşit. Imediat ce am ajuns faţă în faţă cu el, m-a cuprins o furie animalică. M-am aruncat la gâtul lui ca şi cum voiam să scap de ceva.

A căzut, de altfel nici nu putea să fie altfel, iar atunci, înainte să opună cea mai mică rezistenţă, i-am ridicat capul şi l-am izbit cu toate puterile mele de canatul uşii. Nici nu s-a mai mişcat. Nu era mort, dar îşi pierduse cunoştinţa. În sfârşit, nu ştiu dacă era mort sau nu, dar nu cred.

M-am uitat spre ceasul din perete şi nu-mi venea să cred. Totul […] nu durase decât zece minute.

Aveam intenţia să-i spun: Eu sunt fratele Emiliei, sau ceva asemănător, dar uitasem totul şi nu mai simţeam decât un singur lucru: îmi simţeam mâinile atrase violent de gâtul lui. Şi am simţit în corpul meu o asemenea vitalitate, aşa o forţă – doctore –, că aveam impresia că de-l pocneam în acel moment ar fi fost ca şi cum l-aş fi lovit cu o rangă.

Şi m-am oprit, încă ţinând corpul de gât în aer, ca şi cum nu cântărea aproape nimic. Uite aşa […]. Pe partea din spatele ţestei sângele curgea în şiroaie. Şi am lăsat corpul să cadă grămadă, uite aşa.

Când nu ţi-e teamă că mori, întotdeauna te baţi cu sânge-rece. Iar eu aveam un caz asemănător. Voiam să evit să fiu prins sau descoperit, dar cum îmi era şi indiferent dacă aşa ceva se întâmpla, chiar şi riscând pedeapsa cu moartea, am putut să fac totul fără să simt că aveam în corpul meu nervi. Iată de ce nu m-am prefăcut deloc.

La drept vorbind, treaba asta cu războiul ne face să pierdem aproape orice fel de respect pentru corpul uman. Deci faptul că îi izbisem ţeasta de încuietoarea casei de fier, chiar şi după ce murise, nu era ceva care să mă înspăimânte.

Am omorât eu, doctore, soldaţi nemţi care nu mi-au făcut niciodată vreun rău, cu care probabil aş fi putut deveni prieten, dacă ne-am fi cunoscut, aşadar cum era să ezit eu să ucid un om care provocase moartea surioarei mele?

Doctorul Quaresma schiţă […] puţin, dar până la urmă îşi potoli senzaţia din gât.

Agentul începu să vorbească din nou, în vreme ce paşii lor răsunau puternic la unison pe strada pustie.

— Ea era mult mai tânără decât mine – şi chiar dacă nu ar fi fost aşa (ridică din umeri)… Pe vremuri se juca pe genunchii mei. Pentru mine, dacă i-ar fi făcut cineva rău, i-ar fi făcut rău unui copil. Poate că nu văd eu lucrurile cum ar trebui, dar aşa le văd eu, căci nu pot să le văd altcumva. S-a sinucis, s-a sinucis din cauza lui. Din cauza acestui tip pe care l-am sugrumat eu… Sunt lucruri pe care nu le puteţi înţelege, doctore – nimeni nu le poate înţelege… Ca să înţelegeţi, ar fi trebuit să vă jucaţi cu ea pe genunchii dumneavoastră, cum am făcut eu. În sfârşit…

În tot acest timp, cei doi nici nu s-au grăbit, nici nu şi-au încetinit mersul. Asasinul şi descifratorul de şarade îşi reglau pasul unul după celălalt.

— Iată că am ajuns, doctore Quaresma.

— Foarte bine. Dacă eu continui pe strada asta dau de linia de tramvai, nu-i aşa?

— Da, se poate ajunge pe oricare dintre aceste străzi.

— Atunci am s-o iau pe aici. (Se opriră, iar Quaresma îi strânse mâna.) Fie că plecaţi, fie că nu, în Brazilia, vă doresc multă fericire. V-o doresc cu toată sinceritatea. Şi nu adaug nimic mai mult. Noapte bună.

— Noapte bună, doctore. Şi vă mulţumesc foarte mult.

Iar poliţistul îi strânse brusc mâna cu un singur zvâcnet.

Pe la mijlocul drumului parcurs după ce părăsise marele bulevard, doctorul Quaresma întoarse capul. Silueta poliţistului, înaintând lent şi ţeapăn, se detaşa prin aerul călduţ al nopţii foarte clare. Întorcând şi el capul, continua să înainteze imperturbabil în tura lui de noapte, cu pasul apăsat al unui soldat.

Note

27. Manuscrisul poartă indicaţia *Tale X / A morte de D. João.* Primul cuvânt e dovada faptului că anumite scrieri poliţiste au fost concepute în

engleză. Pessoa concepea şi acest text ca pe o povestire încă fără titlu, „x“ (*tale*).

28. Ceva mai devreme Pessoa vorbea despre mărturia unei mătuşi. Probabil că s-a scurs un anumit timp între redactarea celor două fragmente.

29. Pessoa notase pe marginea manuscrisului*: a fundamentar*, semn că voia să nuanţeze.

30. Spre deosebire de textele precedente în care Quaresma era „doctor“ întrucât avea o diplomă de învăţământ superior, aici el devine chiar „médico“.

SCRISOAREA MAGICĂ

[I – Manuel Guedes către prefectură. Întâlnire cu inginerul Sá]

Comisarul Manuel Guedes, de la cea de-a doua secţie de anchete criminale, se întorcea târziu, în acea zi, la prefectură. Iată de ce, intrând rapid în birou, era să dea peste doi oameni care vorbeau în picioare în faţa uşii. Cel dintâi era unul dintre inspectori; cel de-al doilea era un om tânăr, de talie mijlocie, cu o faţă obişnuită, îmbrăcat cu acea costisitoare sobrietate care îi distinge pe oamenii din societatea bună, fiindcă recurg la croitori dintre cei scumpi. Fără să adauge un cuvânt, comisarul Guedes îşi luă un aer întrebător.

— Acest domn, spuse inspectorul, are ceva de vorbit cu dumneavoastră, domnule comisar.

— Ceva din domeniul meu?…

— Da, domnule comisar. S-a dus şi a vorbit cu domnul judecător, iar domnul judecător l-a trimis aici ca să vorbească cu dumneavoastră.

— Şi despre ce e vorba? întrebă Guedes avansând spre interiorul încăperii şi scoţându-şi pălăria, pe care o aruncă pe un colţ al mesei.

— E vorba de ceva foarte ciudat, îi răspunse inspectorul comisarului, pe când acesta îi întorcea spatele, cu o expresie care, fără să fie chiar un surâs, aducea cu unul.

Guedes se întoarse şi sesiză acea expresie în momentul în care ea tocmai dispărea.

— Ceva ciudat?

Întrebarea se adresa ambelor persoane prezente.

— Da, răspunse necunoscutul, şi chiar foarte ciudat. Nu ştiu cum s-a întâmplat aşa ceva, nu cred că poate fi explicat.

Guedes îl întrerupse de la înălţimea trupului său masiv care era tot numai fibră, cu ochii lui negri şi inexpresivi ce priveau interlocutorul de deasupra unei scurte mustăţi stufoase.

— Perfect. Cum nu se poate înţelege nimic, iată că suntem aşadar noi cei însărcinaţi să înţelegem. Dacă e

vorba de un elogiu, vă mulţumesc. Dacă nu…

Comisarul Guedes ocoli biroul şi se aşeză. Apoi trase şi îi indică necunoscutului cu dosul palmei un scaun pe care să se aşeze.

Necunoscutul se aşeză foarte încet. Se distingea în felul său de a se aşeza o anumită ezitare în legătură cu subiectul prezenţei sale, indiferent care era el.

Guedes se întoarse spre inspector.

— Crezi că e necesară prezenţa dumitale aici, Santos?

— Nu, domnule comisar.

— Nici pentru altceva?

— Nu, domnule.

— Atunci poţi să pleci. Pe mâine! Închide uşa.

— Bună seara, domnule Guedes.

Iar apoi, schiţând un salut şi o jumătate de surâs spre necunoscut, agentul dispăru trăgând uşa după el.

— Sunt la dispoziţia dumneavoastră, zise comisarul, întorcându-se spre omul care venise să-l caute.

— E vorba, începu foarte ezitant omul, ca şi cum se întreba de unde ar trebui să înceapă… E vorba de dispariţia unei scrisori…

— Mai întâi de toate, cum vă numiţi?

Omul întrebat avu o tresărire; puteai zice că aproape nu-şi mai amintea să fi avut vreun nume.

— Mă numesc Francisco de Almeida e Sá. (Guedes înclină din cap şi îi indică printr-un semn că aştepta să continue.) Sunt căsătorit, sunt inginer la Compania de Căi Ferate Carris Portugueses.

Celălalt continuă cu o duritate surprinzătoare.

— Locuiţi la Lisabona?

— Da, pe strada Barata Salgueiro, numărul 15, la etajul doi. L-a mine s-a întâmplat…

— Să procedăm prin eliminare, pentru ca totul să fie mai limpede, mai cu seamă că acest caz pare încurcat. Despre ce este vorba exact?

— Despre dispariţia unei scrisori, şi nimeni nu înţelege cum a putut ea să dispară….

— Credeţi că e vorba despre furt sau de o pierdere?

— Un furt nu-mi dau seama cum putea să se producă. Iar o pierdere nu ar fi fost posibilă… Şi…

— Şi să o şteargă în vârful picioarelor, nici asta nu ar fi fost posibil, întrucât scrisorile în general nu dispun de aşa ceva, îl întrerupse sec Guedes. Auziţi, din ceea ce văd eu, cred că cel mai indicat ar fi să povestiţi totul cât se poate

de clar. Iar unde o să mi se pară că lucrurile nu sunt limpezi, am să vă pun întrebări şi o să-mi răspundeţi.

Inginerul făcu un gest ca şi cum voia să înceapă.

— Ştiţi ceva, începeţi chiar cu începutul. Iar începutul înseamnă locul unde s-a petrecut dispariţia care vă preocupă. S-a întâmplat în casa dumneavoastră?

— Da, la mine acasă.

— Bine. Scrisoarea era importantă?

— Eu nu ştiu ce conţinea…

— Atunci a cui era?

— Era o scrisoare scrisă de tatăl meu, care nu mai este, iar el mi-a cerut să i-o transmit unuia dintre vechii său prieteni, fost asociat de-al său, care locuia în Africa şi nu s-a întors decât de puţină vreme. Nu cunosc conţinutul ei, dar, cum probabil nu avea nici caracter familial şi nici personal, presupun că era vorba despre ceva comercial, ceva referitor la minele din Angola, sau aşa ceva. În realitate însă nu ştiu dacă avea sau nu importanţă conţinutul acelei scrisori.

— Tatăl dumneavoastră nu v-a spus niciodată şi nici nu v-a lăsat să înţelegeţi despre ce putea fi vorba în acea scrisoare?

— Niciodată. Nici mie, nici altcuiva din familie.

— În orice caz, trebuie că ea conţinea ceva important. Nu laşi scrisori care să fie înmânate după moartea ta ca să-i adresezi cuiva felicitări sau să-l întrebi cum o mai duce cu sănătatea. Aţi menţionat şi familia. Despre cine e vorba?

— Familia mea provine din Trás-os-Mon…

— Nu asta v-am întrebat, domnule. Sau cel puţin, în acest moment, nu cred să fie important de unde provine. Întreb care sunt persoanele din familia dumneavoastră sau, cel puţin, cele care puteau avea cunoştinţă sau nu de existenţa acestei scrisori, dacă e cazul, sau de conţinutul ei.

— Familia mea e foarte redusă: acum, după moartea tatălui (iar mama a decedat de mai multă vreme), nu suntem decât eu, soţia mea şi fiul nostru, care are cinci ani.

— Şi evident că locuiţi cu toţii la Lisabona. Mai e altcineva?

— Din familie… da, un văr al meu…

— Nu asta. Întrebam dacă mai trăieşte şi altcineva în casa de aici, din Lisabona.

— Ah. O bătrână servitoare de-a casei, şi mai e una, dar în anumite zile ea stă la ţară, şi nu se afla la Lisabona când s-a întâmplat.

— Şi când s-a întâmplat?

— Ieri-seară.

Guedes se gândi o clipă.

— Bine, iată că am deja câteva informaţii, acum voi putea să înţeleg mai bine ce urmează să-mi spuneţi. Povestiţi-mi aşadar totul, cum v-am cerut – cu cea mai mare claritate, aşa cum s-au desfăşurat lucrurile, şi în ordinea în care s-au desfăşurat.

Inginerul începu să-şi agite puţin pălăria moale pe care o ţinea pe genunchi, împreună cu mănuşile, cu o mână nu tocmai sigură. Guedes îşi coborî mâna în direcţia pălăriei, „permiteţi?“, şi o depuse pe birou. Lipsit de sprijinul moral al pălăriei, inginerul de căi ferate îşi pierdu reperele.

— Nu ştiu cum să încep…

Comisarul Guedes se manifestă pe latura care îi adusese deja la prefectură porecla distinctă de Guedes Bruta.

— Haideţi, domnule, nu vă cer să-mi ţineţi un discurs. (Iar gestul de nerăbdare al lui Guedes era mai degrabă al cuiva care întrevedea o nouă corvoadă ivită la orizont decât al unui om care se confrunta cu un moment de ignoranţă.) După care tonul vocii sale se mai îmblânzi: Povestiţi-mi cum vreţi dumneavoastră, numai să fie clar şi să nu punem carul înaintea boilor. (După aceea Guedes se răsturnă pe fotoliu teşindu-şi mustaţa.)

Inginerul se gândi puţin, apoi dădu semne că ar fi devenit ceva mai sigur. Şi începu să povestească, lent, cu o voce clară şi fermă.

— Tatăl meu a murit cu doi ani în urmă. A murit la Caneças, unde trăia de aproximativ un an şi jumătate. N-a lăsat testament şi nici nu a indicat nimic care să poată fi socotit un testament special: însă cu câteva zile înainte de a muri, ştiind că nu mai avea mult de trăit, el mi-a dat o scrisoare închisă şi sigilată…

— O scrisoare importantă, vreau să zic groasă?

— Relativ. Era un plic de format comercial. După grosime puteai bănui că sunt înăuntru, să zicem, patru sau cinci foi. O scrisoare importantă, da, dacă e vorba despre o scrisoare… Mi-a dat aşadar această scrisoare, spunându-mi că trebuie să i-o înmânez prietenului său Amaro Simas, care se afla pe atunci în Africa, dar nu trebuie să o trimit în Africa, întrucât nu voia să rişte deloc ca scrisoarea să se

piardă. Mi-a zis că scrisoarea conţinea ceva de cea mai mare importanţă pentru Simas, şi că ea nu privea pe nimeni altcineva. Tocmai din această cauză mi-a şi cerut să păstrez cu sfinţenie scrisoarea, aşa încât ea să nu fie nici furată, nici rătăcită sau deschisă, deci să nu se întâmple nimic altceva cu ea… (Inginerul se întrerupse, şi ridică mâna dreaptă cu un gest brusc de vagă disperare.) Doamne, Dumnezeule, chiar asta s-a întâmplat!

Cu un gest scurt Guedes îi arătă că îl înţelege, dar că aşteaptă urmarea.

— Bineînţeles, continuă inginerul, am urmat cu mare atenţie toate aceste indicaţii. Imediat după moartea tatălui meu, când m-am întors la Lisabona, am pus scrisoarea în locul cel mai sigur posibil pe care îl aveam – un seif la Muntele de Pietate General. Şi acolo a rămas până alaltăieri, sâmbătă.

— Nu l-aţi prevenit pe Simas de existenţa acestei scrisori?

— Ba da. I-am scris la circa cincisprezece sau douăzeci de zile după moartea tatălui meu. I-am scris ca să-i anunţ decesul, făcând şi o aluzie la scrisoare, spunând, evident, că nu i-o puteam trimite conform instrucţiunilor lăsate de tatăl meu. Simas mi-a răspuns imediat – imediat, dacă ne gândim ce înseamnă asta în Angola –, adică a răspuns odată cu întoarcerea poştei.

— V-a dat de înţeles că se aştepta la această scrisoare, sau a fost surprins?

— A fost puţin surprins. Cel puţin asta am dedus eu din scrisoarea pe care mi-a adresat-o. N-aş zice că a fost foarte surprins. Nu-mi amintesc exact ce mi-a scris, dar cam aceasta era ideea.

— Sau probabil că era surprins, dar nu voia să se vadă prea clar că era, după cum se prea poate şi să nu fi fost surprins, dar nu voia să se vadă clar nici asta…

— E posibil. Nu ştiu. La sfârşitul scrisorii, care era foarte scurtă, veneau condoleanţele, tristeţea de a fi pierdut un bun prieten etc.; şi-mi spunea că urmează să vină în Portugalia peste doi ani, aşa cum s-a şi întâmplat efectiv, deci urma să-i dau atunci scrisoarea conform instrucţiunilor lăsate de tatăl meu.

— Asta poate însemna că nu era grăbit să o vadă, dar e adevărat şi faptul că Angola nu se află tocmai alături de Cacilhas[31]… Vă pun întrebarea asta, fără să cunosc încă nimic din toată afacerea, fiindcă vreau să ajung să fiu cât

mai bine informat, ca să nu mai am de pus alte întrebări la urmă. Vă rog să continuaţi. (Comisarul Guedes părea tot mai interesat.)

— Aşa este, Angola se află cam departe iar călătoriile sunt scumpe. Iar Simas nu locuieşte la Luanda şi nici în alt port. Locuieşte în interiorul teritoriului, administrează câteva mine la care este acţionar, la care şi tatăl meu era acţionar. Nu e un loc pe care să-l poată părăsi cu multă uşurinţă.

— Perfect.

— Ei bine, reluă inginerul, care vorbea acum cu mai multă siguranţă, cu aproximativ o lună în urmă am primit o scrisoare de la Simas – dar între acestea două nu am mai primit de la el nici o altă scrisoare – prin care îmi spunea că urma să sosească la Lisabona sâmbătă, pe nava *Angoche*, şi că urma să mă caute imediat. *Angoche* sosea sâmbătă la ora opt seara. Trebuia să-l aştept, evident; mai cu seamă că era şi de datoria mea: era cel mai bun prieten al tatălui meu, chiar dacă nu era chiar şi cel mai vechi, fapt care ar fi fost de altfel imposibil, dată fiind vârsta lui… Dar, cum vorbeam despre asta cu soţia mea, ea mi-a zis că pe chei erau întotdeauna fel de fel de oameni, iar acolo furturile sunt destul de dese etc., cel mai bine era să las scrisoarea la Muntele de Pietate până sâmbătă, şi să mă duc sâmbătă cu Simas ca să i-o dau acolo, căci, odată înmânată, responsabilitatea noastră înceta, şi, de altfel, aşa el ar fi citit-o imediat. Dar după ce am mai discutat am luat o altă decizie. Ne-am hotărât să îl invităm pe Simas să ia cina cu noi duminică seara, deci să-i dăm atunci scrisoarea, la noi acasă. Iar apoi, era normal că Simas, care avea familia la Algés, urma să se ducă acolo imediat după ce sosea şi nici nu ar fi fost dispus să iasă sâmbătă seara la cumpărături, iar pe de altă parte vaporul sosea la o oră la care Muntele de Pietate era deja închis. Asta a fost decis şi aşa ne-am înţeles cu Simas. El a plecat cu familia la Algés şi a acceptat să vină să ia masa cu noi duminică.

— Dar scrisoarea?

— Am luat-o de la Muntele de Pietate sâmbătă, pe la amiază (căci Muntele de Pietate se închide la ora unu, întrucât e o bancă), am adus-o acasă şi am pus-o până a doua zi într-un mic cufăr ce se află în camera mea.

— Cine are cheile de la acest cufăr? De obicei sunt două.

— Cufărul meu nu are decât o cheie. E un cufăr ce aparţinea tatălui meu, şi nu ştiu să fi avut vreodată mai mult de o cheie. E un fel de casă de bani de modă veche. Dar…

— Şi la cine se află singura cheie a cufărului?

— La mine. O am întotdeauna asupra mea. Nimeni altcineva nu are de ce să scotocească în el, nici soţia mea, fiindcă eu îi dau întotdeauna banii de care are nevoie, dar nici nu păstrez prea mulţi bani în el. Voiam să spun însă că asta nu are importanţă. Nu din cufăr a dispărut scrisoarea…

— Ah, nu? Iar Guedes se ridică în acel moment de pe scaun. Simţeam eu că afacerea asta va fi ciudată, şi pe măsură ce avansează s-ar zice că nu m-am înşelat. Continuaţi…

— Ne-am înţeles că Simas urma să vină la noi la cinci după- amiază. Am întrebat şi am aflat că el avea obiceiul să cineze devreme, aşa că urma să cinăm la şase. Cu excepţia soţiei mele, care s-a dus de dimineaţă la slujbă la biserică, n-am mai ieşit din casă în acea duminică decât pe la vreo patru sau patru şi un sfert.

— Asta-i bună! Deci aţi ieşit când invitatul urma să sosească? Vreau să spun, nu-mi dau seama dacă aşa e la modă acum…

— Scuzaţi-mă, nu s-a întâmplat chiar aşa. Trebuie să fi fost spre ora patru când soţia mea şi-a dat seama că ar fi trebuit să cumpărăm prăjituri şi pateuri cu foietaj pentru cină. Aveam tot timpul să mergem până în Baixa şi să ne întoarcem. Ea voia chiar să meargă singură, dar eu m-am hotărât s-o însoţesc fiindcă, dacă aveam timp, evident că asta ne privea pe amândoi. Şi, chiar dacă ne întorceam puţin după ce sosise, ar fi fost uşor să găsim o scuză, iar Simas nu e omul care să se supere. Eram pe punctul de a ieşi, când din întâmplare am vorbit despre scrisoare, iar soţia mea s-a gândit că puteam să i-o dăm servitoarei ca să i-o transmită lui Simas imediat ce sosea; în felul acesta, dacă întârziam, el ne-ar fi aşteptat citind-o, căci trebuia să fie cel puţin curios să afle ce conţinea. Şi, bineînţeles, în interiorul casei nu exista nici un risc…

— Dar până la urmă exista unul, nu-i aşa?

Sá ridică mâna făcând un gest, şi disperat, dar şi sugerând că nu vrea să fie întrerupt.

— Ascultaţi, domnule Guedes. Am luat scrisoarea din cufăr şi am chemat servitoarea. Am avut întâi intenţia să i-

o dăm ei, dar apoi am preferat s-o lăsăm în salon şi să-i spunem servitoarei unde am pus-o, iar, dacă din întâmplare domnul Simas ajungea înaintea sosirii noastre, ea trebuia să-l conducă în salon şi să dea scrisoarea sau să-i arate unde se afla. Soţia mea a luat atunci scrisoarea şi a pus-o pe o măsuţă din celălalt capăt al salonului, a chemat apoi servitoarea, i-a arătat scrisoarea şi i-a dat instrucţiunile necesare, chiar precizându-i că, dacă sosea altcineva, care continua să rămână deşi ştia că nu suntem acasă, să ia discret scrisoarea de acolo şi să i-o remită chiar lui Simas, când el ar fi sosit. După care am închis uşa cu cheia…

— Pardon, chiar v-aţi uitat bine pe jos să verificaţi dacă nu cumva căzuse, sau…

— Domnule comisar, soţia mea a pus scrisoarea pe măsuţă, rezemată de o vază, apoi a venit la uşa salonului unde eram eu şi a chemat servitoarea. După aceea i-a arătat scrisoarea, care era de partea cealaltă a salonului, şi i-a dat instrucţiunile. Tustrei, soţia mea, servitoarea şi eu, am văzut că scrisoarea era în locul acela. După care am încuiat uşa cu cheia, ca să nu mai intre nimeni sau să-i vină cuiva ideea să dea o raită prin salon.

— Iar cheia?

— Cheia a rămas în uşă. Am încuiat-o o dată numai ca să evităm să intre pe acolo copilul. El reuşeşte acum să deschidă uşa folosind clanţa, dar încă nu este nici aşa de abil, nici aşa de înalt, cât să poată să răsucească o cheie.

Comisarul Guedes îşi concentră privirea asupra inginerului.

— Bine, iar după aceea? îl grăbi el…

— După aceea noi am ieşit imediat. Cam la două sau trei minute după ce am încuiat uşa salonului.

— Din câte înţeleg, copilul a rămas acasă.

— Da. Trebuia să facem cumpărăturile în Baixa cât mai repede posibil, iar copilul ne-ar fi încetinit. Evident că ar fi vrut să vină cu noi, dar nici nu-l deranjează să rămână cu servitoarea, cu care e foarte prieten.

— Bine.

Inginerul voia să continue. În acel moment comisarul Guedes i-o luă înainte.

— O clipă. Deduc din ceea ce-mi spuneţi că salonul nu mai are altă uşă în afară de aceea. Asta înseamnă că, atunci când aţi învârtit cheia în uşă, salonul a rămas închis, deci nu se mai putea intra în el pe nicăieri altundeva decât, evident, pe ferestre.

— Am să vă explic. Salonul are două uşi, iar amândouă dau spre coridorul ce se află chiar în faţa uşii de la intrare ce dă spre scară. Apartamentul nostru e pe dreapta, iar salonul este singura încăpere dinspre faţadă, aşa că cele două uşi ale salonului se află pe zidul din stânga cum se intră. Uşa cea mai apropiată de cea care dă spre scară e întotdeauna încuiată cu cheia din interior, şi e acoperită cu o draperie. Uşa aflată mai departe e uşa prin care se intră în salon, şi este aşadar singura intrare. Evident că pe aceasta din urmă am încuiat-o cu cheia.

— Ferestrele erau închise?

— Da.

— Sunt ferestre ce ies în afara faţadei, sau au câte un balcon?

— Nu, sunt ferestre obişnuite, pe linia zidului. Şi erau perfect închise. Vedeţi domnule comisar…

— Eu văd în funcţie de primele dumneavoastră expresii, de când aţi venit aici. Dar continuaţi, vă rog…

— Cum se întâmplă aproape întotdeauna în astfel de împrejurări, am întârziat la cumpărături mai mult decât am fi vrut, şi cu toate acestea era cinci şi cinci minute când am ajuns acasă. L-am găsit pe Simas deja acolo – sosise puţin înainte de ora cinci. Am dat peste el în salon – el, dar şi servitoarea şi copilul; Simas avea un aer uluit, iar servitoarea un aer îngrozit. Ne-am fi gândit că i se întâmplase ceva celui mic, dacă nu l-am fi zărit imediat. Eram cu toţii răscoliţi, mai cu seamă soţia mea, căci femeile se gândesc întotdeauna la ce-i mai rău. Atunci servitoarea a început să vorbească, la început nu înţelegeam nimic, atât de imposibil părea tot ce se întâmplase. Simas sosise, servitoarea i-a deschis uşa salonului, care rămăsese în continuare încuiată cu cheia, dar când s-a îndreptat spre măsuţă să ia scrisoarea şi să i-o dea, scrisoarea dispăruse.

— Cine a venit acolo între plecarea dumneavoastră şi sosirea lui Simas?

— Nimeni, răspunse inginerul.

— Nimeni despre care să ştiţi. Uşa ce dădea spre scară se prea poate să fi fost prost închisă?

— Nu, era bine închisă. Am închis-o chiar eu când am ieşit.

— Ce fel de încuietoare este la uşă?

Inginerul scoase un trusou de chei, mănuşile îi căzură pe jos, şi îi întinse una din chei:

— E o încuietoare yale, spuse el.

Guedes ridică din umeri, iar inginerul îşi lăsă uşor mâna în jos până dădu de mănuşile care îi căzuseră.

— De altfel, continuă Sá redresându-şi poziţia, cum servitoarea e neliniştită sau chiar se cam sperie când rămâne singură acasă, sau singură cu cel mic, adică aceeaşi situaţie, imediat după ce noi am ieşit s-a dus la uşa de la intrare şi a tras zăvorul.

— Asta-i bună! exclamă Guedes, ca şi cum i s-ar fi furat ceva.

— Iată aşadar întreaga poveste, domnule comisar, zise inginerul cu o expresie deplorabilă, întinzând mâinile cu un gest de descurajare şi lăsându-le apoi să-i cadă.

Guedes se uită la el de parcă voia să-l hipnotizeze.

— Dar ceea ce dumneavoastră tocmai aţi terminat de povestit este o incredibilă suită de absurdităţi. Scuzaţi-mă că v-o spun, dar chiar aşa este.

— Dar, domnule comisar, nu aţi spus chiar dumneavoastră că o să vedeţi…

— Pardon; eu vedeam un furt foarte abil, foarte îndrăzneţ. Nu vedeam o scrisoare care îşi ia picioarele la spinare şi deschide dinăuntru o uşă ce fusese încuiată pe dinafară. Adică din momentul în care o scrisoare e capabilă să plece singură, toate celelalte greutăţi sunt o nimica toată pentru ea…

Guedes se răsturnă din nou pe spate şi îşi aţinti privirile arzătoare asupra inginerului.

— Aşa ceva nu e posibil!

— Şi eu ştiu bine că nu e posibil, domnule comisar. Dar e adevărat… (Iar inginerul repetă acelaşi gest jalnic.)

— Nu e posibil, domnule! Dacă în asta nu există nici eroare, nici vreo hibă de memorie, nici altceva de acelaşi fel, atunci nu se poate alege decât între două variante: sau scrisoarea a fost luată de servitoare, sau a luat-o copilul. În sfârşit, în caz că Simas n-a reuşit să o ia înainte să-l vadă servitoarea. Putem să ne gândim şi la asta…

Vreau să spun că revenim la acelaşi lucru. Totul este imposibil, numai dacă nu cumva scrisoarea a fugit singură şi a descuiat din interior o uşă încuiată pe din afară. La asta se ajunge, nu-i aşa?

Sá ridică din umeri, aplecându-se totodată în faţă.

— Cum să ştiu eu care este adevărul, domnule comisar?

Iar vocea lui coborî ca o flacără falsă.

[II – Poliţia nu reuşeşte să rezolve cazul. Dialog între judecătorul de instrucţie şi Guedes]

— Din punct de vedere logic, spuse judecătorul, probabilitatea ne face să înclinăm să dăm vina pe servitoare. Din punct de vedere psihologic, aceeaşi probabilitate ne îndepărtează de ea, dar ne îndepărtează de oricine altcineva. Dacă mergem după vechea regulă, trebuie să începem prin a elimina ceea ce este imposibil, iar în acest caz ipoteza ce rămâne, cât ar fi ea de improbabilă, trebuie să fie adevărul.

— Perfect, domnule judecător, teoria e impecabilă, dar în practică e ceva mai puţin perfectă. În cazul acesta, de exemplu. În acest caz, nimic nu este imposibil şi totul rămâne improbabil.

— Aveţi dreptate, spuse judecătorul surâzând. Fiindcă, de fapt, dacă luăm în considerare incertitudinea mărturiei – iar noi cu toţii ştim că nu poţi niciodată să crezi sută la sută într-o mărturie, chiar dacă e sinceră –, nu se poate spune cu certitudine că dona Marta nu a revenit în salon, să descuie uşa şi să ia scrisoarea, după care a închis uşa la loc fără ca soţul ei să-şi dea seama, presupunând că ea continua să fie vizibilă din pragul uşii, fiindcă aşa trebuia să fie. Iar servitoarea poate să spună şi ea, cu toată sinceritatea, că Simas nu s-a îndreptat spre scrisoare înaintea ei, *pentru că aşa trebuia să se întâmple*, dar cu toate acestea Simas, care în mod sigur a intrat în salon precedând-o, ar fi putut s-o facă. Există o sumă de ipoteze ce se pot întemeia pe incertitudinea mărturiei.

— Ciudată este povestea asta cu atitudinea bătrânului. Ea lasă să se creadă că întreaga familie i-a jucat o festă; sau, mai degrabă, că soţul şi soţia l-au păcălit. Şi toate indică o înşelătorie financiară, una pe care cei doi puteau să i-o pregătească. Iar dacă bătrânul era, aşa cum spuneţi, o persoană foarte cinstită, dar rigidă, atitudinea lor se explică.

— Nu ştiu dacă poate fi vorba de aşa ceva, domnule judecător. El nu-i suportă nici pe copil, nici pe servitoare. Or, nu prea se potriveşte să credem că şi servitoarea intrase în combinaţie, oricare ar fi fost planul pus la cale, dar, în sfârşit, putea să fie şi posibil – iar în acest caz numai cel mic în mod sigur n-a fost complice.

— Fără îndoială, dar în cazul de faţă iritarea bătrânului căpătase o dimensiune maladivă. E ca şi cum, furios pe

cuplu, ar fi zis: „nu mai suport să văd pe nimeni din acea familie“, chiar dacă era propria lui familie…

— Încă nu sunt prea sigur, domnule judecător. Aş înclina să cred că era o stare morbidă, dar nimic mai mult, cu o mică dereglare mintală; sau o iritare cauzată de ceva din afara familiei, ceva care îl privea pe el, sau pe el şi pe o terţă persoană (iar varianta asta e cea mai probabilă), şi deci, tocmai fiindcă acest lucru ţinea de o terţă persoană, el nu putea să vorbească cu nimeni. Iar faptul de a nu putea să vorbeşti cu nimeni aduce pe oricine, mai cu seamă un bătrân, într-o stare de iritare.

Magistratul ridică brusc degetul.

— Foarte bine punctat, Guedes! Foarte bine punctat; iar faptul că scrisoarea îi era adresată lui Simas pare să confirme acest lucru. Această a treia persoană trebuie că era Simas, iar secretul dintre cei doi era de aşa natură, că bătrânul nu dorea să rişte să trimită scrisoarea prin poştă sau să plătească pe cineva să i-o ducă. Aveţi dreptate. Şi mai e ceva. Când bătrânul a simţit că e pe moarte, şi-a chemat fiul – nu fiindcă acum ar fi fost mai dispus să-l accepte, dar ca să aibă pe cineva de încredere, căruia să-i încredinţeze scrisoarea pentru Simas. Iar faptul că nu a vrut să-şi vadă întreaga familie dovedeşte că mânia de a fi constatat că familia şi tot restul lumii se îndepărtaseră de el – da, fiindcă nu doar familia îl părăsise, dar şi restul lumii – încă nu-i trecuse, aşadar el încă nu se calmase. Dar chemarea fiului dovedeşte că nu el era cauza acelei iritări, şi nici familia, altfel nu şi-ar fi chemat fiul, şi nici nu i-ar fi dat scrisoarea. Ar fi putut să recurgă la o autoritate – la primar, la paroh – sau chiar la un avocat sau la altă persoană oficială care ar fi urmat instrucţiunile sale. Dar aveţi dreptate, Guedes – în mod indiscutabil. S-a întâmplat ceva în viaţa acestui om, sau a avut cunoştinţă de ceva cât se poate de grav, care l-a răscolit, l-a întristat, l-a făcut mizantrop; iar acel lucru avea de-a face cu o a treia persoană, probabil cu Simas, sau cu oricine altcineva cunoscut de el sau de Simas; şi nu a fost cauzat de familie, pe care Simas nu o cunoştea prea bine, căci tatăl nu a ezitat să-şi cheme fiul pentru a-i înmâna cu deplină încredere scrisoarea făcându-l pe el depozitar. Aveţi mare dreptate, Guedes. Lucrurile nu pot sta altfel în acest caz.

— Mulţumesc, domnule judecător. Asta ne readuce la una dintre primele ipoteze – cea potrivit căreia Simas el însuşi ar fi făcut să dispară scrisoarea – într-un fel pe care

nu mi-l pot imagina. Iar asta ne face să credem că scrisoarea mai implica pe cineva, sau trebuia să facă pe cineva să intervină, din care pricină Simas va fi dorit să simuleze că ignora conţinutul scrisorii, iar singura cale era să pretindă că nici nu o primise, şi să fie convingător.

— Clar. Iar acea persoană nu poate fi decât Alvarenga; aproape sigur e vorba de Alvarenga, singura persoană pe care Simas o cunoaşte bine – căci el însuşi i-l prezentase bătrânului pe acest individ – şi care a continuat să facă tot felul de afaceri cu bătrânul. Şi e foarte probabil că în urma acestor afaceri, despre care nimeni nu i-a spus judecătorului în ce constau, a început să se manifeste furia bătrânului… Dar oare nu putea fi vorba de ceva cu care să-l fi păcălit Simas – ceva care să-l fi făcut pe bătrân să fie foarte dezamăgit de cel pe care îl considera cel mai bun prieten al său? Îmi vine să cred că era ceva de felul ăsta – un lucru foarte grav, poate de natură comercială sau nu, unul legat de trecutul îndepărtat, despre care bătrânul a putut să afle din gura lui Alvarenga, sau pe care chiar Alvarenga putea să i-l fi relatat, denunţându-l pe Simas. Oare e capabil el de aşa ceva?

— De ce anume? Să îl denunţe? Habar n-am… Nu prea are mutră de om cinstit… Dar ca să afirm că are aerul cuiva capabil de a pârî pe cineva, nu ştiu… E posibil…

— Hmm… Ceea ce mi se pare că am stabilit e faptul că fondul problemei se află aici. Şi avem două ipoteze: că Simas a furat scrisoarea, sau că Alvarenga a furat-o de la el. Dacă a furat-o Simas, atunci a furat-o el însuşi. Dar dacă a furat-o Alvarenga, ideea mea e că a făcut-o cu ajutorul bătrânei servitoare. Aţi remarcat fraza pronunţată de Sá în care spunea că servitoarea îl simpatiza mult pe Alvarenga, dar, atunci când i-aţi vorbit de Alvarenga, ea nu a zis nimic. Dacă nu a făcut vreo remarcă de felul: „Era un domn foarte amabil, sau foarte simpatic“, ci s-a mărginit să vorbească despre el fără să adauge nimic – asta s-ar putea să nu aibă importanţă, dar aşa ceva poate şi să spună că ea nu voia să lase să i se ghicească nici o reacţie sau nici cea mai mică conivenţă între ei. Cine să ne poată spune că Alvarenga nu va fi convins-o pe femeie să ia o scrisoare care arăta aşa şi pe dincolo în cazul în care ar fi găsit prilejul să pună mâna pe ea? Iar în aceste condiţii ce alt prilej mai bun s-ar fi putut ivi decât cel pe care îl cunoaştem – şi s-ar putea spune că cei doi au avut noroc, cum de obicei ajung să profite oamenii rău intenţionaţi.

Cel puţin asta explică partea de îndrăzneală şi de excentricitate ce reiese din afacere. Sau era chiar necesar ca lucrurile să se întâmple aşa, cu toate riscurile şi absurdităţile posibile, altfel ar fi fost pierdută pe veci ocazia de a se pune mâna pe această scrisoare. E tot ce poate fi mai logic.

— Da, domnule judecător, da. Necazul vine însă din faptul că în toată această afacere totul e logic numai pe bucăţi, dar până la urmă nu se ştie nimic precis. Oricum ar fi, din toate acestea, bănuielile mele se opresc asupra soţiei inginerului. Şi tocmai ea scapă de orice bănuială, şi pare a fi cea care nu putea să fi furat scrisoarea.

— De ce o suspectaţi mai mult decât pe ceilalţi?

— Din cauza figurii sale. Are o figură curioasă, inteligentă, cu ochi ciudaţi, cu o frunte nu tocmai tipică pentru o femeie, şi are anumite comportamente speciale. La modul intuitiv, aş spune că *ea* este cea care era […], totuşi în afacerea asta eu nu mai ştiu nici unde mi-e capul, nici unde-mi sunt picioarele, de atâtea intuiţii.

(Dar, în asemenea afaceri complicate, mai mult de aşa ceva mă feresc.)

— Această femeie are un aer prea inteligent, şi chiar prea multă vioiciune, dar nu are deloc un aer viclean. Are faţa cuiva care comandă, şi nu cred că pot fi prea multe zile de sărbătoare pentru cineva care e soţul ei. Dar dacă o femeie de felul ei ar fi vrut să ia o scrisoare, ea şi-ar fi îmbrobodit bărbatul – ea îl domină, e evident – şi i-ar fi luat-o. Nu era nevoie de toate complicaţiile astea ca să-i ia scrisoarea.

— Dar cine vă spune că nu l-a dominat pe soţul ei şi nu i-a luat scrisoarea, iar apoi el a inventat toată această poveste ca să se poată explica?

— Scuzaţi-mă, Guedes, continuă judecătorul. Aţi exclus femeia, dar nu aţi exclus bărbatul. Aţi observat că soţul era singura persoană care ar fi avut ocazia să ia scrisoarea? Soţia lui era pe scara de la intrare, iar servitoarea în coridor. Cât timp i-a luat ca să o ajungă pe soţia lui în faţa uşii vecine? Nu se ştie. Iar din ceea ce ne spune, tocmai *el* se afla într-un loc de unde se putea vedea totul, iar dacă era într-un loc de unde se putea vedea totul putea să întreprindă orice acolo unde numai el putea să vadă. Luaţi aminte la asta, Guedes…

Guedes îşi plesni genunchiul drept cu palma deschisă.

— Nici nu m-am gândit la asta! Şi e atât de simplu, domnule judecător! Numai că lucrurile sunt aşa de încurcate, că ajungi să te gândeşti la toate, numai la adevăr nu.

Dar de ce nu putea să pătrundă cineva în casă înaintea ieşirii celor doi? E drept că e greu să intri şi să te ascunzi într-o astfel de casă. Locul cel mai comod pentru ascunzătoare ar fi fost tocmai salonul; uşa lui e cea mai apropiată, cineva putea să se ascundă îndărătul unui fotoliu. Dar ar fi rămas acolo închis cu cheia după ce scrisoarea ar fi fost depusă pe măsuţă.

Şi nici nu putea să ia scrisoarea ascunzându-se acolo, după care…

— Nu, omule. Când s-ar fi văzut că lipsea scrisoarea, toată lumea ar fi început să o caute. Şi căutând o scrisoare nu puteai să nu dai peste un om.

— Numai pentru servitoare şi pentru Simas aceasta era singura ocazie.

— Perfect, Guedes, dar nu uita un lucru: doar în cazul în care soţul şi soţia lui – iar în acest caz, el antrenat de ea – nu se vor fi lăsat tentaţi în ultimul moment să o deschidă, sau fiindcă vor fi constatat că era uşor să o deschidă după felul cum fusese pus sigiliul, sau din orice altă explicaţie. Iar odată ce vor fi deschis scrisoarea, vor fi descoperit o bună justificare să nu i-o mai dea lui Simas. Cine ştie ce important secret comercial se afla în acea scrisoare? Sau ce tentaţie de a face avere putea rezulta din ea, unde în principiu se aflau documente ce puteau face uşoară dobândirea unei asemenea averi? Luaţi aminte, Guedes, singurul lucru ce mi se pare probabil în acest caz e că în respectiva scrisoare s-a aflat ceva de acest gen.

Guedes îşi duse mâna stângă spre cap şi se ridică privind în pământ.

— E ceea ce este cel mai probabil, domnule judecător, şi chiar mai mult decât probabil… Însă cu toate astea, eu nu cred.

După care, urmărit de surâsul judecătorului, ieşi din cameră fără să mai adauge nimic.

[III – Guedes se duce să-l caute pe Abílio Quaresma pentru a-i vorbi despre această problemă]

Dar când ajunse la mijlocul coridorului, comisarul scoase o exclamaţie ce nu i se adresa decât lui însuşi, şi grăbi pasul în direcţia cotului ce se făcea spre biroul său. Ajuns acolo îşi recuperă pălăria, iar apoi, lăsând să se înţeleagă că-şi ia adio până a doua zi, ieşi direct în stradă. O luă la dreapta, urcă cu un pas tineresc treptele de pe strada São Francisco, iar după ce coborî porţiunea de pe Rua Nova do Almada ce duce spre São Nicolau, o luă pe această stradă până la capăt. Capătul este Rua dos Fanqueiros, iar comisarul o luă spre nord. La o mică distanţă, intră sub o poartă, urcă la etajul trei, iar odată ajuns pe partea dreapta a scării, acţionă soneria învârtind butonul. Îi răspunseră de îndată nişte paşi destui de rapizi, iar când se deschise uşa putu să constate că fuseseră paşii unei fetiţe, nici prea mare, nici prea curată, care îşi ridică în sus ochii spre a privi chipul comisarului.

— Aici stă doctorul Abílio Quaresma?

— Doctorul… începu să răspundă micuţa, dar cum în acel moment îşi făcu apariţia silueta cenuşie a unei femei, venind dinspre dreapta în lungul coridorului, Guedes i se adresă peste capul fetiţei.

— Bună ziua, doamnă. Ce mai faceţi? Doctorul e acasă?

— Cum o duceţi, domule comisar? Eu, bine, mulţumesc. Dar doctorul e bolnav…

— Bolnav? Iar Guedes intră.

— Are doar gripă. Nu doarme în acest moment. Vă rog să intraţi. Nici măcar nu-l mai întreb dacă poate să vă primească.

După care, deschizând o a doua uşă pe stânga coridorului, femeia pronunţă numele vizitatorului. Imediat ce se auzi anunţat, Guedes pătrunse vesel în încăpere.

Pe un vechi fotoliu de răchită, plasat alături de un pat care era făcut şi care îi servea de masă, doctorul Quaresma, cu o pătură aşezată pe genunchi, cu barba lui pestriţă ce părea oarecum mai puţin pestriţă fiindcă nu era bine retezată, îşi puse pe cuvertura patului o cărţulie deschisă cu paginile în jos şi se întoarse spre comisar cu un aer fericit.

— Ce surpriză grozavă, Guedes, ce idee bună! Aşezaţi-vă, dragă prietene! Nu v-am mai văzut de multă vreme.

Guedes îi strânse mâna cu multă afecţiune iar apoi, trăgând un scaun, se aşeză invers, cu umărul drept rezemat de piciorul patului.

Schimbară primele cuvinte, care nu au importanţă, fiindcă erau amicale.

— Veniţi să mă vedeţi din întâmplare, sau cu rele intenţii?

— Cu rele intenţii, dragă doctore, cu rele intenţii.

— Domnul să vă binecuvânteze! exclamă semi-bolnavul. Tocmai eram pe cale să descifrez câteva şarade moarte, dar dacă îmi aduceţi unele vii o să mă vindecaţi de tot… Aşadar, despre ce e vorba?

— Şarada asta e vie, şi chiar foarte vie. Din câte se pare, e vorba despre o scrisoare care umblă singură, de mai multe persoane suspecte pe care nu le putem suspecta, şi de alte lucruri referitoare la o familie. (Guedes îşi înfundă mâna în buzunarul din dreapta de unde extrase tutunul şi foiţa de ţigări.) Şi mai e vorba să aflu de nu cumva trebuie să mă duc eu la Rihafoles[32].

Apoi Guedes se apucă să îndrepte foiţa de ţigară, presără pe jgheab un pic de tutun galben din pachet, şi începu să-l ruleze.

— Întrucât nu o să vă duceţi la Rihafoles, şi v-o garantez eu în calitate de medic, pot să afirm că văd în această frază un semnal excelent. Om bun, sunt foarte nerăbdător! Povestiţi-mi totul fără alte explicaţii. Şi povestiţi-mi fără ocolişuri.

Guedes îşi termină de răsucit ţigara lingând-o la capăt, o aprinse şi începu să tragă din ea.

— Iată ce e, doctore. Dacă am să povestesc rău, spuneţi-mi şi întrerupeţi-mă. Cel puţin o să văd, măcar atâta, dacă pot să povestesc cum trebuie cazul ăsta.

Inteligenţa lui naturală, sau aceasta plus obişnuinţa lui de a face declaraţii în faţa tribunalului adresându-se avocaţilor apărării, evident că îl obişnuiseră pe Guedes să relateze lucrurile cu limpezime şi coerenţă. Aşadar comisarul îi dezvălui cu o mare precizie şi cu o perfectă distribuţie a materiei detaliile afacerii despre scrisoarea dispărută, incidentele verbale ce aveau legătură cu ea, interogatoriile la care procedase, rezultatele după examinarea casei inginerului, pe care o descrise într-un mod aproape fotografic, întrevederile lui cu Simas şi cu Alvarenga, şi, la sfârşit, într-un rezumat ceva mai nesigur, fiindcă era vorba de argumente, nu de fapte, discuţiile pe tema posibilităţilor pe care le avusese cu judecătorul de instrucţie.

Cum Quaresma nu-l întrerupsese nici o singură dată, comisarul Guedes se arătă mulţumit şi trase o concluzie. Iar în chip de concluzie, spuse:

— Am povestit bine, doctore?

— Foarte bine. Aţi văzut că nu v-am întrerupt.

— Puteaţi să nu mă întrerupeţi, dar să îmi puneţi întrebări după aceea. Sunt bucuros, cel puţin, că ştiu să relatez suficient de bine un caz. S-ar zice că nu sunt cu totul nebun.

— Nu v-am întrerupt, e adevărat, fiindcă nu aveam de ce să vă întrerup. Dar am o întrebare, una singură, să vă pun.

— Am uitat să…?

— Nu, nu aţi uitat nimic. Aş vrea să-mi daţi mai multe detalii despre un anumit lucru.

— Care dintre ele, doctore?

— Despre cum râdea inginerul.

— Ceee?! iar Guedes îşi scoase ţigara din gură, care de altfel îi rămăsese inutil între buze, fiindcă era de multă vreme stinsă.

— Râsul lui Alvarenga, repetă Quaresma. Vreau să-mi descrieţi în detaliu râsul lui. Deocamdată să nu ziceţi nimic! Aveţi o foarte bună memorie fotografică. Vreau să vă folosiţi acum de ea. Atunci când i-aţi spus lui Alvarenga că se prea poate să fi intervenit ceva în afacerile pe care el le avea cu tatăl lui Sá şi care vor fi putut să-i provoace o mare nemulţumire, mi-aţi zis că el a început să râdă, iar mai apoi a explicat că a râs fiindcă aşa ceva era atât de absurd, încât îl făcea să râdă.

— Da, chiar aşa a fost.

— Ei bine, vreau să-mi explicaţi următorul lucru, punându-vă la contribuţie excelentul simţ de observaţie: a început Alvarenga să râdă imediat? A început Alvarenga mai întâi să surâdă cu tot chipul înainte de a izbucni în râs? A surâs Alvarenga numai cu buzele înainte să se forţeze să râdă? Sau a surâs Alvarenga numai cu ochii, înainte să lase acest surâs să-i coboare spre buze, iar apoi să se forţeze să râdă?

Comisarul Guedes se răsturnă uşor pe spatele scaunului, închise pe jumătate ochii înainte de a-i închide de tot. Apoi ţâşni în faţă, cu o expresie perplexă, dar iluminată.

— E ultima, doctore, ultima variantă. Imediat ce i-am pus întrebarea, ochii lui au început să strălucească, iar puţin după aceea a surâs cu buzele; numai după aceea a

început să râdă, e adevărat, şi mi se pare că expresia „se forţa să râdă“ e cât se poate de potrivită. Atunci nu i-am acordat mare atenţie, dar acum îmi dau seama; încă aud sunetul râsului său, şi e adevărat ceea ce spuneţi dumneavoastră. Adică eu văd în mod firesc şi cu urechile.

— Bună frază, Guedes, iar răspunsul dumneavoastră corespunde cu ceea ce presupuneam eu. Dar nu voiam să vă sugerez nimic. E foarte bine aşa. Cazul devine din ce în ce mai interesant. Nu vă mai amintiţi de nimic altceva despre care să-mi povestiţi?

— De nimic altceva, doctore, din păcate… Dar cu ceea ce v-am povestit, oare nu puteţi să-mi daţi vreo indicaţie ca să-mi conduc ancheta într-un sens ce conţine şi cheia problemei? […]

— Există trei tipuri de surâsuri, dragul meu Guedes: cel ce apare în ochi, cel ce apare pe buze, şi cel ce apare deodată şi în ochi, şi pe buze. Cel ce apare în ochi poate să treacă pe buze, cel ce apare pe buze poate să ajungă şi la ochi, dar important este punctul său de origine; restul e îndoielnic, atât fiindcă poate fi un simplu reflex organic, dar şi pentru că poate fi accentuat printr-un artificiu, instinctiv sau nu. Nu-mi dau seama dacă mă explic bine…

— Nu e rău deloc, doctore. Dar aştept să vă explicaţi şi mai bine…

— Am s-o şi fac. Surâsul ce se naşte pe buze şi în ochi, în acelaşi timp, e surâsul complet şi natural – e surâsul cuiva care surâde fără rezerve şi fără să calculeze altceva, numai fiindcă ceea ce a fost spus, sau făcut, stârneşte surâsul; fiindcă acel ceva a fost nostim sau a făcut persoana respectivă să devină comică. Surâsul ce se naşte pe buze, fără ca ochii să-l însoţească imediat, e surâsul cuiva care nu socoteşte lucrul respectiv prea nostim, sau […]; căci gura este organul social al feţei.

În schimb, atunci când surâsul se naşte spontan în ochi, fără să ajungă imediat şi pe buze, înseamnă că ceva mi se pare foarte nostim, iar asta se produce printr-o mişcare instinctivă a spiritului şi rezultând aproape de la sine din faptul că ceva e nostim. Dacă te afli în faţa cuiva care se comportă ceremonios cu tine şi tu spui sau faci o prostie, vezi imediat critica în ochii interlocutorului tău; dacă e capabil să se stăpânească, vezi acest lucru pe buzele lui. Expresia privirii e spontaneitatea pură; dintre toate expresiile, ea se supune cel mai puţin dominaţiei voinţei. Pe o faţă rigidă şi inexpresivă, teama, dorinţa, angoasa nu

reuşesc să se ascundă de privire. Poate că privirea nu este oglinda sufletului, dar este oglinda agitaţiei sufleteşti.

[IV – Consideraţii despre acest caz]

— Am abordat cazul în felul următor, spuse Guedes. Ori scrisoarea a fost furată de o singură persoană, fără ca ea să fi fost înţeleasă cu alta, ori a fost furată de cineva care era în complicitate cu o altă persoană. În primul caz, ea nu putea fi furată decât de bătrâna servitoare – singura persoană care se afla în acest scop în casă, căci mi s-a părut că acel copil era încă prea mic ca să primească instrucţiuni de acest fel şi să le îndeplinească, dacă cineva i le-ar fi dat. În cel de-al doilea caz, şi fără să vorbim vreodată despre copil, în mod evident – combinaţiile puteau să fie astfel: între soţ şi soţie, între soţ şi servitoare, între soţie şi servitoare, între toţi trei, între Simas şi servitoare.

Am îndepărtat ipoteza unei posibile înţelegeri între tustrei. Dacă cei trei ar fi fost înţeleşi între ei, nu ar fi fost nevoie să pună la cale o stratagemă aşa de misterioasă şi inexplicabilă; nu-ţi trebuie mult să-ţi croieşti un plan mult mai abil, ceva care, dezorientând poliţia – în cazul în care exista intenţia să se facă apel la ea, cum s-a întâmplat –, să fi făcut în aşa fel încât să pice bănuiala pe persoane străine de casă, nu să cadă numai supra celor care vor fi plănuit totul.

Am îndepărtat şi eventuala înţelegere între soţ şi soţie, căci în acel moment nu se aflau acasă, iar servitoarea a garantat că scrisoarea se afla pe măsuţă când a fost încuiată uşa salonului cu cheia. Ei nu puteau fura scrisoarea decât prin intermediul servitoarei, iar asta ne-ar readuce la ideea că a existat o complicitate în trei, la care am renunţat deja.

Mult mai probabilă era complicitatea între unul din soţi şi servitoare, şi, din două ipoteze, cea mai probabilă era înţelegerea dintre inginer şi servitoare, căci ea se afla de multă vreme în serviciu la el, nu la soţia lui, deci în mod firesc devotamentul ei era mai mare pentru el decât pentru ea, indiferent cât îi era de devotată acesteia din urmă. Pe de altă parte însă, circumstanţele indică mai degrabă o conivenţă în care ar fi fost implicată soţia: ea avusese ideea isterică, sau aproape isterică, de a pleca la plimbare

pentru ca Simas să nu-i găsească acasă; ea avusese şi ideea de a pune scrisoarea pe măsuţa cu pricina şi de a încuia uşa salonului cu cheia, adică de a imagina acest decor în care s-a întâmplat toată tărăşenia. Dar nu mi se pare probabil că această femeie a stabilit o înţelegere cu bătrâna servitoare care îi slujise şi pe părinţii soţului ei, atât de devotată acestuia din urmă, o înţelegere care, indiferent de natura ei, era în orice caz îndreptată împotriva soţului. Aşadar, fără să fie cu totul imposibile, cele două ipoteze erau improbabile. Şi am considerat că sunt şi mai improbabile în momentul în care m-am gândit că pica definitiv varianta unui mister de această natură, a cărui executare se presupunea că depindea de o servitoare, despre care puteai să bănuieşti că n-ar fi putut să reziste la un interogatoriu al poliţiei.

Cât despre ipoteza unei combinaţii între servitoare şi Simas, o îndepărtez şi pe aceasta: servitoarea abia îl cunoştea pe Simas, şi chiar dacă în acest caz misterul nu ar fi fost cu totul absurd, întrucât trebuia ca scrisoarea să dispară în condiţiile create de alţii, existau totuşi diferite modalităţi mult mai practice să pui la cale afacerea, iar o atare stratagemă nu era de natură să fi putut fi imaginată de o creatură atât de simplă cum era servitoarea, şi nici de un negociator ca Simas.

Uite aşa am fost împins să consider drept cea mai probabilă împrejurarea că scrisoarea fusese şterpelită de o singură persoană, care a acţionat independent. În mod sigur nu erau nici soţul, nici soţia, în acel moment absenţi de acasă. Rămânea de ales între servitoare şi Simas. Servitoarea afirmă totuşi că imediat ce a deschis uşa a văzut că scrisoarea nu mai era pe măsuţa din salon. Simas încă nici nu intrase în salon – zice ea – când ea şi-a dat deja seama, de la distanţă, că scrisoarea lipsea. Deci rămânem cu ipoteza că servitoarea a subtilizat scrisoarea, pentru ea, sau pentru o altă persoană care nu se numără printre cele cunoscute de noi. Conform unei logici corecte, nu văd cum am putea fugi de această concluzie.

Or, doctore, mărturisesc că cele două interogatorii la care am supus-o pe servitoare nu mi-au dat prea multă satisfacţie cu această ipoteză, chiar dacă eu nu văd o alta mai bună. Ştiţi că eu sunt obişnuit să am de-a face cu criminali josnici, adică dintre cei vulgari şi de foarte proastă extracţie, şi că eu cunosc foarte bine această categorie. Deseori ei dau dovadă de viclenii care pot să-i

înşele pe oameni mult mai inteligenţi decât mine, dar pe mine rareori mă păcălesc. Ştiţi, doctore, iar acesta nu e un argument, ci o certitudine a mea, impresia mea directă în legătură cu servitoarea e că ea nu are nimic de-a face cu acest caz. Iată unde mă aflu.

Guedes îşi depuse ţigara în scrumieră şi se sprijini cu palmele pe genunchi. Quaresma îi surâse şi trase un fum din propriul lui trabuc.

— Totul e perfect logic, dar nu prea concludent.

— Nu prea concludent… Iar eu am venit să văd dacă puteţi să îmi spuneţi că există vreun procedeu de anchetă, vreo direcţie în care să o apuc, cel puţin să mă găsesc pe pista ce duce spre acest mister. Credeţi că aşa ceva e posibil, cel puţin din datele pe care le am, adică să rezolv problema?

— Mai mult decât posibil.

— Mai mult decât posibil, cum aşa?

— Eu am rezolvat-o, zise doctorul Quaresma.

— Cum? exclamă Guedes.

— Datele sunt suficiente pentru a rezolva cu totul problema. Chiar aici, în timp ce ascultam, am rezolvat-o în întregime.

— Cum în întregime, doctore?

— În sensul că ştiu cine a luat scrisoarea, cum a fost luată şi care era conţinutul ei.

Comisarul Guedes se uită la doctorul Quaresma cu un amestec de extraz şi de spaimă.

— …şi care era conţinutul ei? zise, ca şi cum şi-ar fi încheiat cu voce tare un gând intim.

Bolnavul etală un surâs larg.

— Vă grăbiţi, Guedes?

— Eu, grăbit! exclamă comisarul. Mă grăbesc numai să vă ascult…

— Atunci ascultaţi-mă, zise doctorul Quaresma.

[V – Concluzii. Psihologia crimei]

— Să presupunem, Guedes, că asta apare, ca un soi de poveste, într-un ziar. Ce părere aţi avea?

— Ce aş crede eu? Că e ceva prea ciudat şi în afara oricărei probabilităţi.

— Exact. Or, dumneata erai convins de ceea ce am dovedit eu – anume că lucrurile s-au petrecut efectiv în

acest fel?

— M-aţi convins cu totul, doctore.

— Ne rămâne aşadar să demonstrăm de ce anume s-a petrecut un lucru ce pare cu totul improbabil, sau cu alte cuvinte, de ce această femeie, deşi avea alte posibilităţi, dacă ar fi vrut, şi cu abilitatea de care poate da dovadă, de a recurge la alte procedee pentru a face să dispară această scrisoare, a ales tocmai aşa ceva, cel mai abracadabrant procedeu, pe care tocmai l-aţi văzut. Tocmai aici, dragă Guedes, se află aspectul cel mai interesant al problemei.

Orice idee de complicitate e prostească. Complicitate între soţ şi soţie? Între soţ şi servitoare? Între soţ, soţie şi servitoare? Oare n-ar fi putut să găsească ei ceva mai bun şi mai plauzibil decât asemenea stratageme? Evident că s-au înţeles cumva. Dar numai o adunătură de nebuni putea avea ideea să recurgă la un asemenea *plan*. Iar dacă e să fie vorba de complicitatea dintre cineva din exterior şi cineva din interiorul casei, nici nu ar mai fi vorba de complicitate în afacerea noastră: ar fi pur şi simplu un furt comis de o persoană din interior în beneficiul alteia din exterior.

Dar, odată îndepărtată ideea unei complicităţi între oamenii din casă, renunţăm şi la ideea că soţul sau soţia vor fi furat scrisoarea.

Însă faptul că eu nu am văzut cu ochii mei acel loc e în avantajul meu. Observaţia şi raţionamentul ţin de două categorii mentale diferite. Categoria raţională e tulburată de observaţie.

Nu, nu e vorba de o scrisoare care iese *însoţită de cineva* dintr-o cameră încuiată. E vorba numai de o scrisoare. Şi începând din momentul în care vedem clar că e vorba de o scrisoare, problema ia cu totul un alt aspect, şi nu vorbesc de probabilitate, ci de posibilitate sigură. Iar aşa problema încetează să mai fie incomprehensibilă din punct de vedere *material*.

Să luăm mai întâi în seamă aspectul material, pur şi simplu.

*

În toate cazurile de crimă, sau în care se presupune că există o crimă, zise doctorul Quaresma, trebuie să iei în considerare cinci circumstanţe diferite, după ce faptul a fost stabilit definitiv, şi toate având legătură cu crima, sau cu crima presupusă, toate legate între ele în aşa măsură, încât până şi atunci când unele sunt ignorate, să le putem

regăsi trecând prin cele ce ne sunt cunoscute. Iar procedura va fi totdeauna aceeaşi: mai întâi, trebuie să determinăm bine care din aceste circumstanţe sunt cunoscute; secundo, odată circumstanţele cunoscute, trebuie să precizăm dacă ele sunt cunoscute în întregime, sau dacă nu sunt cunoscute în întregime; tertio, să facem în aşa fel, încât să ne devină pe deplin cunoscute şi definite acele circumstanţe care ar putea să ne fie imperfect cunoscute şi definite. Odată acestea îndeplinite, pătrundem la un alt capitol al investigaţiei logice; dar deocamdată să ne limităm la ele.

Cele cinci circumstanţe despre care vorbeam, în legătură cu o crimă, sau cu o crimă presupusă, sunt următoarele: primo, unde anume a fost comisă; secundo, când a fost comisă; tertio, cum a fost comisă; quarto, de ce a fost comisă; quinto, cine a comis-o? Primele două circumstanţe sunt materiale; celelalte două sunt imateriale; iar ultima aparţine ambelor categorii.

În cazul de faţă, pornind de la un principiu acceptabil, chiar dacă deocamdată nu putem spune că ar fi definitiv stabilit (fiindcă de această natură e confuzia produsă de martorii direcţi) că e vorba de o crimă (adică furtul scrisorii – fiindcă trebuie să-l considerăm aşa, fără alte remarci pentru moment), crimă ce a fost înfăptuită în salonul din apartamentul inginerului, între momentul când el şi soţia lui au ieşit, înainte să sosească destinatarul scrisorii, cunoaştem deja perfect acel „unde“ şi acel „când“ al crimei. Numai dacă nu există o falsă mărturie, sau falsificarea unei mărturii, putem spune că avem stabilite cu certitudine aceste două puncte.

În schimb, celelalte trei puncte sunt obscure. De la bun început nu ştim cum a fost luată scrisoarea; de asemenea, nu ştim, tocmai pentru că-l ignorăm, şi nici măcar nu-l bănuim, care e conţinutul scrisorii, ca să aflăm motivul furtului; şi nu ştim nici cine a luat-o.

Zic că aceste trei puncte sunt obscure. Să vedem, totuşi, dacă sunt obscure în mod egal. Încă de la prima abordare, descoperim un lucru: că autorul crimei e necunoscut, şi că raţiunea acestei crime rămâne şi ea necunoscută, dar că modul în care a fost comisă crima nu este numai necunoscut, ci e şi straniu. Or, faptul că distingem ceva straniu nu e chiar nimica toată: despre ceva care ştim că e straniu nu putem să spunem că nu ştim nimic, tocmai

fiindcă ştim că e ceva straniu, ceea ce înseamnă că ştim ceva.

Iar acum ajungem la cel de-al doilea stadiu al anchetei. El se rezumă în două procese logice: primo, care din elementele necunoscute e mai puţin necunoscut? Secundo, care din elementele necunoscute e mai straniu? Cel mai puţin necunoscut ne va veni mai uşor ca prim element de cercetare, fiindcă despre el se ştie deja o anumită parte. Cel mai straniu va fi mai uşor [de pătruns] ca element de investigaţie, întrucât pentru acela ce este mai straniu, mai puţin numeroase sunt şi ipotezele ce l-ar putea explica.

— De ce aşa, doctore? întrebă Guedes.

— Cum de ce? întrebă şi doctorul Quaresma.

— De ce spuneţi că, pe măsură ce un factor e mai straniu, e mai mic numărul ipotezelor care îl pot explica?

— Fiindcă ceea ce e straniu nu e ceva obişnuit, iar pentru un lucru neobişnuit evident că există mai puţine cauze decât pentru unul comun. Dacă mâine îl găsim mort pe o stradă din Lisabona pe un om care a fost asasinat cu un cuţit, dumneavoastră, pornind doar de la cuţit (iar deocamdată nu fac aluzie la identitatea omului, nici la concluziile care ar putea fi trase), nu veţi putea ajunge la cine ştie ce concluzii privitoare la identitatea ucigaşului. Dar dacă omul a fost ucis cu un pumnal fin, în mod sigur numărul potenţialilor criminali se restrânge. Dacă a fost ucis de o săgeată, va fi foarte greu să găsim criminalul, dar va fi uşor să eliminăm de la bun început un mare număr de criminali. Înţelegeţi, nu-i aşa?

— Perfect.

— Or, în cazul care ne interesează, continuă Quaresma, puţinul pe care-l cunoaştem şi caracterul straniu al afacerii se reunesc în acelaşi element de investigaţie; adică sunt prezente în felul în care a fost comisă crima. Deci pe acest element va trebui să se concentreze continuarea anchetei noastre.

Să vedem bine în ce anume constă această stranietate. Constă în dispariţia unei scrisori dintr-o cameră încuiată ermetic. Să strângem cercul, din punct de vedere logic: e vorba de dispariţia unui obiect neanimat dintr-o cameră încuiată. Iar acum, dragă Guedes, să strângem şi mai mult acest cerc, să ajungem la punctul pe care nu l-aţi văzut. Iar punctul este natura obiectului dispărut. Dumneavoastră aţi considerat că dispariţia unei scrisori dintr-o cameră încuiată este la fel ca dispariţia oricărui alt obiect neanimat

dintr-o cameră încuiată. Nu aţi considerat că o scrisoare este un obiect special, dacă luăm în calcul volumul ei. Într-adevăr, o scrisoare nu este nici un cadavru, nici o cutie: e un obiect mic, ce se caracterizează de obicei prin faptul că e foarte subţire. Cu alte cuvinte, o scrisoare e un obiect neanimat care poate fi ascuns într-o crăpătură, într-o fisură, ceea ce nu poţi să faci cu alte obiecte, indiferent că sunt animate sau nu, dar sunt ceva mai groase.

— Teribil! exclamă comisarul Guedes. Îmi vine să mă apuc să învăţ cum se merge în picioare.

— E simplu, nu? întrebă Quaresma.

— Nici nu-mi mai spuneţi, doctore! Continuaţi…

— Văzută în acest fel, problema îşi schimbă deodată toate datele. Nu mai e vorba despre dispariţia unui obiect dintr-o odaie ermetic închisă. E vorba despre dispariţia unui obiect plat care, dacă în respectiva cameră există crăpături sau fisuri prin care ar putea fi trecut, nu mai putem spune că dispare dintr-o cameră închisă ermetic, în ceea ce priveşte acest obiect. E corectă expunerea mea?

— Mai mult decât corectă, doctore. Mergeţi mai departe…

— Or, ce fel de crăpături sau fisuri ar putea să existe în salonul inginerului? Odată închise ferestrele, se poate presupune că nu mai găsim nimic de acest fel. Casa, din ceea ce mi-aţi relatat, e construită bine, iar în asemenea case ferestrele se închid perfect şi sunt bine concepute în acest sens. De altfel, ieşirea ei pe fereastră nu pare a fi foarte indicată, căci ferestrele nu au balcoane şi se află la etajul al doilea, care este şi foarte ridicat.

Ne rămâne să luăm în considerare crăpăturile sau fisurile ce se află sub uşi, iar ele cu siguranţă că există, peste tot, cu excepţia acelor locuri unde covorul gros sau linoleumul ajunge până la uşă, dar chiar şi în acest caz nu e ceva practic dacă uşa nu se deschide spre exterior. Putem afirma aşadar că există două modalităţi posibile de a scoate o scrisoare, din această încăpere pe care nu o mai putem considera ermetic încuiată: prin spaţiul, fisura, de sub uşa de la intrare, şi prin spaţiul de sub uşa încuiată. Or, cum uşa încuiată se afla în linie dreaptă în faţa măsuţei pe care fusese aşezată scrisoarea, în mod firesc tocmai spaţiul de sub această uşă e indicat drept punct de ieşire posibil.

Să luăm acum în considerare în ce fel ar putea fi scoasă o scrisoare pe sub această uşă ca să ajungă în exterior, prin acest spaţiu ce se află sub uşă. Nu trebuie să căutăm prea

mult: un fir legat de scrisoare cu un ac de siguranţă sau de orice altceva foarte puţin voluminos şi subţire ce s-ar afla deja acolo; iar acest fir, pregătit dinainte, trecut din coridor pe sub uşă până la măsuţa aflată în linie dreaptă de partea cealaltă; scrisoarea aşezată pe măsuţă, prinsă repede cu acul de siguranţă deja pregătit; uşa apoi încuiată, iar persoana care le-a pregătit pe toate acestea, ieşită pe coridor, nu mai avea decât să tragă firul şi scrisoarea ar fi parcurs salonul şi ar fi ajuns la ea trecând pe sub uşă spre a dispărea apoi pentru totdeauna. Iar…

Iar în acel moment comisarul Guedes se ridică de pe scaun, cu faţa roşie ca o pătlăgică şi, izbind puternic cu pumnul în masă, scoase o serie de exclamaţii care, fiind în bună măsură constituite din termeni evitaţi de dicţionarele obişnuite, nici în această relatare nu vor fi transcrise, întrucât povestirea de faţă nu pretinde să folosească decât expresii din cele comune.

— Iertaţi-mă, doctore… spuse Guedes, apoi se aşeză la loc.

— Un anumit lucru uşura extraordinar de mult această manevră; şi vreau să cred, de altfel, că e tocmai ceea ce, într-un fel, chiar a sugerat procedura: e vorba despre culoarea banală a covorului din salon şi a ţesăturii care acoperea măsuţa. Un fir de mătase verde-închis sau un fir de mătase verde oarecare, dar dublu, ambele ar fi fost cât se poate de potrivite pentru această afacere.

Iar acum, după ce am determinat singura modalitate probabilă prin care scrisoarea ar fi putut fi extrasă dintr-o încăpere aşa-zis încuiată, vom vedea imediat cine e persoana care a subtilizat-o. E tocmai cea care o pusese acolo. Iar când observăm că aceeaşi persoană sugerase ideea plimbării şi a absenţei în momentul sosirii lui Simas; când remarcăm şi faptul că această persoană are un temperament isteric, deci predispus la tot felul de fantezii lipsite de logică, modul în care a dispărut scrisoarea nu numai că a fost lămurit, dar şi explicat foarte clar, prin felul în care s-au desfăşurat lucrurile şi prin raţiunea care a stat la baza acestuia.

Am ajuns aşadar la două concluzii: ştim cum a fost subtilizată scrisoarea, şi mai ştim că a luat-o soţia inginerului.

Ţigara de foi a lui Quaresma se stinsese. Întrerupându-şi explicaţia, autorul de şarade aprinse alt chibrit şi readuse la viaţă nicotina. Dar, înainte de a se apuca să vorbească

din nou, Guedes, care continua să plutească într-un crepuscul de apoplexie, uluire şi indignare, mai explodă o dată.

*

Există trei tipuri de mentalitate: cea a omului pe care-l numim normal, cea a omului pe care-l socotim anormal, dar nu zicem că e nebun, şi cea a nebunului propriu-zis. Nu există o separare exactă între aceste mentalităţi, dacă le luăm două câte două; vreau să spun, chiar dacă diferenţa dintre mentalitatea omului normal şi cea a nebunului este clară, nu există o asemenea diferenţă între cea a omului normal şi cea a omului simplu anormal, sau între mentalitatea acestuia din urmă, în formele ei cele mai avansate, şi cea a nebunului propriu-zis. Însă, în orice caz, nu greşim dacă facem deosebiri între aceste trei tipuri de mentalităţi. Am să vă spun de ce, şi am să vă explic şi în ce anume constă această deosebire.

La omul despre care spunem că e normal, nici una dintre calităţile lui mentale nu are o preponderenţă care să poată să împiedice acţiunea altora; normalitatea tocmai în asta constă, căci din ea rezultă echilibrul calităţilor mentale, prin care normalitatea se defineşte în mod normal. La anormalul care nu este nebun, există una sau alta dintre calităţile sale mentale care, prin preponderenţă sau deficienţă, inoportunează acţiunea uneia, sau acţiunile mai multora, din celelalte calităţi mentale. Iar la nebun, procesul este acelaşi, numai că dus la extrem: excesul sau absenţa unuia din elementele mentale inoportunează acţiunea, dar nu pe a uneia sau pe ale altora din cele pe care el le are, ci a spiritului său în întreg ansamblul. E greu să facem deosebirea dintre omul normal şi cel anormal, întrucât neexistând vreun om cu toate calităţile sale la fel de dezvoltate sau de nedezvoltate, în una sau alta dintre circumstanţele vieţii va apărea un stimul exterior care va provoca o calitate preponderentă, sau mai deficientă decât celelalte, şi va împiedica exercitarea uneia sau pe a tuturor celorlalte. Şi e greu să facem deosebirea dintre un simplu anormal şi un nebun fiindcă, deseori, sub acţiunea unui stimul foarte puternic, perturbarea provocată de calitatea bolnavă se va impune nu doar asupra uneia sau a alteia, ci peste totalitatea, sau aproape peste totalitatea spiritului.

Apropierea de nebunie, altfel zis trecerea, la un individ, din starea de normalitate în starea de nebunie, se observă atunci când elementul mental morbid începe clar să

invadeze ansamblul mental, altfel zis să se manifeste prin acte ce depind nu de cutare sau de cutare element mental, ci de folosirea abstractă a raţiunii.

Să luăm în considerare cazul acestei femei, în lumina acestor consideraţii pe care nu vi le-am demonstrat, întrucât eu le consider, ca să zic aşa, evidente prin ele însele, sau axiomatice. Furtul scrisorii, aşa cum l-a pus în practică această femeie, e absolut straniu, iar el indică o anomalie mentală. O persoană sănătoasă la cap, dacă se afla în situaţia în care a fost această femeie, sau găsea o metodă normală să facă să dispară scrisoarea (chiar de era mai riscant), sau nu găsea nici un fel de metodă, şi se considera pierdută; ea putea atunci să-şi piardă minţile, cum se zice, să distrugă scrisoarea în văzul şi cu ştiinţa tuturor, să se sinucidă, sau indiferent ce altceva care, fiind o reacţie produsă de starea de anormalitate, nu devine ceva anormal decât sub incidenţa şi în funcţie de unele circumstanţe ieşite din comun. Ceea ce nu putea să-i vină în minte – repet – unei persoane normale, ceea ce nici *nu putea să-i treacă prin cap* – era tocmai să facă să dispară scrisoarea recurgând la acest procedeu extraordinar. Biiine…

— E bine cum ziceţi, continuaţi, doctore…

— Paranoia este, ca să zicem aşa, o halucinaţie constantă, un stadiu halucinatoriu al mentalităţii centrale. Simţurile rămân intacte, raţionamentul e intact, dar ceea ce le serveşte de bază e parcă inversat şi fals.

Admit că există stadii fruste în paranoia, fiindcă admit existenţa stadiilor fruste în toate cele. Totul în viaţă e o frustrare de la ceva mai bun.

La fiinţa vicleană există un element ce nu vine din inteligenţă. Există un element de simulare şi ţinând de exterior, care vine din propensiunea pentru isterie.

Există o doză de viclenie – de viclenie sigură şi fermă – ce e străină de isteria propriu-zisă. Isteria recurge la multe şmecherii, dar sunt şmecherii de simulare, nu de executare – şmecherii de actor, dacă e să spunem aşa, sau de scrimer, dar nu viclenii de inginer sau, dacă vreţi, de prestidigitator.

— Acest furt al scrisorii a fost cât se poate de ingenios şi admirabil planificat, dar gândiţi-vă o clipă, Guedes, gândiţi-vă: este acţiunea aceasta actul unei persoane cu judecată?

— Nu, doctore, sigur că nu este.

— O persoană cu judecată s-ar fi gândit la alte mijloace de acţiune, nu la un expedient ca acesta. Unui simplu isteric i-ar trece prin minte numeroase alte expediente de acest tip, dar toate numai cu intenţia de a-l înşela pe soţ, şi nu de a înşela, de mi se îngăduie să zic aşa, omenirea în general.

*

Există trei stadii mentale diferite, chiar dacă ele ajung să se confunde la frontiera dintre ele, ca atâtea alte lucruri. E stadiul mental normal, stadiul mental anormal, dar nu şi de nebunie, şi stadiul mental de nebunie.

Ce înseamnă stadiul mental normal? E cel în care există un echilibru între elementele mentale, o armonie între ele, aşa încât actele acestor indivizi nu se deosebesc de actele majorităţii indivizilor, cel puţin în tipul lor, dacă nu şi în calitate.

Evident că elementele mentale variază ca nivel de la om la om şi nu există elemente mentale egal dezvoltate la acelaşi om. Dar dacă aşa se întâmplă, în ce constă atunci numita normalitate, sau echilibrul dintre aceste elemente, în mod necesar mai accentuate unele decât altele? Cum se naşte atunci armonia din inegalitate? De fapt, evident, se naşte de îndată ce această inegalitate e limitată, şi de îndată ce nici un element nu este atât de deficient sau de excedent, în relaţie cu alţii, cât să perturbe armonia. Şi ce înseamnă atunci când se perturbă armonia? Înseamnă că această deficienţă sau excedenţă se manifestă în aşa fel, încât deranjează activitatea altor elemente. Atunci când, de exemplu, instinctul de câştig este hiperdezvoltat încât deranjează acţiunea de sens moral sau social sau, concomitent, instinctul moral sau social este în aşa măsură de atrofiat, încât nu mai inhibă simţul de câştig, se produce o ruptură de echilibru, iar individul în care se petrece acest lucru este un anormal.

Să presupunem, totuşi, că elementul mental emergent, fie prin excedent, fie prin deficienţă, este emergent la modul excesiv. În loc să deranjeze în acţiunea sa cutare sau cutare alt element mental, le va deranja pe mai multe; şi uite aşa, pe măsură ce escaladează anormalitatea, emergenţa acestui element va invada întregul spirit. Această invadare a întregului spirit de către un element mental excesiv de deprimat sau de exaltat e ceea ce se numeşte nebunie. Tot aşa cum între anumite stadii de normalitate şi primele stadii de anormalitate nu e uşor de

făcut deosebirea, la fel între stadiile grave de anormalitate şi primele stadii de nebunie nu e uşor de făcut deosebirea.

Iar invadarea întregului spirit, prin deficienţa sau excedenţa unui element, se precizează în trei feluri diferite: prin depresie mentală, ca în idioţenie sau în demenţă; prin confuzie mentală, ca în nebuniile caracterizate de delirul sau perturbarea generală a spiritului; sau prin vicierea centrală a operaţiunilor spiritului, adică numita nebunie lucidă, sau paranoia.

Nebunia se caracterizează, în mod esenţial, prin pierderea adaptării mentale la numita realitate, adică prin incapacitatea de a face deosebirea între fenomenele subiective şi cele obiective. Nebunia este a visa treaz fără să-ţi dai seama.

La omul normal, motivele de acţiune sunt normale, după cum normale sunt şi manierele sale de a acţiona. Omul normal e o persoană comună în modul său de a acţiona şi banală în felul său de a executa. La omul anormal, dar nu şi nebun, la care raţionamentele de a acţiona sunt anormale, trecerea la act este normală; unde raţiunile de a acţiona sunt normale şi trecerea la act e anormală.

La omul normal, există o adaptare între raţiune şi trecerea la execuţie; la anormal există o inadaptare; la nebun există o falsă adaptare.

La omul normal, motivele care justifică acţiunea sunt normale, după cum normale sunt şi modurile de a o pune în practică; există o adaptare între unele şi altele. La omul anormal, dar nu nebun, raţiunile care îl fac să acţioneze sunt anormale, iar modurile de a le pune în practică sunt tot anormale; şi există aceeaşi adaptare între unele şi altele. La nebun, această adaptare încetează să existe; şi fie că raţiunile de a acţiona sunt normale sau anormale, iar procedeele, tot aşa, normale sau anormale, avem în acest caz o raţiune de a acţiona normală, dar cu un procedeu anormal, sau avem o raţiune de a acţiona anormală, cu un procedeu normal, fie avem o raţiune de a proceda anormală cu un procedeu şi el anormal, dar neadaptat acestui fel de a acţiona.

Am să vă dau un exemplu, din care toate acestea vor apărea cu limpezime. Un individ merge pe stradă iar un altul, trecând pe lângă el, îl calcă pe picior. Un om normal simte durerea, protestează şi se arată mai mult sau mai puţin furios, în funcţie de temperamentul său particular,

dar iritarea lui nu depăşeşte o anumită limită. Omul anormal – dacă anormalitatea lui este de această categorie, desigur – se arată furios cu violenţă, şi fie îl insultă pe cel care l-a călcat, cu o exagerare nejustificată de respectivul incident, fie se aruncă pur şi simplu asupra celuilalt. Anormalitatea în acest caz se manifestă prin excesul de furie resimţită, dar dacă admitem acest exces de iritare violenţa pare a fi în perfect acord cu excesul; căci omul normal, dacă ar fi resimţit aceeaşi furie, ar fi acţionat la fel. Dar să presupunem că omul care a fost călcat pe picior se înfurie, apoi îşi ascunde furia, se uită fix la individul care l-a călcat, continuă să se gândească la incident, şi ajunge până la urmă să construiască în sinea lui o lungă poveste în care îşi imaginează că cel care trecea pe acolo din întâmplare a fost trimis cu siguranţă de duşmanii săi ca să-l calce pe picior şi să-i strice dimineaţa, sau ca să-i facă rău. Nici în acest caz reacţia la stimulul exterior nu are nimic de-a face cu stimulul.

Mă refer aici, evident, la un tip special de nebunie. Omul care a fost călcat pe picior poate fi nebun, dar să reacţioneze simplu ca un om normal, sau ca un om simplu anormal; asta fiindcă natura nebuniei sale nu e dintre cele care să-l facă să reacţioneze nebuneşte într-un caz precum acesta.

În cazul femeii care ne interesează, ce ar fi făcut o femeie normală? Ar fi încercat să pună mâna pe scrisoare printr-un procedeu normal; iar dacă nu reuşea, sau renunţa la ea, sau se convingea că nu putea să ajungă la ea în nici un chip, sau se resemna cu soarta; aşa încât, cuprinsă de o deznădejde trecătoare, să fugă sau să se sinucidă. Ar fi un episod anormal într-un cadru normal, dar anormalitatea ar veni din circumstanţe, şi nu de la persoană.

În cazul acestei femei, ce ar fi făcut o femeie anormală? Dată fiind gravitatea cazului, ea ar fi acţionat într-un fel extravagant şi anormal, dar în conformitate cu perturbarea ei. Cu alte cuvinte, ar fi acţionat ca o femeie normală, dar într-un mod excesiv. Sau ar fi fugit; sau s-ar fi sinucis imediat, chiar înainte să poată vedea mai clar dimensiunea catastrofei; sau ar fi încercat să obţină scrisoarea utilizând puterea ei de fascinaţie, de seducţie în modul în care i-ar fi convenit, presată de gravitatea afacerii; sau ar fi furat scrisoarea îndrăznind o manevră riscantă; sau, în sfârşit, i-ar fi pus un somnifer soţului, ca să ia cheia de la cufăr şi să-i fure scrisoarea. În acest caz, ar fi reacţionat ca o

persoană normală, dar cu mai multă îndrăzneală, mai multă violenţă, mai multă subtilitate.

În cazul acestei femei, ce ar face o femeie nebună? În cazul unei nebunii depresive ea nu ar face nimic. În cazul unei nebunii cauzate de o tulburare mentală, sau nebunia s-ar agrava, sau ea ar deveni complet nebună, dacă încă nu era în întregime; în cazul unei nebunii lucide, ea ar încerca fie să complice afacerea prin nu se ştie ce stratagemă absurdă şi complicată, fie ar încerca să fure scrisoarea printr-o stratagemă extravagantă, dar banală. Dar banală, dragul meu Guedes: vă atrag atenţia asupra acestui punct. Viclenia unui nebun este complexă, subtilă, dar lipsită de orice originalitate. Se vede bine asta din compoziţiile literare ale alienaţilor: prin ideile sau expresiile lor ele sunt extravagante, dar în fond sunt de o mare banalitate. Numai aşa se înţelege despre ce e vorba; căci originalitatea se elaborează în sferele mentale superioare, iar nebunia atacă tocmai sferele mentale superioare. Rămân aşadar numai sferele mentale inferioare, a căror activitate e pur imitativă.

— Dar atunci, doctore…

— Exact… Veţi spune că felul de a acţiona al acestei femei nu se regăseşte în nici unul dintre cele trei cazuri, căci nu e nici actul unei femei normale, nici al unei femei anormale, nici al unei femei nebune.

— Exact… dar atunci, la naiba…

— Ei bine, tocmai acest punct am vrut să-l lămuresc – adică ideea că actul acestei femei nu se regăseşte în nici unul dintre cele trei tipuri de mentalitate umană. El e anormal altcumva – e anormal în sens logic, nu psihologic, dacă se poate spune aşa.

Quaresma îşi reaprinse trabucul, în vreme ce Guedes nu-şi desprindea de pe faţa lui privirile arzătoare.

— Dacă această femeie a acţionat într-un fel ce nu e conform cu nici unul din cele trei tipuri de mentalitate umană, explicaţia vine de astă dată din faptul că ea se găseşte în afara acestor categorii. Asta vrea să spună că se situează pe o poziţie intermediară între două din aceste tipuri. Care sunt caracteristicile distincte în procedeul folosit de ea pentru a fura scrisoarea? Ele sunt, evident, extravaganţa ce nu era necesară, dar şi perfecta abilitate, sau viclenia, cu care această extravaganţă a fost pusă în practică. Extravaganţa inutilă caracterizează actul anormal. Abilitatea, sau viclenia, pot fi o caracteristică a

normalităţii sau a nebuniei. În ambele cazuri, totuşi, banalitatea e banală; în acest caz, viclenia a fost banală; extravaganţa e conţinută de procedeul folosit, căci abilitatea cu care a fost pus în practică nu iese din sfera banalităţii. Vă atrag atenţia asupra următorului fapt: abilitatea a constat în ideea de a-l duce în acea zi cu ea pe soţul ei, toată înscenarea reducându-se la aşezarea scrisorii pe măsuţă şi la a-i recomanda servitoarei să fie grijulie, precum şi toate celelalte, care sunt acte ce ţin de o viclenie banală; doar că aceste acte sunt în serviciul unui procedeu fundamental anormal. Dar viclenia banală a unui individ normal şi viclenia banală a unui nebun diferă într-un punct: viclenia banală a celui care e normal e banală fiindcă oamenii normali recurg la procedee banale, şi tocmai din această pricină ei le pun în practică într-un mod banal; viclenia nebunului e banală fiindcă deteriorarea sa mentală nu îi permite să utilizeze originalitatea. Viclenia nebunului e totdeauna pusă în practică prin procedee nebuneşti, sau prin raţiuni nebuneşti de a acţiona. Avem aşadar aici sau o viclenie banală însoţită de un procedeu banal, sau o viclenie nebună însoţită de un procedeu anormal. Or viclenia e un fel de a utiliza inteligenţa, iar utilizarea inteligenţei diferă, între omul normal şi cel nebun, prin aceea că, la nebun, ea nu serveşte decât pentru a conferi un mijloc de exprimare nebuniei, pe câtă vreme la omul normal ea este nu numai expresivă, dar şi inhibitivă, căci acestea sunt la un nebun – în cazul căruia inhibiţia a încetat să mai funcţioneze – cele două funcţiuni ale inteligenţei. În consecinţă, dacă viclenia acestei femei era normală, primul rezultat ar fi respingerea procedeului extravagant folosit pentru furtul scrisorii, inhibând aşadar impulsul care i-ar sugera să fure în acest fel. Iar cum nu s-a produs acest lucru, cum viclenia nu s-a manifestat decât la modul expresiv, nu şi inhibitiv, constatăm că felul de a acţiona al acestei femei e modul de a acţiona al cuiva care se situează la un punct intermediar între anormalitate şi nebunie.

— Minunat! exclamă Guedes.

— Or, dragă Guedes, nu există categorie mentală intermediară între anormalitate şi nebunie.

— Prea frumos! exclamă din nou Guedes. Ultimul argument e şi mai limpede!

— O să vedeţi ce este, răspunse Quaresma, râzând. Nu există o categorie între anormalitate şi nebunie, fiindcă nu

există un punct fix între cele două. Spaţiul dintre ele este dinamic, nu static. A te situa între anormalitate şi nebunie nu înseamnă să rămâi între anormalitate şi nebunie; asta înseamnă a trece de la anormalitate la nebunie, Iar acest act, dragul meu Guedes, a fost ultimul act raţional al acestei biete femei.

— Asta chiar că e bună, de ce anume?

— Fiindcă actul acesta va intensifica excesiva hipertrofiere a felului ei, adică unul dintre fenomenele pe care se întemeiază paranoia. Femeia asta jubilează astăzi gândindu-se la ce a reuşit ea să facă. Ea se simte din ce în ce mai mult izolată superior de toţi ceilalţi din familie. De acum înainte tendinţa ei de a comanda şi de a domina se va agrava. Iar această mai puternică presiune din partea dominaţiei ei va trezi şi mişcări de opoziţie – cât ar fi ele de slabe la început, dar ea le va provoca. Treptat, viaţa în familie va deveni din ce în ce mai dificilă: aceste reacţii de opoziţie sau de rezistenţă, indiferent cât de slabe ar fi, vor spori progresiv, şi se vor accentua mai cu seamă în cazul acestui spirit ce e concentrat asupra sinelui. Ea va face să sporească presiunile; rezistenţele vor spori şi ele, chiar dacă acum sunt neînsemnate. Iar atunci femeia asta va simţi pur şi simplu – în faza de decompensaţie, cum se spune – că nu e înconjurată decât de duşmani. Şi va începe atunci să se întrebe ce ar trebui să facă. Iar paranoia ei va intra atunci în faza de persecuţie. Cu alte cuvinte, va fi declarată nebunia.

— Va fi o fericire pentru familie, să nu vă îndoiţi de asta! zise Guedes. Nu vor mai avea altceva de făcut decât să o ducă la o casă de nebuni cât mai repede şi gata.

— Nu aşa repede cum credeţi. În primul rând, paranoia nu înseamnă să te dai cu capul de pereţi, nici să începi să spui vrute şi nevrute. Deşi corupt în miezul său, spiritul rămâne perfect lucid la suprafaţă; raţionamentul, mai cu seamă, în funcţie de absenţa sau de tulburarea căruia cei neiniţiaţi consideră că au un caz de nebunie, va rămâne intact. Numai că el va raţiona întotdeauna pe baza unor date false, provenite dintr-o stare halucinatorie centrală. Femeia va ajunge într-un azil de nebuni, într-adevăr, dar numai în urma examenului clinic pe care i-l vor face cât se poate de natural după ce ea va comite asasinatul, sau după ce – să sperăm că va fi numai aşa – ea se va mulţumi să încerce să-l comită.

— Cum, prevedeţi că ea va încerca să ucidă pe cineva?

— Am certitudinea absolută. Bănuiesc cel puţin că ea va încerca s-o facă; dar cred că numai o împrejurare excepţională va putea duce la situaţia în care va eşua tentativa ei de a ucide. Forţa mentalităţii ei, abilitatea reală pe care o are sunt caracteristici nu doar ale unui simplu persecutat, ci ale unui persecutat persecutor, adică ale persecutatului criminal. Iar caracteristicile de persecutat persecutor sunt chiar, pe timpul crizei, în mod particular asemănătoare cu caracteristicile permanente ale asasinului tipic. Luaţi seama cu atenţie: spiritul ei va continua să fie lucid, viclenia ei îşi va menţine perfecta stare de sănătate. Ei bine, imaginaţi-vă o persoană care a pregătit o asemenea procedură ca să fure scrisoarea punând în aplicare aceeaşi viclenie ca să asasineze pe cineva.

Comisarul Guedes îşi trecu mâna peste frunte.

— Drace! zise el. E ceva încurajator. Încă trebuie să fiu fericit că nu locuiesc la ea. Oare în cine o să tragă drăcoaica asta?

— Nu va fi nici un foc de armă. Arma va fi otrava.

— E cazul cel mai simpatic din toate… Phuuuf, ce fericire!… Dar de ce otrava, doctore?

— Înţelegeţi: mentalitatea tipică a nebunilor – în acest caz o paranoică – e un lucru, iar calităţile fundamentale ale individului, indiferent de nebunia lui sau de calităţile particulare ce decurg din ea, sunt alt lucru. Tot aşa cum există nebuni înalţi, scunzi, blonzi sau bruneţi, există nebuni violenţi prin temperament, şi nebuni vicleni prin temperament. Evident, acţiunea nebuniei fiind identică şi la unii, şi la alţii, dacă privim rezultatele de ansamblu, ea va ajunge la aceste rezultate de ansamblu prin mijloace ce ţin de temperamentul personal şi particular al fiecărui nebun. Femeia asta are o mentalitate care o va conduce spre paranoia persecutatului persecutor. Din această pricină, mentalitatea o va împinge să comită un asasinat, mai cu seamă că duritatea ei, răceala ei naturală intensifică amoralitatea acestui tip de nebunie. Dar, prin temperament, exceptând aceste aspecte, ea nu e nici expansivă, nici violentă – deşi ar putea să fie –, ci este cineva concentrat şi astuţios. (Povestea însăşi cu această scrisoare nu o arată suficient.) Aşadar, atunci când ea va atinge gradul de nebunie necesar pentru a vrea să ucidă, când va găsi necesar să ucidă (adică necesar pentru ea, conform mentalităţii ei), ea va căuta un mijloc de a ucide adecvat vicleniei şi subtilităţii care îi sunt proprii, iar asta

înseamnă a recurge la otravă, pe care ea şi-o va procura la fel de uşor, date fiind resursele ei de viclenie. De adăugat la asta şi faptul că, fiind femeie, ea va înclina deja să recurgă la una dintre crimele tipice sexului ei, iar otrava, drogul, e arma cel mai uşor folosită de sexul viclean.

— Şi pe cine o să otrăvească, doctore? Ajunge raţionamentul dumneavoastră până acolo?

— Nu ştiu dacă ajunge, Guedes. Dar vreau să cred că sunt capabil de asta.

Trebuie că-şi va otrăvi soţul.

— Bietul de el! Şi toate acestea după ce deja îl trădase şi i-a stricat de acum înainte toată viaţa, nu-i aşa?

— Aşa este, dar eu cred că fiind aproape fatală concluzia că ea va ajunge la asasinat, trebuie să tragem concluzia că-şi va ucide soţul. Şi cred nu numai că ea va încerca, dar şi că va reuşi. Să examinăm lucrurile. Ea e cel mai mult legată de soţul ei, deci din partea lui va considera că are parte de cea mai puternică opoziţie atunci când va începe să-şi imagineze că e înconjurată de duşmani. Deci ea va crede că, debarasându-se de soţ, se va putea simţi liberă. Deja pe soţul ei îl domină, iar în rezistenţa lui va simţi ea că este cea mai vie presupusa duşmănie a celorlalţi. Rezistenţa celorlalţi – a servitoarei, a propriului ei copil, sau a oricărui altcuiva – o va atribui numai manevrelor unui soţ considerat incapabil, presupun, dar e fără importanţă. De altfel, ea nici nu-l iubeşte. Toate acestea se vor concentra într-un plan foarte precis, pe care, nu mă-ndoiesc, ea îl va pune în aplicare cu multă siguranţă şi hotărâre. Căci paranoia nu afectează mişcările mentale…

— Ce minunată descoperire a Creatorului! spuse Guedes pe un ton aspru – iar pentru noi este extrem de agreabil să ne aflăm aici pentru a contempla la rece asasinarea unui nefericit a cărui singură vină e aceea de a fi idiot şi de a se fi fost însurat cu un asemenea monstru. Fir-ar să fie, chiar că n-are noroc!

— Dar ce vreţi să faceţi?

— Nimic. Ce-aş putea să fac? În acest stadiu, încă nu putem să-l avertizăm pe bietul om…

— Într-adevăr, e imposibil să fie avertizat… Depindem de Destin… Nu e nimic de făcut…

De un singur lucru nu mă îndoiesc, de faptul că ea va muri nebună… Dar de ce vă vine să râdeţi?

— De nimic din ce aţi spus dumneavoastră, doctore. Tot ce mi-aţi spus e foarte cert, şi nu aş fi râs niciodată de aşa ceva, chiar dacă nu îl găseam sută la sută cert. Râd de altceva. Mi-am amintit de discuţia pe care am avut-o cu Simas, astăzi dimineaţă, la prefectură. (Guedes surâde din nou.) Până la urmă, n-are importanţă, spunea omul; probabil că scrisoarea nu conţinea nimic foarte important şi nu merită să i se facă mai multe necazuri acelei familii de oameni de treabă, bieţii de ei… După care el a adăugat cu un aer pe care mi-ar plăcea să pot să-l imit: e o familie simpatică, un cuplu aşa de unit şi de afectuos…

— Poate că şi sunt, iar Quaresma surâse.

— Să-i ia naiba pe toţi! zise Guedes

— Poate că şi sunt. Trebuie că există pe lumea asta destule cupluri fără paranoia şi fără nebunie mult mai nefericiţi ca ei…

Quaresma mişcă din umeri. După care schiţă un surâs de oboseală.

— Naiba să-i ia pe toţi, repetă comisarul Guedes.

*

— Deci asta se numeşte magie recreativă, nu-i aşa? Iar ancheta criminală trebuie să recurgă la prestidigitaţie? „Scrisoarea magică“, nu-i aşa, doctore?

— Da, „scrisoarea magică“. E o formulă care se potriveşte.

Iar în acel moment Guedes a comis o nouă abatere de la dicţionar.

Note

31. Aglomeraţia de pe partea stângă a fluviului Tejo, în faţa Lisabonei, spre care se traversa cu un şlep.

32. Nume dat în epocă unui spital psihiatric din Lisabona.

FURTUL DE LA CONACUL VIILOR

Capitolul I

I. Indicaţii despre persoane, locuri şi despre cum s-au petrecut lucrurile până la începutul anchetei.

Comisarul Guedes, cel care insistă să fie relatate într-un mod cât mai atent la toate circumstanţele diversele cazuri – sau măcar cele mai interesante –, a căror soluţionare a găsit-o defunctul Abílio Quaresma, mi-a cerut să povestesc, dacă eu mă consideram capabil să o fac după ce a trecut atâta vreme, episodul cu furtul de la Conacul Viilor[33]. Afacerea de la Conacul Viilor s-a petrecut înainte să se fi produs contactul personal dintre Guedes şi Quaresma; iată de ce comisarul, căruia Quaresma nu i-a vorbit niciodată despre acest caz decât prin aluzii lipsite de explicaţii mai amănunţite mi-a adresat respectiva rugăminte.

Cu trecerea timpului au dispărut şi raţiunile care m-ar fi putut face să ezit. Şi, cum cred, pe bună dreptate, că nimeni altcineva nu ar putea să povestească mai bine decât mine acest caz, am acceptat vaga misiune încredinţată mie de comisarul Guedes; am să relatez cât de precis sunt şi voi fi eu vreodată capabil s-o fac, fiindcă toate incidentele sunt gravate în spiritul meu, mai cu seamă deznodământul acelui aparent mister.

Domeniul de la Conacul Viilor se află în Colares[34], nu departe de Várzea. Pe când a avut loc furtul – iar asta s-a petrecut în 1908, la sfârşitul lunii septembrie –, proprietar al domeniului, dintr-o lungă descendenţă în aceeaşi familie, era José Mendes Borba, deja bătrân, tatăl prietenului meu José Alves Borba. Amândoi sunt deja morţi, iar conacul a fost transmis prin cumpărare noului proprietar, al cărui nume nu îl cunosc şi nici nu contează, pe vremea când, de altfel, José Alves era încă în viaţă.

În deja indicata lună septembrie din 1908, ne aflam la respectivul conac mai mulţi invitaţi sosiţi acolo încă de pe la începutul lunii august. Dacă îi punem la socoteală şi pe membrii familiei, erau prezente următoarele persoane: tatăl Borba, deja văduv, José Alves, unicul său fiu, dona

Adelaide, sora lui Borba, o fiică a acesteia, care se numea Maria Adelaide, un tânăr, Manuel Barata, cadet şi văr cu Borba, o altă tânără pe nume Elisa (i-am uitat numele de familie), prietenă intimă cu Maria Adelaide, şi eu, invitat să-mi petrec aici perioada dintre sfârşitul verii şi începutul toamnei de către prietenul meu de liceu José Alves, cu care reluasem legăturile şi de care mă apropiasem de când avuseserăm nişte afaceri împreună, nu cu mult înainte, la Lisabona. Numele meu este Augusto Claro, aveam pe atunci douăzeci şi cinci de ani şi eram inginer civil, aşa cum sunt şi astăzi. Iată deci prezentarea persoanelor, familie şi invitaţi la un loc, care se găseau la Conacul Viilor pe vremea când s-a petrecut acel furt. În plus, mai erau, desigur, numeroşi servitori şi servitoare, cum se întâmplă de obicei la asemenea mari proprietăţi. Însă nu ştiu câte persoane, femei şi bărbaţi, se aflau acolo în total. Ştiu doar că cei pe care i-am cunoscut oarecum mai îndeaproape erau un oarecare Atónio, care servea la masă, un grădinar, de o vârstă indecisă, pe nume José, o servitoare pe care o strigau Maria, fără vreun alt nume adăugat, ea făcea curăţenie prin camere sau, cel puţin, prin camerele unora dintre invitaţi, inclusiv la mine.

Când José Alves (căruia i se spunea aşa ca să fie deosebit de tatăl său) mă invitase să petrec la conac acea perioadă de timp, recunosc că avusesem o oarecare ezitare. Chiar dacă afacerile mele nu erau prea numeroase, cele pe care le aveam necesitau prezenţa mea zilnică la Lisabona; şi chiar dacă între Colares şi Lisabona nu erau prea mari distanţe, cele două nu erau nişte localităţi foarte apropiate una de alta, mai cu seamă în acea epocă de dinaintea răspândirii automobilelor care, la o adică, te pot îndemna să te deplasezi cu plăcere de la Colares la Lisabona zilnic, şi să te întorci tot zilnic de la Lisabona la Colares. Dar până la urmă am acceptat invitaţia lui José Alves, iar la începutul lunii august mă instalasem deja la Conacul Viilor. Eu şi toate celelalte persoane, mai înainte amintite, ne aflam deja acolo, cu excepţia cadetului, care sosi pe la jumătatea lui august, la circa cincisprezece zile după mine.

Capitolul II

II. Relatare despre investigaţiile poliţiei, inclusiv reunirea celor patru titluri, blocajul anchetei (care continua să privilegieze ipoteza că

vinovatul trebuie să fie neapărat un necunoscut), până în momentul în care naratorul părăseşte domeniul de la Conacul Viilor.

Inspectorul Morais se întoarse spre colegul său.

— Cine a mai auzit aşa trăsnaie? Cum puteau ei să ştie că toată lumea dormea la acea oră? Şi cum să ştie că nu se vor întâlni imediat cu cineva care să nu le mai lase vreme să fugă?

Celălalt inspector căzu şi el o clipă pe gânduri.

— Dacă era să se ştie că toată lumea se culcase, asta se putea deduce din faptul că îl auzeau sus pe fiul domnului… iar casa era perfect liniştită…

— Da, numai că după aceea eu am coborât, i-am tăiat vorba.

— Eraţi încălţat cu aceşti pantofi? întrebă cel de-al doilea inspector.

— Da, întocmai. Ah, acum înţeleg: sunt nişte pantofi care nu fac zgomot, iar, pe de altă parte, cum mie mi se părea că toată lumea doarme, cred că am păşit cu şi mai multă grijă…

— Asta-i explicaţia. Ei au crezut că toată lumea doarme. După care au trecut la treabă…

— Ceea ce nu contrazice faptul că e ceva extrem de îndrăzneţ, insistă Moraes. Toată lumea se culcase de curând. Probabil că nu a trecut multă vreme între momentul în care a urcat fiul domnului şi momentul exploziei.

— Păi, desigur, a fost intervalul între momentul în care a fost aprins fitilul şi cel în care flacăra a ajuns la capăt provocând explozia.

— Aşa e, răspunde Morais.

— Dar mai e ceva, am spus eu, intervenind: de ce vorbiţi la plural? De ce spuneţi că e vorba de „ei“? Aveţi motive să credeţi că un astfel de lucru nu putea fi pus în practică de un singur om?

Inspectorul Morais surâse…

— Nu neapărat. Dar din experienţă… Lovitura asta e dată de nişte profesionişti, iar profesioniştii din această specie operează întotdeauna împreună.

— Ah, înţeleg…

— Nu trebuie să fie foarte greu să ne dăm seama cine a manipulat toate aceste lucruri. Îi cunoaştem, mai mult sau mai puţin, pe toţi băieţaşii care se ocupă cu astfel de lucruri. Aproape toţi se folosesc şi de alte persoane, dar numai unul sau doi ştiu să mânuiască acest sistem de

dinamită. Bine că nu sunt prea mulţi capabili să facă asta. Nu va fi prea greu să punem mâna pe ei. Iar ce e mai rău pentru ei e faptul că au furat titluri de schimb…

Nu e ceva ce se întâmplă des.

— Probabil că nu se aşteptau să dea peste titluri, interveni unul din tinerii inspectori. Au forţat seiful ca să fure ceea ce se afla în el. Iar titlurile se aflau la îndemână, aşa că le-au luat. Imediat după aceea s-a declanşat alarma. Apoi au văzut că în casă unii oameni se treziseră. Nu au mai avut vreme să ia şi altceva. Deci au şters-o cât au putut de repede…

— Aşa a fost, nu încape nici o îndoială, am spus eu. Trebuie să fie cea mai bună explicaţie.

— Nici eu, în ce mă priveşte, nu văd alta, a zis inspectorul ridicând din umeri.

*

Inspectorul Lima era un om între două vârste, nu prea bătrân, suficient de înalt cât să nu pară pitic, cu un cap de nevăstuică cu trăsături ascuţite – nas, bărbie –, cu ochi mici şi negri, mobili şi înfundaţi în orbite. Capul lui putea trece drept înfăţişarea ideală a unui iezuit de caricatură dacă nu s-ar întâmpla că tocmai asemenea caricaturi plasează astfel de feţe printre iezuiţi şi mai sus. Dar faptul că beneficia de o statură modestă era la inspectorul Lima amplu compensat prin diferenţa de mentalitate. N-am întâlnit un exemplar mai îndepărtat de acea suavitate clasică a iezuiţilor; aş spune chiar că n-am întâlnit niciodată un individ care să vorbească mai direct decât acest om. Lucrurile pe care cea mai îndrăzneaţă persoană le nuanţează instinctiv, atenuându-le, într-un elan natural de respect uman, el le zicea direct, fără *ambages*[35], cu o simplicitate rece ce te descumpănea prin anormalitatea ei.

Chiar cele dintâi cuvinte pronunţate de el, după ce schiţase din cap un semn ce trebuia să ţină loc de salut, indicară acest lucru cu suficientă claritate.

— Vin de la Palatul de Justiţie ca să investighez acest furt. Poliţia zice că a fost comis de oameni veniţi din afară; nu ştiu de ce spunea asta, dar voi vedea. Mai întâi de toate vreau să văd dacă aşa ceva nu a fost pus în practică de oameni din interiorul casei. Câte persoane din familie şi dintre invitaţi erau în casă?

Tatăl Borba se arătă extrem de dezorientat de această incursiune. Şi se înfurie imediat.

— Aşadar, nu aveţi încredere…

— Nu am încredere, aşa e. Nu am încredere în nimeni. Dacă ar fi cazul, nu aş avea încredere nici în dumneavoastră, cu toate că sunteţi victima furtului. Repet întrebarea, la care va trebui să răspundeţi, dacă nu aveţi nici un motiv să nu răspundeţi. Câte persoane din familie şi dintre invitaţi erau în casă când s-a produs furtul?

Chiar şi tatăl Borba, cât de impulsiv era el, păru să accepte că era mai bine să răspundă cu francheţe. Iată de ce, stăpânindu-se cu un efort care îi înroşea obrajii, enumeră în detaliu, cu o voce vag tremurată, persoanele care se aflau în casă în noaptea furtului – adică aceleaşi, explică el, care continuau să se afle acolo.

— Foarte bine, răspunse inspectorul. Iar acum să vedem unde se aflau aceste persoane în momentul furtului. Oare domnul, împreună cu prietenii săi, era în sufragerie unde se juca şah, sau mă înşel?

— Exact. Iar Borba nu se putu abţine să adauge: asta dovedeşte că nu noi am furat, nu-i aşa?

— Asta dovedeşte că nu domnii aflaţi acolo au furat. Dar nu dovedeşte şi că nu au fost complici, iar Lima pronunţă aceste cuvinte ca şi cum ar fi spus unul dintre cele mai fireşti lucruri, nicidecum ceva de natură să afecteze pe vreunul dintre cei care îl ascultau.

Inspectorul îşi mângâie bărbia ascuţită, în vreme ce Borba îşi stăpânea o virtuală indignare. Iar apoi întrebă:

— Cine era în sufragerie înainte de acel moment?

— Toată lumea se adunase acolo pentru cină, răspunse bătrânul. După care doamnele împreună cu Barata au trecut în salonul de alături, unde au cântat la instrumente şi au discutat. La ora unsprezece seara toată lumea s-a dus la culcare, mai puţin Barata, care a venit la mine, împreună cu fiul meu şi cu Carlo, aici prezent, mai întâi ca să discutăm, iar apoi să jucăm *voltarete*[36], în sufragerie.

Lima clătină din cap.

— O să încep cu dumneavoastră, domnule, spuse inspectorul adresându-se bătrânului Borba. Nu vă consider suspect. Şi nu vă consider suspect fiindcă dumneavoastră nu câştigaţi nimic de pe urma acestui furt. Nu ştiu dacă există sau nu vreo asigurare pentru aceste titluri, dar ştiu că dumneavoastră nu le-aţi asigurat. Deci vă elimin de pe lista suspecţilor.

— Vă sunt îndatorat, răspunde sec bătrânul.

— Domnul acesta, şi în acel moment Lima se întoarse imperturbabil spre mine, nu se află însă în aceeaşi situaţie.

Nu pot să-l suspectez direct. Este evident că nu putea să comită el furtul, fiindcă se afla în sufragerie atunci când acesta s-a comis. Însă e mai puţin evident dacă putea sau nu să fie complice. Sunteţi foarte bun prieten cu domnul José Alves Boba, fiul acestui domn, nu-i aşa?

— Da, am răspuns eu.

Şi m-am hotărât să nu spun nimic în plus. Cu acest individ, mi-am dat eu imediat seama, primul lucru care contează e să nu-ţi pierzi răbdarea; iar al doilea să răspunzi fără complicaţii.

— Domnul José Alves Borba se află într-o situaţie financiară nu tocmai fericită. El are un număr de datorii pe care va trebui să le plătească în curând. (În acel moment inspectorul ridică mâna ca să întrerupă cu anticipaţie replica pe care părintele Borba nu ajunsese să o formuleze.) Vă previn, stimate domnule Borba, că, dacă doriţi să mă întrerupeţi ca să mă înfricoşaţi, nu veţi reuşi; iar dacă vreţi să mă întrerupeţi ca să dezminţiţi ceea ce vreau eu să spun, va trebui să o faceţi prin fapte, care pot fi confruntate cu cele despre care am eu cunoştinţă, adică tocmai cele pe care vi le expun.

Inspectorul tăcu un moment. Ochii bătrânului se căscau gata să-i iasă din orbite. Iar Lima continuă:

— În afara faptului că domnul José Borba fiul are câteva datorii pe care va trebui să le plătească în curând, tot domnul José Borba fiul i-a mai furat o dată tatălui său suma de cinci sute de mii de reali. Dacă vreţi, puteţi să dezminţiţi, dar veţi minţi dacă dezminţiţi. Furtul acesta s-a întâmplat în urmă cu patru ani, şi a fost comis pentru plata unor datorii la jocul de cărţi de la Figueira da Foz[37] – datorii pe care, prin natura lor, domnul nu dorea să le aducă la cunoştinţa tatălui său. Şi datoriile de acum sunt făcute la joc; cred că oamenii din înalta societate le numesc datorii de onoare. Dar la acest punct oricine dintre dumneavoastră ar putea să spună că mă înşel, fiindcă efectiv s-ar putea să mă înşel.

Nici unul din cei doi nu scoase un cuvânt. Ce mai era de zis?

— În principiu, domnul José Alves Borba poate fi suspectat. E suspect fiindcă a comis deja un furt, în dauna aceleiaşi persoane aici prezente, care este victima lui; şi e suspect fiindcă se află în circumstanţe identice celor în care era când furase. Inspectorul îşi frecă mâinile şi îşi aţinti privirea acolo unde nu se afla nimeni.

Soarele deja puternic al dimineţii făcea să picure ca nişte mici perle de argint broboanele de sudoare de pe fruntea tatălui Borba. Bătrânul nu mai avea voce să protesteze, chiar dacă ar fi vrut să o facă.

— Însă deocamdată eu nu mă refer la domnul José Alves Borba, continuă inspectorul (iar absenţa acestei referinţe îmi provocă o curioasă poftă de a izbucni în râs). Eu mă refer la domnul inginer Augusto Claro, fiindcă despre el vorbesc acum. Am în vedere ipoteza că acest domn putea să fie complice cu domnul José Borba fiul, dat fiind faptul că sunt buni prieteni, iar procedeul utilizat pentru deschiderea seifului nu a mai fost niciodată folosit în Portugalia, dar un inginer ar putea să recurgă la el fără mari dificultăţi, chiar dacă nu e vorba despre o metodă extrem de complicată din punct de vedere tehnic, încât să te facă să o asociezi cu un inginer. Domnule Augusto Claro, dumneavoastră aţi ieşit pentru o vreme din sufragerie şi v-aţi dus să căutaţi o ţigară de foi din cele pe care domnul Barata le dusese cu dânsul la cel de-al doilea, pardon, la primul etaj. În răstimpul cât aţi absentat, puteaţi foarte uşor nu numai să vă duceţi să căutaţi ţigara, dar şi să legaţi detonatorul – cred că aşa se numeşte – de casa de fier, să aprindeţi fitilul şi să pregătiţi totul pentru explozie. De îndată ce aţi revenit în sufragerie, domnul José Alves Borba a ieşit, spunând că merge la culcare. Iar domnul putea foarte bine să se ascundă în spatele fotoliului din micul salon, să aştepte rezultatul după ce, bineînţeles, otrăvise câinii, care evident că nu trebuiau să înceapă să latre văzându-l, lăsând deschisă una dintre uşile de la casă, ca să se poată întoarce, deci închizând din interior uşa biroului. Vă întreb, în mod imparţial: sunt posibile toate astea?

Nu cred că e necesar să explic seria de confuzii mentale ce m-au asediat în vreme ce erau dezvoltate aceste ipoteze, de altfel plauzibile, chiar dacă deconcertante. Noroc însă că lentoarea cu care îşi rostea cuvintele Lima lăsa şi loc de cugetare. Şi m-am gândit, într-adevăr, ajungând la concluzia că cel mai bine era să nu-mi arăt stupefacţia.

— Totul e perfect posibil, am spus eu, destul de nemulţumit în sinea mea de nesiguranţa vocii mele. Însă nu doar afirm că nu este adevărat, ceea ce nu dovedeşte nimic, ci cred că dumneavoastră vă revine, domnule Lima, să dovediţi că e adevărat, şi nu mie să dovedesc faptul că e vorba de o minciună. De altfel, eu nici nu ştiu cum să

resping ipoteza dumneavoastră. Şi, oricum, pot fi construite mii de ipoteze pe care nimeni să nu le poată respinge, iar toate să fie false, sau cel puţin nouăzeci şi nouă la sută dintre ele să fie aşa.

— În orice caz, continuă Lima, de parcă eu nici nu aş fi vorbit, eu nu vă bănuiesc pe dumneavoastră, iar între timp îşi freca una de cealaltă palmele pe jumătate închise. Nu vă suspectez întrucât informaţiile mele în ceea ce vă priveşte sunt suficiente ca să ştiu că nu sunteţi în stare să deveniţi complicele nimănui. Sunteţi un om independent, izolat, rezervat la maximum, duceţi o viaţă în care sunteţi înconjurat de multe cunoştinţe, dar nu şi de prieteni. Şi nimic nu pledează împotriva dumneavoastră din punct de vedere moral. Un om ca dumneavoastră nu devine complice cu nimeni: în primul rând, fiindcă sunteţi un asocial; iar, în al doilea rând, fiindcă nu sunteţi genul care să-şi asume un risc în beneficiul altcuiva. Până acum viaţa dumneavoastră a fost caracterizată de izolare şi prudenţă. Iar izolarea şi prudenţa fac imposibil ca un om să devină complicele altuia, mai ales dacă acel altul e cel care profită, căci, în acest caz, de bani ar fi profitat Borba fiul. Iar acest lucru nu v-ar fi tentat nici măcar dacă aţi fi încercat să vă învingeţi izolarea şi prudenţa. Oare nu găsiţi, stimate domn, că raţionamentul meu e corect?

De astă dată m-a pufnit chiar râsul, şi pentru că mi se lua o piatră de pe inimă, dar şi din cauza modului ciudat prin care fusesem inclus în acea întrebare. Evident că inspectorul Lima nu se aştepta să-i răspund. Continuă aşadar fără să se mai oprească decât pentru pauzele lui obişnuite.

— Iar acum că sunteţi scos din calcul, fie ca autor, fie pe post de complice, din cei aici prezenţi, eu voi lua în consideraţie alte persoane, începând cu domnul José Alves Borba, la care am făcut deja unele aluzii. (Iar pe mine numai respectul pe care mi-l inspira părintele Borba şi angoasa lui evidentă mă făceau să nu pufnesc în râs sau să surâd în acel moment.) După acea tranzacţie de cinci sute de mii de reali la care am făcut deja aluzie, domnul José Borba fiul a pierdut în bună măsură încrederea tatălui său, ceea ce era firesc. Iar bietul de el nu a mai avut niciodată ocazia să vânture mari sume de bani; continua să primească câte ceva ca să mai poată cheltui pe câte una, alta preţ de o jumătate de ceas sau un ceas pe ici, pe colo, sau mergea să încaseze ceva *coupons*[38] pe la Lisabona, sau

alte chestii din astea, întotdeauna fiind vorba de sume mici care nu serveau la cine ştie ce, iar el însuşi nu mai avea, ca să spun aşa, timp pentru a mai fura. Dacă domnul José Borba fiul ar fi vrut să mai fure ceva de la tatăl său, ar fi trebuit să recurgă la alte metode şi, întrucât nu ar fi fost pentru prima dată, ar fi trebuit să procedeze în aşa fel, încât în nici un chip să nu poată fi el suspectat. Dacă dau la o parte ceea ce ar putea rezulta după examinarea altor persoane în cauză, domnul José Alves Borba rămâne suspectul numărul unu. Sunteţi de acord cu mine că nu exagerez câtuşi de puţin.

Oratorul făcu o mică pauză, după care se întoarse spre bătrânul Borba.

— Poate dumneavoastră ştiţi, sau poate nu ştiţi, că fiul dumneavoastră e prieten cu Manuel Saloio[39].

— Manuel Saloio?! explodă bătrânul, aproape lipsit de vlagă. De unde să ştiu eu cine este acest Manuel Saloio?

Însă am zărit imediat în ochii lui umezi spaima subită la aflarea acestui nume care îi era necunoscut, dar care nu prevestea nimic bun.

— Manuel Saloio e un individ care, între atâtea altele, e şi toreador. Dar între atâtea altele tot el este şi traficant de bani măsluiţi.

În acest moment am considerat că era de datoria mea, sau, mai degrabă, că datoram sensibilităţii mele, să intervin în favoarea bietului bătrân.

— Pe toate acestea le cunosc foarte bine, răspunse inspectorul. Dar Manuel Saloio nu e doar un traficant de bancnote false de tip obişnuit. Manuel Saloio e traficant de bancnote false străine, pe care le-a strecurat prin bănci şi pe la agenţii de schimb. Însă, pe de altă parte, Manuel Saloio – despre care, din pricina numelui ce pare o poreclă, v-aţi făcut o idee falsă – e un bărbat care se prezintă foarte bine, şi nimeni nu s-ar mira văzându-l că se duce la bancă să negocieze titluri mai puţin obişnuite, cum sunt cele ale datoriei externe.

Lima îşi mai frecă puţin palmele, ca şi cum acest gest ar fi fost la el ceea ce, la alte persoane, ar fi însemnat că îşi trag răsuflarea. Iar eu l-am întrerupt în acest moment; l-am întrerupt întrucât eram mai mult agasat de această voce monotonă decât din altă pricină.

— Iar ideea de a deschide seiful cu un detonator? Îi aparţine ea lui Manuel Salaio?

— E puţin probabil, surâse inspectorul. Dar ea poate să-i fi venit lui Lima, zis şi „sfredelul“, care din fericire nu se înrudeşte cu mine. Acest Lima al sfredelelor face parte din trupa lui Manuel Salaio, şi e un as al spargerilor. A participat în mod sigur la faimosul furt de la bijuteria din Chiado, şi e clar că el a fost acela care s-a folosit de un perforator special. În secţia noastră, suntem cu toţii convinşi de acest lucru, dar niciodată nu am reuşit să adunăm suficiente probe, deci nu am putut să-l inculpăm. Or datele acestea vor să spună că numitul Lima „sfredelul“ e capabil să se descurce cu astfel de lucruri. Nu credeţi că am dreptate, domnilor?

Cum nimeni nu răspundea, inspectorul Lima continuă:

— La prima vedere s-ar părea că a introduce încă o persoană în această afacere înseamnă a complica totul, dar este tocmai invers, asta simplifică lucrurile. Dibăcia cu care au fost vândute aceste titluri pe ici, pe colo, fără ca nimeni să suscite bănuieli în momentul în care le propunea, indică faptul că e vorba de o bandă organizată, fiindcă nimeni nu ar fi putut de unul singur, numai prin viclenia lui, să reuşească aşa ceva fără să fie prins. E vorba despre valori emise cu complicitatea unor funcţionari de bancă sau de la anumite agenţii bancare; iar noi urmărim de multă vreme asta, în legătură cu alte afaceri, ce nu au legătură cu cazul de faţă. Iată de ce tocmai judecătorul de instrucţie este interesat de acest furt. Trebuie să ne credeţi, domnule Borba, că nu avem nimic împotriva fiului dumneavoastră, şi nici nu dorim să-l vedem trimis în judecată. De asta puteţi fi sigur. Însă ceea ce vrem, dacă el se face vinovat de acest furt, cum mi se pare că ar fi cazul, este ca, pe baza indicaţiilor pe care le are, să ajungem, prin intermediul lui, până la banda care se ocupă de toate aceste afaceri, aşa încât să o vedem poprită pe de-a-ntregul, sau fie şi parţial, la loc sigur. Nu rămâne urmă de îndoială, vă pot garanta că, dacă reuşim, nimic nu i se va întâmpla fiului dumneavoastră, în afara celor care s-au petrecut aici între noi. Nu avem intenţia să trimitem această bandă în faţa tribunalului decât dacă dumneavoastră vă menţineţi plângerea, iar în acest caz toată lumea va trece prin faţa tribunalului, şi ei, şi fiul dumneavoastră. Noi dorim mai cu seamă să punem mâna pe această bandă, să-i arestăm pe toţi, să-i judecăm pentru vagabondaj iar apoi să-i exportăm într-una dintre coloniile noastre pe baza acestei acuzaţii.

— Dar plecaţi de la principiul că fiul meu e vinovat dovedit, zise Borba cu o voce blândă. Iar eu nu cred că asta s-a demonstrat.

— Nimic nu a fost încă demonstrat în mod clar. N-am spus că fiul dumneavoastră ar fi vinovat, am zis doar că este suspectul numărul unu.

*

Inspectorul Lima se întoarse spre mine cu obişnuita lui bruscheţe.

— Cât aţi urcat la primul etaj să vă căutaţi ţigara, l-aţi zărit pe cadet, care tocmai dormea, nu-i aşa?

— Da, aşa l-am văzut… (Dar în acel moment am simţit un uşor gol în stomac).

— Şi nu vi s-a părut ciudat?

— Dacă nu mi s-a părut ciudat? De ce mi s-ar fi părut? Trebuia să studieze, dar se întinsese pe pat şi adormise. Ce era neobişnuit în asta?

— Nimic, la prima vedere, dar dumneavoastră ştiţi, mai mult sau mai puţin, că atunci când el urcă să studieze nu studiază nimic?

— Cum nu studiază?

— Nu, în loc să studieze se strecoară în camera domnişoarei Elisa şi rămâne multă vreme acolo. E drept sau nu?

Între timp mă gândisem mai bine şi mi-am dat seama că, printr-o metodă sau alta – probabil după ce efectuase o anchetă în stil de inchiziţie printre servitori –, Lima aflase despre relaţiile ce existau între Bareta şi Elisa. Iată de ce i-am răspuns cu mai multă siguranţă.

— Nu, domnule Lima. Nu era acolo. Nu era în cameră. Eu eram la curent în legătură cu domnişoara Elisa, dar mă înţelegeţi, sunt anumite lucruri ce nu se spun, nu spui nimic care ar putea să lase de înţeles. Când m-am dus să-mi caut ţigara în camera lui Barata, el nu era acolo. În mod sigur era cu Elisa.

— Era cu Elisa pentru că era, sau era pentru că ar fi trebuit să fie?

Acum problema devenea mult mai gravă.

— V-aţi dus să ascultaţi la uşa tinerei Elisa?

— Eu? Asta-i bună!

— Da, e bună. Fiindcă toate acestea sunt pline de lucruri bune şi interesante. Şi toate par un fel de amestec între Limoeiro[40] şi un bordel. În sfârşit, încetul cu încetul,

până la urmă vom verifica anumite lucruri. Şi vom vedea apoi la ce ne servesc. Iar acum încă ceva:

*

— Iată raţionamentul meu… Distribuirea cât se poate de dibace a titlurilor ce s-a realizat prin diferite stabilimente bancare indică existenţa unui grup de patru sau de cinci persoane abile. Or, printre persoanele din această casă, cea cu care trebuia să înceapă ancheta mea, singurul care a avut legături de natură financiară e fiul dumneavoastră. S-ar putea ca, realmente, fiul dumneavoastră să nu fie implicat în toate astea; dar deocamdată e singurul indiciu de care dispun. Dacă nu e implicat, va trebui să admitem ipoteza existenţei unui grup venit cu totul din afară, iar la asta există ceva care se opune cu totul – ora nu foarte târzie la care a avut loc furtul. După informaţiile mele, lumina încă mai era aprinsă în două camere de la primul etaj, în momentul în care detonatorul a explodat. Probabil că în momentul în care el fusese plasat erau şi mai multe camere luminate. Dacă nu a existat nici un fel de înţelegere cu cineva din casă, trebuie să admitem că e vorba despre un formidabil exces de îndrăzneală.

*

— Prima constatare care se impune: hoţul cunoştea casa; ştia că urma să fure din seif, era un om curajos care dădea dovadă de mult sânge-rece. Metoda foarte zgomotoasă folosită pentru deschiderea seifului, rapiditatea cu care urma să fugă imediat din această pricină sunt dovezi suficiente despre sângele-rece şi curajul său.

Cât priveşte metoda adoptată de respectivul ca să reuşească să fugă, inspectorul Vieira a făcut imediat o observaţie care ne lăsă în postura unor imbecili: dacă hoţul cunoştea bine casa şi domeniul, ştia perfect că cea mai rapidă modalitate de fugă era în direcţia zidului sudic; dar, ajungând la concluzia că tocmai de aceea toată lumea l-ar fi urmărit în direcţia respectivă, probabil că el a fugit pe altundeva, de preferinţă în sensul opus. Numai aşa se putea explica, şi nu presupunând că era cineva care fugea foarte repede, că s-a făcut nevăzut fără să fie trădat de vreun sunet care să ajungă la urechea urmăritorilor săi. Faptul că şi câinii au fost găsiţi morţi în acea direcţie dovedea doar

că hoţul *intrase pe acolo*, lucru la care trebuia să ne aşteptăm; dar nu şi că ieşise tot pe acolo.

Capitolul III

III. Relatare despre felul în care s-au petrecut cu adevărat lucrurile, până la momentul în care naratorul a aşteptat cu îngrijorare sosirea noului an.

La vederea expresiei panicate a grădinarului, orice psiholog mediocru ar fi ajuns cu uşurinţă la concluzia că acest biet drăcuşor era inocent. Cred că asta a fost şi concluzia tuturor celor care l-au văzut arestat. Cu toate acestea, noi ştiam ce se ascunde îndărătul acestei aparente măsuri luate de poliţişti. Grija nu părăsea chipul bătrânului Borba, prevestind ceea ce urma să se întâmple – adică eliberarea lui José Algarvio şi revenirea inspectorului Lima la principala lui ipoteză anterioară.

Grădinarul bolborosi tot felul de lucruri, în care se amestecau proteste, angoasă şi dezolare. Iar până la urmă, ceva mai explicit, întrebă dacă ar putea comunica „cu doi domni din Algarve“[41], care ar fi posibil să fie interesaţi de soarta lui şi ar face tot ce le-ar sta în putinţă să nu-l abandoneze. Nu a folosit exact această exprimare, dar asta voia să spună. Inspectorul Lima îi făcu pe plac cu o uşurinţă plină de bunăvoinţă care, am observat eu imediat, a început să-l preocupe intens pe bătrânul Borba. Mi-a aruncat o privire dezolată. Devenea din ce în ce mai clar că scopul inspectorului Lima când îl arestase pe grădinar fusese să bată pasul pe loc, probabil ca să îl avertizeze pe altcineva că nu trebuia să se mire de ceea ce urma să se întâmple.

Grădinarul îşi căută în buzunar cu o mână care îi tremura uşor un soi de livret ce îi servea şi de portofel, şi scotoci prin el cu aerul cuiva care are ochii împăienjeniţi şi nu vede bine.

— Ce căutaţi? interveni Lima.

— Numele acestor domni cărora vreau să le transmiteţi că eu am fost arestat. Unul dintre ei, ştiu, este domnul consilier…

— Ce fel de domn consilier?

— Domnul consilier Amaro Gonçalves. Dar nu am adresa lui…

— Nu vă faceţi griji… Ştim unde locuieşte domnul consilier Amaro Gonçalves, o să mergem să-i spunem că aţi fost arestat.

Capitolul IV

IV. Cea de-a doua anchetă poliţistă, vizita doctorului Quaresma, până în momentul în care şi-a pus braţul pe umărul naratorului.

Când inspectorul Vieira, împreună cu tatăl meu şi cu mine am ajuns, două zile după aceea, la etajul al treilea al casei de pe Rua dos Franqueiros, unde locuia doctorul Quaresma, proprietăreasa ne informă că doctorul încă era bolnav. Vieira o întrebase dacă puteam merge să vorbim cu el, proprietăreasa fusese de părere că da, fiindcă doctorul avea mai degrabă o gripă zdravănă, şi nu „o boală propriu-zisă“. Stătea de trei zile în pat, sau aşezat, citea şi fuma. După care s-a dus sus să anunţe sosirea noastră. Iar la două minute am ajuns şi noi în odaia doctorului Quaresma.

Era o cameră mare, cu două ferestre ce dădeau în spatele casei. Cum etajul era înalt, cele două ferestre dominau acoperişurile în partea dinspre strada dos Franqueiros. Asta şi explica faptul că acea cameră era foarte luminoasă.

În schimb, elogiul ce putea fi adus acestei limpezimi nu ar fi putut să se aplice, decât în mod ironic, şi felului în care era aranjată camera. În această privinţă, eu nu sunt chiar un maniac, dar există totuşi limite ale dezordinii, iar camera doctorului Quaresma depăşea aceste limite. Îţi dădea impresia de […] cu jucării împrăştiate peste tot.

Chiar dacă ideea de a ne duce să-i povestim doctorului Quaresma toată păţania cu furtul mă plictisea din capul locului, nici nu puteam, la drept vorbind, să n-o fac. Iată de ce, resemnându-mă placid, i-am expus rezumând, pe cât era posibil, toate faptele ce au fost arătate pe parcursul acestei relatări. Aşa cum e de presupus, am şi suprimat unele lucruri: nu i-am vorbit nici despre datoriile lui José Alves, nici despre afacerea cu cele cinci sute de mii de reali, şi cu atât mai puţin despre discursul lui Lima, care pretindea că acele lucruri constituiseră motivul şi punctul de plecare al delictului. Cu toate acestea, nu am putut să mă eschivez să-i vorbesc despre ipoteza poliţiei, care era de părere că fusese o bandă organizată foarte activă, iar poliţia bănuia că profitase de complicitatea cuiva care se

afla la Conacul Viilor. Dacă nu explicam asta, arestarea lui José Algarvio ar fi fost nefirească, iar pe de altă parte ar fi fost suficient ca doctorul Quaresma să se intereseze mai insistent ca să afle acest lucru de la poliţie.

Doctorul Quaresma mă ascultă foarte atent, însă, dacă pot să spun aşa, mă ascultă cu un fel de atenţie divizată. Dădea impresia, în acelaşi timp, că mă asculta cu ochii, ascultând o voce care nu era a mea. Recunosc absurditatea unei asemenea afirmaţii; dar nu fac decât să-mi transcriu impresia senzorială. În realitate, Quaresma, fără să înceteze să mă asculte, părea că urmăreşte în acelaşi timp desfăşurarea interioară a altui lucru – de ale cărui raţionament şi conjunctură relatarea mea părea legată – şi care nu se afla mai puţin în raport cu ceea ce eu tocmai povesteam.

Ajuns în sfârşit la capătul relatării mele, gândeam că mă eliberasem de această corvoadă. Însă Quaresma, care nu mă întrerupsese deloc în vreme ce povesteam, începu din acel moment să-mi pună întrebări. Îmi ceru o descriere minuţioasă a persoanelor aflate în casă în momentul furtului; căci descrierea mea directă fusese mai degrabă sumară. Îmi puse întrebări în legătură cu vârsta lor, cu profesia, cu situaţia financiară, şi aşa mai departe. Începeam să nu mă simt tocmai în largul meu, mai ales când întrebările se refereau la José Alves. Nu puteam să spun tot adevărul despre José Alves, dar, din pure raţiuni de justiţie faţă de omul arestat, nici nu puteam elimina faptele pur şi simplu. De altfel, nici nu eram complet sigur că doctorul Quaresma, dacă urma să stea de vorbă cu poliţia, şi dacă ar fi făcut-o, nu ar fi descoperit fundamentele celeilalte ipoteze formulate de inspectorul Lima. Aşa că m-am hotărât să evoc cazul anumitor necazuri financiare ale lui José Alves, fără să explic ce fel de joc era în cauză, sau fără să mă refer la furtul anterior.

La un moment dat, totuşi, am început să mă simt stânjenit, căci doctorul abordă subiectul la modul indirect. Mă întrebă dacă relaţiile dintre fiu şi tată au fost întotdeauna bune, iar eu am răspuns că mi se pare că da, dar chiar expresia „mi se pare“ am găsit-o prea prudentă, şi am început să mă tem că i-a furnizat lui Quaresma mai multe informaţii decât aş fi vrut.

Deci aceste şi alte întrebări de acelaşi fel îmi adresă Quaresma, fără să mă distreze câtuşi de puţin, vreme de

aproape o oră şi jumătate după începutul conversaţiei noastre.

Până la urmă se ridică de pe scaun şi se îndreptă spre un cuier unde avea agăţată pălăria.

— Nu vă deranjează dacă ieşim? mă întrebă el. Mi-ar plăcea să fac câţiva paşi ca să dau de capătul unor raţionamente.

— Nu, deloc.

Aşadar am ieşit.

Am coborât la vale pe Rua dos Franqueiros. Era o seară minunată de toamnă. Păşeam alături, amândoi tăcuţi, iar la capul străzii, conform mişcării pe care o schiţa Quaresma, o luarăm la dreapta spre piaţa Terreiro do Paço. Quaresma înaintă încet, cu capul uşor aplecat, cu mâinile în continuare încrucişate la spate, până la malul Tagelui, pe partea noastră stângă. S-a oprit, iar eu m-am oprit odată cu el, şi a privit vag pe deasupra fluviului.

A rămas aşa câteva clipe. Apoi s-a întors spre mine cu o expresie gravă şi directă în ochii săi mereu febrili.

— Am să-l scot pe José Algarvio de la închisoare, spuse el. Dar, înainte de asta, trebuie să studiez foarte minuţios felul în care o voi face. S-a potrivit bine că aţi venit dumneavoastră să mă vedeţi, domnule Claro, fiindcă împreună cu dumneavoastră trebuie să studiez serios felul în care voi rezolva acest caz. Spuneţi-mi: vi s-a întâmplat să vă gândiţi că José Alves ar putea să fie suspect?

— Dacă mi s-a întâmplat să mă gândesc? Nu. Dar ce vă face să credeţi, domnule Quaresma, că el este sau ar putea fi suspect?

— Am tras această concluzie din cuvintele pe care dumneavoastră, domnule Claro, nu mi le-aţi spus. Şi făcu o pauză. Aş fi necăjit în cazul că aţi crede că domnul José Alves ar putea fi suspect. E prietenul dumneavoastră, nu-i aşa? Dar, dacă îl salvez pe acest José Algarvio, atunci José Alves va fi fatalmente arestat.

— Poate că nu, am răspuns eu.

— Va fi arestat în mod sigur. Arestat şi condamnat. Acest José Algarvio scapă foarte uşor, nu are deloc nevoie de ajutorul meu. Nu e cazul şi cu José Alves. Păcat. Vreau să spun că nu poate scăpa dacă afacerea îşi urmează cursul numai după indicaţiile poliţiei. Nu există decât o modalitate de a-l scoate din încurcătură: să punem mâna pe criminal. Deocamdată poliţia nu e capabilă să facă aşa ceva, fiindcă ea a căzut, de la bun început, într-o greşeală

fundamentală, tocmai aceea pe care criminalul dorea ca ea să o comită.

— Iar dumneavoastră ştiţi cine e criminalul, doctore Quaresma?

— Ştiu. Vreţi să-l salvez pe José Alves?

— Vreau, am răspuns eu uşor ezitant, fără să înţeleg ce urma.

— Dar nu pot să fac acest lucru fără să pun mâna pe adevăratul criminal.

— Atunci faceţi asta, doctore Quaresma.

În acel moment doctorul Quaresma îşi desfăcu mâinile de la spate; îmi aruncă o privire rapidă şi inexpresivă şi, întinzând brusc mâna dreaptă, mă atinse pe umăr. După care îşi reluă poziţia în care fusese, cu palmele petrecute una peste alta la spate, cu mâinile întinse şi cu ochii pierduţi peste Tage.

Fără pic de zgomot, ca o băşică de săpun, am simţit cum se sparge inima în mine. Şi am rămas suspendat într-un fel de gol interior, năuc, mut, nemişcat. Dacă doctorul Quaresma ar fi zis ceva, eu aş fi răspuns, adică ar fi fost o situaţie la care aş fi putut să-mi adaptez raţiunea şi vocea. Dar tăcerii sale nu am putut să-i răspund cu nimic. Iar gestul său era ca o ghilotină. În lungul răstimp de câteva secunde am încercat disperat să formulez o atitudine, un cuvânt, un gest, ceva… N-am putut… Iar în acel moment am înţeles brusc cât de greu cântăreşte, dacă o stârnim, conştiinţa vinovăţiei. Dacă aş fi fost nevinovat, aş fi spus ceva, s-ar fi întâmplat ceva. Cu fiecare fracţiune de secundă a tăcerii mele vinovăţia mea umplea întreg spaţiul. Cu fiecare fracţiune de secundă din conştiinţa mea despre această tăcere sporea incapacitatea mea de a vorbi, de a acţiona, de a mă apăra. Deruta mea era totală. Iar la capătul acelui scurt şir de secunde am recunoscut totul.

Doctorul Quaresma şi-a întors privirile dinspre Tage, dar nu spre mine. După care, întorcându-se cu spatele la fluviu, mi s-a adresat pe tonul cuiva care nu spusese nimic grav ceva mai devreme: „Ce-ar fi să plecăm?“ Iar apoi, cum el se îndrepta spre Arcul din capul străzii Augusta, l-am însoţit şi eu, în tăcere, alături, copleşit în interiorul meu de acuzaţia definitivă ce nu fusese pronunţată.

În mijlocul pieţii, doctorul Quaresma îşi întoarse spre mine chipul, dar nu şi ochii, şi-mi spuse:

— Ce intenţionaţi să faceţi?

Am simţit o poftă teribilă să mă pun pe plâns, să-i cer iertare, lui, căruia nu-i făcusem nimic. Timp de câteva minute am fost incapabil să spun vreun cuvânt. După care mi-am auzit vocea pronunţând: „Nu ştiu“. Apoi am mai adăugat, după un moment:

— Puteţi să spuneţi ce vreţi.

Doctorul Quaresma mă privi drept în faţă şi-mi răspunse cu o mare simplitate:

— Eu nu am nimic de zis. Aşa cum aţi înţeles, eu am descifrat cazul dumneavoastră, şi pot să vă spun că mi-a fost destul de uşor. Restul vă priveşte.

Capitolul V

V. Explicaţia doctorului Quaresma

— Problemele, spuse doctorul Quaresma, fie că e vorba despre şarade, combinaţii la jocul de şah, complicaţii ale realităţii, sau altele, aparţin prin forţa lucrurilor unui număr de trei categorii. Aşa că avem: categoria problemelor unde principalul lucru de căutat este cauza; avem după aceea probleme unde principalul lucru de căutat este scopul; şi mai avem probleme unde principalul lucru de căutat îl constituie mijlocul, sau felul în care s-a întâmplat. O problemă precum cea de care ne vom ocupa, unde e vorba să descoperim cine a comis un furt anume, aparţine primei categorii, căci cel pe care îl căutăm e criminalul, iar criminalul, cum ar spune scolasticii, e *causa eficiente* a furtului. Nu e nevoie să ştim în ce scop s-a săvârşit, căci pentru individul respectiv scopul era să-şi însuşească ceea ce a furat.

(1) probleme cu aspect de *condiţii.*

(2) probleme cărora trebuie mai întâi să le determinăm condiţiile, iar apoi să precizăm cum s-a găsit soluţia.

În prima categorie de *fapte* se află *condiţiile* problemei; astfel, pentru o problemă de şah, primele fapte sigure sunt mişcările pieselor, care ascultă de o *regulă*.

*

Criteriul de cercetare pe care îl adopt eu, fiindcă îl consider cel mai raţional dintre toate, este divizarea anchetei preliminare în trei faze. Într-o primă fază se determină care sunt factorii incontestabili, absolut incontestabili, prin eliminarea tuturor elementelor ce nu

intră în această categorie, sau pentru că nu sunt elemente direct sigure, sau fiindcă sunt nişte concluzii – poate logice, poate inevitabile – ce decurg însă din fapte, dar sunt numai concluzii, nu fapte. Voi da un exemplu pentru a face cât mai limpede ce înseamnă aceste observaţii. Să presupunem că suntem într-o zi ploioasă iar eu mă aflu la mine acasă. Soseşte un individ îmbrăcat într-un costum de pe care curge apa. E natural să-mi spun: „Acest om a mers prin ploaie şi de aceea costumul său e ud“. Dar se prea poate ca el să nu fi mers prin ploaie şi să se fi vărsat apă peste el chiar aici în casă. Majoritatea oamenilor ar lua drept sigur faptul că acest om a mers prin ploaie. Dar până la urmă e numai o concluzie – concluzie cât se poate de naturală, totuşi concluzie, adică deducţie. Dacă eu m-aş fi aflat la fereastră şi l-aş fi văzut pe acest individ sosind pe stradă prin ploaia deasă, la faptul că este muiat de ploaie s-ar fi putut adăuga, desigur, o altă circumstanţă, dar ploaia ar fi fost aceea care l-ar fi udat pe acest om, aşa încât aş putea afirma, oricum, că omul acesta a umblat prin ploaie. Iar acest lucru ar fi un fapt.

Or, în cazul furtului de la Conacul Viilor, există anumiţi factori ce par incontestabili (spun numai că „par“, fiindcă se bazează pe mărturii care ar putea fi false, involuntar – sau false în mod expres). Iar aceşti factori incontestabili sunt: că aproape de miezul nopţii, în cutare zi din luna septembrie, a avut loc explozia unei dinamite la încuietoarea unui seif ce se afla în biroul respectivului conac de pe domeniul viilor; că şi acest birou, şi micul salon anex erau închise pe dinăuntru, fereastra de la micul salon era deschisă, iar cei doi câini fuseseră ucişi prin otrăvire; şi a ieşit atunci la iveală faptul că în seiful dinamitat nu se mai afla nici unul dintre titlurile (o sută) datoriei externe portugheze, prima serie, ce fuseseră depuse în acel loc; că nu s-a găsit nici o urmă suspectă în timpul cercetării efectuate imediat în jurul casei; că titlurile de proprietate furate, după ce s-a făcut verificarea numerelor cu lista acestor numere aflată în posesia proprietarului de titluri au fost apoi puse în circulaţie în instituţiile bancare de pe piaţă, fără ca cineva să fi fost identificat în cursul acestor tranzacţii. Iată fapte şi numai fapte, şi sunt singurele. Orice alte lucruri pe care am putea să le considerăm fapte vor fi doar simple deducţii.

Iar de îndată ce am stabilit care sunt faptele incontestabile, ajungem la cea de-a doua fază a anchetei.

Această fază constă în următoarele: a descoperi care este ipoteza ce leagă între ele faptele incontestabile şi le explică. Imediat ce am descoperit această ipoteză, trebuie să încercăm să aflăm ce alte ipoteze ar fi posibile şi care, la rândul lor, chiar dacă probabilitatea lor e mai puţin evidentă, ar putea să corespundă cu ansamblul aceloraşi fapte. Aceste ipoteze sunt determinate printr-un procedeu simplu: imediat ce s-a descoperit ipoteza cea mai probabilă, se stabileşte ipoteza inversă, şi este verificat gradul de probabilitate al acestei ipoteze inverse. Odată acest lucru stabilit, devine posibil să ne întoarcem spre alte ipoteze, adică spre acele, cu caracter intermediar, care s-ar putea situa între ipoteza cea mai probabilă şi opusul ei, şi să verificăm, cercetându-le una câte una, care e probabilitatea lor.

În cazul care ne interesează, ipoteza aparentă cea mai probabilă e cea pe care toată lumea a acceptat-o din capul locului, instinctiv, găsind-o atât de convingătoare, încât a fost chiar luată drept fapt incontestabil, şi nu drept ipoteză sau concluzie. E vorba de ipoteza că furtul a fost comis de unul sau mai mulţi indivizi, străini de domeniul acestui conac, care au otrăvit şi câinii, au pătruns în casă, au pus dinamita, au furat acţiunile după care au fugit destul de repede, încât să nu poată fi văzuţi. Odată ce e cunoscută această ipoteză, avansăm spre ipoteza inversă. Iar această ipoteză inversă presupune că furtul poate nu a fost comis de indivizi veniţi din afară, că s-ar putea să nu fie exacte circumstanţele aparente aşa cum au fost ele indicate. Iată din ce anume se constituie, cum bine se poate observa, ipoteza inversă.

Vine însă o altă întrebare: ce probabilitate îi poate fi atribuită acestei ipoteze inverse? Cum ipoteza cea mai probabilă, cea care se impune mai repede în spiritul tuturor, susţine că furtul a fost comis de oameni veniţi din afară, în condiţiile indicate, ipoteza inversă nu poate fi probabilă decât într-un singur caz: cazul în care a existat intenţia de a simula un furt comis de oameni veniţi din afară. În acest caz, ipoteza inversă devine probabilă, la fel de probabilă ca prima, la fel de naturală.

Ne aflăm deci cu două ipoteze probabile în faţă, dar ele sunt opuse. Care din ele e cea mai probabilă? Trebuie să examinăm acest lucru în lumina circumstanţelor directe ale furtului, adică examinând: 1. locul furtului, 2. ora la care a fost comis furtul, 3. natura obiectului furat, 4. procedeul

adoptat pentru comiterea furtului, 5. procedeul adoptat pentru vinderea titlurilor pe piaţă. Iată cele cinci elemente materiale directe ale evenimentului.

În privinţa locului, nu e nimic de examinat. Cum seiful se afla acolo, acolo şi trebuia să fie deschis, indiferent de circumstanţe. În ceea ce priveşte ora furtului, ea ar fi cu atât mai surprinzătoare dacă am lua în calcul ideea că hoţii au venit din exterior, decât dacă presupuneam că e opera cuiva din interiorul casei. Odată ce ar fi pătruns în casă, hoţul venit din exterior ar fi petrecut un oarecare timp până să dobândească certitudinea, sau cea mai mare probabilitate, că toată lumea doarme. De ce ar trece la fapte imediat ce a auzit pe cineva urcând la etaj, chiar dacă nu ştia că altcineva încă rămăsese jos?

Locul furtului poate fi examinat din două perspective – locul în sine, dar şi faptul că fusese ales acest loc pentru furt; adică faptul că furtul s-a petrecut în biroul de la Conacul Viilor, şi faptul că acest domeniu a fost ales drept loc pentru comiterea unui furt. În privinţa faptului că furtul s-a produs în biroul din conac, aceasta nu reprezintă nimic extraordinar, fiindcă tocmai acolo se afla casa de fier, deci acolo se cuvenea să fie comis şi furtul. Dar, dacă e vorba despre alegerea acestui domeniu pentru comiterea unui furt, cazul e diferit. Ce raţiune lăsa de presupus că o casă de fier de pe acest domeniu era mai profitabilă pentru hoţ decât altele? Ce prezumţie de această natură putuse să existe pentru un hoţ venit din exterior? Şi de ce acel individ care va fi avut abilitatea şi priceperea să ducă la bun sfârşit un furt, cum s-a întâmplat în acest caz, va fi ales el tocmai domeniul de la Conacul Viilor câtă vreme, fără să i se ceară atâta complicată abilitate, ar fi avut probabil un avantaj mult mai mare să fure din alt loc? În acest caz, balanţa înclină în favoarea unei persoane care nu a venit din afara casei; una capabilă să fure din acest seif fiindcă nu avea altul la dispoziţie – raţiune suficient de clară –, dar care se simţea prin urmare obligată să simuleze un furt venit din afară spre a deruta persoanele aflate în interiorul casei, printre care se afla şi acea persoană.

Iar în ceea ce priveşte ora furtului… Pentru cineva venit din exterior ar fi ora cea mai uluitoare care se poate imagina. Dar pentru cineva aflat în interiorul casei, care ar dori să simuleze un furt comis de cineva din afară, este chiar ora pe care trebuia să o aleagă. Aproape toată lumea se culcase, mai erau doar câteva persoane treze… Nu erau

chiar foarte multe rămase în picioare ca să apară riscul de a da peste cineva când punea la cale planul simulării; dar erau suficiente persoane treze pentru a marca ora – în acest caz pretinsa oră – a furtului şi pentru a semnala că se comisese un furt.

Natura obiectului furat… Dacă furtul ar fi fost pus la cale de oameni din afară, sau aceştia furau titlurile, sau nu furau decât ceea ce găseau. Împotriva ipotezei că ei ar fi furat la întâmplare pledează chiar natura furtului, şi felul în care au fost valorificate apoi titlurile furate: toate acestea par să indice că a fost vorba de pregătiri ce vizau tocmai aceste titluri.

*

Pe parcursul investigării unui fapt a cărui natură e necunoscută – dar noi dorim să o cunoaştem, sau căruia nu îi cunoaştem autorul, cel mai important este ca înainte de toate să izolăm un element care, fiind absolut indubitabil, rămâne în acelaşi timp neaşteptat sau straniu. Acest furt conţine două elemente neaşteptat de stranii – circumstanţele în care s-a petrecut furtul şi faptul că s-a reuşit punerea titlurilor în circulaţie fără nici o dificultate. Deci se cuvine să ne începem ancheta pornind de la unul din aceste două fapte.

Însă, cât ar fi ele de izolate, aceste două fapte despre care nu există îndoiala că s-au produs, dar şi că sunt bizare – presupunând că pot exista chiar mai multe de această natură –, noi alegem, ca să începem cu adevărat această anchetă, acel fapt din cele două care este cel mai puţin susceptibil de a fi interpretat, deci cel care pare cel mai misterios. Or punerea titlurilor în circulaţie poate fi interpretată în mai multe feluri: poate exista o înţelegere cu cineva de la bancă sau de la bursă; poate exista o eroare în lista de titluri; poate exista un schimb de titluri, fără ca cineva să-şi fi dat seama de acest schimb, şi, evident, fără să fi fost luate numere acelor titluri. Dar, în legătură cu circumstanţele furtului propriu-zis, nu există mai multe ipoteze plauzibile. Există doar caracterul straniu al furtului.

Aşa este. Furtul s-a produs, după câte s-a văzut, cu foarte mult zgomot, la o oră care nu mai aparţinea perioadei de zi, dar nici nu era aşa de târziu, încât să avem certitudinea că toată lumea din casă se culcase, şi chiar că nu se afla toată lumea acolo. Deşi seiful putea fi deschis cu mai puţin zgomot, a fost ales tocmai acest procedeu

zgomotos, care, în plus, nici nu era un procedeu obişnuit. Cu următorul rezultat: a fost ales un procedeu ieşit din comun fiindcă el nu era necesar, dar trebuia să îi alarmeze pe oameni – exact raţiunea inversă celei care putea să impună alegerea unui procedeu ieşit din comun. Evident că intenţia era cea de a fura titlurile, mai întâi pentru că felul misterios în care au fost plasate acestea trebuia să facă obiectul unor pregătiri minuţioase, indiferent de ce fel; iar în al doilea rând fiindcă furtul avusese loc în momentul în care se aflau oameni în casă, acest lucru presupunând că hoţii nu au avut vreme să fure altceva decât acţiuni.

Iar aceste circumstanţe ne conduc spre o concluzie: că procedeul folosit pentru furt a servit cu siguranţă numai ca să dea alarma. Alarma nu e dată decât într-un scop: pentru a induce în eroare în privinţa orei furtului. Iar dacă luăm în considerare procedeul utilizat pentru acest furt – o deflagraţie provocată de o dâră de praf de puşcă – înseamnă că e vorba despre un lucru pregătit de o persoană să obţină acel rezultat atunci când acea persoană nu e de faţă, şi ajungem la altă concluzie ulterioară: furtul nu a fost comis în urma deflagraţiei. Iar dacă nu a fost comis aşa înseamnă că a fost comis prin utilizarea unei chei false, iar, dacă s-a folosit o dublură de cheie, cel care a furat era de-al casei, iar prin acea deflagraţie el a vrut să se creadă că hoţul care furase venise din exterior. Dar, dacă această persoană voia să se creadă că nu ea furase, ar fi trebuit să se gândească să completeze înscenarea având grijă să se afle într-un loc în care toată lumea ar fi văzut-o în momentul deflagraţiei, pentru a-şi asigura deci un alibi sigur. Iar în momentul deflagraţiei toată lumea se culcase, cu excepţia a două persoane – tatăl şi dumneavoastră, domnule. Iar cum el era proprietarul acelor titluri, cea dintâi suspiciune cade asupra dumneavoastră.

Pentru ca această suspiciune să fie confirmată, sau să fie şi mai bine confirmată, trebuie să ne dăm seama mai întâi dacă, înainte de deflagraţie, dumneavoastră aţi ieşit din sufragerie, sub un pretext oarecare, şi dacă aţi întârziat suficient de mult pentru a pune în aplicare întreg scenariul. Or dumneavoastră aţi ieşit cu un pretext direct exprimat – că v-aţi lăsat o ţigară de foi în camera aspirantului –, şi aţi întârziat suficient ca să puneţi în acţiune întreg planul, care altminteri necesita doar câteva minute, mai cu seamă dacă

e vorba de o persoană ca dumneavoastră, care face lucrurile rapid.

*

— Dar câinii! repetă tatăl meu. Faptul că nu au lătrat câinii!…

El uitase de câini – şi de ce? Fiindcă el studiase planul cu falsul furt comis *din interiorul casei spre exterior*. Aşadar câinii se plasau *la periferia* planului său, deci evident că uitase de ei.

Nu există sinteză perfectă, fiindcă nu există nici analiză perfectă. Iată de ce criminalii, aşa cum se spune de multă vreme, uită mereu câte un detaliu în planul lor sau când îşi pun crima în practică.

*

— Uneori mă întreb de nu cumva […] faptul că îi făcea curte surorii mele nu era pentru el doar o stratagemă de a pătrunde în casă, sau o metodă de a se retrage în caz de necesitate; sau dacă nu profitase de sentimentele fetei ca să scape de un proces în justiţie în cazul, puţin probabil, în care s-ar fi descoperit că […]. I-am pus cândva această întrebare doctorului Quaresma, care, din întâmplare, se afla într-una din zilele lui proaste, şi n-a ştiut s-o rezolve.

— De posibil, e posibil. Cu un şmecheraş de teapa lui totul devine posibil. Doar că eu nu am avut timp să-l cunosc! Şi tăcu cu un aer stânjenit.

Note

33. Quinta das Vinhas trebuie înţeles ca un domeniu feudal productiv în centrul căruia se află o casă mai mare, un conac. Ulterior, „quinta“a devenit sinonim şi pentru vilă.

34. Regiune viticolă la nord de Lisabona, ceea ce justifică şi numele domeniului, care tradus literal înseamnă „quinta viilor“.

35. Ocolişuri, în fr. în original.

36. Joc de cărţi.

37. Renumită staţiune balneară în apropiere de Colares, cu un cazinou foarte frecventat în epocă.

38. Cupoane, dividende, în fr. în original.

39. În portugheză *saloio* înseamnă „mârlan“, „necioplit“, dar şi „ticălos“; vine din arabul *sahloi*, locuitor sărac din deşert, dar se aplica şi pentru desemnarea zarzavagiilor din jurul Lisabonei, care îşi aduceau în capitală marfa. Franceza are echivalentul *salaud*.

40. Închisoare din Lisabona.

41. Provincie din sudul Portugaliei; numele grădinarului indică şi apartenenţa lui la această provincie.

DISPARIŢIA DOCTORULUI REIS GOMES

[I – Doctorul Reis Gomes]

Unul dintre cazurile cele mai misterioase, cele mai uluitoare din câte există s-a petrecut, fără îndoială, la Lisabona, odată cu dispariţia doctorului Reis Gomes, în noaptea de 7 februarie 1907, pe scara imobilului de la numărul 34, pe Rua dos Franqueiros. Rareori o anchetă poliţistă s-a confruntat cu un caz mai tulburător, asemănător celor pe care le produc din abundenţă scriitorii imaginativi în romanele lor pentru popor.

S-a întâmplat aşadar că doctorul Reis Gomes, chemat la căpătâiul unui bolnav de la etajul patru al imobilului deja amintit, a dispărut – da, a dispărut cu totul – între uşa de la intrare şi etajul la care urma să urce, fără să se fi auzit zgomotul vreunei uşi în răstimpul dintre momentul intrării sale în clădire şi cel în care ar fi trebuit să ajungă sus, şi fără să poată fi stabilit până în ce loc reuşise el să urce.

Acest rezumat succint ar putea părea prea absurd ca să fie acceptat în orice împrejurare; iar dacă îl citeşte cu atenţie, lectorul trebuie să aibă impresia că o asemenea absurditate provine, inevitabil, din concizia faptelor aici expuse, dar că de îndată ce îşi vor face apariţia mai multe detalii, cu ceva mai multă claritate, şi evident că mai bine scoase la lumină, totul se va lămuri. Însă nu e aşa. Căci, din naraţiunea circumstanţială în care sunt pe cale să intru, cititorul va trage următoarea concluzie paradoxală – anume că, în acest caz stupefiant, cu cât se ştiu mai multe, cu atât se ştie mai puţin.

Acestea fiind spuse în chip de prefaţă, purced acum la relatarea faptelor ce au ieşit la lumină zilei în legătură cu dispariţia doctorului Reis Gomes.

Óscar Reis Gomes, medic cu diplomă obţinută la Paris, îşi terminase studiile în jurul anului 1901 şi, revenit în Portugalia, şi-a deschis un cabinet după ce îşi luase precauţiunile de a şi le valida repetând examenul la Şcoala medico-chirurgicală din Lisabona. Toţi locuitorii Lisabonei cunosc fără îndoială placa ce semnalează cabinetul său pe Rua de Ouro, colţ cu Rua da Victoria, la etajul de deasupra papetăriei Progresul.

Iar doctorul Reis reuşi, într-un răstimp relativ scurt, să-şi constituie o clientelă relativ importantă. Era specialist în boli de inimă, şi sunt destul de mulţi oameni care afirmă, pe drept sau nu, că Lisabona este un oraş al cardiacilor, din pricina reliefului său accidentat şi a eforturilor ambulatorii la care acesta obligă oamenii. Indiferent cum stau lucrurile, pacienţii cardiaci nu-i lipseau doctorului Reis Gomes. Şi tocmai în anul în care a dispărut, poziţia sa era bine stabilizată în mediul profesional al Lisabonei. Chiar dacă nu se vorbea despre el ca despre o somitate ştiinţifică, se considera că este un om abil şi conştiincios, având cunoştinţe medicale dacă nu vaste, cel puţin suficient de ample, ţinându-se la zi cu progresele din medicină, curtenitor şi prevenitor în maniere, şi fără să existe nimic în viaţa lui profesională care ar fi putut dăuna carierei sale medicale.

Reis Gomes se căsătorise în 1905 cu singura fată a baronilor de Rio, ambii decedaţi la acea dată. Locuia după căsătorie pe Rua da Bela Vista, în cartierul Lapa, într-un imobil ce făcea aproape unghi drept cu strada ce urcă în pantă pe lângă biserica Estrela. Viaţa lui decurgea metodic şi bine ordonată, petrecându-se aproape toată între domiciliu şi cabinet. Rareori pleca din Lisabona, până şi în lunile de vară. În afara activităţii profesionale, singura preocupare pe care o mai avea era cât se poate de paşnică: colecţionar de timbre, şi avea o colecţie magnifică.

Iar pe mine m-a apropiat de el tocmai această pasiune a sa şi m-a făcut să fiu martor – dacă se poate spune că eşti martor la ceva care, prin chiar esenţa sa, nu a existat – al dispariţiei sale.

I-am fost prezentat doctorului Reis Gomes cu puţină vreme înaintea scenei pe care o povestesc. Trebuie să fi fost pe la sfârşitul lunii august în 1906 când ne-am cunoscut. Îmi aduc aminte că era în primele luni după ce se instalase la putere guvernul lui João Franco. Prezentarea a avut loc la uşa de la Havaneza[42], într-o după-amiază, după ce el plecase de la cabinetul lui de consultaţii spre domiciliu. Ne-am simpatizat reciproc imediat, şi, cum din întâmplare am descoperit că amândoi eram colecţionari de timbre, acea simpatie spontană ne-a legat şi mai mult.

După care ne-am întâlnit deseori, aproape totdeauna la localul indicat, unde se întâmpla frecvent să mă aflu la o anumită oră, oarecum aceeaşi, când trecea şi el pe acolo, venind dinspre cabinetul de consultaţii în direcţia bisericii

Estrela. M-am dus de două ori la el acasă, o dată ca să-i văd colecţia de timbre, altădată ca să văd noile achiziţii care îmbogăţeau acea colecţie. Nu i-am fost niciodată prezentat soţiei sale, care în timpul nici uneia din aceste vizite nu se afla acasă, cred eu. Iar doctorul Reis Gomes a venit şi el odată acasă la mine ca să-mi vadă colecţia. De altfel, întâlnirile şi lungile noastre conversaţii erau nu doar pe seama timbrelor, dar şi pe alte subiecte, şi aveau loc fie în faţa uşii de la Havaneza, fie seara, când el venea în cartierul Baixa şi se întâmpla să mă întâlnească pe la cafeneaua Martinho[43].

Iată care erau – restrânse, dar plăcute – relaţiile mele cu doctorul Reis Gomes.

Furnizez toate aceste detalii cu titlul de „prezentare“, şi nu neapărat întrucât, în mod necesar, ar interesa sau ar putea să reprezinte vreun interes în cazul expus de această relatare.

L-am cunoscut pe doctorul Reis Gomes, căruia i-am fost prezentat nu ştiu de cine, la Cercul literar, unde eu mă duceam uneori, seara, ca să joc şah[44]. Se întâmpla cu doi sau trei ani înainte de dispariţia lui. Chiar dacă nu ne întâlneam prea des, sau nu căutam în mod intenţionat s-o facem, era evident că ne simpatizam, fără altă explicaţie, cred eu, decât spontaneitatea care nu se explică, cea a simpatiei. Nu ne apropia politica, căci pe acest teren eram adversari, deci ea nu devenea obiectul discuţiilor noastre; nu ne apropia nici jocul de şah, căruia mă devotam eu, dar pe care el nu-l aprecia; ceea ce aveam noi în comun, şi lucrul care ne făcea să ne înţelegem – cu excepţia momentelor în care conversaţia o lua cu repeziciune pe acele *rails* ale vacuităţii atente[45] – îl constituia faptul că amândoi eram filatelişti ardenţi şi încercaţi. Colecţia mea era bună, şi încă mai este; colecţia lui era şi mai bună decât colecţia mea de pe vremea când l-am cunoscut, dar poate nu era mai bună decât cea pe care o am astăzi (care s-a îmbogăţit în ultimul an).

Despre viaţa particulară a lui Reis Gomes nu ştiu practic nimic. Unde locuia, şi cu cine – adică ceea ce am spus mai înainte – am aflat abia mai târziu, când a început ancheta în legătură cu cazul său. Nu se cunoştea nici un fel de bârfă despre el, sau erau puţine aluziile care să poată fi luate în considerare. Despre medic se spunea ceea ce ziceam eu mai înainte. Iar despre om se spuneau foarte puţine lucruri. Nu era omul care să-şi piardă nopţile, nu se

ştia că ar avea un asemenea obicei notoriu; nu era nici om de lume, la modul susţinut; nu era nici un individ prea studios, îşi petrecea mai tot timpul fie la el acasă, fie ocupându-se de pacienţii săi. Fireşte, era foarte ocupat; dar se prezenta la diferite reuniuni cu frecvenţă regulată. La Cerc nu venea nici rar, nici des, şi nici nu stătea multă vreme. Se ştia că ducea un trai înlesnit, că trăia chiar foarte bine, câştigând consistent graţie numeroasei sale clientele. Întotdeauna era îmbrăcat cu multă grijă şi eleganţă; iar unicul detaliu demn de semnalat era faptul că purta bijuterii vechi, pe care le schimba deseori. Îmi aduc aminte că l-am văzut cu tot felul de curiozităţi din vremurile de odinioară, destul de oribile dacă ar fi să le porţi, dar care ar fi putut stârni interesul anumitor cumpărători.

Relatând pentru publicul larg stupefiantul mister care l-a constituit dispariţia lui Reis Gomes, mă simt cuprins de o timiditate naturală şi de o justificată neîncredere în capacităţile mele de a da seamă atât despre caracterul straniu al cazului, cât şi despre profunzimea şi subtilitatea raţionamentelor care au dezvăluit acest mister. Simt că nu aş putea transmite limpede, sau complet, misterul aşa cum s-a produs el, şi nici caracterul soluţiei care a pus capăt acestui mister, aşa cum a fost ea formulată. Am să fac tot posibilul să relatez cu precizie cazul, să spun cum s-a întâmplat şi ce a urmat apoi, şi să reproduc în întregime ancheta, care a fost aproape diabolică […] şi care s-a întors împotriva lui. Însă nu voi reuşi – iar asta regret – să-i confer corp şi viaţă misterului, şi nici să redau cu vivacitate şi cu savoarea lor narativă argumentele doctorului Quaresma.

După această explicaţie preliminară, făcută pentru a-i cere cititorului iertare, dacă mi-o poate oferi, trec la partea narativă despre care, cel puţin, pot depune o mărturie mai apropiată de fapte, fiindcă eu l-am însoţit îndeaproape încă de la incredibilul episod iniţial până la ultimele rezultate ale anchetei.

[II – Dispariţia]

În noaptea de 7 februarie 1907 eu urcam pe strada Chiado, încet, mergând spre casă, iar la un moment dat l-am întâlnit pe Reis Gomes, care cobora repede. Am început să vorbim, iar el afirmă că, întrucât trecuseră

aproape cincisprezece zile de când nu mă văzuse (căci, într-adevăr, fusesem la Porto), era bucuros să mă întâlnească şi să îmi povestească un caz ciudat legat de filatelie şi care îl privea pe el. Oare puteam eu să-l însoţesc până la Rua dos Franqueiros, unde fusese chemat să vadă un pacient care era bolnav? Eu am spus că-l voi însoţi cu plăcere, fiindcă nu mă grăbeam. Pe drum, preciză el, vom putea să conversăm, iar dacă eu voiam să îl aştept jos, căci vizita nu putea să dureze prea mult, vom avea după aceea ocazia să conversăm mai pe îndelete, mai cu seamă despre curioasa afacere la care tocmai făcuse referire.

Nu aveam nimic altceva de făcut; am acceptat. Am coborât pe Chiado, am cotit-o pe Rua Nova do Almada, am luat-o pe scurtătură prin Rua da Conceiçaõ până la Rua dos Franqueiros. Clădirea în care locuia bolnavul lui Reis Gomes era acolo. Pe drum, am vorbit despre politică, subiect de maxim interes pe atunci, în ajunul dictaturii franchiste, cum nu peste multă vreme se va adeveri. Subiectul curioasei afaceri cu filatelia fusese amânat de prietenul meu pentru intervalul de timp mai propice care ar fi urmat după vizita la pacientul său.

Am spus banalităţi, lipsite de interes sau de orientare particulară, despre politică. Opiniile noastre politice erau aceleaşi[46] – eram amândoi republicani –, deci nu ne stimula discordia ca să putem alimenta o conversaţie interesantă sau care să ne absoarbă. Uite aşa am ajuns pe Rua dos Franqueiros. Bătea miezul nopţii în momentul în care ne apropiam, ieşind din Rua da Conceiçaõ, de adresa căutată pe Rua dos Franqueiros.

Am ajuns la numărul 34 pe Rua dos Franqueiros; deja la fereastra întredeschisă care ieşea uşor în afara zidului de la etajul patru aştepta cineva, şi înainte chiar de a ajunge a venit de sus întrebarea:

— E oare domnul doctor?

— El este, răspunse de jos Reis Gomes.

— Poarta de la intrare e descuiată, i se răspunse, uşa e numai apropiată. Trebuie doar împinsă. Am să aprind lumina pe scară.

— Nu trebuie să coborâţi, strigă Reis Gomes. Aprindeţi doar sus lumina. Urc eu pe scară. O cunosc deja.

După care împinse poarta, care se deschise.

— Eu aştept aici, am spus, gândindu-mă să mă aşez pe trotuar.

— Nu. Cel puţin intră aici jos şi aşteaptă-mă puţin. N-o să dureze mult.

Am intrat sub portal. Sus de tot se auzi zgomotul unei uşi care se deschidea. Doctorul Reis Gomes începu să urce rapid pe scară, cu pasul uşor al cuiva care cunoştea bine drumul. Eu am rămas lângă uşa de la intrare, acum deschisă, şi am început să fumez. După ce s-au scurs două minute, poate chiar mai puţin, am auzit o voce care striga de sus, cât se poate de tare:

— Doctore! Hei, domnule doctor, mai întârziaţi? Poate să urce şi prietenul dumneavoastră, dacă doreşte, să vă aştepte aici sus, cât o consultă doctorul pe bunica.

Intrigat, am răcnit în sus:

— Doctorul a urcat deja, stimată doamnă. Oare încă n-a sosit?

[III – Ancheta]

Comisarul Santos păli uşor.

— Ce se întâmplă? Avem acum două mistere? Nu era destul că un tip dispare pur şi simplu în văzduh, iată că îl vedem pe acelaşi tip concomitent în două locuri diferite?

— Nu spune prostii! îi tăie vorba comisarul Guedes. Cele două cazuri nu au nimic de-a face unul cu altul. Faptul că un om dispare în mod misterios e o problemă de investigat, fiindcă un om chiar poate să dispară în mod misterios. Dar faptul că un om se află în două locuri diferite în acelaşi timp – şi culmea este că e vorba de locuri distanţate unul de altul – nu necesită nici o anchetă fiindcă nu reprezintă o problemă. Şi nu poate fi o problemă întrucât un om nu se poate afla în acelaşi timp în două locuri diferite. Dacă pare astfel înseamnă fie că ne înşelăm, fie că îşi bate cineva joc de noi. Sau e vorba despre doi oameni, sau e o înscenare, de o parte sau de alta. Şi nu mai e nimic de spus.

Santos, care ascultase liniştit, ridică din umeri şi comentă:

— Foarte bine, Guedes, foarte bine. Dar eu sunt impresionat de faptul că în primul caz, sau mai degrabă ambele cazuri, ce par să aibă legătură unul cu celălalt, se află două circumstanţe absolut anormale şi descumpănitoare. Nimic mai mult.

— Unde sunt circumstanţele anormale şi descumpănitoare *din ambele* cazuri? Cazul de pe Rua da Madalena[47] este cu adevărat descumpănitor şi anormal. Trebuie că există acolo o explicaţie, chiar dacă eu încă nu o cunosc; dar o explicaţie sigur există. Celălalt caz nu seamănă cu primul, fie şi pentru că s-a pornit de la principiul, nedovedit încă prin nimic, că Félicien Brisson şi Reis Gomes sunt una şi aceeaşi persoană. Or chiar faptul că unul se află la Lisabona, iar celălalt la Paris, în acelaşi timp, dovedeşte imediat că e vorba despre persoane diferite, deci nu există nici un mister. Numai faptul că Brisson seamănă fizic cu Reis Gomes şi că există un punct comun (cel puţin în aparenţă) în crima comisă de ei ne-ar putea face să credem că ei sunt identici. Iar apoi, cum aici s-a petrecut un fapt misterios cu Reis Gomes, dumneata transferi acest mister spre cazul Brisson, care nu are nimic excepţional dacă nu este asociat cu cazul Reis Gomes.

— Am primit concluziile anchetei efectuate împreună cu poliţia franceză şi cu cea spaniolă. Au fost întreprinse admirabil. Avem detaliile…

— Dar rezultatele unde sunt?

— Identitatea dintre Reis Gomes şi Félicien Brisson a fost stabilită, nu există nici o îndoială.

Comisarul Santos, în ciuda aparenţelor, tresări, şi aruncă spre Guedes o privire tulbure, cu vagi sclipiri de triumf.

— E imposibil! replică Guedes.

Însă toată lumea remarcă paloarea lui.

Comisarul Bastos comentă:

— Avem aşadar două mistere. Unul peste celălalt.

— Nu avem deloc două mistere, îl întrerupse Guedes. Nu există nici cea mai mică asemănare între cele două cazuri, în afara faptului că ambele se învârt în jurul aceleiaşi persoane, iar asta nu înseamnă asemănare. Faptul că un om a dispărut de pe o scară de imobil, fără să ne putem da seama pe unde, e un mister. Dar faptul că un om se află în două locuri simultan nu e un mister: e o imposibilitate.

— Atunci, cine e Ferdinand Brisson[48]?

— Cine poate şti! Tot ce ştim e că el nu este doctorul Reis Gomes, fiindcă doctorul Reis Gomes se afla la Lisabona pe data de 8 martie[49]. Acum, dacă există îndoieli în legătură cu identitatea omului care se afla la Lisabona pe 8 martie, adică dacă omul dispărut pe traseul scării de pe Rua Madalena nu era întâmplător doctorul Reis Gomes,

în acest caz admit că domnul Brisson poate fi aceeaşi persoană cu Reis Gomes. Dacă nu, suntem buni de dus cu toţii la azilul de la Rihafoles.

— Cum naiba vrei dumneata să admitem că cineva ne-ar putea păcăli pe faţă, dându-se drept altcineva şi toată lumea să creadă că el e Reis Gomes? Iar zicând aceste lucruri, Bastos păru uşor iritat.

— Asta-i bună… Sunt atâtea cazuri de gemeni care seamănă perfect, şi chiar de oameni care seamănă mult unul cu altul fără să fie gemeni. Multă lume nu-şi dă seama, fiindcă nu percepe bine nici cu ochii, nici cu urechile, iar la acest capitol pot exista mult mai multe confuzii decât îţi imaginezi dumneata. Da, ştiu bine că doi gemeni care să semene perfect sunt cazuri rare, iar şi mai rar e să întâlneşti oameni care nu sunt gemeni, dar seamănă perfect. Dar ideea că un om se poate afla în două locuri în acelaşi timp e chiar mai puţin probabilă decât rară şi rarisimă; adică nu poate exista.

— Dumneata preferi să accepţi ipoteza în virtutea căreia ar fi vorba despre doi indivizi foarte asemănători, chiar până la a se confunda…

— Dacă e vorba că un individ se poate afla în două locuri simultan? Evident că accept. Asta-i bună. Nici nu mai trebuie întrebat…

— Toate acestea sunt foarte misterioase… Iar comisarul Bastos luă foarte derutat de pe masă dosarul după care se îndreptă spre uşă. Guedes îl urmă.

— Ei bine, dacă voiam ceva misterios, avem ceva misterios. Nimeni nu poate să spună că nu e aşa. Dar de aici până la un adevărat miracol mai e de parcurs o distanţă. Ceea ce înţelegem, deocamdată, e faptul că totul rămâne neînţeles. Iar deocamdată nu avem nimic mai mult – la naiba! – şi aş zice că asta ne ajunge.

*

Comisarul Guedes privi spre Bastos surâzând.

— Ei, ce zici Santos, nu-i aşa că misterul a dispărut?

Comisarul Santos îl privi şi el pe Guedes, dar fără să surâdă.

— În acest caz au intervenit cinci tipi. Nici unul nu a avut vreun beneficiu financiar din asta, doi au fost arestaţi, unul a înnebunit, ceilalţi doi s-au sinucis. Şi nu văd cum ar putea asta ştirbi misterul.

Santos se opri o clipă.

— Totul se explică uşor, eu ştiu foarte bine. Doar că astea au fost rezultatele… E adevărat sau nu?

Guedes încetă să mai surâdă. Judecătorul îl privi pe Santos cu un aer grav şi inexpresiv. Quaesma îl fixă cu un aer interesat. Pe mine m-a străbătut un frison.

— Modul ăsta de a răscoli prin lucruri oculte în scopuri nu tocmai curate n-a prea ţinut, nu-i aşa?

*

— Singurul lucru cert, cu adevărat faptic, de care dispunem deocamdată…

— E dispariţia, îi tăie vorba Ferreira.

— Nu, nu e chiar dispariţia, interveni Quaresma.

— E misterul dispariţiei, am încercat eu să corectez.

— Nici asta, răspunse Quaresma. La drept vorbind, faptul este *misterul aparent al dispariţiei*. Iată care e faptul. Misterul până la urmă poate fi elucidat, iar odată cu el modalităţile şi scopul acestei dispariţii. Or, cum nu ne aflăm decât la începutul anchetei, să ne oprim asupra acestui fapt esenţial, care e singurul lucru cu adevărat incontestabil, altfel spus singurul fapt veritabil, de care dispunem în acest moment.

— Fără îndoială, zise inspectorul. Dar unde ajungem anchetând acest fapt?

— O să vedem, răspunse Quaresma.

[IV – Raţionamentul lui Abílio Quaresma]

Cazul e simplu. A dispărea în acest fel nu are sens decât dacă luăm în considerare intenţia de a pune cât mai mult accentul pe dispariţie, astfel încât dispărutul să fie căutat ulterior cât mai puţin posibil. Acest lucru implică imediat relaţii secrete cu diverşi indivizi, fiindcă dacă vrei să dispari, de exemplu, pentru poliţie sau pentru autorităţi, cel mai bine este să dispari cât mai simplu, fără să se cunoască locul unde s-a petrecut acest lucru. Este aşadar sigur că dispariţiile sunt făcute pentru ca anumiţi indivizi – despre care încă nu avem idee cine ar putea să fie – să le considere absolut inexplicabile, şi să creadă că sunt definitive şi nespus de tulburătoare.

Or acest lucru pus în aplicare de un om cu inteligenţa doctorului Reis Gomes ne îndrumă imediat spre o concluzie: e vorba despre condiţia intelectuală inferioară a celorlalţi indivizi, dar şi de prestigiul de care trebuia să se

bucure în ochii lor doctorul Reis Gomes. Dacă aceşti indivizi ar fi fost nişte oameni inteligenţi, caracterul misterios al dispariţiei putea să îi lase perplecşi, dar nu ar fi provocat această teroare superstiţioasă care poate deveni fatală pentru anumiţi indivizi mai puţin instruiţi; dar dacă el nu s-ar fi bucurat de prestigiu în faţa acestor indivizi, caracterul misterios al dispariţiei ar fi fost mai mult sau mai puţin pus la îndoială de către ei, întrucât s-ar fi gândit că „asta nu se putea petrece chiar aşa".

Or indivizii cu care se asociase doctorul Reis Gomes ca să alcătuiască un soi de societate secretă trebuie că se constituiau într-un grup destul de redus. Nu putea fi vorba despre o asociere cum e, de exemplu, francmasoneria, cu mijloacele ei de investigaţie atât de importante, şi chiar cu caracterul ei internaţional. Aceia – indiferent ce ar fi gândit ei despre dispariţia în sine – ar fi întreprins o investigaţie până la un anumit punct mai precisă şi mai exactă decât poliţia.

Presupunem aşadar că doctorul Reis Gomes aparţinea unui soi de societate secretă restrânsă şi alcătuită din indivizi de modestă extracţie intelectuală, probabil superstiţioşi şi înclinaţi să se lase înspăimântaţi de orice mister, pe care îi domina cu prestanţa lui. Asta ne e suficient ca să putem trage concluzia că e vorba despre o asociaţie, sau o bandă de răufăcători, peste care el trebuie să fi fost şeful, sau unul dintre şefi.

Mi se pare clar că în această societate el trebuie să fi fost şeful, căci omul care a pregătit această dispariţie cu atâta abilitate şi dând dovadă de o atât de fină intuiţie psihologică trebuie că era, în sânul acelei asociaţii sau bande de răufăcători*, cel care planifica* furturile sau crimele. Probabil că el primea, prin intermediul auxiliarilor săi sau de la adjunctul său principal detaliile despre locurile unde urmau să acţioneze, iar el făcea planul, dădea toate instrucţiunile ce urmau să fie executate, iar mai apoi ceilalţi le executau.

Iar un om ca acesta, extrem de abil, nu se compromite grăbindu-se. De unde trag concluzia că el trata toate aceste afaceri doar cu un auxiliar sau un subşef (să-i zicem aşa), şi nu cu mai mulţi. Şi, cu aceeaşi grijă, probabil că se întâlnea cu respectivul acolo unde părea cel mai puţin suspect, pe cât posibil; şi nimic mai bun pentru aşa ceva nu putea să fie decât un cabinet medical, dat fiind faptul că el era medic. Dar probabil că nu se folosea de cabinetul

său de pe Rua do Ouro, mai întâi fiindcă este foarte vizibil, dar e şi mai puţin frecventat – ca orice cabinet de consultaţie al unui specialist în boli mai puţin obişnuite –, şi fiindcă, evident, acolo ar fi devenit suspectă venirea ceva mai frecventă a unui individ despre care se poate presupune că nu aparţinea – după aspect – claselor sociale care îşi permit să plătească consultaţii de cinci mii de reali pentru cea dintâi, iar apoi câte două mii cinci sute pentru următoarele. De aici deduc eu că, fără nici o îndoială, îl întâlnea pe respectivul individ la policlinică. Cum pentru aşa ceva avea nevoie de o policlinică, eu am tras concluzia că el trebuie să fi căutat cu insistenţă una la care să fie admis.

Cercetând însă şi mai îndeaproape condiţiile ascendente de care avea nevoie pentru ca dispariţia lui, astfel planificată, să producă efectul precis, dar şi caracterul evident suspicios al indivizilor cu care avea de-a face, calculând, pe de altă parte, că avea în mod necesar nevoie de mai mulţi, care să trezească însă cele mai puţine suspiciuni posibile, şi că trebuia să ţină seama de inconvenientul ce apărea dacă ar fi trebuit să vorbească cu mai mult de un individ în acelaşi timp, am ajuns la concluzia că vizitatorii doctorului Reis Gomes de la policlinică trebuiau să fie, mai mult ca sigur, un bărbat şi o femeie. Aşa totul se explica mult mai limpede.

„…Era o probabilitate că o femeie era implicată în această afacere. Dar nu era probabil, cu toate acestea, că fusese o singură femeie; şi cum nu era nimic suspect – sau aproape deloc – dacă un cuplu cu aspect sărăcăcios frecventa policlinica, la o adică, eu am tras concluzia că subşefii acelei bande trebuie să fi fost un bărbat şi o femeie – un bărbat cu un cazier judiciar, după toate aparenţele, care stătuse puţin şi pe la închisoare; şi o femeie vulgară, însă foarte vicleană.“

„Toate faptele, aşa cum noi le-am stabilit, examinându-le riguros, conduc spre această concluzie.“

„Iar cum părea natural că, pentru a preîntâmpina orice complicaţie, atunci când un bărbat şi o femeie frecventează policlinica împreună, cel mai firesc lucru ar fi fost ca ea să fie însoţită de el, deci trebuia ca ea să fie *bolnava*, nu el, eu am tras concluzia că, în cazul vizitelor la policlinică făcute doar de unul din membrii cuplului, acestea trebuiau să fi fost – cu una sau două excepţii – mai cu seamă ale ei. De unde se poate deduce şi că ea trebuie

să fi fost o fiinţă relativ inteligentă, având probabil şi un oarecare ascendent asupra amantului sau soţului respectiv.“

„Dar hoţii aşa de abili, şi în mod evident atât de experimentaţi, cu greu puteau să fie altceva decât hoţi cu cazier judiciar. Însă după ce aceşti hoţi vor fi fost luaţi în custodia unui om dibaci ca doctorul Reis Gomes, perioadele de stat în închisoare trebuie că vor fi încetat şi pentru ei, întrucât ar fi apărut primejdia ca prin arestarea lor să se prăbuşească deodată tot angrenajul permiţând oricărei anchete să urce până la el. Aşadar lucrurile trebuiau orientate de aşa natură încât să se evite, pe cât posibil, revenirea în închisoare a celor mai apropiaţi doi complici.“

„Va trebui să căutăm, aşadar, un cuplu de criminali – de hoţi, evident, căci nu poate fi vorba despre o altfel de crimă – care a petrecut o anumită vreme în închisoare, şi care în ultima vreme nu a mai fost arestat – chiar dacă o dată sau de mai multe ori cei doi au fost suspecţi. Iar din acest cuplu, mai cu seamă femeia trebuie să fi fost văzută de mai multe ori pe la policlinica de pe Rua de Santa Marta.“

„Iar acum să revenim să ne întrebăm ce anume a provocat fuga. E puţin probabil că doctorul Reis Gomes va fi considerat situaţia lui ca fiind absolut sigură, întrucât un psiholog experimentat şi, evident, versat în criminologie, n-ar fi putut să gândească aşa ceva. Iată de ce trebuia să aibă în rezervă o posibilitate de a fugi. Şi ce ar fi putut provoca această fugă? Pericolul de a ajunge la închisoare. În acest caz ar fi fost inutil să conceapă o dispariţie atât de complicată, fiindcă, odată ce urma să fie stabilită vinovăţia medicului, s-ar fi aflat şi raţiunea acelei dispariţii, iar el avea să fie căutat, chiar şi în străinătate, şi riscul de a fi găsit era mare şi acolo… Nu, alta trebuie că este explicaţia. Probabil că doctorul Reis Gomes avusese de multă vreme intenţia să fugă. Din două cauze, una: sau avea de multă vreme bani puşi deoparte ca să reuşească acest lucru, sau trebuia să îi găsească. Dacă îi avea de multă vreme, fără să existe riscul de a fi arestat, trebuie să ne întrebăm, încă o dată, de ce să-şi complice în aşa măsură dispariţia? Doar ca să-i implice pur şi simplu pe oamenii care se compromiseseră odată cu el? Vedem că revenim în acelaşi punct; căci riscul la care se expunea, aici sau în străinătate, era acelaşi. Iar dacă nu risca să fie

arestat, de ce să rupă subit orice punte de legătură cu ceilalţi? De ce? Decurge de aici o singură posibilitate – că el voia să-i ameninţe. Dar, dincolo de faptul că ei erau expuşi aceluiaşi risc, toate acestea nu se potrivesc cu ideea pe care o enunţasem anterior, cea a prestigiului de care el trebuie că se bucura printre ei dacă voia să conteze pe reuşita misterioasei sale manevre.

„Rămâne o singură ipoteză. Ipoteza că Reis Gomes a aşteptat până să fugă, ca să se pună la adăpost de orice risc posibil, a aşteptat o ocazie în care urma să pună mâna pe o importantă sumă de bani. Iar suma respectivă, ca să fie cu adevărat importantă, trebuia să provină din bani furaţi, dar încă neîmpărţiţi între complici. Iar în acest caz, pentru dispariţia lui, trebuia să reunească toate condiţiile pentru a o pune în practică în momentul în care era în posesia întregii sume de bani; şi era raţiunea de natură să le ascundă complicilor că el a plecat cu toţi banii lor. Nu exista pericolul unui denunţ, fiindcă şi ceilalţi erau în aceeaşi măsură implicaţi, iar, în afară de asta, ei rămăseseră aici şi mai vizibili decât el, chiar dacă ar fi dorit să fugă. Rămânea aşadar numai primejdia unei răzbunări, dar, pentru a evita acest lucru, el trebuia să găsească varianta unei dispariţii misterioase, ca să îi impresioneze pe acei oameni […].“

Note

42. Prăvălie din capătul străzii Chiado, care vinde articole pentru fumători, alături de vestita cafenea Brasileira, frecventată de Pessoa, loc actualmente marcat şi de o statuie care îl reprezintă pe Pessoa aşezat la o masă.

43. Altă cafenea faimoasă frecventată de Pessoa, în „oraşul de jos“, nu departe de fluviu.

44. Cum fragmentele erau redactate la date diferite şi constituiau, probabil, doar o fază de şantier, Pessoa prezintă aici a doua versiune a primei întâlniri dintre narator şi doctor. Alte variante se schiţează pe parcurs, inclusiv în materie de convingeri politice ale personajelor.

45. *Rails* – şine de cale ferată – e folosit în engleză; ediţia portugheză dă ca nesigură expresia „vacuidade atenta“.

46. Ceva mai devreme li se atribuiau personajelor opţiuni politice diferite. Capitolul acesta e scris într-un alt moment, iar referinţa la Salazar îl determină, probabil, pe Pessoa să-şi plaseze amândouă personajele pe poziţii antifranchiste, cum devenise el însuşi în ultima perioadă a vieţii sale.

47. Într-o primă etapă, Pessoa plasase această dispariţie pe altă stradă, Rua dos Franqueiros. Va fi schimbat poate adresa amintindu-şi că acolo locuia tocmai descifratorul Quaresma, cum reiese din scrierile precedente.

48. O nouă modificare de nume.
49. Pessoa ignoră că anterior indicase data de 7 februarie.

CAZUL ÎNCUIETORII CU TREI COMBINAŢII sau FURT LA BANCA GALICIEI

[I – Descrierea circumstanţelor în care a fost descoperită afacerea]

Dacă au existat vreodată, într-o afacere de viaţă intensă – iar asta se plasează dincolo de orice posibil raport cu fenomenele pe care îndeobşte le numim „oculte“ –, circumstanţe misterioase şi derutante, în mod sigur a fost vorba de cazul cu uluitorul furt ce a avut loc în mai 1915 la Banca Galiciei, de la Madrid. Cazul, abia dacă menţionat de jurnale, a fost, după aceea, cu totul înăbuşit; însă eu am obţinut autorizaţia actualilor directori ai băncii să nu omit, în această serie de povestiri, un caz care în mod indubitabil a constituit unul dintre cele mai mari triumfuri ale doctorului Abílio Quaresma. În plus, cel care înăbuşise acest caz şi, la o adică, s-ar fi putut plânge de publicitatea pe care i-o fac acum s-a sinucis între timp. Nu am aşadar nici ezitări, nici scrupule să o fac.

Îi datorez cunoaşterea faptelor ce constituie această relatare domnului José Malheiros Silva, mare comerciant din Porto (care se afla la Madrid când s-a produs întâmplarea şi care, dat fiind faptul că era prieten cu unul dintre directorii băncii din acea vreme, a cunoscut direct lucrurile chiar de la acela), dar sunt îndatorat şi doctorului Quaresma, care, atunci când i-am vorbit despre afacere, a completat relatarea domnului Malheiros Silva expunându-mi propriile sale raţionamente, graţie cărora s-a şi făcut lumină în tot acest mister.

Banca Galiciei, instituţie ce este orice, dar nu şi galiciană, cum probabil în Portugalia se ignoră, îşi are sediul la Madrid şi numai sucursalele ei sunt plasate în localităţile cele mai importante din provincia de la care ea îşi trage numele. A fost fondată în 1902 şi a prosperat extraordinar de repede, mai cu seamă, cum se spune, după război. E situată pe Calle A, unde ocupă un grup de clădiri, precum şi jumătatea grupului de clădiri ce dau spre străzile

B şi C. Nu are intrare din strada A; are una pe strada B şi o alta pe strada C. Ocupă în total trei etaje, plus un soi de etaj superior, oarecum mai retras, de tipul unei mansarde, deasupra acoperişului propriu-zis. Toate ferestrele de la parter, precum şi cele de la etajul de sus sunt protejate cu bare de fier solide. Ferestrele de la cele trei etaje intermediare nu au gratii, dar ele dau spre trei străzi, şi la orice oră din zi şi din noapte, dacă s-ar petrece ceva anormal pe oricare dintre cele trei faţade ale băncii, ar fi dificil să treacă neremarcat; toate cele trei străzi sunt supravegheate riguros în fiecare clipă, şi există chiar un post de gardă civilă în strada B, exact în faţa intrării în bancă de pe această stradă. Cel de-al patrulea zid al edificiului băncii e lipit de cel al clădirii de alături, fără să existe nici urmă de comunicare interioară între ele; acest edificiu e mult mai vechi decât cel al băncii, are aceeaşi înălţime şi e prevăzut cu lucarne, aşa că ar fi posibil să se treacă de pe un acoperiş pe altul, presupunând că i-ar folosi cuiva acest lucru, sau dacă, aşa cum am spus, ferestrele de la ultimul etaj al băncii nu ar fi fost zăbrelite cu bare solide.

*

Anumite concluzii, totuşi, erau evidente. În primul rând că fuseseră deschise cu cheile adevărate sau cu unele false, toate aceste trei încuietori au fost deschise cu cheia, de către cineva care cunoştea secretele încuietorilor, căci fără asta nici cheile n-ar fi servit la nimic. Iar apoi, fatalmente, acest lucru s-a petrecut noaptea, prin urmare nu s-ar fi putut realiza decât cu complicitatea paznicului de noapte (de la bancă), sau ca urmare a faptului că el adormise; căci, pe timpul zilei, aşa ceva nu ar fi fost posibil la nici o oră, nici să fie deschisă sala seifurilor, nici – şi mai puţin probabil – să fie transportată o tonă de aur din interior în afara edificiului.

Nu putea fi imaginată o ipoteză care, măcar în mare, să concorde cu aceste circumstanţe; iar ceea ce era şi mai teribil era faptul că, în absenţa oricărei ipoteze concrete, nu putea fi exclusă cu totul o vagă bănuială ce plana peste una sau alta din cele trei persoane ce deţineau secretul triplei încuietori, fiecare deţinând unul din secretele acelei triple încuietori. Aşa că printre cadrele superioare ale băncii a început să se instaleze o atmosferă oribilă. De unde se explică, în mare parte, şi secretul care a însoţit ancheta oficială. Toată lumea (vinovată sau nu) se temea

de adevăr, dat fiind faptul că era pusă în cauză reputaţia instituţiei.

Iar în ceea ce priveşte adevărul, el nu dădea semne că s-ar grăbi să apară.

[II – Ancheta comisarului Manuel Guedes]

— Toţi cei trei funcţionari de la bancă sunt suspecţi pentru că, până la proba contrarie, numai ei, numai ei trei împreună, ar fi putut să deschidă sala cu seifuri…

— Pardon, interveni consilierul. În opinia mea sunt oameni dintre cei mai onorabili.

Comisarul Guedes se arătă iritat.

— Poliţia nu vrea să ştie ce sunt ei pentru dumneavoastră. Poliţia vrea să ştie numai ce sunt… Toţi indivizii sunt oameni cinstiţi înainte de a înceta să mai fie! Un tip care a fost arestat de cincizeci de ori n-a fost niciodată arestat înainte de prima dată. Trebuie să reuşim să rezolvăm cazul fără să acuzăm pe nimeni, dar neavând încredere în nimeni. Până se dovedeşte cine este adevăratul vinovat, sau până se dovedeşte ce fel de persoană este acesta, toată lumea o suspectează.

Guedes se opri. După care o luă de la început.

— Ce vreau eu să spun, domnule consilier, este următorul lucru: cei doi directori şi trezorierul băncii, adică cele trei cadre care împreună pot să deschidă sala seifurilor sunt suspecţi, exact din această pricină, până ce va interveni vreun nou element, sau se va dovedi că nu sunt vinovaţi, sau se va dovedi că o altă persoană poate fi vinovată, sau că alte persoane sunt cele asupra cărora pică maximum de suspiciuni. Nu zic că sunt mai mult decât suspecte, spun doar că sunt suspecte, şi îmi menţin suspiciunea. Or aceste trei cadre sunt singurele persoane care merg la seif – adică la sala cu seifuri, vreau să spun – în fiecare săptămână. Ei mi-au spus că intraseră în bancă trei seifuri; tot ei mi-au spus că cele şapte seifuri erau acolo, jos, sâmbăta trecută; şi tot ei mi-au zis că sâmbăta aceasta unul dintre ele a dispărut. Nimeni altcineva nu confirmă aceste afirmaţii. Mărturiile celor trei persoane ar fi demne de luat în considerare dacă ele nu ar fi tocmai cele aflate în prima linie în ce priveşte suspiciunea. Şi atâta vreme cât ele rămân suspecte, orice afirmaţie cu care vor fi de acord – în legătură cu care vor fi de acord,

reţineţi – cu referire la această afacere nu poate fi acceptată ca fiind absolut bună de către cineva care are cât de cât ceva în cap. Nu-mi dau seama dacă acum mă înţelegeţi…

— Eu vă înţeleg, răspunse rece consilierul. Da, înţeleg punctul dumneavoastră de vedere.

— Am să repet punctul meu de vedere, cum îl numiţi dumneavoastră, insistă inspectorul. Eu nu am nici o dovadă – dovadă în adevăratul sens al cuvântului – că ar fi intrat şapte seifuri, apoi că erau tot şapte în sala unde fuseseră depozitate sâmbăta trecută, şi unul din ele a dispărut sâmbătă acum sau că cineva i-ar fi remarcat dispariţia sâmbăta trecută. Eu ştiu că la ora actuală se află şase, întrucât le-am văzut. Ştiu şi că *mi se spun* celelalte lucruri de care v-am povestit. Şi mai ştiu că cei care îmi relatează asemenea lucruri sunt cei asupra cărora apasă cele mai numeroase bănuieli în acest moment. Dar în acest moment nu ştiu nimic în plus.

[III – Intrarea în acţiune a lui Quaresma]

Dragul meu Guedes (spunea scrisoarea):

Încercaţi să aflaţi de la paznicul sau de la paznicii seifurilor pe care le închiriază banca următoarele:

(1) Care dintre cei care închiriază seifuri are obiceiul să sosească mult mai devreme – imediat ce s-a deschis sala de depozite, şi de asemenea foarte târziu –, aproape de ora de închidere a acestei săli. Nu exclud ideea că acelaşi individ se poate arăta de mai multe ori pe parcursul unei zile.

(2) Dacă în aceste condiţii se află mai mult decât un singur individ – ceea ce mi se pare puţin probabil, care dintre ei poartă pantofi cu talpă de cauciuc.

Dacă există un individ care prezintă aceste caracteristici puteţi, vă asigur eu, să îl plasaţi în arest preventiv. Dacă nu există vreun individ care prezintă asemenea caracteristici puteţi, vă asigur eu să îl plasaţi în arest preventiv pe paznicul seifurilor.

Mi-ar face plăcere, iar acest lucru ar putea să se realizeze pe cale oficială, dacă reuşesc să vin, să asist la interogatoriul arestatului.

În cazul în care arestatul nu este paznicul, este *absolut esenţial* să-l obligaţi pe paznic, ameninţându-l la o adică,

să nu dezvăluie nimănui întrebările pe care i le-aţi spus. Este *la fel de esenţial* să fie făcută cât mai puţină publicitate faptului că se află în arest preventiv cel care închiriază seifurile, aşa încât acest lucru să nu ajungă la cunoştinţa publicului.

Prietenul dumneavoastră dintotdeauna,
Quaresma

Guedes a citit prima scrisoare cu atenţie, a reluat-o cu şi mai multă atenţie, după care a apăsat pe butonul soneriei.

— Spune-i inspectorului Alves să vină aici, îi porunci el agentului care îşi făcu apariţia.

Alves intră şi dădu bună ziua.

— Aşază-te aici, Alves, spuse comisarul. Vreau să-ţi pun o întrebare – la care ai să-mi răspunzi cinstit, nu-i aşa?

— Da, domnule, răspunse Alves, puţin jenat.

— Sunt eu oare un dobitoc, un măgar tâmpit, un triplu imbecil, un patruped sau o balegă?

Alves se ridică livid de pe scaun. I se părea, în mintea sa confuză, că singura semnificaţie a acestei întrebări (dacă nu era o dovadăa faptului că Guedes înnebunise) era că cineva îi punea în cârcă tocmai lui, Alves, că ar fi folosit asemenea expresii cu referire la şeful său…

— Eu… eu… Oh, domnule comisar! Dar cine a putut spune că am zis…?

— Cine a putut să zică ce? Adică cine mi-ar fi dat aceste porecle?

— Da, domnule.

— Nimeni… Eu sunt cel care tocmai îmi spun că aş putea fi toate astea. Iar Guedes continuă: Ce nume să-i dai unui dobitoc căruia cu cât îi aduci lucrurile mai simple sub nas, cu atât mai puţin pricepe?

*

— Purtaţi totdeauna pantofi cu tălpi de cauciuc?

În faţa acestei întrebări absurde, arestatul îl privi cu atenţie pe Quaresma. Însă – chiar dacă totul părea evident – nimic nu era prea simplu pentru cel căruia i se adresase; o paloare vizibilă, inexplicabilă se insinua în întrebare din adâncurile unor sensuri ascunse şi se răspândi brusc pe chipul acestuia.

— Dacă port mereu pantofi cu tălpi de cauciuc? Aşa este, port. Dar… dar ce poate însemna asta?

— Nimic, răspunse Quaresma, nimic. Era doar o întrebare. Iar acum altceva: dumneavoastră închiriaţi unul

dintre aceste seifuri în sala depozitelor de la Banco de Braga?

Paloarea celui întrebat sporea vizibil. Nervozitatea lui era din ce în ce mai evidentă. Din cauza acestei întrebări? Din pricina faptului că această întrebare se suprapunea peste cea precedentă, atât de diferită?

— Da, răspunse el, cu un vizibil efort.

— Însă nu în sala de depozite a băncii, nu-i aşa… Dar nu mă exprim bine, îşi aminti Quaresma surâzând. Vreau să spun că în anticamera sălii seifurilor, nu-i aşa?

Sub ochii atenţi ai celor care asistau la scenă, nervozitatea celui chestionat urca vizibil, ca mercurul într-un termometru ce începe să se încingă.

— Da, în sala ce precede sala seifurilor. Aşa e. Aceste seifuri sunt în sala de dinaintea sălii seifurilor. Adică toată anticamera e un seif.

— Ah, acuma e clar, continuă Quaresma surâzând şi dând impresia că s-a hotărât să poarte o conversaţie dură. Deci şi anticamera e un soi de seif… Dar altceva: sunteţi căsătorit, sau celibatar?

Această a treia întrebare, de o natură cu totul diferită faţă de celelalte două, părea nu doar să îl sperie direct pe omul întrebat, dar îl şi tulbura de-a dreptul, ca şi cum se întreba unde voia să ajungă celălalt, şi tocmai de asta se temea de ceea ce i se putea întâmpla. S-a văzut asta din faptul că a ezitat câteva clipe înainte să răspundă, ca şi cum el însuşi ar fi fost cuprins de cine ştie ce îndoieli gândindu-se că ar putea să se înşele. Iar gândul subit legat de ce anume voia să însemne această întrebare îl marcă de asemenea.

— Sunt necăsătorit, răspunse el.

— Unde locuiţi?

— Pe strada…, 17… etaj 3. O casă la dispoziţia dumneavoastră, adăugă el cu un soi de bonomie amară.

— Acest detaliu e fals, replică Quaresma privindu-l cu acelaşi surâs. Fiţi atent… În cazuri de acest fel numai cel care are motive să nu găsească aşa ceva amuzant poate avea ideea să se amuze… Aşadar locuiţi pe strada…?

— Da, domnule, repetă celălalt cu acelaşi tic nervos.

— Împreună cu cine?

— Cu mama şi cu o mătuşă, care e sora ei.

Quaresma reluă.

— Mamei şi mătuşii dumneavoastră le place faptul că vă petreceţi numeroase nopţi absent de acasă?

Nicicând nu s-a văzut o mai puternică disproporţie între sensul aparent al unei întrebări şi efectul pe care ea îl producea asupra omului căruia îi fusese adresată. Tenul său avea efectiv culoarea cenuşii. Timp de câteva secunde, vocea îi tremură ca o plantaţie de trestie de zahăr în vânt. Şi îi venea greu să vorbească.

*

Camera se umpluse de fum şi de un miros acru de tutun. Quaresma continua să păşească în lung şi-n lat, transpiraţia curgea pe el, dar se arăta însufleţit şi mulţumit.

— A fost greu, cât se poate de greu! exclamă el strângându-i mâna comerciantului.

— „Aşa a fost, domnule“… Iar acum?

— Totul s-a rezolvat. Asta e clar. Nu ştiu dacă era oboseala călătoriei, sau poate altceva, dar mi-a luat mult până am găsit *intrarea cea bună*. Dar, după ce am găsit-o, totul a mers ca pe roate… Haideţi aşadar să vorbim cu inspectorul care a fot însărcinat cu acest caz…

— E aici pe coridor…

— Chemaţi-l… Chemaţi-l…

Malheiros Silva ieşi, după care se întoarse aproape imediat cu inspectorul despre care vorbise. După ce au fost făcute prezentările, şi după ce privirile interesate, în care se amesteca multă curiozitate, dar şi întrebări şi dubii s-au mai potolit, Quaresma se scuză şi îl atrase pe spaniol într-un colţ.

Fără să vrea, sau fără să-i poată auzi, comerciantul nu se putu împiedica să nu examineze cu atenţie expresiile celor doi interlocutori.

Conversaţia dură puţin timp. Evident că descifratorul nu făcea decât să expună concluziile raţionamentului său solitar. Pe chipul spaniolului, transformările fură bruşte şi formidabile. De la prima lui atitudine, de curiozitate dubitativă, el trecu la o expresie indefinită, după care abordă un aer interesat, iar apoi trecu brusc la lipsa de expresie care-i trăda uimirea. Câteva clipe după aceea, expresia lui se animă încă şi mai mult, iar apoi izbi plin de entuziasm cu pumnul în comoda cea mai apropiată.

— Ei drace! explodă el. E minunat. Îţi vine să-ţi smulgi părul din cap! Nici nu poate fi altcumva! Am să fac imediat presiuni…

După ce îi strânse brusc mâinile lui Quaresma, ieşi aproape fără să-şi ia rămas-bun.

— Presiuni? întrebă comerciantul, căruia îi venea greu să nu-şi trădeze curiozitatea.

— Da, trei presiuni, îi răspunse surâzând doctorul Quaresma.

Iar fraza aceasta nu continuă.

Şi, efectiv, în după-amiaza aceleiaşi zile cele trei presiuni erau făcute.

[IV – Raţionamentul lui Quaresma]

— Atunci când ne confruntăm cu un fapt ce pare să implice posibilitatea unei crime, indiferent care ar fi el, ancheta noastră constă în a stabili, succesiv, trei lucruri: (1) care e faptul ce s-a produs?; (2) e un fapt anodin, e vorba de un accident, ori e vorba de o crimă?; (3) de ce a fost comis?

Toate acestea pot părea excesiv de simple. Lumea va spune că sunt cunoscute.

În privinţa anchetei ce se referă chiar la crimă, punctele asupra cărora anchetăm sunt următoarele: (1) unde şi când a fost ea comisă?; (2) cum a fost ea comisă?; (3) de ce a fost ea comisă?

Atunci când anchetăm alegem, ca prim element, acel număr din cele trei care dă posibilitatea celui mai mic număr de ipoteze, adică cel ce ne permite să alegem din cel mai mic număr de supoziţii. Să luăm, de exemplu, elementul temporal – când a fost comisă crima? E un element ce poate fi foarte important pentru investigaţie, după cum poate, de asemenea, să nu aibă nici o importanţă. Circumstanţele în funcţie de care el poate să fie sau nu important rămân variabile, dar fără îndoială că există una care îi conferă sau îi retrage importanţa. E circumstanţa care poate sau nu poate fixa ora, sau o face numai cu aproximaţie. Dacă am şti, cu certitudine, dacă o crimă oarecare a avut loc la cinci minute după miezul zilei, sau, cu o aproximare ceva mai largă, între miezul zilei şi la zece minute după, şi dacă e vorba despre o crimă unde prezenţa criminalului e necesară – căci există crime, ca de exemplu prin otrăvire, unde petrecerea faptelor nu necesită prezenţa acolo a celui care comite crima –, ancheta noastră e uşurată de faptul că, într-un loc bine determinat şi pe intervalul de cinci minute, numărul de persoane prezente de obicei nu este foarte mare, nu mai mare decât numărul

de oameni despre care putem presupune – în funcţie de raţiuni stabilite prin alte argumente – că au interes să comită această crimă.

— Doctore, îmi permiteţi? îl întrerupse comisarul Guedes. Toate acestea sunt foarte interesante; dar înţeleg că faceţi acum o expunere la ancheta în legătură cu crima?

— Da, răspunse doctorul Quaresma.

— Foarte bine, adăugă comisarul Guedes. Continuaţi, vă rog.

*

— A fost asigurată o supraveghere perfectă…

— Nu există supraveghere perfectă, răspunse doctorul Quaresma.

— Totuşi, a fost asigurată cea mai bună şi mai completă apărare din câte se pot imagina.

— O supraveghere difuză trebuie să aibă în vedere un anumit număr de antagonisme. Dar pentru ca ea să fie perfectă, e necesar ca ea să fi fost pregătită exact avându-se în vedere antagonismele care se pot prezenta în acel caz… Dacă cei care vor să scape de supraveghere ştiu asta, şi nu sunt chiar proşti, profită de intervalele de supraveghere.

*

Avem aici două aspecte. Aşa cum îi dezbini pe duşmani ca să-i poţi înfrânge, trebuie să divizi procedeele ca să le poţi rezolva. În acest caz, problemele sunt în număr de două: cum a fost comis furtul? Şi cum a fost scos aurul din bancă?

Cu ultima întrebare e ceva mai simplu, deci să începem cu ea.

*

— Există două probleme principale, două probleme de fond: 1. cum a intrat hoţul în sala seifurilor? 2. cum a procedat el ca să poată ieşi, fără să fie văzut de nimeni şi fără ca cineva să vadă că e transportată pe acolo un seif ce cântărea mai mult de cincizeci de kilograme şi măsura un metru şi jumătate pe şaptezeci şi cinci de centimetri de lăţime?

— Pe mine primul punct mă intrigă, răspunse Quaresma, primul…

— Cum aşa? Credeţi că cel de-al doilea e uşor?

— Pe cel de-al doilea cred că l-am rezolvat.

— Chiar aşa? L-aţi rezolvat? Ce spuneţi?…

— Da, l-am rezolvat deja. Cel puţin aşa cred. Înţelegeţi, Guedes?

— Nu, doctore, nu înţeleg…

— Ascultaţi aici. Pentru rezolvarea primei probleme există două soluţii posibile, şi ambele prezintă aceeaşi probabilitate. Nu ştiu pentru care din cele două să mă hotărăsc… Pentru cea de-a doua problemă există, de asemenea, două soluţii posibile, dar una este improbabilă, iar cealaltă extrem de improbabilă. Consider că această problemă e rezolvată tocmai fiindcă una din soluţii este extrem de improbabilă.

Comisarul îşi fixă privirea pe Quaresma; după care ridică din umeri şi surâse:

— Nu am să vă întreb care sunt cele două soluţii în egală măsură posibile pentru prima problemă… Ştiu că nu vă place să vi se pună astfel de întrebări atâta vreme cât nu aţi rezolvat cazul în sinea dumneavoastră. Însă, dacă nu vedeţi nici un inconvenient, din moment ce cred că eu am rezolvat cea de-a doua problemă, mi-ar plăcea să aflu – în cazul că vreţi să-mi spuneţi – care sunt cele două soluţii, cea probabilă şi cea improbabilă, ale acestei probleme.

— Nu găsesc nici un inconvenient să vi le spun, veţi vedea… Prima soluţie, cea improbabilă, este că cineva ar fi putut să scoată din bancă, fără să fie văzut, un seif cântărind cincizeci de kilograme şi măsurând un metru şi cincizeci pe şaptezeci şi cinci de centimetri lăţime.

— Iar soluţia probabilă?

— Ea presupune că a existat cineva care *nu a scos* acest seif din sala depozitelor de la bancă.

Două doamne care tocmai treceau pe acolo avură o tresărire de indignare şi grăbiră pasul. Comisarului Guedes îi scăpase o obscenitate care se auzise.

*

— E adevărat, reluă Quaresma, înţeleg bine ce simţiţi acum. Totdeauna există o fraternitate între oameni care se folosesc de cap pentru ceva mai mult decât doar să-şi murdărească pălăria. Aşa este, iar nouă nu ne rămâne decât să regretăm că *un om foarte important* şi dotat cu inteligenţă va ajunge la închisoare – o persoană, Guedes, de speţa şi de calitatea noastră…

Iar descifratorul împături cu un gest solemn hârtia pe care se putea citi totul şi i-o întinse comisarului. Şi în acel moment îl privi brusc.

José Bentes plângea.

— Nu am comis decât o singură eroare. Ignoram că putea exista pe lumea asta, şi mai cu seamă în ţara noastră, un doctor Abílio Quaresma. Şi comiţând această eroare am intrat în competiţie cu cel mai inteligent om, de nu cumva e mai mult decât un om inteligent, adică un clarvăzător şi un profet. Mă dau bătut; permiteţi-mi să vă spun: cred că am fost învins într-un mod glorios.

[V – Concluzie]

— Aţi citit până la capăt? întrebă Guedes.

— Da, răspunse Quaresma.

Comisarul Guedes se ridică de pe scaun şi spuse, cu o voce tremurătoare şi tulburată:

— Imaginaţi-vă, doctore, imaginaţi-vă că, în loc să avem în fruntea ţării tot felul de borfaşi, de găinari, de pederaşti sau plozi de curvă care ne guvernează, am avea oameni ca dumneavoastră. Ce ziceţi? S-ar salva ţara, de zece ori s-ar salva…

Şi urmă o pauză de omagiu absurd.

CAZUL CAMEREI ÎNCUIATE

Capitolul I
Un asasinat

— V-aţi uitat deja prin gaura cheii?

— Da, nu se poate vedea nimic. Cheia împiedică vederea.

Mateus se aplecă şi privi.

— Da, e adevărat. Dar staţi puţin. Nu poate fi prea greu să împingem cheia spre interior. Dacă obstrucţionează vederea înseamnă că stă bine la locul ei, sau aproape. Aveţi o agrafă, ceva – una mai solidă?

— Da, am, răspunse una dintre tinere.

— Atunci daţi-mi-o.

Fata îşi scoase o agrafă dreaptă din păr şi i-o întinse lui Mateus.

Mateus se îndreptă din spate şi introduse grijuliu agrafa în gaura cheii. O manevră înainte şi înapoi de mai multe ori, cu mare grijă. După care o împinse încet. Se auzi un zgomot de cheie ce cădea pe covor.

— Asta este, zise Mateus. Gaura cheii e goală. Se poate privi prin ea.

— Dar nu văd nimic, reluă el, după ce privise câteva secunde şi încercase să vadă cât mai mult la dreapta şi la stânga. Nu se zăreşte decât fereastra din fund. Dar dacă te uiţi mai atent se vede vârful unui picior de la capătul din dreapta al patului la nivelul unei valize ce e rezemată de peretele din stânga ferestrei. Nu ne rămâne decât să forţăm uşa. Vreţi să o facem? întrebă el întorcându-se către administrator.

Administratorul se aplecă la rândul său şi verifică informaţia dată de Mateus.

— Ei bine, da, spuse. Dacă nu e altă soluţie…

Între timp se adunaseră şi alte persoane, unul sau doi clienţi curioşi şi mai mulţi salariaţi. Mateus cercetă cu atenţie uşa, în dreptul încuietorii.

— Nu pare prea solidă, spuse, dar nici nu e din cele fragile. Oare putem găsi pe aici ceva ca să poată forţa uşa fără să facem prea mari pagube?

— Poate chestia aia cu care deschidem lăzile, sugeră unul dintre angajaţi, care ajunsese de curând.

— Perfect, zise Marcos. Daţi-mi-o.

Cel care vorbise dispăru. În vreme ce aşteptau, oamenii din grup îşi aruncară priviri neliniştite şi schimbară câteva cuvinte fără legătură. Angajatul reapăru cu o rangă, sau ceva asemănător, ca o pârghie pentru deschis lăzile; băiatul de la care o ceruse venise cu el, mânat de curiozitate.

Mateus luă ranga, o introduse între uşă şi tocul ei la nivelul broaştei. Apoi forţă puternic, dintr-odată. Uşa scoase un soi de geamăt, dar rezistă. Forţă a doua oară, ceva mai violent. Uşa părea că cedează, scârţia, dar încă nu cedă. Atunci, adunându-şi toate puterile, Mateus apăsă cu tot corpul pe rangă. Se auzi un zgomot de lemn care crapă, destul de puternic, iar încuietoarea şi articulaţia ei din interior se rupseră, deşi mai rămânea puţin prinsă în sistem. Mateus împinse ranga şi mai adânc în crăpătură şi o scutură brusc. În sfârşit, uşa se deschise. Cu un singur brânci, Mateus o dădu la o parte.

Grupul reunit scoase simultan un strigăt de groază. Mateus schiţă un gest ca şi cum ar fi dorit să facă un pas în spate şi scăpă deodată ranga din mână.

Întins în diagonală pe pat, în pijama, cel care ocupa camera apăru dinaintea lor cu gâtul secţionat dintr-o parte în alta într-o singură tăietură teribilă. Din rană i se scursese sângele pe bluza de la pijama şi pe cuvertura de la pat, căci acesta nu fusese desfăcut. Braţul stâng îi atârna de o parte a capului. Cel drept atârna de cealaltă parte, dar spre interiorul patului […], iar din palmă se vedea că îi căzuse un brici plin de sânge.

Una dintre femeile care făceau curat prin camere leşină. Preţ de câteva clipe, toată lumea privi scena cu un aer uluit. După care Mateus luă ranga de pe jos şi înaintă spre pat. Ceilalţi servitori şi una dintre menajere avansară odată cu el.

Nici măcar un începător în materie de medicină sau criminologie nu putea să aibă o îndoială cât de mică. Mateus înaintă până lângă pat şi atinse uşor mâna stângă a cadavrului; alţi doi dintre cei prezenţi îi urmară exemplul.

— E rece de tot, zise Mateus. Probabil că e mort de multă vreme.

— Fără îndoială, răspunse unul din ceilalţi doi.

— S-a sinucis, bietul de el! zise cineva din grup.

— Aşa e, răspunse Mateus. Dar de ce, păcatele mele, să se sinucidă?

— Greu de spus, domnule Mateus, zise unul dintre angajaţi. Îl cunoşteaţi bine pe domnul Baptista?

— Îl cunoşteam, dar nu am avut impresia că era un om chinuit în aşa hal, încât să se…

— Asta nu putem şti niciodată, domnule Mateus, răspunse menajera, care avansase până lângă pat. Când oamenii se sinucid o fac pentru lucruri despre care nu le vorbesc altora.

— Poate ai dreptate, copilă, răspunse Mateus. Dar acum trebuie să chemăm un medic, iar chiar înainte de asta, poliţia. Să telefoneze cineva la prefectură.

— Prefectului?

— Nu, poliţiei, pentru Dumnezeu! Auziţi, cred că cel mai bine e să iasă cineva în stradă şi să-l aducă aici pe primul poliţist întâlnit. Nu are decât să telefoneze el după aceea, dacă o vrea. Există vreun medic în hotel?

— Ca să facă ce, domnule Mateus? întrebă administratorul.

— Ca să constate decesul, răspunse celălalt ridicând din umeri. E adevărat, Baptista avea un frate, nu-i aşa? L-am auzit de mai multe ori vorbind despre el.

— Are unul, într-adevăr, răspunse cel mai vârstnic dintre angajaţi. E tot Baptista, bijutierul de pe strada Palma.

— Ah, deci e tot bijutier.

— Da, domnule, însă el are prăvălie.

— Dacă are telefon, căutaţi-i numărul şi preveniţi-l de ce s-a întâmplat. Când apar lucruri de genul ăsta nu trebuie să pierzi vremea. Săracul!…

Şi privi cu tristeţe cadavrul.

Peste un timp îşi întoarse faţa. Dinaintea uşii se strânseseră mai mulţi oameni, angajaţi şi clienţi ai hotelului. Administratorul făcea paşi prin cameră, neliniştit.

— E foarte dezagreabil când se întâmplă aşa ceva, spuse el. Ştiu că din punctul nostru de vedere furturile sunt un lucru şi mai rău, dar aşa ceva e oribil!

Brusc el se aplecă, undeva în preajma uşii.

— Cheia de la uşă e pe jos, pe covor.

— Da, eu am împins-o în interior, ca să pot privi prin gaura cheii. Şi a căzut acolo.

— Da, ştiu şi eu, am auzit-o. Trebuie oare să o punem la loc pe partea interioară, aşa cum era?

— Nu are importanţă. În acest caz nu mi se pare că există dubii. Ea era în broască pe dinăuntru, am văzut cu toţii. În orice caz, cred că nu ar strica să inspectăm camera.

Unul dintre angajaţi privi sub pat, care era de altfel aşa de jos, încât nimeni nu ar fi putut să se ascundă dedesubt. Administratorul deschise dulapul, privi înăuntru şi cercetă în dreapta şi-n stânga. Apoi aruncă o privire în spatele dulapului, după care, trecându-şi palma peste ele, verifică şuruburile care, dispuse pe o mică placă de metal, asigurau stabilitatea uşii ce dădea în odaia de alături. „E solidă, nu se mişcă“, şi chiar aşa era. Nu exista în cameră nici un alt loc unde cineva s-ar fi putut ascunde. Iar eu, instinctiv, am făcut aceleaşi cercetări ca administratorul şi angajatul hotelului adineauri. Totul numai ca să am conştiinţa liniştită, fiindcă era de neconceput, date fiind circumstanţele, că putea fi vorba despre altceva decât o sinucidere.

În acel moment se produse o uşoară agitaţie pe coridor în grupul încă rămas la uşă, care poate sporise între timp. Era poliţia. Intră comisarul Lopes, de la comisariatul Teatrului Naţional, însoţit de doi agenţi în uniformă. Administratorul, Mateus şi cu mine, ajutaţi şi de una sau două fraze emise de salariaţii şi de servitoarea care intraseră în cameră, l-am informat succint ce se petrecuse. Comisarul Lopes ridică din cap, în semn de aprobare, după care îşi aprinse ţigara cu o brichetă automată.

— Nu încape îndoială, e o sinucidere. Dar de ce să se sinucidă?

Mateus, administratorul şi cu mine schiţarăm tot felul de gesturi de nedumerire.

— N-am nici cea mai mică idee, am spus eu. Nu avea aerul cuiva care urma să sfârşească aşa.

— Asta nu înseamnă nimic, răspunse comisarul Lopes. În asemenea împrejurări deseori cel mai greu lucru e să găseşti motivul – iar de multe ori nici nu e găsit.

— Asta aşa este, domnule comisar, spuse servitoarea, care îşi exprimase ea însăşi sentimente similare.

— În materie de crime, continuă comisarul Lopes, chiar dacă de multe ori e greu să găseşti motivul, de obicei reuşim. Dar la sinucideri… Bine măcar că nu trebuie să căutăm criminalul, fiindcă acest criminal (iar aici comisarul surâse) a dispărut odată cu săvârşirea crimei.

Comisarul Lopes, şi noi odată cu el, se întoarse fiindcă se produsese o nouă mişcare în uşa camerei. Îşi făcu apariţia un bărbat. Administratorul îl recunoscu.

— Ah, e doctorul Esteves.

Comisarul Lopes îl salută:

— Cum o mai duceţi, doctore?

Doctorul era responsabilul adjunct de la secţia de sănătate.

Nu i-au trebuit mai mult de câteva secunde ca să constate decesul.

— E mort de puţin timp, spuse doctorul Esteves, retrăgându-se după ce examinase cadavrul.

În acea clipă intră în cameră, după ce îşi făcuse loc cu coatele printre cei din grup, acum ceva mai puţini, aflaţi dinaintea uşii, un om cu aer îngrijorat, a cărui asemănare cu mortul, chiar dacă nu flagrantă, era suficientă să-l indice pe fratele acestuia. Adresa de pe Rua da Palma nu era departe; şi era firesc că venise imediat ce primise apelul telefonic.

Intră, se îndreptă spre noi cu un aer înnebunit, după care începu să explice de-a valma:

— Era fratele meu…

Se vedea clar că era cuprins de o emoţie violentă şi autentică…

— E mort? întrebă el privindu-ne rând pe rând pe toţi.

Noi am aprobat din cap. Iar doctorul Esteves vorbi:

— E mort, bietul de el, a murit cu câteva ore în urmă. Probabil că s-a sinucis, cred eu, înainte de miezul nopţii.

— S-a sinucis! S-a sinucis! exclamă celălalt. Nu înţeleg nimic! Nu înţeleg cum a putut să se întâmple asta! De ce să se sinucidă?

— Probabil că numai el ştia de ce, spuse comisarul Alves. După care se întoarse spre persoana cea mai apropiată. Oare nu putem găsi un linţoliu ca să-l acoperim?

Una din menajere se îndreptă spre uşă ca să-i ceară alteia un cearşaf. Cealaltă se făcu nevăzută.

— Sinucidere! repetă bijutierul. Şi de ce n-ar fi o crimă?

— Asta-i bună, răspunse administratorul. Dar de ce ar trebui să fie o crimă?

— Cunoaşteţi pe cineva care ar fi avut motive să vă ucidă fratele? întrebă comisarul Lopes, fără să arate vreun interes deosebit şi cu un aer condescendent.

— Nu, nu cunosc pe nimeni. Dar nu pot accepta că a fost vorba despre o sinucidere câtă vreme nu se dovedeşte că nu a fost o crimă. De ce nu ar fi posibil ca asasinul să-l fi ucis pe fratele meu, iar apoi să fi aşezat briciul colo, unde se află, lângă mâna lui – şi aş vrea să ştiu că aşa l-aţi găsit, nu-i aşa?

— Nu l-am atins, răspunde agentul, luând-o cu răspunsul înaintea noastră.

— De ce credeţi că asasinul nu putea să facă asta?

— Dar apoi pe unde să fi ieşit oare? întrebă administratorul uşor iritat, în vreme ce comisarul Lopes şi agenţii surâdeau, iar noi dacă nu surâdeam ca ei era doar din pricina faptului că nu ne venea să surâdem.

Între timp menajera care se afla cu noi se duse la uşă să ia cearşaful din mâinile celeilalte şi, după ce îl despături, acoperi mortul. Se răspândi un soi de uşurare generală, chiar dacă nimeni nu a privit dincolo de marginea patului.

— Trebuie dus neîntârziat la morgă, spuse comisarul Lopes.

— Pe unde să fi ieşit? repetă bijutierul. Vreţi să spuneţi că această cameră era încuiată pe dinăuntru, încuiată de tot?

— De tot, confirmă Mateus. Uşa încuiată cu cheia, iar cheia era în broască. Am împins-o eu în interior ca să putem privi prin gaura cheii, fiindcă nu se vedea practic nimic de ea.

— Dar nici nu a servit la nimic să ne uităm, am adăugat eu, fiindcă prin gaura cheii nu se vedea decât jumătate din cameră până la fereastră.

— Apoi a trebuit să forţez uşa, cum puteţi vedea, adăugă Mateus.

— Iar ca să fim cu conştiinţa împăcată, completă administratorul, ne-am uitat şi sub pat, şi în interiorul dulapului. Şi nimic. E clar că nu am găsit nimic. Fereastra…

— E adevărat, completă Mateus, fereastra nu am inspectat-o.

— Dar e foarte sus, adăugă administratorul.

Unul din cei doi agenţi care se duse până la fereastră începu să o cerceteze.

— Chiar dacă ar fi mai scundă, spuse el… Pe aici n-a trecut nimeni.

Era una dintre acele ferestre vechi, cu o închidere centrală blocată sus şi jos prin cârlige ce se prind de o bară

– adică tocmai tipul de ferestre imposibil de închis din exterior.

Bijutierul privi cu un aer abătut prin toată camera.

— Dar uşa de acolo, din dreptul dulapului?

— Mergeţi să vedeţi, răspunse administratorul nerăbdător.

Bijutierul făcu câţiva paşi şi procedă la aceeaşi cercetare minuţioasă cum făcuse administratorul. Apoi se întoarse spre noi cu un aer şi mai dezorientat.

— Spuneţi-le oamenilor de aici să plece şi închideţi uşa, îi spuse brusc comisarul Lopes celuilalt agent.

După ce acela îi dădu ascultare, comisarul se întoarse spre bijutier.

— Fără să luăm nimic altceva în considerare – adică faptul că aici nu putea să fie vorba despre un asasinat –, ce vă face să credeţi că nu se poate vorbi despre o sinucidere?

— Nimic, răspunse celălalt; acum nu mai zic nimic. Dar puteam să jur că fratele meu nu era omul care să se sinucidă, adică nu avea nici un motiv să o facă.

— Ah, dacă e vorba numai de atât… interveni medicul. Se întâmplă, stimate domn, că dumneavoastră nu puteţi spune aşa ceva, cât aţi fi fost de apropiat de fratele dumneavoastră. Putea foarte bine să se sinucidă, fiindcă a făcut-o. Nu văd realmente o altă ipoteză.

Iar ca şi cum ar fi vrut să mai întreprindă o verificare definitivă, care ţinea de profesia lui, medicul înaintă spre pat, ridică cearşaful la un capăt, se aplecă uşor şi începu să examineze cu atenţie faţa cadavrului.

Când se îndreptă din spate şi ne privi, pe chip i se citea o uşoară tulburare.

— Pe buze şi în jurul gurii există nişte indicii care în aparenţă nu au importanţă, dar pe care, orice-ar fi, eu nu le înţeleg. De ce Dumnezeu au sângerat gingiile?

O tăcere grea se aşternu peste toţi cei prezenţi.

— I-au sângerat gingiile cu adevărat? întrebă comisarul Lopes.

— Da, nu încape îndoială, după câte îmi dau seama asta s-a întâmplat cu aproximaţie începând de atunci de când – şi arătă larga tăietură de pe gât.

Apoi doctorul se concentră din nou…

— E prea mult sânge pe gingii…

— Prea mult sânge? întrebă comisarul.

— Da. E ca şi cum ele ar fi sângerat, dar au fost mai apoi şterse, deşi nu de tot. Aşa că încă se vede că a

sângerat. Şi s-ar părea (iar în acest moment doctorul deschise încă o dată gura cadavrului şi privi înăuntrul ei) – s-ar părea că a primit şi o lovitură…

— Bănuiam eu! exclamă din nou bijutierul.

Medicul continua să examineze, cu o atenţie sporită, gura mortului.

Pe neaşteptate, scoase o exclamaţie surdă; se aplecă şi mai mult, privi şi mai atent. Se îndreptă apoi de spate, scoase un tub de piele din buzunar, iar din acesta extrase o pensetă, după ce-i deschise capacul. Introduse cu grijă penseta în gura mortului. Părea că extrage cu delicateţe ceva. Retrase apoi penseta şi se îndreptă. După care, întorcându-se spre noi, ne arătă în vârful pensetei un firicel subţire asupra căruia noi ne aplecarăm curioşi. Se părea că era un fir dintr-o ţesătură grosolană, dar era aşa mic, încât nu se mai vedea nimic altceva. Cu toate acestea, medicul părea să înţeleagă mai bine decât noi despre ce era vorba.

— Acesta, spuse el hotărât, este un fir dintr-o ţesătură groasă, exact de felul celor din care sunt făcute cârpele de praf sau altele de acelaşi fel. Păstraţi-l cu grijă.

Comisarul Lopes extrase din buzunarul său un plic deja folosit, în care depuse firul. Medicul reveni la capul patului şi deschise încă o dată gura mortului. După care se întoarse către bijutier.

— Nu mai înţeleg nimic. Totul mi se pare inexplicabil. Nu există în aparenţă probabilitatea unei crime, dar sunt aceste aspecte, pe care, de asemenea, nu le înţeleg. Nimeni nu curăţă faţa cuiva cu o cârpă de praf.

— Nu încape nici o îndoială, spuse comisarul.

— Dacă acest domn, continuă medicul, arătând spre bijutier, nu ar fi insistat atât, nu mi-aş fi dat seama de toate astea. Am făcut-o de dragul său, pentru a-l asigura, ca să-l fac să nu se mai gândească la o crimă, şi chiar nu mai ştiu ce să cred. Însă orice ar fi, comisare Lopes, cazul este acum în mâinile dumneavoastră.

— Un fel de a zice în mâinile mele, răspunse comisarul. Să sunăm aşadar la 23 la serviciul criminalistic. Totul e foarte bizar!

Capitolul II
Note discordante

Nici autopsia, nici ancheta, care a continuat în acelaşi timp şi după aceea, nu lămuriră prea mult problema, dacă problema exista.

Nimic din natura loviturii identificate nu excludea faptul că mortul putuse să şi-o facă singur. Sigur, erau anumite indicii care lăsau să se creadă că existau uşoare echimoze în jurul gurii, iar gingiile fără îndoială că sângeraseră puţin. Nimic din toate acestea însă, nu era suficient de accentuat încât să se poată stabili o suspiciune atât de puternică şi care să se opună marii probabilităţi a unei sinucideri, date fiind, pe deasupra, şi circumstanţele în care fusese descoperit corpul, şi încă de către mai mulţi martori, într-o cameră închisă ermetic, unde nu se afla altceva decât cadavrul.

Bijutierul, fratele mortului, continua să vorbească – chiar dacă ceva mai puţin insistent – de presentimentele sale, de care, pare-se, de obicei ţinea seama. Dar până şi el îşi pierduse cvasicertitudinea spre care, împins de presentimente sau de ideile sale preconcepute, îl conducea descoperirea întâmplătoare făcută de acel delegat adjunct din domeniul sănătăţii.

Iar respectivul nu făcea mare caz de ceea ce descoperise. Era ceva straniu, recunoştea şi el; dar asta nu putea în nici un chip cântări prea mult în comparaţie cu extrema improbabilitate – de nu cumva era vorba chiar de imposibilitate – a unei crime.

Dacă şi după autopsie ancheta avansase prea puţin, sau poate chiar deloc, nici investigaţia nu ajută pe nimeni să avanseze. Nu era uşor de găsit motivul care putuse să-l împingă la sinucidere, dar nu era mai uşor să fie descoperit nici mobilul pentru o crimă. Printre cunoştinţele şi prietenii mortului n-a fost identificat nimeni să poată fi suspectat de acţiuni rele împotriva lui – şi chiar mai puţine care să-i nutrească o ură ce putea duce la un asasinat. Din punct de vedere profesional, Baptista era un artizan bine cotat, serios, muncitor şi onest; era specializat în montajul pietrelor preţioase, ceea ce lasă de presupus că ar fi putut ceda unor tentaţii, dar niciodată nu i s-a găsit nimic de reproşat în acest domeniu, şi de altfel în nici un altul. În afară de asta, nimic special despre el nu s-a putut afla, nici iubiri, nici politică, nici unul dintre acele motive obişnuite sau plauzibile care să provoace ură sau răzbunare. Omul avusese totdeauna o viaţă mediocră fără pic de sclipire. Asta e tot – adică nimic – ceea ce a putut aduna ancheta

după ce fusese interogat mai întâi Soares, proprietarul marii bijuterii unde era angajat Baptista, iar apoi vechii prieteni şi cunoştinţele mortului.

Iar ancheta în legătură cu ceea ce făcuse Baptista în zilele care i-au precedat moartea şi chiar în ziua respectivă nu a dus nici ea la nimic. După toate aparenţele, el îşi continuase viaţa ca de obicei. În ziua morţii, ultima persoană care îl văzuse pe acolo, după câte se pare, fusese administratorul hotelului, care vorbise cu el la zece şi jumătate seara, atunci când Baptista, revenind din plimbarea de după cină, ajunsese la hotel spunând că merge să se culce. Înainte de asta, numai Mateus şi cu mine mai vorbiserăm ceva mai mult cu el, la cină. Stătuserăm tustrei la o masă. Ei mâncau la ora şase, eu la şase şi jumătate, apoi rămâneam cu toţii la masă până aproape la şapte. În ziua respectivă, de altfel, eu sosisem ceva mai devreme – la şase şi un sfert. Şi ei sosiseră ceva mai devreme. Nu s-a întâmplat nimic special în timpul cinei, după cum nu s-a petrecut nimic special nici în timpul scurtei conversaţii – una de circa cinci minute – pe care o avusese Baptista după aceea cu administratorul când a revenit la hotel. După cină, am ieşit tustrei, Baptista, Mateus şi eu. Mateus se separă de noi la poarta hotelului; eu am traversat ca să intru într-o cafenea peste drum, împreună cu Baptista, dar el a luat un tramvai ce urca pe bulevard, în vreme ce eu am intrat în cafenea.

Baptista cunoştea multă lume din hotel, dar în mod superficial. Era ceva mai apropiat de mine şi de Mateus, dar nici noi nu eram intimii lui. Conversaţiile noastre erau dintre cele mai banale, fără să le caracterizeze ceva deosebit.

La început, faptul că Baptista locuia în permanenţă la un hotel provocă o anumită impresie asupra anchetatorilor; dar, cum era vorba despre un excelent artizan specialist, câştiga suficient ca să-şi permită acest lucru, ceea ce nici nu reprezenta prea mult, fiindcă nu era vorba despre un hotel scump; iar cum, din ce în ce mai mult, Baptista – după cum el în numeroase rânduri ne-a spus-o – prefera o viaţă liberă la un hotel în locul unei vieţi mai stricte la pensiune sau într-o cameră închiriată, nu era realmente nici un motiv de mirare.

Baptista nu mai avea altă familie în afară de fratele său, bijutierul, cu care se înţelegea bine, dar fără să existe între ei o relaţie mai apropiată. Pusese ceva bani deoparte, nu

mulţi, pe care îi moştenise de la tatăl său, el însuşi bijutier pe vremuri, dar care îşi lichidase afacerea. După moartea tatălui său şi după ce fraţii au intrat în posesia moştenirii, a continuat să-şi exercite meseria care îi plăcea, şi care îi era de-ajuns, căci el nu era o persoană prea ambiţioasă; celălalt frate, după ce îşi luase un asociat, îşi deschisese propria lui prăvălie, întrucât moştenirea primită nu i-ar fi îngăduit să-şi încropească singur afacerea.

Ancheta, cu ajutorul fratelui lui Baptista, care era mai mult sau mai puţin la curent cu ce posedase sau ar fi trebuit să posede acela, nu constată nici urmă de furt. De asemenea, nici un alt motiv care să justifice comiterea unei crime nu apăru.

Cea mai probabilă rămânea ipoteza sinuciderii, pe care toate faptele o indicau. Însă nici pentru ea nu se găseau motivele: autopsia nu revelase nici o boală – mortul nu avusese o constituţie prea solidă, dar era sănătos; iar ancheta nu a descoperit alte cauze posibile ale sinuciderii. Dar în cazul unei sinucideri e mai puţin necesar să existe cauze logice decât în cel al unei crime. În afara câtorva cauze cu adevărat logice, pe care le va fi cunoscut numai mortul, mai putea fi evocată explicaţia unui impuls subit, sau cea a unei tendinţe organice spre sinucidere, pe care numai psihiatria, dar şi în cazul ei doar cu mare dificultate, ar fi putut să le determine.

Iată aşadar la ce rezultat neclar a ajuns ancheta în legătură cu moartea bietului Leonel Baptista.

Însă fratele lui Silvares[50], nervos, febril, gesticulând agitat, refuza să accepte, într-un fel sau altul, ipoteza sinuciderii. Mai bine decât oricine, el recunoştea temperamentul morbid al fratelui său, îi cunoştea starea neurastenică obişnuită, ştia care îi erau constantele preocupări obsesionale. Dar nici toate aceste lucruri nu puteau duce în mod categoric la concluzia că nu fusese o sinucidere.

— Povestea asta cu morbiditatea are două tăişuri – spunea el. Dacă ai o natură morbidă, asta poate explica în absolut prezenţa unei sinucideri, dar poate şi să afirme în absolut că ea nu a putut să aibă loc. Morbiditatea fratelui meu era din acelea care nu duc niciodată la sinucidere. Nu, nu aş putea să vă dau o explicaţie ştiinţifică. Dar ştiu că din toate obsesiile pe care i le-am cunoscut fratelui meu niciodată nu am detectat-o pe cea a sinuciderii, şi l-am văzut în destule situaţii de viaţă, reale sau imaginare

pentru el, când sinuciderea ar fi fost cea mai bună scăpare dacă el ar fi fost omul să se gândească la această soluţie. Nu, nu, nu. Aici a fost crimă. Nu ştiu cum şi nu ştiu de ce. Dar ştiu că e crimă, fiindcă nu putea să fie sinucidere.

— Dar oare un impuls…

— Fără impulsuri subite, şi nici măcar jumătăţi de impulsuri! Fratele meu nu era un impulsiv, era un deprimat. Avea accese de mânie neaşteptate, starea lui psihică putea să se modifice brusc, dar nu avea impulsuri violente în adevăratul sens al cuvântului – din cele care îl pot face pe un om să se omoare. Vă garantez, jur pe sănătatea copiilor mei, nu s-a sinucis. A fost omorât. Puteţi fi siguri: a fost omorât. Şi n-o să mă las până nu descopăr cine l-a omorât.

— Domnule Silvares, l-am întrerupt eu, dacă nu credeţi în teza sinuciderii fiindcă nu-i găsiţi nici o motivare, spuneţi-mi din ce raţiune ar fi putut fi asasinat? Căci temperamentul fratelui dumneavoastră, o spuneţi chiar dumneavoastră, nu l-ar fi îndemnat niciodată să se sinucidă. Aşadar, spuneţi-mi: ce-ar fi putut să facă pentru a împinge pe altcineva să-l omoare? Dacă ajungem aici, despre ce poate fi vorba? Căci dacă ar fi fost găsit mort pe mijlocul străzii, s-ar putea vorbi de o agresiune întâmplătoare, sau ar putea să fie, în acest caz, o agresiune provocată de mii de alte motive naturale, de la agresiunea cauzată de furt până la o agresiune provocată de faptul că ar fi fost confundat cu altcineva. Dar în cazul de faţă, în afară că nu înţeleg cum a murit acest om într-o cameră închisă de tot pe dinăuntru, care ar fi motivul pentru ca un asasin să se fi dus să-l caute acolo? Căci, dacă este vorba de crimă – ceea ce eu refuz să cred –, ar fi vorba de o crimă pregătită cu grijă, care ar trebui deci să aibă o cauză profundă, uşor de aflat. Chiar dacă era trist şi deprimat, fratele dumneavoastră nu a dat niciodată impresia că este o persoană rezervată, adică din categoria celor care păstrează secrete. De nenumărate ori a vorbit fără să se controleze, fără să-şi ia precauţiuni, despre ambiţiile şi proiectele sale! Iar eu nu-mi imaginez că ar fi păstrat pentru el un secret excesiv de grav, adică de genul secretului care ar fi putut să facă pe cineva să-l ucidă. De altfel, nu era nici bogat, nu era nici puternic. Din ce raţiuni să fi fost deci omorât?

Francisco Silvares explodă de furie.

— Am să vă spun această raţiune din instinct, din intuiţia mea naturală, care nu m-a înşelat niciodată în

viaţă. N-am avut niciodată false presentimente în viaţa mea, niciodată! De fiecare dată când am presimţit un lucru, acel lucru exista – fie că e vorba de ceva ce urma să se întâmple sau de ceva care se întâmplase, dar încă nu era nimeni la curent cu asta.

Şi imediat, drept dovadă, el începu să înşiruie tot felul de poveşti, de altfel curioase, care justificau intuiţia lui spontană în varii împrejurări, de diverse naturi, în diverse situaţii.

Îl ascultarăm fără să fim de acord cu el; cred că nimeni nu l-a crezut. Dacă analizăm o clipă, vedem cât de absurdă era teza lui, îndeobşte dacă ne gândim la condiţiile, ca să spunem aşa, fizice ale afacerii; camera închisă ermetic, fasciculul concordant de circumstanţe care te puteau face să admiţi sinuciderea ca fiind absolut probabilă.

În ceea ce mă priveşte, totuşi, admit că fusesem puţin descumpănit de ceea ce Francisco Silvares spusese în legătură cu firea prea puţin înclinată spre sinucidere a fratelui său. Într-adevăr, la început găsisem cât se poate de natural faptul că cineva care avea o fire atât de natural maladivă putea să se sinucidă. Dar argumentarea lui Francisco Silvares, când vorbea despre cazul special de morbiditate al fratelui său, m-a făcut să ezit şi să am îndoieli. Cu siguranţă, dacă te gândeai mai bine, acest tip de morbiditate nu era de natură să ducă la o sinucidere. Impulsul acţiunii era destul de superficial şi episodic la un asemenea temperament istero-neurastenic. Depresia era sau profundă, sau prea puţin manifestă pentru a duce la bun sfârşit un gest violent, chiar împotriva propriei sale persoane. Şi, de altfel, arma aleasă pentru sinucidere era dintre cele mai incompatibile pe care le puteau asocia cu acel individ. Un glonte în cap, o doză de otravă, chiar dacă şi ele ar fi lăsat să subziste absurditatea esenţială a sinuciderii, ar fi fost alte posibilităţi mai puţin vagi. Un brici, cu care o mână hotărâtă îşi taie gâtul, nu corespundea deloc cu felul de a fi al lui José Silvares.

Dar a trebuit să mă aduc eu pe mine cu forţa la realitate, ca să nu mă pierd într-o serie de raţionamente a căror substanţă probabil că era absurdă. Fiindcă acest caz, din momentul în care îl studiai dintr-un unghi practic, excludea în aşa măsură ceea ce nu putea să fie sinucidere, încât devenea absurd să admiţi o altă ipoteză. Toate aceste argumente despre caracter, despre felul de a fi sau despre natura subiectului se defineau prin aceeaşi lipsă de

substanţă caracteristică tuturor argumentelor psihologice. Ce valoare aveau ele în comparaţie cu realitatea probantă a faptelor – în comparaţie cu faptul fundamental că un om fusese găsit cu beregata tăiată şi cu un brici în mână, întins pe pat, într-o cameră cu uşile şi ferestrele închise din interior, fără să-i dea nici o posibilitate de a ieşi unui criminal vag ipotetic? Şi am alungat din spiritul meu un soi de vis în care sugestiile lui Francisco Silvares mă făcuseră să cad, după care am revenit la realitate. În orice caz, nimeni nu poate să excludă, într-o vreme pasionată de studii cum e a noastră, influenţa unui argument întemeiat asupra probabilităţilor sau improbabilităţilor psihice.

Toate aceste gânduri au traversat spiritul meu în câteva secunde. În faţa mea, Francisco Silvares se juca nervos cu ceaşca lui de cafea pe jumătate goală. Comisarul Silva, aşezat la un colţ al mesei, asculta cu interes conversaţia noastră, surâzând şi perplex.

În acea clipă se ridică din partea mea dreaptă, de la altă masă, în fundul sălii, o voce vag tremurătoare, dar clară […].

— Stimate domn, îmi îngăduiţi să vă pun câteva mici întrebări în legătură cu caracterul fratelui dumneavoastră? Doar ca să limpezim lucrurile în această problemă; şi numai cât să traducem în termeni logici, intelectuali, ceea ce dumneavoastră prezentaţi sub forma unei stări intuitive, care poate fi deopotrivă un raţionament concentrat instinctiv sau un raţionament de ordin sentimental, deci fără valoare.

— Puteţi să-mi puneţi ce întrebări vreţi – tot ce doriţi. Dacă pot să răspund… Sunt gata să accept orice ar aduce lumină în acest caz…

— Bine, spuse necunoscutul. Să ne orientăm în această problemă. Fenomenul numit sinucidere poate fi motivat de trei feluri de cauze: cauze legate de temperament, cauze sociale şi cauze ocazionale. Sinuciderea poate fi produsul caracterului individului; poate fi produsul acţiunii puternice a unui ansamblu de circumstanţe sociale asupra unui temperament care nu e predestinat la sinucidere; şi poate fi produsul unui impuls cu totul ocazional.

„Or, dacă există trei soiuri de sinucideri, fiecare în parte trebuie să prezinte caracteristici distincte de celelalte două.“

„Avem de-a face cu minuţiozitate în primul caz, cu mai multă importanţă în cel de-al doilea, şi cu maximă

importanţă în ultimul.“

„În primul caz, individul trebuie că s-a gândit de multe ori la sinucidere, şi e o dovadă că temperamentul său îl obligă la asta. Iar gândindu-se la sinucidere trebuie că s-a gândit şi la modul în care să o realizeze. Iar în acest caz e de văzut în sinucidere, odată efectuată, o premeditare – premeditare să-i zicem instinctivă, venind chiar din faptul că temperamentul său îl obligă.“

„Sinucigaşul din raţiuni sociale fiind, aşa cum asta o dovedeşte, cineva sensibil la influenţe sociale, el e cineva care prin chiar natura lui imită actele altora; sinuciderea lui va asculta deci de acest act imitativ; el va avea tendinţa să procedeze aşa cum s-au petrecut şi alte sinucideri – adică nu să dea dovadă de originalitate, ci să fie pe calapodul tipic al sinucigaşului, în poziţia lui socială şi în […].“

„Dacă e un om din popor, va alege metoda populară de a se arunca pe fereastra camerei sau va înghiţi obişnuitul acid sulfuric; dacă are o altă poziţie socială, revolverul este aproape fatalmente indicat.“

„Să luăm în discuţie sinuciderea din raţiuni sociale. Individul care se sinucide din pricina unor astfel de raţiuni nu se îndepărtează de sinuciderea tipică decât prin absenţa curajului; individul care, în chip normal, potrivit temperamentului său, se sinucide trăgându-şi un glonte, ar putea să se sinucidă şi recurgând la otravă, căci nu ar avea curajul să manipuleze cu sânge rece revolverul. Dar cel care nu are curajul să-şi tragă un glonte definitiv, nu are nici curajul să se folosească de un brici. Deci în acest caz nu e vorba de o sinucidere din raţiuni sociale.“

*

— Dar nu mai era nimeni în cameră în afara mortului – am căutat bine peste tot, totul era închis din interior – am văzut eu cu ochii mei, cât se poate de atent, ce să mai cred? Gingiile, mirosul de murdărie şi firul grosolan sunt poate greu de explicat, dar nu au cine ştie ce greutate în comparaţie cu enorma sumă a circumstanţelor ce indică o sinucidere.

Esteves aprobă din cap.

— Şi eu sunt de aceeaşi părere, spuse el. Eu însumi, cum am spus, nu aş fi procedat la un examen mai atent al chipului acelui om, decât pentru a-mi linişti conştiinţa, cu toată concluzia opusă care a rezultat – deci pentru a-l asigura pe fratele acelui om, iar asta dovedea faptul că

studierea cadavrului confirma ceva evident, sau mai mult decât evident, din pricina altor circumstanţe. Cum tipul avea faimoasele lui „presentimente“, nu mă costa nimic să studiez mai îndeaproape totul ca să pot să-i spun ceva.

— Ah, presentimentele… am replicat eu surâzând.

— Fiecare cu ale lui… spuse doctorul Quaresma. Dacă prin presentiment înţelegem o idee ce-ţi apare inexplicabil în creier şi nu se reduce la un raţionament – deci este un fel de *senzaţie*, nu de *concluzie* – eu nu am nimic de-a face cu acest gen de „presentiment“, şi nu vreau nimic de la el. Nu neg că ar putea exista simţuri ce diferă de simţurile comune, dar cum eu nu am decât simţuri comune, nu am mijloace să ştiu unde şi în ce fel să le studiez, la alte persoane, ceva din categoria acestor simţuri diferite, dacă există. Dar, dacă, prin presentiment, înţelegem rezultatul unui raţionament subconştient – deci dacă presentimentul este o concluzie foarte rapidă însă şi inconştient obţinută, în acest caz e bine să readuc presentimentul spre toate raţionamentele foarte rapide a căror împlinire este el; iar eu consider că în acest caz elementele de studiu au pur şi simplu statut de raţionament, fiindcă eu nu cunosc altceva.

— Dar, în cazul fratelui lui Baptista… l-am întrerupt eu.

— În cazul fratelui lui Baptista, se poate presupune că e vorba de un presentiment de acest ordin. Şi spun asta dintr-o simplă raţiune: *presentimentul e negativ*, adică un presentiment de *neîncredere*; iar în caz de neîncredere, sau de scepticism, există totdeauna un raţionament ascuns care pune la îndoială. Căci un presentiment care ar putea fi de alt ordin – posibil în acelaşi timp să nu fie nimic, adică presentimentul de genul „Domnul să te aibă în pază“ e întotdeauna pozitiv şi se manifestă în general în materii pe care le putem califica de iraţionale.

— Iată o observaţie excelentă, comentă Esteves.

— Fără îndoială, am adăugat şi eu, dar…

— Şi într-un caz, şi în celălalt, îşi reluă Quaresma demonstraţia, ceea ce avem de făcut e să traducem limbajul inconştientului în limbaj conştient, adică să reconstituim într-o manieră ordonată şi analitică ceea ce în creierul cuiva care a avut un „presentiment“ a apărut în manieră intuitivă, adică dezordonat, doar în chip de concluzie, iar din această cauză are aspect de pură sinteză. Dar toate astea, evident, cu rezerva necesară care ne spune că bijutierul poate fi în posesia unor elemente care îl privesc pe fratele său, pe care nu ni le-a adus la cunoştinţă,

deci că presentimentul lui se aseamănă mai mult cu un raţionament normal, mânuit fără dificultate – dar cu această rezervă, aş zice eu, noi vom vedea dacă e posibil să readucem acel presentiment simţit spre elementele din care se compune. Dumneavoastră l-aţi cunoscut bine pe decedat?

— Nu am fost prieten apropiat cu el. Dar chiar dacă nu am fost prieteni apropiaţi, l-am cunoscut destul de bine, adică vreau să zic că am fost deseori cu el, am vorbit deseori cu el etc.

— Vreau să ştiu dacă l-aţi frecventat destul de mult încât să vă faceţi în legătură cu caracterul lui, cel puţin la modul general, o idee care să vă pară sigură.

— Ah, da, asta da. Am fost destul de legaţi ca să-mi dau seama.

— Şi ce fel de om vi s-a părut că e Baptista?

— Dar din ce punct de vedere?

— Din punctul de vedere general: calităţi şi tip de inteligenţă, caracterul lui în general…

— Ah, mi se părea că era un individ cu o inteligenţă medie, fără o cultură deosebită (cum era şi de aşteptat), băiat de treabă, dând impresia de om serios şi inofensiv – adică din genul creaturilor despre care se zice în general că n-ar face rău nici unei muşte. Lipsit complet – cel puţin în opinia mea – de instincte de violenţă, de mari pasiuni, de mari ambiţii. Un exemplu banal şi obişnuit din burghezia mijlocie, cu temperamentul paşnic, chiar uşor fragil, al acestei categorii.

— Foarte bine. Un om normal din pătura de mijloc a civilizaţiei, care îşi îndeplinea în mod rezonabil datoriile, nici inteligent nici prost, şi absolut inofensiv, nu-i aşa?

— Chiar aşa. Şi e raţionamentul care mă face să nu cred în ideea de crimă. Cineva incapabil să-i facă rău unei muşte…

— Pardon, îmi tăie vorba Quaresma, nu e acuzat că a ucis: e acuzat că e mort. Iar ca să fii mort nu e nevoie să fii violent; e chiar mai convenabil să nu fii.

— Ah, asta e limpede, am răspuns eu surâzând.

— Or, dacă ţinem seama de caracterul pe care dumneavoastră i-l conferiţi, credeţi că e mai puţin probabil că el a ucis decât să fi fost ucis.

— Dar eu nu l-am crezut niciodată capabil să ucidă, am strigat eu.

— Cu toate acestea, nu mi-aţi spus tocmai dumneavoastră că estimaţi ca foarte probabilă ipoteza sinuciderii? Ce este o sinucidere decât a ucide – a se ucide pe sine însuşi?

Asta produce asupra mea efectul unei dialectici vesele şi deci, dat fiind ansamblul împrejurărilor, era ceva fără noimă. Tocmai mă pregăteam să protestez sec, dar Quaresma nu-mi dădu răgazul s-o fac.

— Să nu credeţi că vorbesc ca să mă aflu-n treabă, sau că acest argument e o glumă de prost gust. Vorbesc foarte serios. O să-mi spuneţi că o sinucidere şi o crimă sunt două lucruri diferite din punct de vedere psihologic, că există oameni capabili să se ucidă pe ei înşişi fără să fie capabili să-i ucidă pe alţii; sau că pot exista oameni capabili să ucidă care nu s-ar sinucide niciodată.

— Mi se pare evident. Eu nu cred că există asemănări psihologice între un asasin şi un sinucigaş.

— Asta depinde de sinucidere, răspunse Quaresma. Dacă, în general, există o diferenţă între un asasin şi un sinucigaş, există şi diferenţe între tipurile de sinucidere. Există mai multă analogie psihologică între anumite forme de sinucidere şi asasinat decât între anumite forme de sinucidere şi alte forme de sinucidere.

— Nu înţeleg prea bine.

— Am să vă explic. La modul general, deci generic, o acţiune violentă seamănă cu altă acţiune violentă. Amândouă sunt acţiuni violente.

— Da, evident, am răspuns eu uşor iritat.

— În sinucidere, continuă Quaresma, poate şi să existe, şi să nu existe violenţă; şi poate exista violenţă fără să existe în mod esenţial o acţiune violentă.

— Prima dumneavoastră informaţie e foarte bună, iar eu o înţeleg perfect. Pe cea de-a doua nu o pricep.

— O s-o pricepeţi. Sinucigaşul care se aruncă sub un tren, sau se aruncă pe fereastră, are parte – sau caută el să aibă – de o moarte violentă, deşi el nu practică o acţiune violentă. El se plasează la modul pasiv, dacă e că zicem aşa, în situaţia de a i se întâmpla, ca să-i vină *din exterior* o moarte violentă. Violenţa nu este directă, şi nici doar indirectă, în el: violenţa este în masa trenului aflat în mişcare, sau derivă din înălţimea etajului de la care se aruncă. Pe câtă vreme sinucigaşul care îşi ia gâtul nu doar caută o moarte violentă, dar o caută la modul activ: şi-o aplică sieşi ca un *agent direct*.

— Da, acum înţeleg totul! am exclamat eu. Nici nu trebuie să-mi explicaţi mai mult!

— Dacă mi-aţi fi spus, continuă Quaresma, că omul căruia tocmai i-aţi descris caracterul se sinucisese otrăvindu-se, aş fi considerat – aş fi găsit – că acest lucru e nu sigur, fiindcă un sigur lucru e *sigur*, ci cel puţin *probabil*; dacă mi-aţi fi spus că s-a sinucis aruncându-se pe fereastră în stradă, sau sub un tren, aş fi găsit de asemenea că nu era improbabil.

— Există trei feluri de sinucideri: sinuciderea din raţiuni temperamentale, cea din raţiuni sociale şi cea din pricini ocazionale. Am să vă dau exemple din ultimele două, iar graţie lor se înţelege imediat şi primul caz. Sinucigaşul din raţiuni sociale e individul care se ucide sub presiunea ideilor ce reprezintă opinia socială într-o situaţie determinată pe care el şi-a creat-o sau care i-a fost creată, şi care-l aduce în conflict cu opiniile sale sociale.

În toate cazurile de sinucidere trebuie să luăm în considerare, înainte de toate, capacitatea individului de a se sinucide; adică, pentru ca un individ să se sinucidă, trebuie să aibă un temperament dacă nu de sinucigaş, cel puţin temperamentul cuiva care, în circumstanţe bine definite, reuşeşte să se sinucidă. Iar asta, pur şi simplu, fiindcă el se sinucide realmente. Şi trebuie să avem în vedere, în al doilea rând, motivul care îl duce la sinucidere. După cum nu trebuie să ignorăm, în al treilea rând, nici felul în care se sinucide.

Iar cum în aceste trei lucruri conţinute în ideea de sinucidere, cea predominantă, centrală, o reprezintă motivul sinuciderii, trebuie să facem în aşa fel, încât argumentaţia noastră să se învârtă tocmai în jurul lui.

În funcţie de modul în care se sinucid, indivizii se împart, de asemenea, în trei categorii: cei care se ucid într-un fel special şi anormal, prin procedee originale şi foarte căutate; cei care se ucid recurgând la procedee cât se poate de obişnuite, aproape normale, ai spune, dacă respectivul cuvânt poate fi folosit în acest caz; şi cei care se ucid recurgând la procedee cu totul accidentale, asemeni individului care, într-un puseu de disperare, se aruncă pe fereastră, câtă vreme dacă şi-ar fi premeditat sinuciderea, ar fi ales – corespunzător caracterului său – un alt procedeu.

— Aproape că am ajuns la Queluz, spuse Quaresma, privind pe fereastră. Eu cobor la Queluz. Dar mai e ceva:

ce poliţist s-a ocupat de acest caz?

— Inspectorul Lemos, am răspuns eu.

— Un individ înalt, solid, cu o mustaţă mare şi deasă?

— Exact.

— Foarte bine.

Iar după o pauză, adăugă:

— Aş vrea să vă cer un serviciu: promiteţi-mi amândoi că nu veţi spune nimănui aceste puţine lucruri pe care le-am vorbit cu dumneavoastră, şi nici măcar că m-a interesat acest caz sau găsirea unei soluţii.

Subdelegatul pentru probleme de sănătate schiţă un gest. Iar eu am luat imediat cuvântul:

— Asta, cu tot dragul. Nu am să-i spun nimănui nimic. Vă dau cuvântul meu de onoare…

Quaresma îmi mulţumi cu un surâs şi cu o vagă înclinare a capului.

— Mi-ar mai trebui să ştiu un singur lucru – sau mai degrabă… tocmai acest lucru.

— Deci sunteţi sigur că e vorba despre o crimă? am întrebat eu.

Quaresma îmi adresă un surâs larg, cu o blândeţe subtilă.

— Ştiu nu doar că a fost o crimă, răspunse el cu acelaşi ton în voce, dar ştiu şi cine a comis-o şi cum a comis-o. Şi ştiu ca şi cum aş fi fost de faţă, ca şi cum aş fi văzut totul. Cunosc, de asemenea, şi cauza crimei, dar nu o cunosc chiar pe de-a-ntregul. Şi e singurul lucru ce îmi rămâne de aflat. Cu alte cuvinte – şi iată-ne ajunşi la Queluz – cunosc cauza acestei crime sub aspectul ei de posibilitate, dar îmi rămâne să o cunosc şi sub aspectul ei factual.

— Dar, am replicat eu, nedumerit – ce elemente aveţi, doctore, de ziceţi că puteţi să cunoaşteţi toate astea?

— E ceea ce mi-aţi spus dumneavoastră, repetă Quaresma. Ce alte elemente aş putea avea? Totul mi s-a lămurit din ceea ce mi-aţi relatat dumneavoastră. Din ceea ce mi-aţi spus erau suficiente elemente pentru…

— Ce anume? Mirosul de cârpă de praf?

……..

— Firul găsit între dinţi?

Quaresma, ridicat deja în picioare, mă întrerupse:

— Nu au nici o importanţă. Aceste elemente nu sunt indispensabile pentru raţionamentul meu. Însă au fost utile în orientarea problemei spre soluţionarea ei, astfel încât, într-un anumit fel, aceasta să ajungă până la mine. Dar m-

aş fi putut lipsi perfect de ele. Nu serveau cu nimic raţionamentului meu… Elementele importante, adăugă el strângându-mi mâna, iar apoi pe cea a colegului meu, îl constituie sinuciderea cu ajutorul briciului… şi…

Quaresma deschise uşa compartimentului.

— Şi mai ce? întrebarăm noi, ascultându-l amândoi nerăbdători.

— Şi *cea de-a treia cheie*, răspunse doctorul Quaresma.

Capitolul III
Un capitol de discuţii

Zilele de după întâlnirea mea cu Quaresma au fost, pentru mine, prilejul unor raţionamente infernale. Spun infernale fiindcă mă torturau fără ca eu să găsesc vreo soluţie. Cu cât încercam mai mult să pătrund în spiritul doctorului Quaresma ca să deduc din faptele cunoscute lui, nu altele decât cele cunoscute şi de mine, o oarecare soluţionare a problemei, cu atât mai abitir nu ajungeam la nimic, ba chiar la mai puţin decât nimic, căci totul îmi apărea din ce în ce mai confuz.

Ceea ce mă intriga cel mai tare în toate acestea, din pricina aspectului ei şi precis, şi înşelător, era aluzia lui Quaresma la o „a treia cheie“. Despre ce fel de a treia cheie putea fi vorba? Şi, pe de altă parte, *chiar* şi o a doua cheie, ce putea ea să fie ca să existe apoi o a treia?

M-am gândit din nou de nenumărate ori la episodul deschiderii uşii, la care se referea probabil indirect această aluzie, sau insinuare mai mult decât obscură.

Şi am analizat, am analizat intens. Înţelegeam, se putea să fi fost creată din exterior impresia că uşa fusese încuiată din interior […].

Dar cheia se afla în broască! Fiindcă eu am văzut-o, aşa cum o văzuseră cu toţii! Fiindcă eu deţineam acest alibi, şi încă repetat, alibiul furnizat de propriii mei ochi – căci privisem de mai multe ori prin gaura cheii.

Am văzut cu toţii cheia în broască, vârâtă din interior. Am văzut-o şi am împins-o. Şi chiar am auzit-o cu toţii căzând după ce fusese împinsă din gaura cheii. Şi cu toţii am văzut-o după aceea căzută pe jos – şi ce putea să fie interesant în asta, din moment ce ea căzuse în interior, iar noi am auzit-o căzând?

Dacă o uşă este închisă din interior, nu poţi să introduci din exterior, în gaura cheii, nici o cheie – nici pe cea care îi este destinată, nici o alta, indiferent care.

Faptul că acea cheie s-a aflat în broască, *la interior*, eu îl cunoşteam, fiindcă o văzusem. Iar faptul că a fost împinsă şi a căzut, de asemenea l-am constatat, fiindcă am văzut şi am auzit, am auzit căzând cheia, iar apoi am privit prin gaura cheii care se degajase.

E posibil să fi existat o „a doua cheie"; dar cu condiţia ca prima să nu fi fost introdusă în broască din interior, aşa cum am văzut eu, şi cum au văzut cu toţii. Eu zic că da, în cazul în care, de exemplu, cheia de la uşă s-ar fi aflat în buzunarul mortului, sau pe jos, sau oriunde altundeva, dar nu în broasca uşii, în interior, iar în acest caz afacerea ar fi fost simplă: adică două chei de la aceeaşi uşă, din care una i-ar fi servit „asasinului" ca să încuie uşa din exterior, aşa cum încuiată şi era. Dacă uşa de la cameră ar fi fost de aşa natură şi în aşa fel dispusă încât să ne putem gândi că un individ cu un braţ foarte lung ar fi putut să reintroducă din exterior cheia pe partea interioară a uşii… Dar, dincolo de absurditatea unui astfel de raţionament, uşile de la hotel nu aveau şasiuri de acest fel…

Dar existenţa cheii în interior era cel mai neverosimil dintre factori, iar aceasta excludea complet posibilitatea unei a doua chei, şi cu atât mai mult probabilitatea unei a treia chei, inexplicabilă.

Doar dacă această a treia cheie – m-am gândit imediat, parcă intuitiv – nu era cumva *cheia de la o altă uşă sau de la o altă casă*? Da, întrucât era imposibil că intervenise o a doua cheie – sau chiar o a treia – în uşa ce dădea spre coridor, trebuie aşadar că exista o altă cheie – a doua sau a treia – de la o altă uşă şi de la o altă casă?

Iar în acel moment, brusc, mi-a venit ca un fel de intuiţie ideea că mă înşelam complet interpretând chiar în spiritul literei misterioasa frază a lui Quaresma. Erau absurde toate speculaţiile mele în privinţa cheilor de uşă. „Cheia" – sau cea de „a treia cheie" – la care făcuse aluzie Quaresma, surâzând, nu era o *cheie de la uşă*, ci era „cheia" problemei. Iar în acest stadiu, chiar dacă problema nu mi se prezenta cu totul limpede, în mod sigur ea urma să se limpezească pierzându-şi acea întunecime impenetrabilă indusă de interpretarea literală pe care o dădusem eu cuvântului cheie. Şi chiar expresia misterioasă „a treia cheie" îşi pierdea ea însăşi propriul mister. Căci

însemna pur şi simplu „a treia ipoteză“. Iar această „a treia ipoteză“ trebuie că era, din spusele lui Quaresma, ipoteza adevărată. Acum nu mai era chiar aşa de dificil, pentru cineva care ştia să gândească, să descopere care anume era cea de „a treia ipoteză“, chiar dacă pentru a o afla încă nu fusese totul elucidat. Iar eu am făcut apel, şi nu degeaba, la cultura filozofică elementară. În dialectica platoniciană există trei „tempouri“ logice – teză, antiteză, sinteză. Şi chiar dacă nu e ceva foarte explicit în logica lui Platon, ceva ce se prezintă intuitiv oricui îşi foloseşte raţiunea. Indiferent de subiect, există totdeauna o teză; apoi teza opusă, numită, în raport cu aceasta, antiteză; şi ipoteza ce reuneşte în una singură cele două teze contrarii, care se numeşte sinteză. Iar în cazul de la hotel avem, de exemplu, teza sinuciderii; avem şi antiteza, deci ideea că s-a comis o crimă; dar avem, cu toate acestea, pe post de sinteză, faptul că a fost în acelaşi timp sinucidere şi crimă. Iată, fără îndoială, cea de „a treia cheie“ a lui Quaresma. Şi era suficient să pui astfel problema, pentru ca ea să devină, ca să zic astfel, în mod preliminar limpede. Era posibilitatea de a trata faptul ca având şi caracteristicile unei crime, şi pe cele ale unei sinucideri, iar ipoteza că putea să fie în acelaşi timp şi sinucidere, şi crimă se afla pe drumul cel bun de raţionament şi de înţelegere. Am început atunci să mă concentrez pe studiul posibilităţilor acestei ipoteze, adică această „a treia cheie“ logică a problemei.

Cum se poate întâmpla ca o faptă să fie în acelaşi timp şi o sinucidere, şi o crimă, adică o sinucidere şi un asasinat? Existau câteva, însă nu prea multe ipoteze. Cea la care m-am gândit imediat, cu insistenţa unui „presentiment“ – iar în acel moment m-am ataşat de ea amintindu-mi ce spunea Quaresma despre „presentimente“, adică ele nu sunt decât nişte raţionamente intuitive, concentrate şi sintetice –, a fost o sugestie, de natură hipnotică sau aşa ceva, care-l va fi împins pe nefericitul acela să se sinucidă împotriva voinţei sale proprii sau a gândului său de la început. Asta explica totul. Iar hipnotizatorului, începând din momentul în care el putea să aibă suficientă putere asupra nefericitului ca să-l aducă la sinucidere, probabil că îi convenea să-i sugereze, înainte ca acela să se sinucidă, o sinucidere mai degrabă prin tăierea gâtului decât altfel, căci era un procedeu ce oferea o mai mare garanţie de „succes“ decât oricare altul.

Nu mi-a trecut prin cap decât o singură ipoteză, dar atunci când şi-a făcut apariţia, am fost imediat uluit de limpezimea, chiar dacă stranie (dar şi mai straniu era întregul caz) pe care ea o arunca asupra întregii afaceri.

Iar această ipoteză, cea de a „treia cheie“, făcea comprehensibil, cel puţin în principiu, întreg misterul! Într-adevăr, numai sugestia hipnotică era de natură să pună laolaltă ipoteza sinuciderii şi pe cea a asasinatului, mai cu seamă într-un caz ca acesta. Quaresma spusese că celălalt element important, în aflarea soluţiei pe care el o găsise, era „caracterul mortului“. Or tocmai acest caracter blând, fragil, deci impresionabil, care, pe de-o parte, făcea imposibilă ipoteza sinuciderii violente aşa cum părea să fi avut ea loc, făcea pe de altă parte de două ori acceptabilă ipoteza sugestiei hipnotice, fiindcă asta trebuia să fi fost mult mai uşor şi mai plauzibil de pus în practică pe o fiinţă fragilă, predispusă la aşa ceva, decât asupra cuiva mai puţin fragil sau a cuiva foarte puternic.

Iar natura procedeului ales de sinucigaş în acest caz de violenţă directă nu părea nici ea stranie în context. Tăierea gâtului nu era doar procedeul cel mai plauzibil în caz de violenţă directă, cu care se dorise simularea sinuciderii; era, de asemenea, şi cel mai plauzibil în caz de sugestie hipnotică, de îndată ce hipnotizatorul ajungea să deţină suficientă putere asupra subiectului – şi e dovedit că el avea acea putere –, încât să-i poată sugera să-şi taie singur beregata. Era varianta cea mai plauzibilă în acest caz, întrucât, cu toate celelalte procedee, se prezenta şi riscul mare al unui eşec. Dacă s-ar fi aruncat pe fereastră sau sub roţile unui vehicul masiv, experienţa spune că au existat cazuri aproape miraculoase când s-a scăpat cu viaţă, cu contuzii şi răni, desigur, dar fără să se ajungă la deces. Şi varianta cu spânzurarea era riscantă, căci nu de puţine ori se rupsese fie funia, fie suportul de care fusese legată acea funie. Iar otrăvirea, dacă puteau să apară dubii în privinţa crimei sau a sinuciderii, era, dintre toate procedeele, cea care trezea cele mai multe bănuieli – cum, de altfel, subliniase şi Quaresma. Iar împuşcarea era cea mai nesigură dintre toate, din simplul motiv că putea să nu reuşească, sau să reuşească doar pe jumătate. Rămânea deci numai aceasta, tăierea beregatei, care, şi în cazul în care n-ar fi fost bine executată, ar fi provocat, oricum, o hemoragie abundentă, care ar fi dus probabil la rezultatul pe care gestul însuşi nu-l obţinuse.

Ce logic, ce coerent devenea totul! De îndată ce admiteai ipoteza sugestiei hipnotice – care e anormală, dar e posibilă, şi mi se părea singura capabilă să concilieze toate singularităţile contradictorii ale afacerii – vedeai cum dispar dificultăţile de a accepta sinuciderea violentă la acest om plăpând şi timid, precum şi dificultăţile materiale pe care le prezenta camera încuiată, căci ea fusese perfect şi normal încuiată de către sinucigaş el însuşi. Însă deocamdată nu vedeam cum, pornind de la datele pe care i le furnizasem, Quaresma ajunsese nu doar să deducă soluţia despre felul în care a fost comisă crima – căci la aşa ceva ajunsesem şi eu însumi –, dar aflase şi cine comisese crima, ba chiar, până la un punct, şi din ce cauză o comisese. După ştiinţa mea, nici unul dintre cei care veniseră în contact cu mortul, în hotel sau în afara lui, nu prezenta vreun indiciu special sau vreo indicaţie că ar fi un hipnotizator – şi încă unul foarte puternic – sau că ar fi exercitat vreo influenţă asupra […], de orice natură, iar ea să iasă în evidenţă. Quaresma nu ştia nici el mai multe decât mine, fiindcă ştia numai ceea ce-i spusesem eu.

Iar aici m-am încurcat definitiv. Nu am reuşit să întrevăd, nici măcar vag, nu numai cine ar fi putut fi criminalul, nici cauza, fie ea şi aproximativă, a crimei, dar nici *în ce fel*, cu datele pe care le aveam şi pe care Quaresma le ştia de la mine, putea fi determinată una sau alta din cele două variante. Eu nu mă consider un om chiar inabil în materie de cugetare – iar dacă spun asta, cred că vorbesc fără modestie, dar şi lipsit de vanitate. De bunăvoie admit superioritatea lui Quaresma în materie de raţionament; dar raţiunea este o armă a tuturor, iar dacă nu mă mira prea mult faptul că doctorul Quaresma o mânuieşte cu o rapiditate superioară mie, eram realmente uimit că el şi-o exercită într-un fel şi în aşa măsură încât eu, chiar gândind ceva mai lent, nici nu puteam să întrezăresc explicaţia găsită de el. Sigur era doar faptul că, după ce găsisem soluţia cu sugestia hipnotică, la care, de asemenea, ajunsesem destul de greu, nu mai reuşeam să fac nici un pas pe urmele indicate de Quaresma. Iar aceste indicaţii – adică soluţiile la care, după spusele lui, el ajunsese în privinţa autorului crimei şi, parţial, cu privire la motivul crimei – puteau de altfel să fie chiar false, iar el, cineva în mod indubitabil abil în arta de a raţiona, putuse totuşi să cadă în greşeala pe care o comit de obicei marii analişti – excesul de subtilitate –, care îi împinge să caute

soluţii complicate atunci când ar fi suficiente numai cele simple; sau să caute soluţii numai pe cale raţională, în vreme ce subiectul e de natură să nu poată fi limpezit doar prin recursul la logică, ci trebuie completat cu observaţii de anchetă practică; sau să caute soluţii rapide atunci când, din lipsă de elemente, nu pot exista asemenea soluţii rapide, sau când, atâta vreme cât noile elemente nu apar, nu există deloc soluţii.

În orice caz, cât de logice ar fi fost toate acestea, tot nu ajungeam să pricep dacă frazele lui Quaresma conţineau o eroare sau doar o glumă. Era nu ştiu ce detaliu ascuns în felul lui de a vorbi – nu ştiu ce nuanţă în tonul vocii sale, în privirea şi chiar în aluziile sale – care mă convingea că el nu putea să mă mintă, dar nici să se înşele. Şi, ca să-mi liniştesc conştiinţa, m-am convins că toate acestea nu erau decât o impresie a mea, sigur că insuficientă pentru a cântări prea greu faţă de mai marea probabilitate că era imposibil ca doctorul Quaresma să fi tras asemenea concluzii din faptele ce erau şi de mine cunoscute, poate chiar mai mult decât de el.

Iar problema mă irita cu atât mai mult cu cât nici nu puteam, dacă nu voiam să-mi calc promisiunea, să vorbesc cu nimeni. Trebuia să-mi agit singur toate cogitaţiile, în bună parte infructuoase. Zilnic, în ciuda voinţei mele, la urma urmei, rumegam mental aceeaşi problemă – zi de zi, timp de vreo zece zile. Şi într-adevăr, la circa zece zile după conversaţia noastră din tren, un emisar de la prefectură sosi la hotel şi ne distribui, mie şi […] administratorului hotelului convocări ce trebuiau semnate prin care eram somaţi să ne prezentăm a doua zi la direcţia de afaceri criminale, fără să fie indicat motivul, întrucât acea hârtie nici nu spunea, cel puţin, că eram convocaţi în calitate de martori. Am aşteptat cu o curiozitate febrilă să treacă ziua. Fără îndoială, mă gândeam eu, Quaresma reuşise să găsească ceea ce îi lipsea. Şi oare ce urma să aflăm?

Capitolul IV
Arta de a raţiona

— Deci, dată fiind moartea violentă, trebuie să avem în vedere trei ipoteze: un accident, o sinucidere, un asasinat.

„Vreau să spun că, într-un caz de acest fel, ca să putem să examinăm cele trei ipoteze, raţionamentul procedează în felul următor: mai întâi sunt eliminate ipotezele pe care deducţia sumară şi imediată a faptelor le face inacceptabile: apoi examinăm, dintre faptele ce pot părea probabile, în primul rând pe cele ce se prezintă ca fiind cele mai probabile. De ce procedăm aşa? În primul rând fiindcă, dacă avem de-a face cu o problemă ce se arată extrem de complicată, soluţiile mai puţin probabile ne apar ca fiind, după cele absurde, în mod aparent mai probabile, iar misterul rezultă din improbabilitatea lor.“

— Acest caz, începu Quaresma să vorbească, nu prezintă dificultăţi pentru cineva care ştie într-adevăr să gândească. Dar despre puţini oameni se poate spune că ştiu cu adevărat să gândească.

1 – Care sunt datele punctuale ale cazului?

2 – Care sunt datele, sau conflictele dintre date, care fac problematic acest caz; deci care sunt punctele ce determină existenţa datelor necunoscute?

3 – Care e formula ce rezolvă conflictele dintre date?

Prin datele unei probleme eu înţeleg acele fenomene ce ne apar ca fiind reale. Cea dintâi misiune a raţionamentului este să determine în mod discriminatoriu care sunt faptele reale şi care sunt faptele aparente, care sunt faptele fundamentale şi care sunt concluziile spontane pe care le tragem iar nouă ne par că şi ele sunt fapte. De exemplu: un revolver se află pe jos într-o cameră şi tot în cameră se află un om care a murit împuşcat. În încărcătorul revolverului se află un glonte în minus, iar glontele care lipseşte e la fel ca cele din revolver. Dacă spui că acel om a fost ucis de revolver nu înseamnă că afirmi un *fapt*, ci doar o probabilitate academică, ceea ce este diferit.

„Deci vom începe prin a determina care sunt faptele fundamentale în acest caz, faptele, nu şi concluziile:

1 – La ora nouă dimineaţa trei persoane […] au bătut la uşa camerei lui José Silvares. Nu li s-a răspuns din interior. Aceste trei persoane au forţat uşa. Ele l-au văzut întins pe spate pe pat, cu beregata tăiată de un brici; în mâna lui se afla un brici pătat cu sânge. Cele trei persoane care intraseră au constatat că uşile şi ferestrele camerei erau închise, şi s-a constatat că uşa camerei ce dădea spre coridor fusese încuiată cu cheia. Iată deci faptele fundamentale şi concrete.

O altă categorie de fapte, adăugate după aceea, a condus pedeplin la concluzie, deci nu la acelaşi tip de fapte, ci la o concluzie pe care putem s-o tragem. Concluzia era că fusese vorba despre o sinucidere.“

*

„Iar apoi el se retrase; briciul îi rămăsese în mâna încă moale, sau alături. Fiindcă tăietura nu fusese făcută cu mare precizie, la originea ei putea foarte bine să fie cel în cauză, dar şi o altă persoană, şi nu erau decât vagi semnalmente – dacă erau – în jurul gurii, sau chiar în gură, de la presiunea exercitată de cârpa cu care fusese sufocat. Ce spuneţi de acest raţionament?

— Admirabil! am strigat eu. Admirabil! Ah, dar camera încuiată cu cheia, doctore? Cum se poate *asta* explica?“

„Să presupunem, domnule Santos, că ucideţi un om şi vreţi să faceţi să se creadă că s-a sinucis încuiat în propria lui cameră. În acel moment nu vă gândiţi la procedeul la care veţi recurge pentru a face să se creadă că era încuiat în interiorul camerei – iată o altă greşeală. Ce tip de «sinucidere» veţi alege? Iar eu pornesc de la principiul că sunteţi o persoană puternică, hotărâtă şi lipsită de scrupule. Prin glonte? Asta produce zgomot şi face imposibilă orice simulare, mai cu seamă într-un loc atât de frecventat ca un hotel. Prin otravă? Faptul că cineva s-a încuiat în interiorul unei camere nu dovedeşte că n-a putut fi otrăvit ceva mai devreme, căci toate otrăvurile acţionează cu întârziere; iar după ce se va fi închis într-o cameră, singur, dacă otrava e rapidă, căci pentru a lua o otravă fără să vrei ai nevoie să îţi fie la îndemână ceva care conţine acea otravă, dar cel care te otrăveşte să nu se afle acolo, el, care dispune de mii de procedee, dacă e abil, să-l facă pe cineva să ia otravă fără ca el să fie de faţă – în toate acestea de o mare importanţă e aranjamentul exterior care să facă să se creadă că a fost vorba numai de sinucidere.“

„Şi nici nu puteţi să-l aruncaţi pe fereastră pe omul în cauză, căci ar trebui să vă aflaţi împreună cu el, iar, pe deasupra, există şi riscul că el ar putea să supravieţuiască – ceea ce s-a întâmplat deja cu oameni care s-au aruncat pe fereastră, chiar de la etaje înalte.“

„Rămân aşadar ca posibilităţi fie spânzurarea, fie tăierea beregatei. Spânzurarea e cea mai *naturală* din două, dar e greu să o *impui*, fără să exerciţi mai întâi violenţă, ceea ce poate lăsa urme pe corpul victimei, care nu ar putea să fie

explicate numai prin faptul că omul atârnă cu o funie în jurul gâtului. Deci rămâne, cel mai uşor de pus în practică, tăierea gâtului. Dacă îşi imobilizează brusc victima, lucru destul de uşor dacă agresorul e puternic: o cârpă pe gură, o tăietură rapidă *cu briciul*, totul s-a terminat. Cârpa mai rămâne puţin pe gură […]."

Capitolul V
Concluzie

— Deci el a introdus cu grijă în gaura cheii această jumătate de cheie ce trebuia să fie văzută în broască în dimineaţa următoare de indiferent cine, ca să fie dovada că această cheie se afla pe partea din interior, blocând astfel lumina zilei ce venea de la fereastra ale cărei volete rămăseseră deschise.

Sub violenţa emoţiei şi în faţa brutalităţii acestor revelaţii subite, Mateus, ameţit, leşină.

— Da, doctore Quaresma, el este. Încă din prima zi când l-am auzit vorbind despre acest caz, am ştiut că era el, fiindcă l-am văzut aplecându-se după ce am intrat prin uşa forţată şi am văzut că lăsa să cadă ceva lângă uşă.

— Ia uitaţi-vă la înfăţişarea lui! E un sangvin, solid, îndrăzneţ, curajos.

Dacă acuzaţia mea era falsă, el s-ar fi indignat, n-ar fi fost cuprins de paloare. Păleşte numai fiindcă i-e teamă, iar dacă-i e teamă, spuneţi-mi: de ce poate să-i fie teamă unui om care n-are teamă? Lui i-e teamă de un pericol real, credeţi-mă, i-e teamă de moarte, de ceva real, ca o ameninţare directă. Vedeţi ce faţă a făcut!

Liniştea ce se instală după ce a vorbit Quaresma a fost, un moment, teribilă, suspendată în aer, tăcută.

— Uitaţi-vă, continuă Quaresma, e un sangvin violent şi îndrăzneţ, dar e inteligent. De ce nu reacţionează? Fiindcă în acest moment el se întreabă care ar putea fi gestul cel mai „natural" care ar putea să îl compromită mai puţin. Mai bine abţineţi-vă, vă purtaţi ca şi cum eu n-aş fi aici. Haide, omule, vorbeşte! Ce faci?

Expresia complet angoasată a lui Mateus se schimbă brusc. Paloarea lui se transformă într-o bruscă roşeaţă, ca provocată de un subit aflux de sânge. Dădu să deschidă gura, schiţă un gest vag. După care – dar totul petrecându-

se foarte repede – căzu grămadă pe tăblia mesei de unde se ridicase.

— Iată adevărata dovadă, spuse doctorul Quaresma. Congestia cerebrală a sangvinului învins.

*

— Mi-am şters mâna cu cârpa de praf – cu ce altceva să mi-o fi şters decât cu ceea ce adusesem cu mine?

„Am înlocuit becul cu becul care nu mai funcţiona adus de mine.“

„M-am dus la fereastră şi am deschis voletele, fiindcă asta era *necesar pentru o altă parte a planului meu*.“

„M-am dus la uşă. Am ascultat atent. În momentul în care nu mai trecea nimeni iar hotelul era calm, am scos din buzunar cea de a doua cheie – asemănătoare cu cea care era pe jos, şi am descuiat uşa. Apoi am închis-o imediat din exterior. Am scos cheia şi am pus-o în buzunar.

— După care aţi dus mâna la buzunarul de la jiletcă sau de la pantalon, presupun, şi aţi scos de acolo elementul final al acestei zile – *a treia cheie*.

— A treia cheie? exclamă comisarul.

— Da, domnule, repetă Quaresma, cheia asta explică totul. O cheie care nu era cheie. O cheie fără cap.

Şi uite cum tehnica acestei crime, până atunci neclară pentru noi toţi, ni se prezentă brusc în toată limpezimea. Într-o singură clipă misterul camerei încuiate pe dinăuntru dispăruse.“

Restul nu mai avea mare importanţă. Ancheta ajunsese la capăt fără să […]; Mateus încercase să […], dar fără curaj, tăietorul de diamante era un om dintr-o bucată, integru; o anchetă rapidă şi bine finalizată, fiindcă fusese bine orientată.

Iar ceea ce s-a mai descoperit după aceea rămânea, la urma urmei, lipsit de interes, în comparaţie cu drama ce se încheiase în acea zi. Iar la sfârşit ieşirăm cu toţii încetul cu încetul din clădirea prefecturii.

Notă

50. Pessoa ezită să rămână la numele iniţial dat mortului: Baptista devine aici Silvares, iar mai încolo Leonel devine Francisco, apoi José. El îşi continua povestirea la diverse intervale, dar fără să recitească, probabil, ceea ce scrisese anterior.

COMPLICI SAU TRIBUNAL

[I – La tribunal]

Onorabili judecători,

Am de partea mea şi raţiunea, şi justiţia; am să încep, aşadar, fără să salut pe nimeni. Dumneavoastră, care sunteţi judecători, sunteţi dispensaţi; iar eu, în ceea ce mă priveşte, voi dispensa restul asistenţei.

Împrejurarea ce mă aduce acum în acest tribunal nu este tocmai ceea ce s-ar putea crede. Nu fiindcă victima este rudă cu mine, şi nici pentru că este un vechi prieten, mă aflu eu aici. Sunt aici fiindcă cineva trebuie să se afle aici, şi trebuie să vorbească despre asta în numele justiţiei şi al raţiunii. Mă aflu aici întrucât, de îndată ce am intrat – iar acest moment a constituit un prilej deopotrivă nefast şi propice – în biroul victimei care are legătură cu crima pe care o judecăm aici, mi-am jurat să contribui, pe cât îmi este mie cu putinţă, la condamnarea criminalilor. Deci nu mă aflu aici ca un sentimental rătăcit, şi cu atât mai puţin în calitate de avocat profesionist; am venit din obligaţie, dar nu fiindcă mă obligă conştiinţa, ci numai fiindcă este ceva ce îmi ordonă propria mea inteligenţă. Aşadar, aici eu nu reprezint o rudă, şi nu sunt nici în calitate de prieten al omului asasinat; eu nu reprezint decât raţiunea. Deci am să vorbesc fără pasiune, cu excepţia pasiunii pentru adevăr; fără intenţie, cu excepţia intenţiei de justiţie. Nu am venit aici ca să acuz; sunt aici fiindcă trebuie să acuz.

Venerabili şi onorabili judecători: mă înfăţişez dinaintea voastră pur şi simplu ca un comisar superior însărcinat cu rezolvarea acestei anchete, acestei crime. Vreau să lămuresc o crimă, şi să fac o acuzaţie fiindcă am lămurit-o, în funcţie de felul în care am lămurit-o. Cu alte cuvinte, nu voi acuza pentru că trebuie să acuz, voi acuza numai fiindcă pot să dovedesc.

Acestea fiind zise, intru deja în subiect.

Ampla interogare a martorilor la care, ca de obicei, am asistat, nu a adus practic nimic nou faţă de ceea ce îmi arătaseră propriile mele observaţii încă de la bun început – adică din acel moment în care, spre nefericirea mea, dar (sper eu din tot sufletul) nu şi spre nefericirea justiţiei, am

intrat în biroul prietenului meu asasinat şi am putut lua deja pulsul realităţii. Am să expun faptele în ordinea logică în care, încă de la început, şi mai cu seamă după ce mi-au trecut primele momente de tulburare, mi s-au înfăţişat ele mie.

Domnilor judecători, eu sunt mai inteligent decât acuzaţii, fiindcă i-am surprins, cu toate tăgăduirile lor, şi cu toate precauţiile pe care şi le-au luat, în flagrant delict de vizibilă complicitate.

Argumentarea avocatului părţii civile:

(1) Doi indivizi având câte un dosar moral la fel ca al acuzaţilor, chiar dacă nu se mai întâlneau, sunt capabili să le lege din nou, de îndată ce li se prezintă una dintre aceste ocazii puţin lăudabile. Şi chiar faptul că nu se mai frecventau era de natură să le uşureze o asociere într-un scop mârşav, în care ar fi găsit interese comune sau, pentru ca acordul să fie şi mai trainic, chiar de natură diferită.

(2) Doi indivizi cum sunt acuzaţii de faţă, încercaţi şi răsîncercaţi de trista experienţă a vieţii, cunosc bine oamenii, şi ştiu că felul fiecăruia în parte de a se eschiva de convingerea exterioară cu privire la propria lor culpabilitate constă în buna împărţire a dovezilor, unele împotriva unuia, altele împotriva altuia, în legătură cu care justiţia, ca şi opinia publică, va ezita, aşa că până la urmă absolvirea amândurora va rezulta tocmai din această ezitare. Iar faptul preliminar că există o duşmănie între cei doi uşurează toate aceste lucruri. Dar în cazul de faţă există o împărţire prea echitabilă de dovezi circumstanţiale. O treime din ele pledează împotriva unuia, o alta împotriva celuilalt, iar ultima treime se împarte exact în două, adică ceva ce nu există în viaţa reală decât dacă s-a stabilit un plan şi o înţelegere între cei doi. Fiecare este vinovat în egală măsură. Nimeni nu poate afirma că acuzatul A ar fi mai vinovat decât acuzatul B, întrucât, dacă ne luăm după probe, raţionamentul nu poate înclina nici într-o parte şi nici în cealaltă.

Eu mă bazez mai cu seamă pe linia dreaptă a acestor probe. Cei doi şi-au împărţit posibilele responsabilităţi cu un simţ atât de fratern al rectitudinii, încât, în ochii cuiva care vrea să vadă dincolo de aparenţe, complicitatea lor e imediat evidentă. Foşti asociaţi, înţelegându-se *à merveille*[51], căci se cunosc foarte bine unul pe altul, continuă să se înţeleagă *à merveille*, chiar dacă nu se mai

frecventează de multă vreme, imediat ce ajung la concluzia că săvârşirea unei crime le poate fi de folos.

Omagiez inteligenţa acuzaţilor, sau mai degrabă inteligenţa acuzatului A, despre care cred că este organizatorul acestui admirabil angrenaj al infamiei.

Ceea ce însă nu le-a trecut prin cap e faptul că puteau fi bănuiţi de complicitate; iar de îndată ce se ghicea această complicitate, devenea limpede tot ceea ce părea a fi obscur. După vechiul proverb care spune că nimeni nu e atât de sărac încât să nu mai existe cineva şi mai sărac decât el, iar Calderón[52] a compus o simplă octavă despre acel înţelept care, considerându-se sărac, culegea ierburi, dar şi-a dat seama că mai exista un altul, care aduna ceea ce el arunca. Aşadar, nimeni nu se poate crede atât de inteligent, încât să nu existe un altul un pic mai inteligent decât el. N-ar strica să li se recomande tuturor criminalilor să nu uite nicicând această posibilitate. Eu nu cunosc o crimă mai bine urzită decât aceasta; dar cunosc crima, iar prin asta posed un avantaj net asupra acuzaţilor, ei care s-au considerat capabili să arunce praf în ochii tuturor.

Avocatul părţii civile:

— Iar apoi totul e minunat şi cât se poate de precis! Nu există probe definite pentru nici unul dintre aceste aspecte, iar în ceea ce priveşte probele indefinite, ele sunt şase la număr de-o parte şi o jumătate de duzină de cealaltă parte. Dacă există o probă împotriva acuzatului A, apare imediat o alta împotriva acuzatului B: dacă există un mic indiciu care îl acuză pe B, apare un altul, perfect geamăn cu primul, împotriva acuzatului A. Totul e atât de precis, atât de bine organizat!

Domnilor judecători, nu există în viaţă acest soi de exactitate: numai omul o creează. Viaţa e fluidă, nesigură, confuză; numai omul clasează şi divide. Chiar şi justiţia, pe care noi vrem să o impunem rigidităţii şi brutalităţii din natură, e tot o tentativă de clasificare.

Însă acest caz, de fapt, e foarte simplu, iar tentativele acuzaţilor de a-l complica nu duc nicăieri, dacă ne uităm mai bine – dacă privim faptele direct, aşa cum ne apar ele în cazul de faţă.

Nu încape îndoială, şi nici măcar o umbră de îndoială, că în biroul respectiv numai aceşti doi acuzaţi erau capabili să comită o crimă. Dacă mai erau acolo nişte oameni – o salariată şi un salariat –, iar în afara faptului că ei stăteau mai la o parte, şi că, în mod involuntar, se

supravegheau reciproc, cert este că, dacă una din aceste persoane i-ar fi fost complice unuia din acuzaţi, asta nu ar modifica nimic – căci respectiva complicitate doar s-ar adăuga la culpabilitatea unuia din acuzaţi, întrucât această complicitate din partea unui al treilea n-ar îmbunătăţi cu nimic situaţia.

Reţinem deci următorul lucru – unul din cei doi a tras focul care l-a ucis pe F. În această privinţă nu e urmă de îndoială. Faptele îmi demonstrează, stimaţi domni judecători, că şi dacă a fost unul singur din cei doi care, concret vorbind, a tras, din punct de vedere moral au tras amândoi.

Aşadar ambii acuzaţi, chiar dacă duşmani de moarte, s-au întâlnit acolo din întâmplare, la aceeaşi oră, la care unul din acuzaţi a planificat crima şi a organizat atât de bine lucrurile, încât nici nu putem determina dacă e vorba despre el sau despre celălalt; şi uite aşa, respectivul acuzat se aranjează cât se poate de amabil, printr-o invenţie oarecare, să-şi poată asigura apărarea, nelăsând să cadă vina asupra lui, ci, dimpotrivă, împărţind-o cu generozitate între amândoi? Ce fel de nou joc de spirit este şi acesta, domnilor judecători, unul care […]. De nu cumva e vorba despre mentalitatea unor oameni de pe Marte sau de pe Lună, altminteri nu pare să fie una de pe biata noastră Terra.

*

Prea onorabili judecători,

Ah, ce n-aş da să pot să-mi încep şi eu pledoaria recurgând la unul dintre acele fericite cuvinte cu care şi-a început-o tânărul şi înzestratul meu coleg, dr. Jorge Sampaio! Şi a început prin a se prezenta ca fiind discipol al profesorului Marcos Alves. Şi ce n-aş da eu să pot spune la fel! Întâi de toate, fiindcă aşa aş fi şi eu mai tânăr. Iar apoi, în acest fel aş avea şi eu parte, graţie experienţei universitare de care a beneficiat doctul meu confrate, de ştiinţa de a-mi construi discursul în aşa fel, încât să adun de partea mea toate aparenţele care mi-ar da dreptate. Şi după aceea, de ce să nu o spun?, aş fi putut să vorbesc şi eu în numele raţiunii şi al justiţiei. Fiindcă aşa nu pot să vorbesc decât în numele adevărului.

Iar despre adevăr se spune că s-ar afla în adâncul unui puţ, numai că la vârsta mea şi cu înfăţişarea mea a mă transforma într-un scripete care îl scoate din fundul puţului ar friza chiar obscenitatea. Cu toate acestea, vreau pe cât

îmi e posibil să joc rolul unui asemenea scripete; şi vă rog să mă credeţi, stimaţi domni, că probabil deşi nu voi trage de la fund găleata cu adevăr plină ochi până la gura puţului, adevărul se află totuşi acolo, iar eu mă aflu aici tocmai în acest scop.

Deseori mi s-a întâmplat să ajung aici, însă fără să am şi această speranţă în fundul puţului. Adică să mă aflu aici din datorie profesională, ca o biată găleată în mulţimea atâtor probe… Dar azi sunt convins că deţin adevărul din adâncul acestui puţ. Numai de m-ar îndruma bine zeii cât să pot să-l aduc şi sub ochii dumneavoastră, stimaţi judecători.

Iar această afacere se bizuie pe două puncte fundamentale – faptul că nu există probă definitivă împotriva nici unei persoane, şi faptul că nu există nici o probă împotriva clientului meu. Cu toţii par nevinovaţi; clientul meu este nevinovat. Nu ştiu ce poate însemna acest lucru pentru raţiunea justiţiei, sau, cel puţin, pentru raţiunea justiţiei doctului meu confrate, maestrul Marcos Alves. Căci, în faţa adevărului, cel ce se află în bietul meu puţ, eu sunt pe deplin mulţumit. Şi vreau să cred că nici dumneavoastră, domnilor judecători, nici dumneavoastră nu o să vă lăsaţi câştigaţi de insatisfacţia contrară.

Dacă nu, ia să vedem… Ce fel de probe apar împotriva clientului meu?

…şi, dacă e vorba despre complicitate, de ce nu am atribui această crimă unei complicităţi între acuzatul Vieira şi doctul său apărător, confratele meu, maestrul…(bruscă tresărire la Vieira, Sampaio se ridică indignat în picioare)… Sampaio?

Sampaio: Cum? Ce?

(Preşedintele completului de judecată îl întrerupe.)

— Nu e decât o simplă ipoteză, însă vă rog să remarcaţi, domnilor judecători, că nu e vorba despre o ipoteză mai absurdă decât cea a domnului profesor Marcus Alves. Iar eu o avansez numai ca să o resping pe cealaltă. Nimeni nu trebuie să se simtă ofensat de ipoteza mea umoristică. Vedeţi, aşadar, domnilor judecători… În cazul acuzatului Vieira uşa care nu este încuiată, pistolul ascuns în biroul maestrului Sampaio, aversiunea pe care o aveau şi maestrul Sampaio şi acuzatul Vieira faţă de victimă…

— Sampaio: asta este inadmisibil. Aversiunea mea faţă de victimă nu era decât un simplu caz de neînţelegere…

X: — Exact ca în cazul clientului meu… De altfel, totul în viaţă nu este decât o suită de neînţelegeri. Viaţa însăşi este o neînţelegere fiindcă duce la moarte, care este negaţia vieţii… Însă, cât priveşte ipoteza mea particulară şi la fel de absurdă…

(O nouă întrerupere.)

— Vă rog să remarcaţi bine, domnilor, în ceea ce-l priveşte pe acuzatul Vieira, *du côté de chez Vieira*[53], uşa nu era închisă, pistolul era ascuns în biroul ilustrului său apărător; exista o neînţelegere comună între cei doi şi victimă; acuzatul Vieira nu prea avea înclinaţie pentru pistoale, în vreme ce doctul meu confrate Sampaio este vânător şi un foarte bun trăgător.

(O nouă întrerupere.)

— Admiteţi libertatea ipotezelor, domnilor judecători, oare trebuie să mă repet? Bine, continui… Iată acele trei puncte, şi încă unele: straniul fenomen auditiv al doctorului Sampaio, care a auzit venind dinspre răsărit ceva ce răsuna spre apus; admirabila lui apariţie în vestibulul ce corespundea cu biroul, evident că în virtutea fenomenului auditiv la care deja am făcut aluzie; acuzatul Vieira, aflat în continuare la fereastră, în ciuda puţin probabilei sale asemănări cu unele june fete bune de măritat; fenomenul auditiv al acuzatului Vieira el însuşi, deşi aflat la numai doi paşi de locul unde s-a produs împuşcătura – cine să fie cel care a tras – tot n-a înţeles prea bine, nu a auzit prea bine…, zgomotul discret pe care martora Amélia Mendes l-a auzit în stradă, şi profesorul Marcos Alves, aflându-se chiar la intrarea imobilului… Ar mai fi şi uşurinţa ce consta în a simula un apel al victimei, locul cu pricina compus din trei camere – biroul victimei, biroul juratului şi biroul maestrului Sampaio, doctul nostru confrate. Dacă ne-am lăsa ghidaţi de o imaginaţie la fel de intelectuală precum cea a profesorului Marcos Alves, nici nu ne putem imagina până unde ne-ar duce ea! Probabil că în acest caz eu m-aş afla aici nu ca să-l apăr pe clientul meu, ci ca să-l apăr pe doctul meu confrate, dl Jorge Sampaio. Aş face-o cu plăcere, căci ipoteza mea este dintr-o bucată, şi aş respinge, pe cât mi-ar sta în putinţă, argumentele acuzatoare pe care, nu mă îndoiesc, le-ar găsi profesorul Marcos Alves.

Unul din cei doi acuzaţi e vinovat. Lui mă adresez eu acum fără să ştiu despre cine e vorba. Conştiinţa – chiar dacă nu va exista un alt tribunal în care se ştie totul şi unde

nu e necesar să fie prezentate dovezi – îl va pedepsi, dat fiind faptul că justiţia omenească nu poate în mod legitim să pedepsească acolo unde ea încă ezită.

Mă gândesc ce minunată ar deveni ipoteza mea, dacă în locul umilei şi umoristicei mele conjuncturi, ea ar putea să fie expusă cu abilitatea logică a doctului meu confrate, domnul profesor Marcos Alves, maestru în drept şi deopotrivă maestru în argumente? Şi cât de avansaţi ne-am afla noi, prea onorabili judecători, dacă aceste lucruri s-ar putea întâmpla, inclusiv în beneficiul domnului profesor Marcos Alves?

Marcos Alves (replică):

Dacă atât de docţii mei confraţi îşi pot imagina că poate fi deviată această afacere de la cursul ei logic, prin recurgerea la simple procedee de retorică, cum a procedat maestrul Jorge Sampaio, sau prin recurgerea pur şi simplu la umor, cum a făcut maestrul Leite Borges, ei se înşală… Adevărul nu se pretează la retorică, iar moartea nu e un subiect care să te îndreptăţească să faci pe spiritualul.

(La sfârşitul celui de-al treilea act, Marcos Alves se îndreaptă surâzând spre Sampaio, care însă stă nervos pe banca lui, şi i se adresează pe şoptite… Ceilalţi ies unul după altul.)

(Exact ora nouă şi treizeci şi cinci.)

— Unul din voi doi a ucis. Vă las în faţa propriei voastre conştiinţe şi în faţa acestei justiţii superioare în care cu toţii ne punem nădejdea că există, în această lume, dar şi în lumea de apoi.

*

Răspunsul domnilor avocaţi ai apărării a fost strălucit, cum şi trebuia să ne aşteptăm din partea unor atât de […] confraţi, însă nu a folosit la nimic. Şi asta pentru că împotriva zidului ridicat de mine bazându-mă pe fapte nu există nici un berbece retoric aşa de puternic. Docţii mei confraţi au fost elocvenţi – şi nici nu m-am aşteptat vreodată să nu fie –, ei au fost chiar impresionanţi – iar nici în această privinţă nu m-am aşteptat să fie altcumva –, dar ei nu au fost convingători. Faptele nu se aflau de partea lor, asta-i tot. Se zice că nici un argument nu e valabil împotriva faptelor, dar asta nu e cu totul adevărat. Împotriva faptelor, există argumentul altor fapte. Iar împotriva faptelor prezentate de mine, docţii mei confraţi nu au prezentat altele. Ei au prezentat, cu elocinţă chiar

meritorie, ceva ce eu nu mă pot împiedica să consider că erau doar subterfugii.

Căci, onorabili judecători, nimic nu elimină cele cinci circumstanţe fundamentale pe care am să le repet: m-am bazat pe ele, mă voi baza din nou pe ele, şi tot pe ele se va baza chiar şi adevărul, cel care mi-a fost dat mie ca să pot să-l dezvălui în această audienţă:

În primul rând: acuzaţii au fost asociaţi de multă vreme; se cunosc bine, iar, dacă vor, pot şi să se înţeleagă perfect.

În al doilea rând: cu multă vreme în urmă, acuzaţii au încetat să se mai întâlnească, deci pot să se înţeleagă dacă îşi fac un plan comun fără să lase de bănuit că l-au făcut, şi mai cu seamă dacă e vorba, cum e în cazul de faţă, despre un plan criminal.

În al treilea rând: acuzaţii sunt fiinţe de o moralitate dubioasă, chiar dacă nu au avut niciodată încurcături cu justiţia, ceea ce nu face dovada probităţii lor, dar le confirmă inteligenţa.

În al patrulea rând: fiecare din cei doi acuzaţi avea motive serioase să-şi dorească moartea victimei.

În al cincilea rând: crima a fost înfăptuită în nişte circumstanţe atât de scrupulos (iertat fie-mi acest cuvânt, domnilor judecători) planificate, încât să devină imposibil să poată fi atribuită mai degrabă unuia decât celuilalt, singura metodă la îndemâna celor doi indivizi la care se puteau gândi astfel încât să-i încurce pe judecători, deci să poată amândoi să scape basma curată.

Iată punctele care mi-au servit drept argumente, iar eu mi le menţin. Nu există nimic în discursul docţilor mei colegi care să poată să anuleze, sau să pară că poate anula, fie şi în cea mai mică măsură, o singură frântură din tot ce am avansat eu aici. Iată de ce mă mulţumesc să răspund pe scurt. Am dovedit vinovăţia comună a celor doi acuzaţi, fiindcă am dovedit nu doar probabilitatea acestei vinovăţii, ci şi imposibilitatea oricărei alte ipoteze. Iar cele două teze puse laolaltă nu se adună: ele se multiplică. Altfel spus: am dovedit, în măsura în care ceva poate fi dovedit în această nesigură lume, vinovăţia şi complicitatea celor doi acuzaţi. Şi cu asta am terminat.

*

S-a dovedit că amândoi acuzaţii aveau motive evidente să nu o iubească pe victimă. S-a dovedit, de asemenea, că amândoi se aflau în locuri şi în împrejurări în care puteau să ucidă. Se poate susţine că s-a dovedit şi faptul că

oricare din cei doi chiar a făcut-o. Dar nu s-a dovedit că a fost unul sau celălalt din acuzaţi, şi nici că devenise mai probabil că era vorba de unul, nu de altul, şi nu se poate spune că poate fi dovedită complicitatea lor, cea prin care doctul avocat al părţii civile a pretins că sintetizase afacerea.

În aceste condiţii, şi indiferent de ceea ce ar putea să spună tribunalul, fără teama de a-l culpabiliza pe unul din cei doi acuzaţi, tribunalul nu poate afirma asupra căruia din cei doi apasă această acuzaţie; astfel, dat fiind faptul că există riscul de a te înşela, şi e mai bine să te înşeli nepedepsindu-l pe vinovat decât să îl condamni pe inocent, tribunalul reunit îi absolvă de orice vină pe inculpaţii Barros şi Vieira.

Doctul avocat al părţii civile a văzut bine dificultatea în care se află tribunalul. El n-a ştiut – cu toată vasta şi lucida sa inteligenţă – cum să se decidă să-l desemneze justiţiei pe unul sau pe altul din acuzaţi; aşadar s-a decis să-i desemneze pe amândoi. Chiar propria lui teză reprezintă o abdicare. Tribunalul este de acord, nu cu această teză, ci cu ezitarea care o motivează. La fel ca doctul profesor, tribunalul admite că unul din cei doi este în mod obligatoriu criminalul; la fel ca doctul profesor, tribunalul nu ştie dacă e vorba de unul sau de celălalt. Însă tocmai din această pricină, fiindcă un tribunal nu pledează, ci, dimpotrivă, judecă, tribunalul nu acceptă teza sintetică la care a fost nevoit să recurgă doctul profesor, ca să poată să-şi lanseze acuzaţiile.

[II – Raţionamentul lui Abílio Quaresma]

— Dumneavoastră sunteţi cel care vrea să vorbească cu mine, domnule? Sunteţi doctorul Abílio Quaresma?

— Exact.

— E ceva urgent? Înţelegeţi, nu-i aşa… Nu ştiu dacă aţi asistat la desfăşurarea judecăţii…

— Da, am asistat: şi tocmai acesta e scopul venirii…

— Atunci, probabil, înţelegeţi că sunt destul de obosit… N-am putea să ne vedem mâine?

— Scuzaţi-mă, tocmai voiam să vă felicit, maestre…

— Ah, mulţumesc foarte mult… Deci numai asta era?… Mulţumesc…

— Vă felicit pentru strălucita apărare…

— Apărare?…Vreţi să spuneţi acuzare…

— Poate că vreau să spun acuzare… În sfârşit, din punct de vedere social, rezultatele sunt clare: un ticălos e mort, iar doi derbedei au fost condamnaţi la una dintre cele mai grele pedepse.

Alves (surâzând):

— La drept vorbind…

— Explicaţia felicitărilor mele vine din faptul că numai noi doi ştim că cei doi derbedei sunt nevinovaţi…

— Numai noi doi ştim asta?… Cum adică?… De ce?…

— Întrucât numai noi doi ştim că dumneavoastră sunteţi asasinul.

Alves (cuprins de o bruscă emoţie pe care nu reuşeşte să şi-o stăpânească):

— Mă acuzaţi de…

— Nu vă acuz deloc, eu nu acuz niciodată. Eu afirm. Afirm şi dovedesc.

— Dar din ce motiv să-l fi asasinat pe vărul meu José?

— Din pricina legăturii de adulter dintre soţia dumneavoastră şi vărul José. Mi se pare suficient ca motiv… Când e vorba despre un om cu un temperament vulcanic şi complex ca al dumneavoastră, deopotrivă orgolios şi rece… Adulterul se explică, iar crima de asemenea…

(Pauză)

— Doctore Abílio Quaresma, mă predau în mâinile dumneavoastră. Sunt cam confuz, căci nu mă aşteptam. Însă tot ceea ce spuneţi e adevărat. Ce vreţi de la mine? De ce aţi venit să-mi spuneţi asta?

— Ca să vă felicit, să vă spun că aţi avut dreptate în pledoariile dumneavoastră: dar şi că oricât de inteligent ar fi cineva, există totdeauna altcineva şi mai inteligent. Sunteţi foarte inteligent, maestre, dar bătrânul descifrator de şarade Abílio Quaresma a descifrat de-a lungul vieţii lui unele şi mai dificile decât a dumneavoastră… Am să mă explic. V-aţi ales o ţintă exact la opusul celei pe care pledoariile dumneavoastră păreau s-o indice. Aţi vizat un dublu ţel: achitarea celor doi acuzaţi, fiindcă nu putea fi precizat care din ei fusese criminalul; şi aţi urmărit să le induceţi, judecătorilor şi tuturor celorlalţi, convingerea că nu putea fi vorba decât de unul din cei doi. Iar odată fixat acest dublu ţel, cum urma să procedaţi? Făcându-i pe cei doi să împartă în mod echitabil vina; iar acest lucru nu puteaţi să-l faceţi decât acuzându-i de complicitate,

întrucât ştiaţi că şi în cazul în care nu dovedeaţi această complicitate în mod absolut plauzibil, nimeni nu ar fi crezut în întregime. Iar atunci ce mai rămânea? Rămânea o îndoială distribuită egal între cei doi acuzaţi, dar şi achitarea lor garantată. Ştiaţi că cei doi apărători trebuiau să-şi împartă în mod echitabil rolurile – fiecare atribuind crima celuilalt inculpat care nu era clientul său. După cum ştiind şi că apărătorul acuzatului Soares, mai abil, i-ar fi pledat mai bine cauza, l-aţi desemnat aşadar pe acuzatul Soares ca fiind adevăratul comanditar al crimei, pentru a menţine balanţa la un nivel egal, şi pentru a repartiza în mod la fel de egal şi complicitatea. (În tot timpul acestui discurs Alves îl privea cu un aer uluit.) Repet: doreaţi să obţineţi achitarea celor doi acuzaţi, dar lăsând să planeze bănuiala de neelucidat asupra faptului că unul sau celălalt era asasinul. Şi v-aţi dus atât de bine apărarea până la capăt, încât aţi obţinut tot ceea ce doreaţi: sentinţa şi consideraţiile preşedintelui completului de judecată făcute la sfârşit sunt cu adevărat încununarea gloriei dumneavoastră.

Alves (ezitând uşor):

— Dar, doctore Quaresma, de ce să fi vrut să fac toate astea?

Quaresma:

— Ca să evitaţi şi cea mai mică suspiciune că respectivul criminal ar putea fi altcineva decât unul din cei doi acuzaţi. Aşa încât aţi rămas o clipă descumpănit atunci când maestrul…, în răspunsul la replica dumneavoastră, avansase ipoteza unei complicităţi între… şi acuzatul Vieira. Aţi devenit palid, maestre, chiar dacă eu nu v-am văzut paloarea, căci eraţi cu spatele la lumină, dar eu ştiu că aţi devenit palid, şi aţi coborât ochii în pământ, căci voiaţi să ascundeţi expresia de nelinişte ce putea fi citită în ochii dumneavoastră, adică o expresie ce se potrivea în acel moment cu paloarea dumneavoastră subită.

Alves (cu un surâs puţin forţat):

— Pentru numele lui Dumnezeu, doctore Quaresma! Presupuneţi aşadar că aş fi putut să cred, fie şi pentru un singur moment, în complicitatea lui Sampaio cu Vieira în comiterea acestei crime?

Quaresma (cu un surâs):

— Nu, eu ştiu că nu aţi crezut. Însă nu doar v-aţi temut că s-ar putea să se creadă, dar v-a fost încă şi mai teamă, dacă era amestecat şi Sampaio în această afacere, chiar

dacă într-un mod pur ipotetic, că la un moment dat putea fi formulată presupunerea, de exemplu, că respectivul comisese acea crimă singur; iar această ipoteză ar fi anihilat tot efectul argumentaţiei dumneavoastră în legătură cu complicitatea, şi ar fi adus în atenţie ipoteza unui criminal care nu era nici Vieira, nici Soares, împreună sau separat.

Alves:

— Ideea că Sampaio ar fi comis singur crima? Cine ar fi putut să creadă? Şi cum ar fi comis-o?

Quaresma:

— Trecând prin uşa biroului său în biroul lui… aşadar în spatele lui Vieira, care se afla la fereastră, cu spatele întors spre cameră; iar apoi împuşcându-l; după care întorcându-se în biroul său pe acelaşi traseu; dar Vieira, aşa cum a afirmat, abia auzise împuşcătura, fiind şi el întors cu spatele.

Alves (cu o voce mai sigură):

— Doamne, Dumnezeule, Quaresma! Dar e imposibil!

Quaresma:

— Nu, nu e imposibil: dar e cât se poate de improbabil, asta admit. Imaginaţi-vă, maestre, că cineva care urma pista afişată în ipoteza… (avocatului lui Soares), ar fi avut şi ideea să încerce să-şi reprezinte această vagă posibilitate… În acest caz, proiectul dumneavoastră nu ar fi reuşit: s-ar fi început să fie luată în calcul această posibilitate, chiar dacă vag, adică posibilitatea că şi Soares şi Vieira puteau să nu fie criminalul… Şi era tocmai ceea ce, cu orice preţ, nu doreaţi dumneavoastră!

Alves:

— De ce? Ca să îl salvez pe Sampaio?

Quaresma:

— Nu, întrucât ştiaţi perfect că asasinul nu era nici Vieira, nici Soares, nici Sampaio.

Alves (cu o voce ce îşi dă efectiv străduinţa să devină cât mai sigură):

— Ştiu eu? Cum anume?

Quaresma (cu o voce lipsită de emoţie, dar privindu-l fix):

— Fiindcă asasinul sunteţi dumneavoastră, maestre![54]

*

— Aţi pornit de la următorul principiu: trebuie să-l ucid pe vărul meu José. Şi aţi adăugat următorul corolar: trebuie să-l ucid fără să sufăr eu pentru asta, căci

răzbunarea îţi ia din putere dacă cel care se răzbună devine la rândul său ultima victimă. Iar ca să nu sufăr, trebuie să aranjez lucrurile în aşa fel, încât moartea să pară un accident, ceea ce e foarte greu de pus în practică; sau să pară o sinucidere, ceea ce e dificil de dus la îndeplinire, din punct de vedere moral, când sinucigaşul nu are deloc tendinţe de sinucidere şi nici pricini să o facă; sau varianta ca această crimă să fie cât se poate de clară, dar să arunce responsabilitatea pe seama altcuiva.

Fiind dumneavoastră un om abil, dar fără să aveţi şi înclinaţii criminale, iar pe deasupra chiar un om drept până în măduva oaselor, aţi hotărât două lucruri: trebuia ca, în primul rând, dacă responsabilitatea cădea asupra unei terţe persoane, acest lucru să se întâmple în aşa fel încât nici cea mai mică bănuială sau probă să nu se întoarcă împotriva persoanei dumneavoastră; iar în al doilea rând, în cazul în care vina cădea asupra altuia, cel puţin învinuitul să fie o persoană de joasă speţă socială, sau chiar un criminal, aşa încât pedeapsa să nu fie tocmai nedreaptă, chiar dacă ar fi fost nedreaptă în cazul particular al respectivei crime. Iar ca să imputaţi această crimă unei terţe persoane fără să existe riscul minim ca bănuiala să ricoşeze spre dumneavoastră, exista o cale evidentă: de a arunca vina asupra a două persoane; întrucât, dacă vina ar fi fost imputată unei singure persoane, dumneavoastră riscaţi să apară mai multe ipoteze în cazul în care se dovedea că respectivul suspect era nevinovat; pe câtă vreme, dacă se ezita între doi posibili vinovaţi, numeni nu se mai gândea la nimic altceva decât cum să aleagă între aceste două persoane, deci nimeni nu se mai gândea la o terţă persoană.

În cazul unui criminal posibil, se ştie: e el sau nu e el; iar dacă nu e el, cine anume ar putea să fie? Iar îndoiala începe să planeze şi să se instaleze în toată lumea. Cu doi criminali posibili, atenţia se dispersează între cei doi şi îşi pierde forţa de a merge mai departe. În acest caz se spune: care din cei doi ar putea fi autorul? Oare este el, oare este celălalt? Iar ezitând între unul şi celălalt, uiţi că ar putea exista un al treilea… Totul este să instaurezi clar îndoiala, astfel ca bănuiala să se fixeze temeinic asupra celor doi, şi nimeni să nu se mai gândească la o a treia persoană. Oare am descris bine mecanismul gândirii dumneavoastră?

— Ca şi cum eraţi înlăuntrul meu ca să vedeţi cum mi se desfăşoară gândurile.

— După care v-aţi zis că un om ca vărul dumneavoastră, avocat deseori implicat în grave litigii şi bărbat deseori amestecat în aventuri amoroase, trebuie că şi-a atras duşmănia suficient de multor persoane, iar dintre acestea numeroase puteau să aibă un „cazier moral“, cum l-aţi numit dumneavoastră, destul de greu, poate nu neapărat ca să ucidă, dar suficient cât să se poată presupune că acea persoană ar fi în stare s-o facă. Trebuia să alegeţi două astfel de persoane, cele în legătură cu care bănuiala putea să se întemeieze uşor. Cercetările v-au permis să-i găsiţi pe aceşti doi derbedei, iar împrejurarea că ei nu mai aveau contact unul cu altul v-a îndemnat să consideraţi posibilă o a treia complicaţie – deci o complicitate deghizată, pe care aţi exploatat-o cât se poate de admirabil în pledoaria dumneavoastră, în cele două pledoarii.

— Cei doi oameni sunt inteligenţi, dar nu au nivelul de inteligenţă atribuit lor de dumneavoastră. Căci în perspectiva de a-i acuza, stimate domn, le-aţi atribuit un fel de inteligenţă egală cu a dumneavoastră. Doi indivizi de teapa lor nu au pătrunderea psihologică pe care le-aţi atribuit-o. Deci v-aţi denunţat singur prefăcându-vă că îi denunţaţi pe ei.

Dacă aceşti doi oameni s-ar fi aliat ca să comită o crimă, ultimul lucru la care s-ar fi gândit ar fi fost să facă aşa încât posibilitatea învinuirii să le revină în aceeaşi măsură amândurora: fiindcă ei ar fi vrut ca această învinuire să cadă asupra unei terţe persoane. Nici chiar dumneavoastră nu aţi fi avut ideea de a le atribui o asemenea intenţie dacă nu aţi fi premeditat-o. Gândiţi-vă bine… Dacă o asemenea afacere vi se prezenta în mod obişnuit, fără să fi participat şi dumneavoastră la fapte, oare aţi fost în stare să vă închipuiţi că doi indivizi au putut pune la cale o stratagemă la un asemenea nivel intelectual?

Se întâmplă, deci, că distribuirea egală a suspiciunii de vinovăţie între cei doi îi dezvinovăţea de îndată pe amândoi şi făcea imediat suspectă persoana care îi dezvinovăţea. Or, această persoană fusese într-adevăr ceva mai devreme la faţa locului, şi revenise cu puţin mai târziu! Dacă dumneavoastră, maestre Mendes[55], nu aţi fi fost acolo, aş fi avut îndoieli că eraţi acolo, chiar şi numai luând în calcul argumentele dumneavoastră. Or, dumneavoastră aţi fost acolo de două ori, iar asta mi-a produs imediat impresia că, dacă aţi revenit, aţi făcut-o ca

să distrugeţi o probă. Martorii au dovedit două lucruri: că v-aţi dus prima dată singur în biroul unde s-a produs asasinatul, şi că v-aţi dus şi a doua oară în acelaşi birou unde s-a petrecut asasinatul.

Or, cum cei doi oameni se aflau în camerele din faţa odăii vărului dumneavoastră José, şi cum nici unul din cei doi nu era vinovatul, nu s-a tras decât pe una sau pe cea de a doua uşă din aceste două camere, dar prin uşa din vestibul, la stânga. Şi cum victima a căzut pe tăblia biroului său, care fusese trasă, dovedind deci că biroul fusese deschis, iar telefonul se afla pe o măsuţă în partea stângă, e firesc să ne gândim că mortul pusese telefonul pe tăblie, după care se întorsese spre camera dinspre vestibul, iar în acel moment a primit în plin împuşcătura.

De ce v-aţi dus de două ori în acel birou? E simplu. Prima dată prefăcându-vă că mergeţi să luaţi o notiţă, pe care aţi luat-o, ca să mergeţi în vestibul şi să întoarceţi cheia în broască, şi yala de asemenea, pentru a încuia bine uşa, făcând astfel în aparenţă imposibil să intre cineva pe acolo.

Apoi aţi traversat biroul procurorului, aţi intrat în biroul celuilalt avocat şi aţi plasat în coşul de hârtii primul pistol. Aţi tras două focuri cu el, în cazul în care aţi fi avut nevoie să trageţi de două ori ca să ucideţi, şi ca să nu existe atunci două focuri de pistol, deci să se marcheze două împuşcături, dar să fie tras un singur glonţ.

— Oare adevărat am vorbit, maestre Marcos Alves?

— Perfect. Aţi dedus totul. Nu v-aţi înşelat decât în detalii nesemnificative. Pistolul cu care am ucis nu era încărcat complet. Avea numai două gloanţe. Dacă aş fi tras de două ori, pistolul ar fi rămas descărcat. Dar până la urmă nu am avut de tras decât o dată. Când am ieşit, imediat după ce l-am ucis, am plasat pistolul într-un sertar din […] vestibul. Nu-mi convenea să păstrez un pistol în buzunar. L-am luat de acolo mai târziu.

— Bravo, maestre! V-aţi gândit la toate.

— La toate, dar nu şi la posibilitatea existenţei unui doctor Abílio Quaresma.

— Oh! nu are importanţă. Existenţa acestui domn nu poate să vă dăuneze.

— Mulţumesc… Dar spuneţi-mi un lucru. Cum aţi descoperit toate astea?

Fiindcă eu am planificat totul şi am pus planul în aplicare. Dar dumneavoastră, doctore… pe ce date v-aţi

sprijinit ca să ajungeţi la toate aceste concluzii?

— Pe cele oferite de martori, în depoziţiile lor, şi pe dumneavoastră, cu pledoaria dumneavoastră…

— Pe mine, cu pledoaria!

— Da, pe ceea ce aţi descris în pledoarie. Aşa cum v-am spus, tot ceea ce ştiu despre această afacere, am aflat aici, în această sală. Datele aduse de martori, plus cele aduse de dumneavoastră în pledoarie, de mai multe ori, sunt suficiente ca să putem preciza cine e criminalul, care a fost motivul, şi în ce fel această crimă – să-i spunem pe nume – s-a întâmplat.

— Nu produce nici un efect asupra dumneavoastră să-mi explicaţi toate astea? Căci în afară de curiozitatea mea profesională, mă încearcă şi o anumită curiozitate intelectuală?

— Va fi un expozeu despre ancheta ce vizează crimele; dar am să-l fac cât mai scurt posibil.

*

1. Caracterul victimei, un fustangiu constant şi triumfător.

2. Posibilitatea că ar putea fi vorba despre soţia dumneavoastră.

3. Caracterul dumneavoastră.

— Caracterul meu? Cum de-l cunoaşteţi?

— Marii argumentatori filozofici pot să fie reci şi distanţi; nu sunt totdeauna aşa, dar pot să fie. Marii argumentatori practici sunt totdeauna nişte oameni închişi, cu emoţii puternice şi stăpânite. În toată pledoaria dumneavoastră – în cele două –, aţi dat la iveală toată violenţa ce se afla înlăuntru; toate sentimentele dumneavoastră reprimate, care încă se aflau acolo, explodau; de nu cumva era vorba despre iubirea şi raţiunea dumneavoastră pentru justiţie care defineau acest sentiment.

1. Exacta repartizare a bănuielilor – ceea ce indica existenţa unei a treia persoane.

2. Această a treia persoană, o a treia persoană inteligentă, o a treia persoană intimă cu victima, o a treia persoană capabilă să se gândească la următorul lucru, adică la faptul că cei doi foşti asociaţi se aflau acolo în acelaşi timp, trebuia să recurgă la serviciul avocatului – deci trebuie să fie cineva cu care acesta era în contact.

3. Singura persoană apropiată de avocatul aflat acolo de noapte eraţi dumneavoastră, domnule.

4. Iar dumneavoastră nu puteaţi, decât dacă aţi fi fost complice cu unul din cei doi oameni, sau chiar cu amândoi – şi ceea ce dovedeşte că n-a fost cazul e nu doar caracterul dumneavoastră închis şi orgolios, care exclude orice complice, dar şi încăpăţânarea dumneavoastră de a-i desemna pe acuzaţi vinovaţi. Întrucât nu aveaţi nici un complice, nici nu aţi fi putut să trageţi din oricare din cele două camere aflate în faţa biroului, şi nici să ieşiţi prin aceste camere. Eraţi nevoit să trageţi din vestibul şi să ieşiţi tot pe acolo.

Unghiul de tragere nu infirmă această posibilitate…

5. Ca să puteţi trage din această cameră, trebuia să deschideţi uşa ce dă spre scară; dar trebuia, de asemenea, şi să o încuiaţi imediat, pentru a înlătura orice bănuială că se putuse trece pe acolo. Altfel spus, trebuia să mergeţi de două ori în birou – o dată cu puţin timp înaintea crimei, şi încă o dată după aceea. Or, dumneavoastră chiar de două ori aţi mers – o dată puţin mai devreme, a doua oară după crimă.

6. Cheia de la uşa vestibulului ce dă spre scară nu avea pe ea amprente digitale. Or uşa ar fi trebuit să păstreze cel puţin amprentele oamenilor se serviciu.

Asta se explică fiindcă cineva, folosind o batistă pentru a deschide şi a închide uşa, nu doar că nu şi-a lăsat propriile amprente, dar a şi şters (în mod obligatoriu) celelalte amprente ale angajaţilor.

7. Pagina din agenda victimei nu putuse să fie destrămată decât ca să nu poată fi citit că pe ea era fixată o întâlnire. Întâlnirea trebuia să indice ora la care cineva urma să vină. Probabil că era vorba despre cei doi asociaţi. Cel care aranjase prezenţa acestor doi asociaţi, incitând victima să îi cheme pe amândoi, putea să fie direct interesat ca acest lucru să nu se afle – mai cu seamă dacă ulterior el avea intenţia să-i acuze şi să folosească drept argument, între altele, ipoteza potrivit căreia nici unul, nici celălalt nu fuseseră convocaţi, ipoteză pe care agenda putea să o dezmintă.

8. Pistoletul trebuia să aibă gloanţe mai puţine fiindcă […].

9. Insistenţa dumneavoastră asupra amprentelor – ceva ce nu va face niciodată o persoană care a mers la locul crimei, sau cel puţin o va face o dată, numai dacă nu cumva ştie că nu există deloc amprente, ceea ce confirmă povestea cu batista.

— Un element care constituie o probă este pistoletul găsit în coşul de hârtii al celuilalt avocat. Fuseseră trase două gloanţe. Or, când v-aţi dus pentru a doua oră în birou, nu puteaţi să-l depuneţi acolo, fiindcă nu aveaţi timp şi n-aţi fi avut răgazul să traversaţi nici una dintre încăperile intermediare fără să fiţi văzut: în cea a procurorului se afla B, în sala de aşteptare se afla A, iar în afara lor era angajatul. Deci aţi pus pistolul când, chipurile, aţi mers prima dată în birou ca să luaţi notiţe. Era uşor să traversezi biroul procurorului, să mai faci doi paşi în cel al celuilalt avocat, şi să te întorci. Asta înseamnă că v-aţi procurat două pistoale, iar cel aflat în coşul de hârtii al celuilalt avocat nu era şi cel cu care aţi comis crima. Iar dovada că aţi depus pistolul în timpul primei dumneavoastră vizite e constatarea că din el lipseau două cartuşe. Gândindu-vă la tot, aţi luat în calcul ipoteza că trebuie să trageţi de două ori ca să ucideţi. Or, un pistolet cu care se trăseseră două focuri putea foarte bine să nu fi tras decât un singur foc cu această ocazie, dar un pistolet cu care nu se trăsese decât o singură dată nu putea să fi tras două dacă primul foc fusese ratat sau nu fusese mortal. A fost bine gândit, nu încape îndoială…

Iată deci cele zece puncte ale expunerii mele.

— Cele zece greşeli pe care le-am comis.

— Nu, n-au fost zece greşeli. Dumneavoastră nu aţi comis nici o greşeală.

Analiza dovedeşte acest lucru; căci nimeni nu vă bănuieşte la această oră. Nu aţi comis nici cea mai mică eroare; i-aţi convins pe toţi, în toate privinţele. Eroarea vine doar din faptul că mai există şi ochi să vadă… […] Biiine… Eu am încheiat şi îl zăresc pe oficialul cu anchetele judiciare bântuind pe aici cu aerul că vrea să scape de noi.

[III – Mărturisirea lui Marcos Alves]

— Ăsta e un flacon? întrebă el cu aerul unuia care bănuia ceva.

— Ce crezi că poate fi – o carafă? i-am răspuns eu şi amândoi am izbucnit în râs. Reazemă-ţi capul de perete, omule, ca să văd cum să procedez.

— De acord, iar el şi-a rezemat capul de perete. Drace, mi-am turtit pălăria…

— Tu trebuie să stai şi mai turtit, i-am răspuns… Trebuie să te apleci şi mai tare, băiete… Stai bine acolo, ca să-mi vină bine la îndemână…

Se spune că există ironie scrisă şi vorbită. Dar ironia din anumite ocazii şi circumstanţe poate fi superioară oricăreia din cele două. Până în acel moment, simţeam o uşoară tulburare nervoasă. După aceste două fraze, am rămas perfect calm, senin, rece ca un peisaj de iarnă.

— Ai otrava la tine? Atenţie cum îmi distribui leacul! Pe tine ar trebui să te cheme nu Borges[56], ci Borgia…

Mărturisesc, în acel moment, în ciuda efortului imediat al voinţei mele, am simţit cum îmi trecea un fior rece prin inimă.

— Aşa e, Borgia trebuia să mi se spună, dragă băiete… i-am răspuns eu aproape tandru, da, aproape cu o adevărată tandreţe. Era un caz fatal, deşi, cu toate acestea, deseori el îmi fusese şi prieten. Am rămas de neclintit în hotărârea mea. Rezumatul tuturor acelor momente a trecut ca un nor, datorită capacităţii mele de a înţelege. Dar a trecut, iar eu am rămas rece ca şi înainte, atent la ceea ce urma să fac.

Am apăsat pe trăgaci. Bubuitura a răsunat de parcă explodase întreg pământul. Poate din pricina lipsei mele de obişnuinţă cu armele de foc mi s-a părut că sunetul fusese atât de puternic. El s-a prăbuşit imediat, ca un porumbel, pentru că, în viaţă, pici totdeauna ca un porumbel când ai încredere în alţii…

Eram gata să fac un pas îndărăt, dar am întins braţele şi l-am prins. După care m-am gândit mai bine, şi i-am dat drumul: probabil că trebuia, pentru urmele pe care avea să le lase el pe podea, în cazul în care rămâneau astfel de urme, ca el să cadă cu toată greutatea. Şi l-am lăsat să cadă cu toată greutatea, apoi m-am uitat la el după ce a căzut, fără să resimt nici un pic de emoţie. Poate era o oarecare uşurare, fiindcă ce fusese mai greu trecuse, nu-mi dau seama prea bine. Mărturisesc că, deşi acţionasem cu luciditate, spiritul meu nu era foarte limpede în acel moment, întrucât nu îmi amintesc prea bine ce s-a întâmplat cu mine.

*

Quaresma – Trebuie să iertaţi, sau să vă prefaceţi în sinea dumneavoastră că iertaţi sau că uitaţi. Căci vina e în întregime a dumneavoastră, nu a lui.

Marcos Alves – A mea? În ce constă ea?

Quaresma – A dumneavoastră, da, fiindcă bărbaţii ca dumneavoastră sunt întotdeauna trădaţi de cei mai buni decât ei. Cei puternici sunt totdeauna trădaţi de femei. Ca Samson în Biblie sau ca Napoleon în viaţă, şi ambele sunt exemple destul de ilustre.

Marcos Alves – Dar de ce e obligatoriu să fie trădat de o femeie cineva care este o persoană puternică? Ce e rău dacă eşti puternic?

Quaresma – Rău e că nu ai slăbiciuni… Femeia, care prin firea ei este slabă, acceptă totul, dar nu şi forţa deplină. Nu a fost vina ei; a fost destinul dumneavoastră. Trecutul nu poate fi distrus…

*

Quaresma – Şi acum, altceva… Eu fixez un preţ pentru faptul că am descoperit crima…

Marcos Alves – Un preţ? Care preţ?

Quaresma – Viaţa soţiei dumneavoastră…

Marcos Alves – E un preţ foarte ridicat, doctore Quaresma… Nu ştiu dacă îl voi putea plăti. Sunt o persoană prea riguroasă ca să iert sau să uit…

Quaresma – Dar prea inteligent ca să înţelegeţi că nimeni nu poate fi pedepsit pentru greşeala altuia…

Marcos Alves – Greşeala altuia? Cum aşa, greşeala altuia? Greşeala lui José? Căci ea, ea era un copil, care putea să cadă în braţele celui dintâi…

Quaresma – Nu, e greşeala dumneavoastră…

Marcos Alves – A mea?

Quaresma – …da, sau, mai degrabă, a destinului dumneavoastră. Oameni ca dumneavoastră sunt totdeauna trădaţi de femei. Cei cu adevărat puternici sunt totdeauna trădaţi de femei. Avem exemple ilustre: Samson, în Biblie, şi Napoleon în viaţa reală sau, cum aţi spune dumneavoastră, în viaţa modernă.

Fiindcă dumneavoastră sunteţi un om puternic, maestre, iar femeile îngăduie orice, nu şi forţa… Forţa ostentativă încă mai trece, forţa întreruptă de momente de slăbiciune trece şi ea; forţa impulsivă şi prost coordonată este şi ea admisă. Însă forţa autentică, cea senină şi rece, forţa forte – slăbiciunea congenitală a femeii nu poate suporta aşa ceva. Ea o pedepseşte totdeauna, cât îi stă ei în putinţă: fie prin trădare directă, ca în cazul dumneavoastră, fie prin

trădare indirectă, ca în cazul surorilor lui Napoleon, care nu au făcut altceva decât să-şi trădeze fratele.

…Trebuie că aşa se petrec lucrurile… Dumneavoastră sunteţi un bărbat puternic, iar femeilor nu le plac bărbaţii puternici.

— Dar care le plac? Ştiţi oare care le plac?

— Le plac bărbaţii care par puternici, ceea ce este altceva. Femeia îl preferă pe bărbatul pe care toată lumea îl consideră un erou, chiar dacă el nu e aşa ceva, în locul unui adevărat erou.

— Asta nu înseamnă că preferi eroismul aparent eroismului real; înseamnă doar că preferi celebritatea eroismului, adică ceva diferit.

— Nu e numai asta. Bărbatul cu adevărat puternic e cel care nu depinde de nimeni, şi nici nu simte nevoia să depindă. Pe câtă vreme în fiecare femeie, indiferent cât de dezvoltat este în ea simţul matern, se menţine mereu acel element matern care pretinde că bărbatul ei trebuie să aibă nevoie de ea, şi să depindă de ea într-o anumită măsură – senzual, sentimental, sau în alt chip, nu are importanţă. Iar bărbatul absolut puternic este ca o ofensă pentru toate instinctele feminine.

— Asta, formulat astfel, pare mai acceptabil. Dar indicaţia dumneavoastră soseşte târziu, doctore Quaresma. Răul a fost făcut, iar faptul de a observa că era inevitabil nu-l poate converti în bine.

— Ştiu şi eu. Dar acum trebuie să nu se convertească în ceva şi mai rău.

Marcos Alves – Dacă ea ar fi fost singura femeie pentru el, aşa cum a fost ea pentru mine, aş fi iertat totul, aş fi acceptat; bătălia între noi ar fi fost nobilă, el ar fi devenit învingătorul… Dar ea, care era unică pentru mine, pentru el era a suta, sau a mia, sau nu mai ştiu câta din acest şir de actriţe, croitorese, sau alte rebuturi feminine de toate felurile care-şi deschid picioarele în faţa lumii… Eu aşa ceva nu puteam ierta: l-am ucis ca pe un câine, fiindcă era un câine […].

Quaresma – Ah, biet om puternic, trist idealist!… Un om puternic cucereşte lumea întreagă, dar nu poate cuceri inima unei femei. Iată limita victoriei sale… (Suspin.)

Quaresma – Ah! Cerul fie lăudat, iată-vă transformat într-un om slab! Vă aflaţi de acum înainte pe drumul salvării… Dacă ar şti ea că aţi ucis, v-ar iubi intens. Căci numai cel slab ucide; cel puternic dispreţuieşte.

Marcos Alves – Nu am avut niciodată o alta, doctore Quaresma.

Quaresma – Asta nu e deloc bine. Sau mai multe, sau nici una…

Marcos Alves – Poate că da, poate că da… Dar eu aşa sunt făcut, sau mai degrabă eram făcut, sau atunci nu ştiu deloc nici ce sunt, nici ce eram…

Marcos Alves (cu un surâs trist) – Mă sfătuiţi aşadar să o iert?…

Quaresma – Nu, nu vă sfătuiesc să o iertaţi, fiindcă eu nu vă sfătuiesc ceva ce nu puteţi să faceţi. Dar vă sfătuiesc să o uitaţi. Pare paradoxal, însă e ceva mai uşor decât a ierta. Părăsiţi-o, fie divorţând, fie găsind soluţia care vi se pare mai bună. Plecaţi din ţară, departe, luaţi viaţa de la capăt. Individualitatea dumneavoastră născută pentru izolare se va reconstitui departe de iubire. Veţi reuşi. Totul le este posibil oamenilor puternici, dar nu şi să fie iubiţi.

Quaresma – Fiindcă femeile îi detestă pe bărbaţii cu adevărat puternici, acei bărbaţi despre care ele simt că se pot lipsi din punct de vedere sentimental de ele. Femeilor le plac bărbaţii care au aerul de a fi puternici, dar care nu sunt cu adevărat. Instinctul matern are nevoie de un bărbat care nu numai că iubeşte, dar el însuşi are nevoie de cineva. Dumneavoastră faceţi parte din rasa celor care nu au nevoie cu adevărat de nimeni din exterior. Iată de ce aţi fost trădat…

Instinctul matern al femeilor le dictează că bărbaţii trebuie să aibă nevoie de ele într-un fel sau altul, care să nu ţină numai de domeniul iubirii; adică bărbatul să depindă de femeie, într-un fel sau altul. Dar bărbaţii de felul dumneavoastră, maestre, le ofensează pe femei într-un mod de neiertat, întrucât ei nu au nevoie de nimeni şi de nimic. Iată de ce sunt întotdeauna trădaţi. E o poveste care include exemple ilustre, de la Samson până la Napoleon. Aţi observat cât de puţine femei îi iubesc pe atleţi?

Marcos Alves – Da, evident, dar asta şi fiindcă atleţii iubesc prea puţin femeile.

Quaresma – Dar în cazul dumneavoastră?

Marcos Alves (râzând) – Într-adevăr, nu se poate spune că aş fi un mare amorez… Înţeleg argumentul dumneavoastră… (Schimbând tonul.) Accept propunerea dumneavoastră, doctore Quaresma, şi voi plăti preţul…

Puteţi pleca liniştit în privinţa soţiei mele. Nu am să-i fac nimic…

Quaresma (privindu-l pieziş) – Asta e bine. Plec mulţumit. Iată-l pe şeful pazei care nu e prea mulţumit că noi am mai rămas pe aici. Bine, deci totul a fost spus… Iar toate astea au să rămâne veşnic numai între noi, ca un dublu secret profesional…

Marcos Alves (surâzând) – Între un doctor şi un avocat?

Quaresma – Nu: între unul care creează şi unul care descifrează şarade. (Ridicând apoi vocea:) Am fost extrem de încântat să fac cunoştinţă cu dumneavoastră, domnule profesor.

Marcos Alves (strângându-i mâna dreaptă între palmele lui întinse) – Şi eu la fel, doctore Quaresma.

Note

51. De minune, în fr. în original.

52. E vorba de Calderón de la Barca, dramaturg spaniol (1600-1681).

53. În partea dinspre Vieira, în fr. în original.

54. Ca şi în toate textele precedente, avem de-a face cu redactări diferite ale aceloraşi secvenţe, datând din perioade diferite; ediţia portugheză alcătuită de Ana Maria Freitas le colaţionează pe cele mai elaborate pentru a pune în evidenţă procesul redactării unor variante care, deşi par că se repetă, totuşi augmentează şi diversifică argumentaţia.

55. Încă o dată Pessoa pare să fi uitat că personajul său avea alt nume, Marcos Alves.

56. Pessoa uită că îl chema Marcos Alves; ori poate a fost atras de referinţa la clanul Borgia, reputaţi mânuitori ai otrăvurilor.

Table of Contents

QUARESMA DESCIFRATOR 4
Arta detectivului 6
Prefaţă 12
Cazul Vargas 21
Pergamentul furat 114
Moartea lui Don Juan 162
Scrisoarea magică 184
Furtul de la Conacul Viilor 222
Dispariţia doctorului Reis Gomes 247
Cazul încuietorii cu trei combinaţii sau Furt la Banca Galiciei 261
Cazul camerei încuiate 272
Complici sau Tribunal 302